

Постаті

Донецьк
«Східний видавничий дім»
2011

УДК 908(477.62)
ББК 63.3 (4УКР-4ДОН)
П 63

ПОСТАТІ. Нариси про видатних людей Донбасу. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. - 216 с.

ISBN 978-966-317-099-2

Книга підготовлена в рамках проекту "Культурне обличчя Донбасу". До неї увійшли розповіді про видатних людей краю, які жили і працювали тут у ХІХ-ХХІ ст. Це люди різних сфер діяльності - поети і науковці, композитори і співаки, геологи і економісти, управлінці й політики, журналісти і правозахисники. Але всіх їх об'єднує одне - вони народилися і сформувалися як особистості на Донбаській землі, працювали для неї, оспівували в творах. Вони формували і продовжують формувати образ Донбасу як провідного східноукраїнського регіону, який дав промисловості, культурі і науці країни значимі здобутки, високі таланти, проривні рішення.

Для істориків, краєзнавців, широкого загалу, всіх тих, хто цікавиться історією України і Донбасу, і особливо для молоді, від якої в першу чергу залежить, аби наш край розвивався, процвітав і ставав авторитетним і значущим у межах держави й світу.

ISBN 978-966-317-099-2

© Макет "Східний видавничий дім", 2011
© Макет Донецьке відділення НТШ, 2011

*Як не горю - я Не живу.
Як не люблю - я не співаю.
Але цього я ще не знаю,
Бо завжди я - як полум'я.*

Павло Тичина

*Я - для того, щоб жив мій народ, щоб підносилась його
культура, щоб голос мого народу достойно вів свою
партію в багатоголосому хорі світової культури.*

*Я - для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не
лише вугілля, сталь, машини, пшеницю, молоко та
яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки
уболівальників футболу, учених-безбатченків, російсь-
комовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й ук-
раїнських спеціалістів-патріотів, українських поетів
та письменників, українських композиторів та акторів.*

Олекса Тихий

Від авторів

Видатний український поет, академік АН України Максим Тадейович Рильський дуже ёмко і по-філософськи визначив універсальну "формулу єдності" минулого-сьогодення-майбутнього:

*"Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього.
Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани".*

Тому, книга, яка перед вами, шановні читачі, - це не тільки данина пошани й поваги нашим видатним землякам, це - наш місточок у майбутнє.

Попри не таку вже й давню писемну історію нашого краю, вона багата на яскраві особистості, таланти, кризі призму яких ми простежуємо непересічні явища історії Донбасу, героїку нашого народу в захисті, освоєнні, розвитку краю.

З кого і чого починався Донбас? Кого можна назвати його першими знаковими фігурами? Хто найбільше доклав зусиль до становлення Донбасу? Ці надскладні питання стояли перед авторами-укладачами видання. І версій-відповідей на ці питання багато...

Може, наш край розпочався від легендарного козака Савура - звитяжного січовика-запорозця, який так відважно захищав східні кордони України-Руси, що його ім'ям народ назвав один з найвищих курганів Степової України - Савур-Могилу.

А може історію промислового Донбасу слід вести від шляхтича-ландрата Микити Вепрейського, який у 1721-23 роках разом з комендантом Бахмутських соляних промислів Семеном Чирковим вперше застосував давно відоме населенню краю вугілля з промисловою метою - як паливо для випарювання кухонної солі. М.Вепрейський та С.Чирков ще тоді поставили історично першу вугільну копальню в регіоні.

Можливо, варто починати історію Донбасу від знакового військового центру нашого краю - форпосту "Домаха" Кальміуської паланки - адміністративно-територіальної одиниці Запорозької Січі у XVIII столітті, яка боронила наш край від завойовників. До речі, матеріали архіву Коша Нової Січі свідчать, що у XVIII ст. під прикриттям Домахи виросла Кальміуська слобода, в якій завдяки старанням полковника Андрія Порохні 1754 року була збудована кам'яна Свято-Миколаївська церква, що за європейськими традиціями є ознакою заснування міста - першого міста з кам'яним храмом на Донецькій землі.

Без сумніву, ми пам'ятаємо й цінуємо внесок у розвиток промислового Донбасу у XIX ст. британського гірничого інженера родом із Південного Уельсу - Джона Джеймса Юза.

Водночас, непересічною в історії Донбасу є фігура Євграфа Петровича Ковалевського - вченого і державного діяча, який узагальнив перші геологічні дослідження краю і дав йому назву "Донецький басейн".

Інший вітчизняний промисловець і банкір Олексій Кирилович Алчевський засновував на Донбасі у XIX ст. міста, розвивав металургійну галузь...

Особливу сторінку в історії краю написали діячі XX - XXI ст. Перелік імен видатних людей Донбасу великий і багатоплановий - це військові і геологи, промисловці і політики, науковці й митці. При цьому напевно неможливо створити вичерпний список достойників - такий перелік буде весь час доповнюватися і вдосконалюватися. Більше того - він буде об'єктом пильної уваги суспільства, дискусій.

Отже, пропоновані в рамках книги "Постаті" нариси про видатних людей Донбасу - це тільки перший крок, початок проекту "Культурне обличчя Донбасу".

ВОЛОДИМИР БІЛЕЦЬКИЙ,
*доктор технічних наук, професор,
шеф-редактор аналітично-інформаційного
журналу "Схід"*

ЙОМУ ІМ'ЯМ ЗАВДЯЧУЄ ДОНБАС

Рід Ковалевських бере початок від генерального осавула Війська Запорозького Івана Ковалевського та його брата Семена Ковалевського (близько 1650 року). Син Семена Василь (? - 1682) був харківським полковим обозним. Євграф Петрович Ковалевський - праправнук останнього. Рід Ковалевських було внесено до VI частини родословної книги Харківської губернії (*Гербовник, III, 102*).

Таким чином, Ковалевський Євграф Петрович - з роду високої української козацької старшини Запорозької Січі. Дворянин. Власник 180 душ в Харківській (родові) і 75 душ в Петербурзькій (набуті) губерніях.

Після початкової домашньої освіти у 10 років вступив до Слобідського українського головного училища, де навчався 5 років - з 1800 по 1805. Далі - Слобідсько-українська губернська гімназія в м. Харкові (1805-1808 рр.). Після її закінчення обирає перспективний тоді напрямок навчання - гірництво і вступає до Гірничого кадетського корпусу (ГКК) в Петербурзі, який із золотою і срібною медалями закінчує в 1810 р.

У цьому ж році молодий гірничий інженер повертається на батьківщину - Україну - і працює на Луганському ливарному заводі (1810) спершу як практикант, а потім починає свою гірничо-інженерну кар'єру з посади берг-гешворена 12 класу.

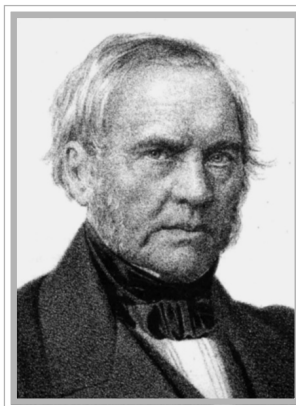
Простежити сходження молодого талановитого українського інженера, який мав непересічні організаторські здібності, можна за його "послужним списком":

1813 р. - присвоєно чин маркшейдера 9 класу.

1816 р. - чиновник для особливих доручень.

1817 р. - секретар при директорі, обер-гіттенфервальтер 8 класу.

1818 р. - член "комісії для ревізії заводів хребта Уральського", обер-бергмейстер 7 класу.

**Ковалевський
Євграф Петрович**
(21.12.1790 - 30.03.1867)

Російський і український вчений, державний діяч Російської імперії. Гірничий інженер, директор Гірничого корпусу, з 1830 по 1836 - Томський губернатор і головний начальник Коливанських та Алтайських заводів, сенатор; з 1856 - попечитель московського навчального округу. З 1858 по 1861 - міністр народної освіти у Російській імперії. Почесний член Петербурзької Академії наук.

Євграф Ковалевський виконав перше наукове стратиграфічне і геологічне дослідження Донбасу. Йому ж належить назва "Донецький басейн" від чого згодом було утворено скорочення "Донбас".

Є.П. Ковалевський походить з роду українських військових козацьких старшин, керівників війська Запорозького.

Донецьке відділення Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ) заснувало "Золоту медаль імені Є.П. Ковалевського", яка присуджується за значні досягнення вчених Донбасу в галузі природничих та інженерних наук.

1820 р. - бергауптман 6 класу.

1821 р. - начальник креслярського і одночасно монетного відділення (1822).

1823 р. - інспектор над класами Гірничого кадетського корпусу, обер-бергауптман 5-го класу.

1826 р. - член Гірничої ради Департаменту гірничих і соляних справ Міністерства фінансів Російської імперії, і, одночасно, - командир Гірничого кадетського корпусу.

В 20-х рр. XIX століття провів перше велике дослідження геологічної будови Донбасу; дав прогноз про наявність у районі м. Бахмута покладів кам'яної солі.

1829 р. - обер-бергауптман 4 класу.

1834 р. - генерал-майор.

У 1830-1836 роках - Томський губернатор і головний начальник Коливанських і Алтайських заводів.

1835 р. - член Ради Гірничого Вченого Комітету Корпусу гірничих інженерів.

В 1837-1839 роках - директор Департаменту гірничих і соляних справ і член Мануфактурної Ради Російської імперії.

З 1839 р. - почесний член Харківського університету.

1843 р. - таємний радник.

В 1843-1856 роках - сенатор.

З 1856 р. - почесний член Петербурзької Академії наук.

У цей час - активний учасник університетських реформ. При ньому було проведено в життя ініціативу "Найвище пошанування-дарування особам, які відчують покликання відкривати приватні навчальні заклади" (1857). У 1858 р. в ключі цих зусиль та ініціатив Є.Ковалевського відкрилася перша в Москві приватна гімназія Ф. Креймана на 1-й Міщанській вулиці.

У 1856-1858 роках - голова Московського цензурного комітету, член московського відділення Головної ради жіночих навчальних закладів (1858). Віце-голова Товариства історії та старожитностей російських (1857-1858).

У 1858-1861 роках - Міністр народної освіти Російської імперії.

Про цю сторінку в біографії нашого земляка слід сказати окремо. Євграф Ковалевський був першим міністром народної освіти, призначений імператором Олександром II, і напрям, даний Є.Ковалевським своєму відомству, гармоніював з великою епохою реформ XIX ст. Ковалевський висунув на перший план турботу про народні училища, недільні школи, започаткував серію прогресивних перетворень у навчальних закладах Росії.

З 1859 р. - Дійсний таємний радник.

З 1861 р. - член Державної Ради Російської імперії.

З 1862 р. - президент Вільного економічного товариства.

Окремого опису потребує тема "Є.П. Ковалевський і Україна". Як ми вже знаємо, починав він свою діяльність як берг-інспектор на Луганському ливарному заводі Карла Гаскойна (20-ті роки XIX ст.).

Є.П.Ковалевським вперше була виділена Бахмутська геологічна формація Донецького кряжу і введена сама його назва (від річки Донець; скіфське "дон" означає "вода, ріка"), що

визначило майбутню назву регіону. У 1827 р. випускник Гірничого кадетського корпусу у С.-Петербурзі гірничий інженер з Харкова Євграф Ковалевський виконав перше наукове стратиграфічне і геологічне дослідження Донбасу. Йому ж належить авторство першої геологічної карти Донбасу, назва "Донецький басейн", від чого згодом було утворено скорочення "Донбас".

Є.П.Ковалевський перший серед вчених-геологів помітив, що Донбас - це "велетенський басейн, наповнений осадами порід другого періоду (terrains secondaires)... формації і нашарування порід якого у поєднанні між собою являють деяку систему і послідовність переходу з однієї формації в іншу". Такі погляди у питаннях стратиграфії та тектоніки Донецького кряжу були новітніми й прогресивними у порівнянні з поглядами інших геологів, які працювали в Донецькому краї, навіть у більш пізні роки. Так Ле-Пле, Г.П.Гельмерсен, А.Анісімов та інші заперечували наявність будь-яких закономірностей в геологічній будові Донецького кряжу. А Є.П.Ковалевський іде навіть далі - поділяє Донецький кряж на райони за орографічними та геологічними ознаками.

Будучи вже міністром народної освіти, Є.П. Ковалевський сприяв скасуванню цензурної заборони творів Тараса Шевченка (1860 р.), після чого слово "Кобзаря" вільно поширювалось всією країною.

Праці Є.П.Ковалевського і сьогодні зберігають велику історичну цінність. Назву основні:

Геогностическое обозрение Донецкаго кряжа (1829 р.).

Опыт геогностических исследований в Донецком горном кряже ("Горный журнал", 1827, кн. 2).

Геогностическое обозрение Донецкого горного кряжа (там же, 1829, ч. 1, кн. 1-3).

Проект цензурного устава (1859 р.).

"Очерки этнографии Кавказа" - уривок із великого задуманого Ковалевським дослідження "О народах живших и ныне живущих в пределах России", "Вестник Европы" (1867, т. III).

Помер Євграф Петрович Ковалевський 18 (30) березня 1867 в Санкт-Петербурзі і похований у церкві архистратига Михайла Троїце-Сергієвої пустелі під Петербургом.

ТАМАРА ПІШВАНОВА,
історик, член Національної спілки
журналістів України, завідувач музейного фонду
Донецького академічного українського музично-
драматичного театру

ЛЮДИНА, ЯКА ПОДАРУВАЛА НАРОДУ ПІСНЮ

Є в історії української культури пісні, які належать космосу... Одна з них - славновідома "Дивлюсь я на небо". Належить космосу у прямому сенсі: 12 серпня 1962 року з борту космічного корабля "Восток-4" вона линула з неосяжної височини у виконанні Павла Поповича, льотчика-космонавта СРСР і водночас першого космонавта-українця. Співав він її для всіх землян, але насамперед для іншого геніального українця - Головного конструктора космічних кораблів Сергія Корольова, для якого пісня "Дивлюсь я на небо" була улюбленою.

"Уже одне те, що він [Михайло Петренко] написав "Дивлюсь я на небо...", яку знають мільйони читачів, робить його ім'я дорогим серцю кожного, хто думає, живе і бореться за краще майбутнє і робить добро людям", - відзначав український співак світового рівня Анатолій Борисович Солов'яненко.

У пісні тонко, по-філософськи помічено одночасну приналежність людини до двох світів; весь світ - це живий організм з таємними силами та сферами: сновидіння, натхнення, мрії тощо. У пісні - свій світ, кращий, ніж реальний. Вільям Вордсворт (1770-1850), видатний англійський поет-романтик, писав, що поезія - філософське мистецтво, вона "сутність всякого знання", покликана "навчати, бачити, думати, почувати". Напевно тому цю пісню так полюбили і Сергій Корольов, і Павло Попович, її включили у свій репертуар такі видатні співаки, як І. Козловський, Б. Гмиря, В. Гришко, М. Кондратюк, А. Солов'яненко, саме тому вона є улюбленою для мільйонів українців: у цій пісні знайшли втілення філософські роздуми про Всесвіт і безкінечність, і ще тому, що вона, як і інша загальновідома пісня на слова Михайла Петренка "Взяв би я бандуру", належать до тих, які з найбільшою повнотою і силою втілюють душу українського народу. Недарма ж ці пісні набули статусу народних, витримавши випробування часом, і є витвором живого, тремтливого почуття з неповторною чарівністю.

Петренко
Михайло Миколайович
(1817-27.12.1862)

Український поет-романтик. Автор відомих на весь світ пісень "Дивлюсь я на небо..." та "Взяв би я бандуру...".

Народився у Слов'янську, тут відбулося його становлення, пройшла юність, у 1836-41 роках навчався в Харківському університеті, тоді ж країна вперше почула його вірші.

Творча спадщина поета невелика, але дорогоцінна - 19 поезій, розкиданих по харківських альманахах, та окрема збірка 1848 р. "Думи та співи" були надихнуті Україною, її народом, традиціями та її душею.

Ім'я поета-донбасівця знаходить своє гідне місце в історії та сьогоденні краю. Громадськість Слов'янська висунула ініціативу: 2012 рік оголосити "Роком Михайла Петренка", назвати його ім'ям вулицю у м. Слов'янську, встановити пам'ятник, заснувати літературну премію імені М. Петренка.

Ім'я українського поета-романтика XIX сторіччя Михайла Миколайовича Петренка [1817 - 1862] стоїть в історії літератури поруч з іменами Ізмаїла Срезневського [1812-1880], учасника романтично-поетичного гуртка в Харкові, видавця альманаху "Український збірник"; Левка Боровиковського [1806-1889], українського байкаря; Амвросія Метлинського [1819-1870], професора Харківського, а потім Київського університетів, видавця фольклорного збірника "Народні південно-російські пісні" [1854]; Миколи Костомарова [1817-1885] - відомого історика, який у ранній період своєї творчості виступав як поет-романтик під псевдонімом Ієремія Галка; Віктора Забіли [1808-1869], поета-лірика, на слова якого відомий російський композитор Михайло Глінка написав талановиту музику ("Гуде вітер вельми в полі", "Не щебечи, соловейко"). "Помітною рисою діяльності цього покоління, - відзначає М. Яценко, - стає ідеологізація історичного минулого, розуміння народу і його культури як національно-політичної категорії. Вони ставлять питання про саму долю України, її мову (не як наріччя російської, а як мови окремого народу), про майбутнє української культури".

Так сталося, що донедавна біографія українського поета-романтика була майже невідома. Судилося Михайлові Миколайовичу Петренку прожити всього 45 років, залишити у національній літературній скарбниці 19 поезій, надрукованих у 1841-48 роках у харківських альманахах "Сніп", "Молодик", "Южный русский сборник", окремих збірників віршів "Думи та спів" (1848). Є відомості, що він написав п'єсу "Панська любов", але вона не збереглась. Головна ж робота з відновлення в історії літератури нового імені була проведена викладачами та студентами філологічного факультету Слов'янського педінституту під керівництвом викладача Надії Митрофанівни Корнієнко.

Ось що вдалося їм встановити.

Батько поета Микола Гаврилович Петренко був людиною м'якої вдачі, любив природу, але господарювати не вмів, та й землі було мало. Прийшов час, Микола Петренко одружився. У 1817 році народився син Михайло, потім Олексій і Павло.

Михайло, тиха і лагідна дитина, несвідомо відчуваючи мерехтливе сяяння таланту у своїх грудях, з великим бажанням відвідував школу, а взимку, коли снігові замети відгороджували хутір від міста, жив у купця Марченка, який, до речі, і порадив його батькам віддати хлопця до науки. Він був з когорти людей, котрі, за І. Франком, "мають здібність видобувати ті глибоко заховані скарби своєї душі і давати їм вираз у зрозумілих для кожного словах".

Михайло палко любив свою матір, і ця любов і турботу про неї проніс через усе життя, що було встановлено на основі документів Харківського обласного архіву. Так, копія рапорту виконуючого обов'язки стряпчого Вовчанського повіту М. Петренка від 31 травня 1848 року, у якому він просив Харківського губернського прокурора надати йому відпустку, оскільки він одержав "третье известие, что болезнь матери моей усилилась, и, что если я не явлюсь к ней немедленно, то в случае ее смерти я должен буду подвергнут невозвратимости потери", - свідчить про справжні синівські почуття.

Михайло любив природу. Батько часто брав маленького Михайлика із собою на полювання, де вони ночували в наметі, спостерігали за зірками і слухали спів птахів. Краса рідного краю - квітучі сади, глибоке ясне небо, українські пісні, що хвилюють душу, - назавжди зачарували юне серце поета. Вільний час присвячував своєму, дивному на думку сторонніх, захопленню. Його перший біограф А.Метлинський відзначав, що хлопець вивчав мову і

побут народу в місті Слов'янськ і його околицях. Ця підвищена увага до національних звичаїв, поведінки, манери спілкування, національних особливостей вбрання, побуту тощо, проявиться у подальшій творчості майбутнього поета як місцевий колорит. Як відзначає Д. Чижевський, романтики "оновили історичну науку, відіграли чималу роль у заснуванні наукової етнографії...".

Михайло любив своє місто, рідний край. Розкішна природа Слов'янщини була тим оточенням, у якому формувалась поетична натура хлопця, проявилася спершу в ранніх поезіях: учнівських, недосконалих, але таких щирих і безпосередніх. Уже потім тема рідного краю увійде досить широко в його творчість: милі серцю краєвиди Слов'янська, давня і недавня історія України стали предметом його поетичної уяви. Пізніше Михайло Петренко присвятив рідному місту цикл віршів "Слов'янськ", у якому, за словами критика Г. Нудьги, поет "радісно говорить про красу земного життя, про розкішні сади навколо міста". Тема рідного краю, образи Донеччини відбилися у таких віршах М.Петренка, як "Слов'янськ", "Іван Кучерявий", "Гей, Іване, пора". Цим творам, як і іншим віршам поета, притаманний романтичний настрій: мотиви любовної туги, скарги на горе, замилювання рідним краєм. Сприймаючи Слов'янщину як частку української землі, поет в образах дівчини та народної пісні розкриває духовне багатство української народної культури.

Ще один образ Донеччини використав поет у вірші - це Святогірський монастир над Дінцем, у який ходили пішки молитись майже з усієї Східної України. До цього монастиря відправляє мати свою дочку молитись за чоловіка і сина, які десь далеко воюють за рідну землю:

*Не вій, вітре, не вій, буйний,
На самарські лози,
Лучше повій на Грициху,
Та звій з очей сльози, -
Та звій в Самар, нехай плинуть
В море за водою,
Щоб сліз дарма не тратила
Вона за дочкою.
Одпустила її з братом
В далеку дорогу,
Аж на Донець, в Святі Гори. Помолитись Богу.*

У вірші "Іван Кучерявий" М. Петренко під потужним впливом усної народної творчості чи не першим в українській літературі звернувся до образу Савур-Могили. Як і в народній творчості, Савур-Могила - це край української землі, символ героїчної боротьби з нападниками:

*Рано до схід сонця,
Ой журилася Грициха,
Сівши у віконця,
І смутними оченьками
За Самар гляділа,
У те поле безконечне,
Де Савур-Могила.
З того краю далекого
Сина сподівалась,
Не раз, не два, його ждучи,*

*Слізьми умивалась.
Давно пішов з козаками
У степ на татарів;*

І немає об них вісті, мов у воду впали.

Роки навчання у Харківському університеті (1836-1841) відчутно вплинули на світогляд і талант Михайла Петренка. У цей час у цьому високоосвіченому середовищі посилювалась увага до української історії, української культури. Харків як центр Слобожанщини і всієї Східної України докладав багато зусиль до відродження української духовності, і це значною мірою відбилося на життєвій позиції, творчості і, врешті, на долі Михайла Петренка. Саме Харківський університет став осередком однієї з перших груп поетів-романтиків в Україні. У творчості романтиків особливого значення набуває постать самого поета. Він, за словами Д.Чижевського, вища людина, вільна від законів та норм повсякденного життя, а культ поета як вищої людини належить до характерних рис літературної культури романтики.

Михайлові Петренку судилося жити в чудову епоху романтизму, яка відіграла велику роль у вивченні історії, з епохою романтики, за словами Д. Чижевського, пов'язане "національне відродження", "воскресіння" нації. Зазначимо, що перші українські романтики, на думку багатьох, були втрачені для української літератури, між ними - такий геніальний письменник, як Гоголь, бо вони писали російською мовою. Лише дальше поглиблення романтичної ідеології привело молоде покоління українських романтиків до творчості українською мовою. І Михайло Петренко свої поезії писав саме українською: з романтизмом українська література сформувалася, довела своє право іменуватися українською, а письменники усвідомили себе саме як українські. Українська мова виступила вирішальним фактором національного відродження: вона стала зв'язуючою ланкою між свідомою українською інтелігенцією та українським народом.

Пік творчої активності Михайла Петренка припав на 1841-1849 роки - розквіт української романтичної поезії. Генетично фольклорний тип романтизму випливає з концепції співвідношення людини і природи, зв'язок з якою здійснюється через безпосереднє інтуїтивно-ірраціональне чуття. Михайло Петренко пише поезії про природу Донеччини, проте у цих віршах немає детального і розгорнутого зображення картин природи, конкретної (крім самих назв) місцевості. Поет змальовує простір України. Ознаками простору в М.Петренка є те, що, з одного боку, він часом конкретизований, як у циклі "Слов'янськ", а з другого, - спрямований угору.

Такий принцип змальовування реальності характерний для творів романтизму, бо головним для поета є внутрішній світ героїв, власні почуття, а для лірики М.Петренка властива ще й деяка абстрактність. Та уява читача-донецчанина домальовує образи Дінця з пологим та скелястим берегами, древнього монастиря над ним, широкого степу - це ж наша земля, наш Донецький край.

У романтизмі формується історична свідомість, за якою світ перебуває в стані безпе-

першого руху і розвитку. Світ і людина мають минуле, сучасне і майбутнє, що проявляються в індивідуально-історичних формах. Звідси - не існує іншого виду самопізнання, крім історичного. Без знання минулого не можна зрозуміти сучасність, тільки знання історії дає розуміння ідеї розвитку людства. Як усі романтики, Михайло Петренко звертався до минулого, відновлюючи напівзабуту епоху старовинного козацтва. Він охоче використовував історичні теми та сюжети, давав образ минулого, що зберігається у пісенному фольклорі.

Фольклорний матеріал набував складної, вишуканої художньої форми та створював цікаві художні комбінації з темами та образами суто літературного походження. Може, тому пісня "Дивлюсь я на небо..." вважалася саме народною піснею, а цикл поезій, присвячений рідній землі, її природі - сповнений відчуттям напоєності душею, свободою, своєрідною мовою.

Пісня "Дивлюсь я на небо", покладена на музику донькою українського поета В.Александрова Людмилою, швидко стала популярною в усій Україні. Пізніше була аранжована композитором В. Зарембою, а Т. Г. Шевченко цього вірша власноручно записав собі в альбом.

...Після закінчення університету для Михайла Петренка розпочалася служба спочатку у Вовчанському повіті, потім у Лебедині. У 1844 році Михайло Петренко був затверджений у чині губернського секретаря, з 1845 року виконував обов'язки столоначальника, а з 1846 року - столоначальника карного суду. Дослужився до VIII чина "Табелі про ранги" - чина колежського асесора: зазвичай, чиновникам цього рангу надавалося особисте дворянство без права спадкоємства.

У формуванні національної самосвідомості Михайла Петренка відіграли захоплення історією та етнографією своєї рідної землі, і усвідомлення себе українським інтелігентом привело його до Кирило-Мефодіївського товариства. Про це свідчить доповідна записка від 1847 року київського генерал-губернатора Д. Бібікова на ім'я царя Миколи I щодо Кирило-Мефодіївського товариства, у якій серед інших значилися імена Т. Шевченка і М. Петренка. Поява та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства фактично поклала початок переходу від культурницького до політичного етапу боротьби за національний розвиток України. Це була спроба передової частини національної еліти осмислити та визначити місце і роль українського народу в сучасному світовому історичному контексті. Ідейним натхненником товариства був Микола Костомаров, якого наукова традиція схильна вважати автором основних програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства, у першу чергу, "Книги буття українського народу". Своєрідним ідейним антиподом поміркованій автономістично-культурницькій позиції М. Костомарова у Кирило-Мефодіївському товаристві були погляди Тараса Шевченка, якого дослідники традиційно, разом з М. Гулаком та В. Андрузьким, відносять до так званого "радикального крила" організації. Роль і місце Михайла Петренка в першій українській політичній організації поки що залишилась поза увагою дослідників. Але незабутньою подією у житті М. Петренка було відвідання його в Лебедині Тарасом Григоровичем Шевченком під час останнього приїзду Кобзаря на Україну в червні 1859 року. Це була зустріч побратимів по перу і, напевно, ідейних однодумців.

Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства царатом Михайло Петренко переїхав до міста Лебедин (тепер Сумської області), у якому з 1849 року служив інспектором повітового училища.

Михайло зустрів дівчину, що стала його дружиною, - дворянку Ганну Євграфівну Миргородову. Народилися діти: Микола, Марія, Євграф, Людмила, Варвара. З роду поета в Слов'янську сучасні дослідники-краєзнавці знайшли правнучку поета - Світлану Антонівну Петренко, а в Краматорську - родича поета Антона Костянтиновича Петренка. Знайдена була також правнучка поета по сину Миколі Наталія Борисівна Шептій.

...Поета Михайла Петренка не стало 25 грудня 1862 року. Помер він у 45-річному віці. Донецький критик С.Волошко у вступній статті до книги "Донбасс: писатель и время" стверджує, що М.Петренко помер у рідному Слов'янську. Але маємо документ - Лебединську метричну книгу за 1862 рік, в якій наведена дата смерті поета. Це означає, що смерть сталася у місті Лебедині, де і був похований М. Петренко. Могила, на жаль, дотепер не відшукана. Однак лебединські дослідники точно встановили місце, де проживав поет : вулиця Дмитрова, 12. Будиночок зберігся до сьогодні.

З нагоди 170-річчя поета на одній з найкращих споруд Слов'янська - центральній міській бібліотеці для дорослих - відкрито меморіальну дошку. За ініціативою вчительки української мови і літератури В. Д. Нестелевої, за підтримки тодішнього директора СШ № 15 Ф. А. Неровної тут відкрито музей М. Петренка.

Ім'я Михайла Петренка ніколи не загубиться в анналах історії, оскільки він подарував своєму народові безсмертну пісню, а це значить, що буде він вічно жити разом зі своїм народом, розмовляти з ним і ділитися своїми почуттями, поки живий український народ.

ЮРІЙ ДОЦЕНКО,

член Національної спілки письменників України,
м.Слов'янськ Донецької області

ЗЛЕТІЛА ПІСНЯ ВІД ЗЕМЛІ - У ВСЕСВІТ

Літературна критика відмічала, що М.Петренко збагатив нашу поезію жанром вірша-роздуму, вірша-медитації. Він добре знав творчість сучасних йому українських та російських поетів, активно збирав усну народну творчість. Відомо також, що Петренко був ініціатором популярних тоді українських музично-пісенних вечорів у Харкові.

У характерному для романтизму настрої поет розкривав збентеженість душі ліричного героя. Поезії Петренка пройняті пронизливою тугою, гострим відчуттям самотності, розчарування і, разом з тим, палкою любов'ю до життя, пориванням до світлого, високого.

Прославився Михайло Петренко перш за все піснею "Дивлюсь я на небо...", яка виникла на основі його вірша "Недоля" (1840). Покладена на музику Людмилою Александровою пісня швидко стала популярною в усіх кінцях України, а потім і Росії, багато разів публікувалася у різноманітних антологіях, збірниках, хрестоматіях, пісенниках. Цю пісню люблять співати українці, які мешкають в Австралії, Канаді, США... Пісня збагачує наші душі, українську культуру, вона обезсмертила і її автора - уродженця Слов'янська Михайла Петренка.

Літературні критики відносять цей вірш до такого різновиду, як вірш-медитація. Звернувшись до тексту, ми впевнюємося в тому, що у творі автор справді передає глибокі філософські роздуми про важливі проблеми життя: людина і природа, життя і смерть...

*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Чому мені, Боже, ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав!
Далеко за хмари, подальше од світу,
Шукать собі долі, на горе привіту,
І ласки в зірок, у сонця просить,
У світі їх яснім все горе втопить;
Бо долі ще змалку здаюся нелюбий,
Я наймит у неї, хлоцюга приблудний;
Чужий я у долі, чужий у людей:
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?
Кохаюся лихом, привіту не знаю,*

*І гірко, і марно свій вік коротаю;
І в горі спізнав я, що тільки одна -
Далекеє небо - моя сторона.
І на світі гірко; як стане ще гірше,
Я очі на небо, - мені веселіше!
І в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.
Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я б землю покинув, і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув,
І в хмарах навіки од світу втонув!*

Щоб краще зрозуміти, як же міг з'явитися такий твір з-під пера нашого земляка, звернемося до роздумів письменника Валентина Чемериса: "...Михайло тяжко сприймав зло та несправедливість, на що споконвіку була щедрою матінка Земля. Тому в його творчості омріяні небеса - поселення богів - виступають антиподом "брудної" землі. Не знаходячи того, про що мріяв на землі, поет звертав свої погляди на небеса. Критика зазначала, що небо - це виміряний уявний світ поета, в який він "тікав" від злої долі і людей, від земного життя, що завдавало болю і печалі. Йому здавалося, що тільки там, у позахмар'ї, в незнаній голубизні та чистоті, і є те, чого бракувало на землі. Але поетові туди дістатися було зась. Лише у мріях. В реальності ж... От якби крила... Але Бог не дав людині крил. І самотник-поет, "...окутавшись серпанком романтики, намагається витати над землею, у хмарах, у створеному ним дещо ілюзорному світі..."

Небагато написав Михайло Петренко, але зумів багато сказати, і сказати навічно. Критик Григорій Нудьга зазначив, що М.Петренко належить до маловідомих поетів і що він якось швидко зійшов зі сцени літературного життя, що "доля його творів неоднакова: більшість віршів... не привернула увагу читача, зате поезії "Дивлюсь я на небо", "Туди мої очі", "Ходить хвиля по Осколу" стали загальноновизнаними як пісні, і тепер уже їх співають, не згадуючи автора. І це, може, найкращий, вічно живий пам'ятник поету, бо дати народу пісню - значить у віках жити з ним, розмовляти і ділитися своїми почуттями".

Особливо ж пощастило поезії "Дивлюсь я на небо". Її життя вже перейшло за 160 років. За багато літ цю пісню на слова М.Петренка співала ціла плеяда визначних виконавців: Модест Менцинський, Михайло Микиша, Олександр Мишуга, Михайло Донець, Анатолій Солов'яненко, Андрій Іщенко, Микола Шопша, Андрій Кикоть, Андрій Романенко, Олександр Гурець, Михайло Дідик, Дмитро Гнатюк, Іван Козловський, Борис Гмиря, Володимир Гришко, Микола Кондратюк, Ігор Борка... І цей список золотих голосів України, які чарували нас піснею "Дивлюсь я на небо...", можна продовжувати.

Про вічність пісні письменник Валентин Чемерис сказав: "Змінюються епохи, формації, зникають колись могутні й жахливі імперії, виникають нові держави, а вона все така сама і все так само радує нас щемом своїм і ще чимось незбагненим, що нам не дано й розгадати, а тільки серцем і душею її сприймати. Таку пісню співають усе нові й нові покоління, бо вона - над часом. Вона завжди з родом людським, з нашими дідами-прадідами, батьками нашими, дітьми й онуками, які вже самі стають батьками. І хоч мало хто пам'ятає її автора, але таких, щоб не чули пісню, не знайдеш" (Газета "Літературна Україна", 20 березня 2003 р.).

Не менш цікава історія пісні "Взяв би я бандуру", яка виникла на основі вірша М.Петренка "Туди мої очі", музику до якої написав композитор А. Немировський.

У другій половині XIX ст. на Чернігівщині Б.Грінченко записав ще одну українську народну пісню - "Ходить хвиля по Осколу", слова якої належать М. Петренку і взяті із його вірша "Недуг".

Дорогим і близьким був М.Петренку рідний край - Слов'янщина. У багатьох віршах він з любов'ю згадує "тихий Тор", Святі Гори, Слов'янськ. Батьківщині він присвячує такі поезії: "Ось-ось Слов'янськ! Моя родина", "Чи бачив хто слов'янську дівчину?", "Рай цілий радості і пекло мук...", "Далеко од родини...", "Тебе не стане в сих місцях...".

Слід сказати, що цикл віршів "Слов'янськ" вигідно відрізняється від інших барвистістю й оптимізмом. Поет з радістю розповідає про красу земного життя, про розкішні сади та луги навколо Слов'янська :

*Слов'янськ! Слов'янськ!
Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині
Розкинув тишині садки,
Квіти пахучі по долині
І так красуєшся собі!*

Поет любить і цінує народні пісні, які він чув з дитинства в своєму рідному місті. "Пісні слов'янські" викликають в нього "рай цілий радості і пекло мук"

Повернувшись у рідний край після тривалої розлуки, він зі сльозами на очах зустрічається зі своїм дитинством, рідною домівкою, чудовою природою Слов'янська. Але особливо схвилювали його ліричні, задушевні пісні отчого краю, він був вражений їхнім змістом та музикою:

*Мов громом вдарений, так я стояв на місці
І слухав вас, і не розстався б з вами,
І як безумний горював...
О ні, замучений до сліз піснями,
Я радість горем запивав.*

Куди б не закидала доля М. Петренка, він мріяв повернутися до "милої родини" :

*Туди я думку шлю і сльози!
Коли ж, коли, великий Боже,*

*Мене пошлеш на рідний край,
Де мав я радість, мав я рай.*

У своїх віршах М.Петренко часто згадує неповторну красу слов'янських дівчат, "їх чорні брови, їх пісні". Ряд поезій присвячено коханій Галі, яку "полюбив ... у сих місцях родини" і з якою довелося розлучитися:

*Туди мої очі, туди моя думка,
Де ти живеш, Галю, сердешна голубка;
Од раннього ранку до пізньої ночі
Я плачу без тебе і виплакав очі;
І ти мого горя не чуєш, не знаєш.
О, як болить серце, як тебе згадаєш!*

Особливе місце серед творів М.Петренка посідає вірш "Іван Кучерявий", який складається з чотирьох частин. Тут розповідається про жінку Грициху, чоловік якої воював проти ляхів і потрапив до них у полон, про старшого сина, який пішов у похід проти татар. Журиться мати, а особливо за меншенькими - сином та дочкою :

*Одпустила її з братом
В далеку дорогу,
Аж на Дінець, в Святі Гори,
Помолиться Богу.
І жде, не дождеться,
А матері мука;
Чи хто стукне, чи хто грюкне,
Так серце й застука.*

Живе у пам'яті нащадків

Пам'ять про М.Петренка живе в Україні, особливо ж на його батьківщині - на Слов'янщині. Його пісні та вірші можна почути по телебаченню і радіо, з самодіяльної сцени. У середніх школах та педвузах проходять літературні читання, вечори, присвячені пам'яті поета-земляка.

У 1985 р. в середній школі №15 міста Слов'янська з ініціативи вчителя В.Д.Нестелеєвої було відкрито кімнату-музей М.Петренка. Проіснував він тут більше десяти років. У зв'язку з переходом В.Д.Нестелеєвої на інше місце роботи, музей у цій школі закритися. І все ж зусиллями цієї вчительки за підтримки дирекції педагогічного ліцею було відкрито нову кімнату-музей М.Петренка. Тепер учні Слов'янського педагогічного ліцею проводять тут екскурсії, знайомлять відвідувачів з життям та творчістю поета, тут можна почути його відому пісню "Дивлюсь я на небо...". Є в музеї цінні подарунки, з якими знайомляться гості. Олесь Гончар надіслав свого часу книгу з написом: "Слов'янськ на Донеччині. Землякам поета М.Петренка - творця невмирущої пісні "Дивлюсь я на небо..." з вітанням і найкращими побажаннями. О.Гончар". І коротенького листа: "Надсилаю книжку для краєзнавців СШ №15. Всім вам робить честь, що ви так шануєте свого славного земляка, класика української пісні. Вітання вам від душі! О.Гончар".

Схвильовані рядки надіслав двічі Герой Радянського Союзу, льотчик-космонавт Павло Попович: "На землі донецькій народився чудовий поет М.М.Петренко, автор віршів і пісень, сповнених радістю, життям, любованням природою. Я люблю його твори, особливо "Дивлюсь я на небо...", яка стала народною і яка зворушує своєю глибокою щирістю, філософськими роздумами про Всесвіт, про нескінченність. Виконуючи її, ніби набуваєш крил, і з'являється бажання бути корисним людям і Вітчизні". Слід додати, що саме перебуваючи в космічному польоті, далеко за межами Землі, Павло Попович заспівав свою улюблену пісню - "Дивлюсь я на небо...".

Відомий український співак, народний артист Анатолій Солов'яненко надіслав листа, в якому пише: "Дуже приємно, що у Слов'янську живе пам'ять про славного земляка М.Петренка і що ви шануєте її, організувавши музей і популяризуючи його творчість. Уже одне те, що він написав "Дивлюсь я на небо...", яку знають мільйони людей, робить його ім'я знаменитим і дорогим серцю кожного, хто думає, живе і бореться за краще майбутнє і робить добро людям".

До 170-річчя поета на будинку міської бібліотеки 6 вересня 1987 року відкрито пам'ятну дошку, де викарбувано: "У 1817 році в м. Слов'янську народився український поет-романтик ХІХ століття Михайло Миколайович Петренко".

Пам'яті визначного поета земляки присвячують свої вірші, як наприклад, "Шана", що належить перу донецького поета Івана Приходька:

*"Дивлюсь я на небо та й думку гадаю" -
це пісня про тебе, мій сонячний краю.
Є радість, є віра для творчого злету.
І хочеться щиро сказати поету:
Поет, як той сокіл, поет, як лелека, -
Злітає високо, літає далеко.
Не скарби коштовні, а пісню шукає.
За це і шанований в нашому краї.*

І сьогодні серед нашого народу живуть ліричні, задушевні вірші поета-земляка, частина з яких стали піснями народними, а значить - вічними!

ВАСИЛЬ ТЕРЕЩЕНКО,
*заслужений учитель України,
член Національної спілки краєзнавців України*

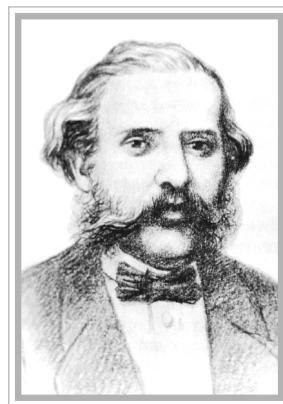
ІСТИНИ ПЕДАГОГА І МЕЦЕНАТА

Наш земляк Микола Олександрович Корф розробив теоретично і створив практично трирічну однокомплектну школу для сільських дітей. На диво проект великого педагога вже більше 150 років живе і діє. Педагогічна діяльність Миколи Олександровича Корфа набула повсюдного визнання як "система Корфа", "школа Корфа", "трирічка Корфа", "звуковий метод Корфа" і стала своєрідним кодексом для земських діячів, що займалися народною освітою. Він демократично (для тих часів!) облаштовував школи, інспектував їх, виділяв власні кошти на навчання сільських дітей, захищав інтереси своїх шкіл в установах і в друкованих засобах інформації, навчав учителів, давав показові уроки.

З курсу історії педагогіки мені було відоме ім'я М. О. Корфа та його великий вплив на розширення мережі земських шкіл, щоб "всем желающим детям дать доступ к получению знаний". Працюючи на освітянських посадах в Мар'їнському та Артемівському районах Донецької області, я дізнався значно більше про народного просвітителя Миколу Олександровича Корфа з краєзнавчих досліджень К.М. Кисляка, А.Т. Сайка, В.І. Подола та Г.Я. Ріпки.

У другій половині XIX століття земська школа в Україні і Росії стала основним типом сільської школи. Багато чого від колишньої земської школи залишилось і до нашого часу. Навіть у найуспішніші роки функціонування радянської школи (1960 - 1980) корфівські освітянські принципи були прикладом для наслідування органів народної освіти всіх рівнів. Прогресивними рисами земської школи було те, що дітей вчив учитель від земства. Він мав певний рівень педагогічної освіти, школа забезпечувалась підручниками, посібниками, мала бібліотеку, учні займалися навчанням у визначений час, а саме навчання було світським, враховувалися особливості сільського способу життя.

Особливо важливими були питання про структуру і

Корф
Микола Олександрович
(14.07.1834-26.11.1883)

Педагог і просвітитель, земський діяч, почесний член Женевської Академії наук, Петербурзького педагогічного товариства, Московського комітету письменності та Московського університету, меценат.

Народився 14 липня 1834 року в поміщицькій сім'ї у місті Харкові. Виховувався у кращих навчальних закладах Росії. Нетривалий час прослужив у міністерстві юстиції, а потім повернувся у родовий маєток у Катеринославській губернії, успадкований від матері. Відтоді його життя було пов'язане з цим краєм і з розбудовою системи народної освіти Катеринославщини. Завдяки внутрішнім покликам душі він фінансує будівництво 40 початкових шкіл для сільських дітей. Заклав основи навчально-методичної системи початкової освіти, основні елементи якої збереглися до сьогодні.

Крім педагогічної діяльності виявив себе і як здібний організатор лісопаркової справи південного сходу України, посадивши Нескучненський ліс на Донеччині.

термін навчання. Якщо у Європі того часу навчання в народній школі тривало 5-8 років, та для царської Росії це було неприйнятно, бо селянські діти були робочою силою в сім'ї, не могли тривалий час відвідувати школу і не приймати участі в сільськогосподарських роботах. Ця обставина була головною особливістю структури народної початкової школи. Найбільш дієвими були проекти К. Ушинського і М. Корфа. Перший доводив, що навчання в початковій школі має тривати чотири роки, а другий - три роки.

За даними Одеського державного архіву на кінець 1887 року в трьох сусідніх повітах (Бахмутський, Слоб'яно-Сербський і Маріупольський) нараховувалося 230 навчальних народних училищ. Найбільше їх було в Маріупольському повіті - 108. З них 98% училищ знаходилося у сільській місцевості. Ініціаторами створення і розширення шкіл того часу виступало сільське товариство. Для відкриття чергової земської школи потрібне було рішення сільського сходу, підписане не менше ніж 2/3 домогосподарів і затверджене волосним правлінням. Завдяки втручанню інспекції народних училищ повіту повітова земська управа виносила чергове рішення. Влада місцевого самоуправління докладала великих зусиль для розширення мережі земських шкіл. Ініціатори, зокрема М.О. Корф, винаймали необхідне приміщення або будували необхідну будівлю. Сільській владі доводилося брати на себе численні зобов'язання: виділення землі під школу, надання позики на будівництво школи, виділення коштів на потреби початкового навчання, відведення квартир з опаленням і освітленням учителям, ремонт шкільних приміщень, закупівля необхідного навчального обладнання. За даними звітів М. Корфа, які зберігаються в Одеському державному архіві за 1870 рік, можна порівняти витрати на школи по Катеринославській губернії. Вони були утричі більшими, ніж кошти від державного казначейства і в 28 разів переважали фінансування церковно-приходських шкіл. Цікаво, що тогочасним бюджетом передбачалось на утримання вчителів - 60,5%, утримання приміщень - 20,5%, шкільне обладнання і наочні посібники - 7,8%, будівництво і ремонт приміщень - 10% від загальних витрат на освіту.

Якісний склад вчителів: 18% - вища та педагогічна освіта, 23% - середня педагогічна освіта, 16% - середня духовна освіта, 43% - домашня освіта. Середньорічні витрати на утримання земських вчителів були значно вищими від церковно-приходських (відповідно 620 руб. і 370 руб. на рік). У сільській місцевості місцева громада доплачувала по 50 рублів на рік і наділяла вчительську родину 1 десятиною (і більше) землі. За даними М.О. Корфа після першого року навчання майже 20% учнів залишали школу. Тому він пропонував, щоб шкільна програма кожного року формувала які-небудь виробничі навички в учня. Тоді ті, хто залишив школу раніше закінчення третього року, були краще підготовленими до життя. Ці обставини він враховував при складанні навчальних програм для земських шкіл свого повіту та рекомендував вчителям не забувати про це. Намагаючись допомогти дітям в отриманні освіти, Корф встановив практику надання учням цільових пільг. Під його контролем усі місцеві старости разом з інспекторами народних училищ оформлювали відповідні подання на допомогу від земських управ.

Чим особа Корфа Миколи Олександровича мене зацікавила з точки зору особистого розвитку? Своєю невгамовною діяльністю і творчістю. За радянських часів ім'я Корфа в педагогічній літературі згадувалося досить рідко, хоча майже вся педагогічна і просвітницька його діяльність протікала в межах сьогоденного Донбасу (у селі Нескучне Великоновосілківського району).

Народився Микола Корф 2(14) липня в Харкові в одному з власних будинків батька, німецького барона, близького до царського двору, мати - донька місцевого поміщика. Микола Корф був дуже багатогранною особистістю - досконало володів трьома європейськими мовами, мав непересічний літературний талант та енергію і насагу для громадської роботи. Але найбільші його здобутки - на терені організації народної освіти. Дитинство розумного хлопчика проходило на Донеччині, в Харкові та Санкт-Петербурзі. Він рано став сиротою, батьки померли, коли йому не виповнилося і десяти років. За рішенням батькових братів Микола продовжує гімназійне навчання в столиці і закінчує знаменитий Олександрівський (Пушкінський) ліцей. За підтримки впливових родичів талановитий випускник отримує державну службу в міністерстві юстиції. Але через півтора роки лишає службу і 1856 року переїздить у власний маєток, що збудували в Нескучному. Земля молодого володаря маєтку розкинулася на березі річки Сухі Яли у межах двох повітів - Маріупольського і Олександрівського, - Катеринославської губернії. Молодий господар протягом чотирьох років закладає унікальний, другий в українських степах після Велико-Анадолу, степовий ліс. Його ніхто не заохочує, ніхто не підтримує. На власні кошти, використовуючи працю селян-кріпаків М. Корф закладає 16 гектарів лісу, які сьогодні є 51 кварталом Майорського лісництва. В усі часи саме ліс зумовлював культурну взаємодію різних народів, що проживали в єдності з природою. На честь маєтку ліс теж назвали Нескучненським.

Високоосвічена людина надовго в селі не може залишатися бездіяльною - Миколу Олександровича обирають депутатом повітових земських зборів, через деякий час мировим судьєю та керівником (головою) ради народних училищ. Це і стало життєвим покликанням Корфа. "Не можна не визнати, що надавати європейську освіту вищим класам і залишати в азійському неучті народ - означає будувати без фундаменту і роз'єднувати суспільні верстви," - так записав він тоді у своєму щоденнику.

Виконуючи свій обов'язок, Микола Олександрович майже щодня мандрує безшкільними селами двох повітів, залучає до вирішення освітянських проблем кращі столичні видавництва "Народна школа", "Дитячий сад", листується з провідними науковцями від педагогіки. Історія зберегла до нашого часу дані про 250 постійних його кореспондентів.

Микола Олександрович часто відвідував заняття в класах, аналізував їх і сам проводив показові уроки. Щорічно перед початком навчання практикував проведення зборів (з'їздів) учителів повіту, - тобто сьогоднішні серпневі вчительські конференції. Майже повсюдно при відвідинках школи намагався провести зустрічі з батьками учнів і волосним головою (так звані сходи громадян). За підтримки М.О. Корфа волосні голови завдяки рішенням сільських сходів (зборів) активніше ставили питання перед губернськими управами про будівництво шкіл. За активної участі голови училищної ради навколо його маєтку відкрилися земські школи у сусідніх селах Майорськ, Комар, Времіївка, Великий Янісоль, Андріївка.

М.О.Корф ґрунтовно розробив і здійснив на практиці програму спрощеної початкової комплектної школи, запропонувавши одного вчителя на весь трирічний період навчання.

Цей проект М.Корфа був підтриманий відомими діячами освіти того часу і зокрема К. Ушинським, який назвав цей проект "зародком нової народної школи з її більш життєвою програмою елементарної освіти". Завдяки творчій діяльності нашого земляка початкові школи отримали інструкції з управління школою, навчальні посібники, науково виважені норми тривалості уроку і періоду занять, обґрунтування вікових меж навчальних періодів.

Результати наукових спостережень Корфа утілювалися в статті і книги. Протягом 6 років (1867-1873) ним видано 5 книг "Керівництво до навчання грамоті звуковим способом", "Російська початкова школа", "Наша шкільна справа", "Малятко", "Наш друг". Книга для шкільного та домашнього читання для дітей і дорослих "Наш друг" видавалася щорічно коштом автора і розповсюджувалася перед початком навчального року по селах губернії.

Свій власний маєток у Нескучному Микола Олександрович перетворив на центр удосконалення учительської професії, улаштувавши спеціальні курси учительських семінарів з літнім періодом навчання. За особистої фінансової підтримки Корфа М.О. десятки вчителів щоліта виїздили на учительське стажування до кращих педагогів Швейцарії, Німеччини, Франції та Австрії. Він також домігся прийняття рішень повітових засідань про безкоштовне лікування сільських вчителів у повітових лікарнях. Повітові управи збільшили щорічні доплати - винагороди тим сільським учителям, робота яких відрізнялася особливою старанністю і чуйним ставленням до дітей.

Водночас, навчальні класи за трирічними курсами навчання вже не могли задовольнити потребу господарства, що перейшло на капіталістичний спосіб виробництва. Потрібно було розширити освітню програму. Були створені двокласні навчальні училища з п'ятирічним терміном навчання: 1-3 рік - це перший клас, 4-5 роки - другий клас (викладалися такі предмети: російська мова, арифметика, рисна геометрія, елементарні відомості з природничих предметів, фізика, географія, історія). Число двокласних училищ було обмежене - одне на волость. Хто закінчував училища, міг, здавши відповідні екзамени, вступити в учительську семінарію або на різні курси: бухгалтерські, архівні, креслярські. На заміну статуту про навчальні заклади від 1828 року з початку нового навчального року 1872 набувало чинності нове "Положення 1872 року". На початку 1870-х відкриття вчительських семінарій обмежується. Приватні вчительські семінарії перетворюються на казенні семінарії, в яких мали виховуватися майбутні учителі для народу в дусі "православ'я й вірності престолу". У 1870 році, за активної участі М.О. Корфа розроблені "Положення про вчительські семінарії", у 1875 році - інструкція до них. Курс вчительських семінарій був розрахований на 3 роки.

Освітня здобутки Миколи Олександровича не залишилися поза увагою наукової громадськості: в 1870 році його обирають членом Санкт-Петербурзького педагогічного товариства і Московського університету. Петербурзький комітет грамотності (головою якого на той час був П.Г. Редкін) за великі заслуги у справі організації освіти в Росії присудив Корфу Миколі Олександровичу велику золоту медаль. Високою і рідкісною нагородою була відзначена громадська і меценатська діяльність нашого славетного земляка - на десятки років випереджаючи час, Корфівські школи стали центрами освітньо-культурної роботи на селі: у будні дні в них навчалися діти, у вихідні - діяли недільні школи і бібліотеки для дорослих, ставилися театральні вистави, влаштовувалися виставки народної творчості і наочних посібників. Така школа і сьогодні не втратила актуальності.

Разом з тим, реформація школи - процес неоднозначний, він включає не тільки твор-

чий пошук і подвижництво, але й колізії, які іноді набувають жорсткого характеру. Так сталося і з Корфом Миколою Олександровичем. Начебто внаслідок виборів його відсунули від активної участі в освітніх справах, то в одному, то в іншому повітах. Окрім того безперервна й виснажлива шістнадцятирічна освітянська робота негативно вплинула на його здоров'я. Разом із родиною у 1872 році він виїжджає на лікування до Швейцарії. Але, використовуючи будь-яку нагоду для улюбленої справи, Корф узявся вивчати шкільний устрій цієї країни, народні школи, діяльність вчительських семінарій. У його листах відчувається захопленість, відданість обраній справі шкільної освіти і турбота за освіту в рідному краї.

Новою для його епохи ідеєю, яка швидко поширилась з Європи до Росії, стала ідея про участь жінки у навчальному процесі. Цю ідею відповідально сприйняв і обґрунтовував М. О. Корф. Більше того, нетривалі приїзди на батьківщину, в столицю, до педагогів та постійне листування з шанувальниками надають Миколі Олександровичу Корфу нових потужних сил для відкриття в Росії у 1876 році педагогічного журналу "Жіноча освіта". З легкої руки Корфа журнал отримав широку підтримку на педагогічній ниві, стабільно виходив друком впродовж 15 років. "Доки жінка залишиться неосвіченою, в народі пануватиме неучтво," - писав М.О. Корф. За його підтримки організовується друк "Педагогічного вісника" в сусідній губернії - Єлисаветградській у 1881-83 роках. Педагогічні журнали і газети завжди шанобливо ставилися до наукового доробку Миколи Олександровича, його статті друкували часописи: "Церковно-приходська школа", що виходив в Києві, "Шкільна освіта" в Одесі. Санкт-Петербурзький журнал "Народна воля" опублікував різноманітну інформацію про М.О.Корфа - біографія, педагогічна і громадська діяльність - видрукував майже всю його педагогічну спадщину. Деякі праці нашого земляка до цього часу потребують вивчення і переосмислення для сучасного педагогічного процесу: "Психологія дитячого читання", "Загальнонародний спів у церкві", "Географія як народний предмет", "Постановка морального виховання у французькій народній школі", "Значення музики і співу у справі виховання". За свій значний внесок у висвітлення багатогранної діяльності визнаних авторитетів педагогічної справи (М.Корф, К.Ушинський) журнал рішенням світової виставки отримав вищу нагороду - Золоту медаль "Дитячий світ" у 1904 році.

М.О.Корф був справжнім педагогом, хоча спеціальної педагогічної освіти не мав. І, як усяка непересічна особистість, був психологом, розумів людей дивовижно! До нього по допомогу йшли всі - старі, молоді, учні. Велику роль у вихованні М.О. Корф приділяв театру. Дітей навчав не просто акторської майстерності, а чогось більшого. Улаштовував з ними тривалі репетиції, сумлінно, з повною віддачею. Діти із захопленням займалися театром, сценами, ритмами, етюдами, натхненно грали вистави і відкривали для себе через них увесь світ - величний, прекрасний. Після багатогодинних репетицій розповідав все як є у житті - прямо і правдиво. У атмосфері цієї правди, - прекрасної і чистої, - багато його учнів досягали духовних і професійних висот.

Домашні театри у маєтках землевласників України не були дивиною у XVIII-XIX століттях. У сусіда Тарновського - дядька Миколи Васильовича Гоголя - був знаменитий приса-

дибний театр, де Микола з дитячих років набирався театрального досвіду. У Миколи Олександровича підросли дві доньки - майбутні відомі актриси. І щоб їм надати якісної освіти він також улаштував сільський театр в селі Нескучне. Перед весінним і осіннім наборами до дитячої театральної трупи малі актори возили по ближніх селах та ярмарках свої спектаклі. Осінні прослуховування проводили у маленькому залі колишньої комори, і зазвичай, там "яблуку ніде було впасти". За столом суворі комісія - головний режисер - Микола Олександрович, його помічниця-дружина... Починається відбір. Ось цей хлопчина наче товстуватий для театру, зате які очі, і як чудово він рухається! Ось дівчинка читає напам'ять "Гаву і Лисицю". Це мабуть, дванадцяте чи тринадцяте читання. Але як вона гарно читає! Можливо її навчили вдома, а дівчинка талановита. Який темперамент, який погляд, скільки глибини! Нічого не боїться - безстрашна. З такою можна "тягнути" всю виставу. Проходить день чи два і Микола Олександрович знову збирає своїх волонтерів.

- Діти, - говорить він, - ви вступили в наш народний театр. Чи знаєте ви, що це таке?

Мовчать. Бояться. Добре, нехай поки що бояться. Будемо вчитися. Микола Олександрович продовжує. - Хочете, я вам розповім?

Майже одногolosно відповідають:

-Хоч-е-е-мо-о!

-То ж слухайте. Театр - це мистецтво. Дуже давнє. Танці й обряди стародавніх людей - воно виникло ще у первісному суспільстві. Потім був театр у стародавній Греції, у Римі...

За розмовами М. Корф з учнями переходив до "театральних цехів". Тут різноманітні костюми театру, справжня карнавальна процесія: бальні сукні, іспанські плащі, яскраві камзоли, сюртуки, кольорові сорочки, накидки, капелюхи всіх фасонів. Усі старі театральні щасливі в ці хвилини, бо презентують новоприбулим свій сільський театр. Що треба подарувати новенькому? Виріб, пиріг, іграшку, фокус, вірш? Подарувати, щоб порадувати, значить, потрібно в подарунок вкласти душу і частину її віддати товаришеві по театру. Яким буде сільський театр? У театрі немає легких робіт і немає такого місця, де можна обійтися без роботи. Скрізь лише праця. Праця творитиме свою справу. Праця звільнить від масок, невпевненості, допоможе зрозуміти себе і своїх товаришів, усвідомити свій обов'язок перед життям. А як же театр? Запах лаштунків, тиша репетицій, уроки майстерності, складність етюдів, глибина образів, кроки до художності... усе це вабило, закликало досягнути давній і великий винахід людства, цю нерозгадану загадку, вражаєче просту і завжди таємничу. Хіба аплодисменти, квіти, світло рампи самі по собі будуть? Театр - це свято, свята без праці не буває. На кожному кроці праця - репетиція, урок акторської майстерності, робота над роллю. Той, хто не знає праці, не пізнає і справжнього свята. Кожен з цих маленьких акторів мріятиме про великі, "головні" ролі, сподіваючись зіграти їх краще за всіх, радітиме своїм артистичним успіхам. У старшої доньки М.О. Корфа Катерини і меншої Віри склалися блискучі артистичні кар'єри. А надихнув їх на акторство батько ще в молоді роки. Старший зять Миколи Олександровича Корфа - відомий режисер і реформатор театру, актор Московського художнього театру (1898 р.), пізніше - народний артист СРСР (1936 р.), двічі лауреат Сталінських премій Володимир Іванович Немирович-Данченко - доклав багато зусиль для популяризації творчої спадщини свого тестя. Після одруження з Катериною Корф він успадковує маєток у Нескучному і розпочинає будівництво "пам'ятної школи імені Корфа".

Коли в 1895 році воно було завершено, відбулося урочисте відкриття за участі великої

кількості делегацій Катеринославської губернії та відомих просвітителів того часу - Х. Алчевської, Б. Грінченка, І. Франка. На школі відтоді зберігся напис: "Пам'яті прихильника народної освіти барона М. О. Корфа".

До самої смерті Володимир Іванович опікувався своїм маєтком та історичною пам'яттю свого тестя. Просвітницькі досягнення Корфа позитивно впливали на творчі прояви зятя. Саме тут у Нескучному народився його вираз: "Театр - це два актори, які грають на килимку, розстеленому серед площі". Цим він підкреслював центральну роль акторського мистецтва. Актор - одночасно і будівник, й інструмент, і матеріал для свого мистецтва. У чому полягає мистецтво актора: органічно, природно існувати на сцені, в умінні рухатися і володіти мовою, в умінні діяти.

Другий зять М.О. Корфа О.І. Южин (Сумбатов) теж був артистом Московського художнього театру. Дві доньки й два зятя в одній провідній театральній трупі не тільки вміли творчістю заробляти гроші для існування, але й були друзями усе життя. Центром такої дружби став сімейний маєток М.О.Корфа в Нескучному. Він і до цього часу є відділенням Донецького обласного краєзнавчого музею. Нинішні нащадки видатного педагога знаходять час для відвідин рідного села Нескучне та музею свого прадіда.

Після повернення з-за кордону Микола Олександрович, окрім освітянської теорії, преси, продовжує піклуватися про роботу земських шкіл. У зв'язку з цим він підготував і видав типовий "Каталог народної бібліотеки" (1883 р.). Усі земські школи Катеринославської губернії отримали цю важливу книгу. Південь і південний схід України мали численні громади різних національностей - українці, росіяни, греки, німці, болгари, молдавани, євреї. М.О. Корф був прихильником навчання дітей в початковій школі рідною мовою з наступним вивченням державної мови. У ці роки Корф розробляє і впроваджує в життя новий освітянський проект: відкриття недільних шкіл для тих, хто вже має початкову освіту і планує навчатися професійно. За його участю відкриваються перші недільні трудові школи в Нескучному, Майорську та Врем'ївці.

Родина Корфа, а згодом і Немировича-Данченка зуміла зробити непривітну місцину між невеликими річками Сухі Яли і Вовча в селі Нескучне справжнім світочем загальнокультурної і творчої думки. Колишня земля поміщиків Клевцових, з роду яких дружина Миколи Олександровича, називалася Таврійською цілиною. Південніше розташовувались землі колоністів-болгар, німців, італійців, - серед яких і маєток Нескучне. Через перший і другий броди йшли найманці в пошуках трудового щастя. З часом змінювалися назви сіл - Клевцове стало Андріївкою, потім Іскрою, а зараз знову Андріївка. Село Нескучне ніколи своєї назви не змінювало - в Україні це мала батьківщина Миколи Олександровича Корфа.

Він жив у XIX столітті і життя його насичене яскравими подіями і творчими злетами. Нашадок давнього аристократичного роду, коріння якого - у лицарському середньовіччі, він отримав елітарну освіту і непоганий спадок.

Але його не приваблювало світське придворне життя. Він проміняв блискучу кар'єру в уряді на турботу про дітей бідняків. Без відпочинку їздив він провінційними містечками і селами, відкриваючи школи, збираючи кошти на парти і підручники, готуючи майбутніх педагогів. Донецький край багато чим зобов'язаний Миколі Олександровичу Корфу.

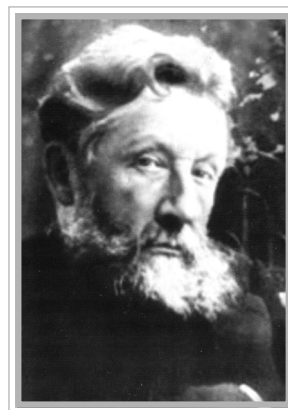
ГЕННАДІЙ ГАЙКО,
доктор технічних наук, професор
Донбаського державного технічного
університету, м. Алчевськ

УКРАЇНСЬКИЙ ФУТТЕР

Ім'я Олексія Алчевського, яке "вибухнуло на промисловому небосхилі пишним метеором", було широко відоме в суспільному середовищі останньої чверті XIX ст., причому не тільки в Російській Імперії, але й у Бельгії, Франції, Британії, чиї капітали конкурували в промисловості Донбасу. "Фінансовий геній", "велетень", "піонер Донецького Басейну", "несамовитий українець" - такими й подібними характеристиками охрестили О. Алчевського на шпальтах газет і журналів. На його смерть видатний бельгійський банкір А. Вандевіль, капітали якого працювали в Російській імперії, написав: *"Гігант, який жертвував усіма особистими інтересами заради справи, вправ... Оплакуєш цього генія, цю велику людину. Його фінансово-промислова діяльність заслуговує на пам'ятник"*.

Життєвий шлях і здобутки *Олексія Кириловича Алчевського* ставлять його в один ряд з найбільш сильними і дієвими постатями українського відродження XIX ст. Більше того, це той рідкісний випадок, коли український суспільний рух було реалізовано не тільки в культурно-просвітницькому напрямі, але й шляхом бурхливого промислового розвитку на теренах Східної України.

Незважаючи на видатні заслуги О. Алчевського як фінансиста-реформатора, успішного промисловця та індустріального перетворювача цілого краю, вища влада Російської імперії в критичний момент не підтримала його справу, чим посприяла передчасній загибелі фундатора вітчизняної банківської справи та гірничо-металургійної галузі. Потім були brutальні наклепи про зловживання і довготривалий суд, який виправдав чесне ім'я Алчевського, захоплення промислово-фінансових активів його товариств, замовчування й приниження історичної ролі О. Алчевського в становленні гірничо-металургійної промисловості Донбасу. Радянська влада взагалі наклала жорстке табу на це ім'я, обмежившись кількома фразами-штампами, що походили з вкрай упереджених оцінок діяльності О. Алчевського, зроблених В. Ульяновим-Ле-

Алчевський
Олексій Кирилович
 (1835-07.05.1901)

Український банкір, фінансист-реформатор, промисловець, меценат, власник Харківського торговельного банку, засновник гірничих і металургійних підприємств на Донбасі, зокрема на Луганщині. Засновник міста Алчевськ. Ініціатор створення в Харкові "Громади". О.К.Алчевський своєю діяльністю закладав економічні й культурні підвалини у розвиток майбутнього України, зокрема зробив великий внесок у розвиток економіки південного сходу України. Він створив одну з перших в Російській імперії, за сучасною термінологією, промислово-фінансових груп, яка об'єднувала банки, металургійні заводи, вугільні шахти, рудники, транспортні компанії. Серед іншого, був засновником "Олексіївського гірничо-промислового товариства" і "Донецько-Юр'ївського металургійного товариства", яке володіло Донецько-Юр'ївським заводом, а також металургійними заводами у Маріуполі. Заводи Алчевського були єдиними в Україні металургійними підприємствами, побудованими на вітчизняних інвестиціях.

ніним. Розправа нової влади над родиною Алчевського (у 1920 р. син Дмитро був розстріляний більшовиками у Сімферополі, син Григорій і дружина Христина Данилівна загинули від голоду, позбавлені засобів до існування та можливості працевлаштування) красномовно свідчить про ставлення "Країни Рад" до спадщини Алчевських.

Що ж виняткового зробив цей чоловік, які мотиви лежали в основі його багатогранної діяльності та чому замість пам'ятників і вшанувань він отримав довготривале штучно організоване забуття, з якого повною мірою не повернувся й до сьогодні?

На жаль, не в кожному українському підручнику з економіки й фінансів можна зустріти ім'я Алчевського. Але саме він був в епіцентрі створення засад приватної (акційної) банківської справи в Російській імперії. Він розробив один з перших статутів Товариства Взаємного Кредиту і організував таке товариство у Харкові в 1866 р. Потреба у кредитах для торгівлі та промисловості спонукала О. Алчевського виступити ініціатором створення принципово нової кредитної установи - банку на акційних основах, який би звільняв позичальника й клієнтів від взаємної поруки, перенісши відповідальність за можливі збитки на акційний капітал (по суті - вперше на теренах імперії була запропонована ідея приватного акційного банку). О. Алчевський написав статут такої установи і в 1868 р. отримав урядову концесію на відкриття першого в Україні (другого в Російській імперії) комерційного банку, яким став "Харківській торговельний банк". Зауважимо, що незважаючи на пріоритет Алчевського в розробці концепції цього банку, першу таку установу було відкрито у Санкт-Петербурзі.

Наступним кроком українського банкіра стало майже революційне перетворення земельного іпотечного кредиту, яке відкрило принципово нові можливості для розвитку сільського господарства на землях України та й у всій імперії. Російські землевласники, які після реформи 1861 р. знаходилися в стані економічної безпорадності, не мали жодних можливостей отримання сталого організованого кредиту - ані урядового, ані приватного. Єдиним виходом були позики у лихварів, при цьому річні відсотки сягали до 20%. Для радикальної зміни цієї ситуації з особистою ініціативи й за проектом О. Алчевського та І. Вернадського¹ був заснований у 1871 р. у Харкові перший у Російській Імперії земельний банк. Він існував на акційних засадах і кредитував землевласників під 7,5% річних. Протягом 30 років О. Алчевський був головним розпорядником та беззмінним головою правління цього банку. Завдяки досвіду й організаційним положенням цієї фінансової установи відбулося становлення всієї системи російських земельних банків². Серед фінансових успіхів О. Алчевського слід також виокремити організацію Товариства взаємного кредиту Гірничопромисловців Півдня Росії.

Бездоганна репутація харківського банкіра була високо оцінена урядовими сферами імперії, зокрема міністрами фінансів Н. Бунге, І. Вишнеградським, С. Вітте, які постійно залучали його для консультацій як одного з найбільш авторитетних радників щодо банківських і промислових справ (найбільш тісні відносини склалися з С. Вітте). За останні десять років життя О. Алчевського запрошували на всі засідання і наради, які проводило міністерство фінансів з питань кредиту і промисловості. У найбільш респектабельному готелі Санкт-Пе-

¹ У розробці проекту брав участь батько Володимира Вернадського, першого президента Української академії наук.

² Не применшуючи внеску графа Бобринського, Кассінова та Френкеля, які також брали активну участь у розвитку земельних банків, відзначимо загальновизнаний пріоритет Алчевського.

тербурга "Європейський" на нього постійно чекали багаті апартаменти, які Олексій Кирилович жартома називав "козацький курінь" (там зустрічався з багатьма друзями з України).

Важко переоцінити важливість зроблених Алчевським фінансових перетворень, які відкрили можливості промислового та сільськогосподарського розвитку на засадах приватного та акційного капіталу, що, за оцінками багатьох експертів, стало одним із найбільших кроків на шляху економічного прогресу Російської Імперії в другій половині XIX ст. Забігаючи наперед, підкреслимо, що вигоди від нової банківської системи були першочергово реалізовані в Україні, головним чином для становлення притаманного українцям індивідуального ("фермерського") сільського господарства та інтенсивного промислового розвитку, у якому брав активну участь сам О. Алчевський.

Слід відзначити, що банківська діяльність була лише складовою грандіозного задуму Алчевського зі створення потужної промисловості на Сході України. Йому вперше вдалося створити у напівфеодальній імперії класичну промислово-фінансову групу (у сучасному розумінні цього поняття), яка об'єднала банки, вугільні шахти, рудники з видобутку залізних руд, металургійні заводи, транспортні підприємства. Унікальність цієї корпорації полягала в тому, що всі установи й підприємства, які увійшли до неї, були створені "з нуля" й вирости в майже пустельному (на той час) донецькому степу завдяки організаційному таланту О. Алчевського.

Перші кроки його промислової діяльності були пов'язані з донецьким вугіллям. Його донька, українська поетеса Христина Алчевська згадувала: *"Він перший на весь Донбас в оцих його околицях³ віднайшов у надрах вугілля і в широкому загалі своїх народницьких ідей почав підучувати селян кустарницьким способом (колом, у яке впрягали коня, як в жорен) свердлили надра, щоб селяни для себе з надр витягали вугілля"*.

З початку 90-х років XIX ст. за ініціативою і при фінансовій участі Алчевського утворюються два потужні металургійні підприємства: "Донецько-Юр'ївське металургійне товариство" (нині Алчевський металургійний комбінат) і, спільно з бельгійцями, "Товариство "Руський Провіданс" (нині Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча). Для забезпечення цих заводів сировиною Алчевський організовує "Південне Гірничопромислове товариство", яке бере в оренду значні рудні поля в районі Кривого Рогу і Керчі, розгортає масштабний видобуток залізної руди. За кілька років вартість акцій гірничо-металургійних компаній Алчевського збільшилася в чотири рази і він посів впливове місце серед найбагатших промисловців імперії.

У 1879 р. О. Алчевський створив "Олексіївське гірничо-промислове товариство", яке з часом розширилося у вельми потужне підприємство з продуктивністю близько 60 млн пудів вугілля та коксу на рік (12 - 14% від загального видобутку вугілля всієї Російської імперії).

Жорстока економічна криза початку XX ст. охопила й молоду промисловість Донбасу. Зазначимо, що вже в 1899 р. Алчевський передбачав можливість її виникнення й поперед-

³ Геологічні розвідки, організовані Алчевським, проводились у Слов'яносербському і Бахмутському повітах (сучасна Луганська і частково Донецька область). Слід зазначити, що спроби видобутку вугілля в Бахмутському повіті розпочалися задовго до Алчевського, але лише за його участі вони отримали сталі промислові форми.

жав міністерство фінансів особливою доповідною запискою з пропозиціями щодо вчасного запобігання тяжким наслідкам цієї кризи. Входячи у керівництво впливових З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, він підготував подібну резолюцію від імені З'їзду і також направив її до уряду. З фатальною точністю Алчевський передбачив, що "падіння вартості промислових паперів може в недалекому майбутньому дійти до таких розмірів, що видані під них позики виявляться незабезпеченими", й це призведе до краху підприємств і банківських установ.

На жаль, дії уряду розпочалися лише після масового обвалу акцій, звільнення тисяч робітників і банкрутства підприємств. Майже всі металургійні компанії України (за винятком підприємств Алчевського) працювали на казенні замовлення з виготовлення залізничних рейок і отримали значні фінансові "вливання" від держави, хоча залежали від закордонного капіталу. Кредо Алчевського полягало в орієнтації на вітчизняний капітал і на вільний промисловий ринок, який він наполегливо створював. Оскільки уряд ніколи не вкладав у його компанії грошей, О. Алчевський розраховував хоча б на разову підтримку в скрутну хвилину. Тим більше, що він у кризу не звільнив робітників своїх численних підприємств і продовжував виробляти продукцію "на склад". Упевненість у наданні допомоги підтримувалась також завдяки давнім зв'язкам з міністерством фінансів, яке він постійно консулював, давав слушні поради вищим сановникам і взагалі вважався серед них "своєю людиною". Добрі відносини з міністром С. Вітте (майбутнім Головою Кабінету міністрів імперії) також схилили до думки про позитивне вирішення проблеми... Але на своє прохання про позику Алчевський отримав тверду відмову.

Якийсь час було незрозуміло, що діється. Алчевському здавалося, що це якесь непорозуміння, або тимчасова гра. Разом з акціонерами промислових товариств було прийнято рішення здійснити випуск облігаційних позик і спробувати отримати державні замовлення, які були надані майже всім конкурентам харківського банкіра. Кілька місяців Алчевський вів енергійну і стійку боротьбу за втілення цих законних намірів. Він доводив найвищим посадовцям важливість збереження того грандіозного кола справ, які здійснювали його компанії. Усе виявилось марним. Жодні аргументи не діяли. Не було дозволено навіть випустити серію облігацій. Останню і безнадійну відмову від імператора Миколи II Алчевський отримав 4-го травня 1901 р., а 7 травня його вже не було серед живих. Життя скінчилося під колесами потяга поблизу Варшавського вокзалу Санкт-Петербурга, причому більшість ознак свідчила про вчинення самогубства⁴.

Викладені вище об'єктивні факти діяльності Алчевського є хоч і маловідомими⁵, але доступними для наполегливих шукачів у сучасному інформаційному просторі. Вони, згідно з римською юридичною формулою відтворення минулих подій, відповіли на питання: Хто? - Що? - Де? - Коли? - З чією допомогою? - Яким чином? Далі хочу навести роздуми щодо відповіді на сьоме і найважливіше питання римської формули: "Заради чого?"

⁴ Слід зазначити, що розслідувались також версії нещасного випадку і, навіть, вбивства, але вони не знайшли переконливих доказів. З іншого боку, похорон Алчевського відбувся в Харкові за християнським обрядом, а тіло було поховано в межах цвинтаря, що ставить під сумнів версію самогубства. Крім того, на час загибелі О. Алчевський не був банкрутом (вартість акцій його компаній перевищували суму боргів майже на 20%).

⁵ Тим, що портрета О. Алчевського не зустрінеш в правліннях сучасних українських банків, його іменем не названий жоден економічний університет, а в студентських підручниках відсутній опис його досвіду в проведенні банківських і промислових реформ - ми "завдячуємо" недостатній обізнаності широкої спільноти про життєвий шлях та великі справи нашого земляка.

Наші уявлення про природу й функціонування сучасних промислово-фінансових груп майже виключають можливість розуміння мотивації піонерів капіталізму. Між тим, діяльність перших представників промислового капіталу часом спиралася на величну мету й базувалася на світоглядних і духовних засадах. Саме такою ідеалістичною фігурою, "аристократом капіталу" постає Олексій Алчевський після знайомства з особистісним світом цієї непересічної людини. Спробуємо відтворити цей багатий український світ.

Одним із найсильніших вражень дитинства Олексія, яке багаторазово переказував близьким, були Дніпровські пороги. Колись разом з дідом-чумаком проїхали за сіллю пів-України і, досягнувши Дніпра, спостерігали цей дивний витвір природи. З тих "чумацьких" часів запали в душу хлопця українська природа, пісня, дотепне слово. Захоплення українською мовою Олексій проніс через все життя (мовою спілкування і листування в родині Алчевських залишалася українська поруч з російською).

Ще одним важливим спогадом дитинства була церква й атмосфера урочистих недільних служб. Батько Олексія був у Сумах церковним старостою в храмі Преображення Господнього, тому церква для Олексія стала органічною частиною життя. Трагічною подією, що врзалася у пам'ять, була пожежа 22 - 23 серпня 1839 р. у Сумах, коли запалав храм Преображення, а спроби боротьби з вогнем не дали порятунку (навкруги горіли сотні будинків). Тоді саме Кирило Алчевський здійснив кілька ризикованих "рейдів" у палаючий храм і виніс найбільш цінні прикраси, начиння й книги⁶. Біля церкви в натовпі людей знаходились дружина і син Олексій. Ім'я його батька в цей день сумчани з вдячністю переказували один одному. Слід підкреслити, що тоді, коли Алчевський рятував церковні святині, його будинок і товарний склад також знаходилися у вогні. Пожежа зробила поважного купця майже бідною людиною, що, зокрема, виключило можливість майбутньої вищої освіти для Олексія. Але вчинок батька дав синові не менш вартісні речі. Одним із напрямків майбутнього доброчинства Олексія Кириловича стане будівництво церков.

Величезний вплив на формування світогляду Олексія Алчевського справили твори Тараса Шевченка, до яких родина Алчевських ставилась майже благоговійно. Донька банкіра Христина Олексіївна згадувала: "Як я підростала - самий тільки батько читав мені Шевченка, з якого добув собі і переписав рідкий тоді повний "Кавказ" і "Сон" і підшив до друкованих уступів свого "Кобзаря". Мріяв він про те також, щоб власними силами і коштами де-небудь на вулиці чи в садку в Харкові поставити пам'ятник Шевченкові". Дружина О. Алчевського Христина Данилівна називала "Кобзар" "Новим заповітом" і роздавала його учням недільних шкіл.

* Олексій Кирилович першим довів справу з пам'ятником Кобзарю до успішного втілення у життя. Слід зазначити, що мрія українського народу - поставити пам'ятник своєму великому поетові - довгі роки не могла бути здійсненою. Задуми увіковічити Тараса Шевченка в бронзі хотіли реалізувати одразу ж після смерті поета, але зведення пам'ятника заборонили. Скульптор М. Микешин, працюючи над композицією пам'ятника "Тисячоліття Росії", хотів помістити поряд із Пушкіним фігуру Шевченка, але отримав офіційну відмову. Пізніше

⁶ Подобиці цього благородного вчинку збереглися у Сумському архіві в "Деле об убытках церковей г. Сумы от пожара 22 - 23 августа 1839 г."

в своєму проєкті пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві Микешин мав намір розмістити біля підніжжя постаменту фігуру кобзаря, з рисами Шевченка. Задум митця став зрозумілим владі й вона вилучила цю деталь проєкту. У 1891 р. російськими й українськими письменниками була оголошена підписка до збирання коштів на пам'ятник Тарасу. Ця ініціатива також була припинена владою імперії. У 1899 р. "Спілка літераторів" ще раз намагалася отримати подібний дозвіл, але натомість отримала жорстку відмову. Для розв'язання ситуації Алчевський задіяв увесь свій вплив і організаційну енергію та врешті-решт отримав компромісне рішення про можливість встановити пам'ятник на території своєї харківської садиби⁷. У 1900 р. численні шанувальники поета разом з родиною Алчевських відкрили невеликий мармуровий пам'ятник Кобзарю роботи скульптора В. Беклемішева. Хоча скульптура на вимогу влади розташовувалася за огорожею будинку (на території садиби) Алчевських, її було добре видно з вулиці, що привертало сюди багатьох шанувальників поета. Для українців відкриття пам'ятника Шевченкові стало видатною подією культурного життя, суттєвим кроком на шляху до національного відродження.

Широким полем діяльності О. Алчевського стало об'єднання свідомої української інтелігенції Харкова у дієву організацію - "Громаду" і багаторічне управління цим товариством. На чолі з Алчевським громадівці організовували недільні школи, видавали українською мовою легальну і нелегальну літературу, збирали матеріали з українського фольклору та етнографії.

Значна частина недільних шкіл була відкрита на гроші Алчевського, причому деякі школи розміщувались у спеціально зведених для них новобудовах. Опікувалася їх організацією і роботою безпосередньо його дружина Христина Данилівна⁸. Вона прагнула, щоб навчання українців відбувалося їх рідною мовою, але позиція влади забороняла таку діяльність. Алчевська згадує: "Настала пора репресій. Суворо заборонені були в школі малоросійська книга і пісня. Навіть студентська вишита сорочка викликала підозри поліції, й людину тягли у відділок". У зв'язку із цим викладання предметів проводилося російською мовою, але живий український дух був присутній у цих школах й передавався через погляди вчителів, викладання історії й географії України, відчуття самих україномовних учнів.

Найбільша недільна жіноча школа діяла в Харкові (через неї пройшло більше 15 тисяч учениць). Справжньою перлиною тогочасної освіти стала школа, відкрита у 1881 р. у селі Олексіївка (біля майбутнього Алчевська), яка перетворилася напрогресивний педагогічний центр для всієї України. Тут, поблизу численних підприємств О. Алчевського, розташовувався маєток підприємця, який став для його родини другим домом. Саме в Олексіївку був запрошений як викладач Борис Грінченко, який провів тут майже сім років творчого життя⁹.

Про тісне спілкування Грінченка з Алчевськими і про значний вплив цього українського письменника на їх доньку Христину свідчить її лист до Марії Грінченко (дружини Б.Г.) від 6 грудня 1910 р.: "Я їздила туди, де провела своє дитинство - в Олексіївку, ...мені там ніде було прихилитися, і я попрохалася ночувати в школу, де все повно ще Вами і Ним... Чи сказати про те, що я згадувала і що відчувала? Стіни школи бачили, як я плакала вночі за Борисом Дмитровичем і за дитячими роками..."

⁷ Будинок Алчевських з прилеглим садом розміщувався у Харкові в провулку Касперовському (пізніше Совнаркомівська вул., 13), але в радянські часи дім кілька разів перебудовувався і майже втратив первісну ідентичність. Встановлений поблизу будинку пам'ятник Кобзарю зараз зберігається у Київському музеї Т. Шевченка.

⁸ Основоположниця методу навчання грамоти дорослих. За видатну педагогічну діяльність Х. Алчевську було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти.

Під час життя в Олексіївці Б. Грінченком за підтримки Алчевських були здійснені численні фольклорно-етнографічні пошуки, матеріали яких в подальшому були використані в роботі над знаменитим словником української мови. Цікаво, що перше "ядро" українського словника (близько 7 тисяч слів) було зібране ще Володимиром Далем. Він був у захваті від української мови, з великим натхненням збирав словник і надіслав його Максимовичу. У листі до вченого Даль підкреслював, що це найбагатша серед мов, з якими він був обізнаний, і вбачав великі перспективи її розвитку. Укладений Б. Грінченком чотиритомний "Словник української мови" (68 тисяч слів) займає одне з провідних місць в ряді відомих лексикографічних праць мов світу. Видатний майстер українського слова М. Рильський радив усім: "Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля".

Про контакти родини Алчевських з культурним українським середовищем свідчать листи, щоденники, спогади Л. Українки, І. Франка, О. Кобилянської, Б. Грінченка, М. Мочульського. Знаменита тритомна праця Х. Д. Алчевської "Что читать народу", яка стала настільною книгою вчителів усієї імперії, викликала хвилю схвальних відгуків української й російської інтелігенції. Музикальна обдарованість дітей Алчевських розкрилася в написанні Григорієм низки відомих українських романсів, а Іван - один із найяскравіших оперних співаків початку ХХ ст. (був солістом у Маріїнському театрі, виступав у паризькій "Гранд-Опера", лондонському "Конвент-Гардені" та ін.) - був активним популяризатором української пісні в світі. Поезія та драматичні поеми доньки Алчевського Христини стали відомим надбанням української літератури першої третини ХХ ст.

Важливим кроком у становленні української вищої освіти стало організоване за підтримки О. Алчевського рішення З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії про відкриття Катеринославського вищого гірничого училища (нині - Національний гірничий університет України). Цей ВНЗ створювався не за кошти держави, а на внески промисловців України. Найбільший внесок на новобудову корпусу університету вніс безпосередньо Олексій Кирилович. На його прохання, відомий архітектор О. Бекетов (який був Алчевському зятем) розробив проект будівлі майбутнього університету. Вище училище розпочало роботу у 1899 р., ставши з часом, як і передбачав Алчевський, розвинутим центром технічної науки і освіти України, який був наближений до численних промислових підприємств і сприяв їх успішному розвитку¹⁰.

Знаменним епізодом життя української громади Харкова була поява в ній лідера "самостійницької течії" Миколи Міхновського. З Харкова вперше пролунав заклик до державної самостійності українського народу. І хоча "старше покоління" (у тому числі Олексій Алчевський) дистанціювалися від радикальних поглядів Міхновського, молодь - енергійно підтримала. Під впливом Міхновського опинилися діти Алчевського (особливо Христина), які на якийсь час влилися у "революційну діяльність".

⁹ За період роботи в Олексіївці Б. Грінченком було написано близько 200 творів різних жанрів.

¹⁰ Одним із перших кроків становлення польської незалежності стало заснування у 1919 р. Й. Пілсудським Краківської гірничо-металургійної академії, яка, за задумом її фундатора, мала створити передумови економічної незалежності країни.

Аналіз наведених вище фактів свідчить про виразний зв'язок між фінансово-економічною та національно-світоглядною складовими в діяльності Олексія Алчевського і його родини. В.Д. Белов, який видав у Москві в 1903 р. нарис життя О. Алчевського, пише про відмову Олексія Кириловича продати свою справу бельгійцям (він міг отримати шалені гроші, відсотки з яких гарантували би родині й нащадкам нескінчене заможне життя у кращих містах Європи). При цьому Алчевський не вагався ні хвилини, мотивуючи свою відмову, по-перше, небажанням передавати свою справу в руки іноземців, а по-друге - характерною думкою про майбутнє дітей: "Що ж будуть робити мої сини, невже стануть дармоїдами-купонщиками? Ні, на це я не можу погодитися". В іноземному капіталі вбачав лише бажання економічного визиску, а не справу розвитку краю, підкреслюючи своє презирство до грошей заради бездіяльного "зручного життя".

Відома релігійність Алчевського також передбачала єдність духовної, світоглядної складової з діловою діяльністю, тобто об'єднувала їх однією метою. Усі реформи банківського сектора й розвиток промислових підприємств Алчевського, доповнюючи одне одного, були скеровані на економічний розвиток українських земель. Земельні кредити відкривали можливість підйому притаманного українцям фермерського укладу сільського господарства, а створення потужної фінансово-промислової групи, що забезпечила прогресивний (для свого часу) розвиток гірництва й металургії, виводили Україну на шлях передового індустріального поступу.

На сьогодні надбання Олексія Кириловича залишаються маловідомими, навіть для жителів Донбасу. Справа довголітнього замовчування та штучного відтиснення "українського Фуггера" в коло другорядних фігур далася взяти. У суспільно-історичному контексті залишаються не поєднаними український вимір Олексія Алчевського та його численні економічні успіхи. Вкрай обмежене інформаційне поле, що оточує цю людину, є невідповідним масштабу її справ. Один із найбільших достойників України чекає на розуміння і повернення до української громади. Повернення не тільки як взірця, але й як помічника, оскільки досвід реформ і перетворень Алчевського залишається затребуваним і сьогодні.

Таким чином можна вважати, що метою фінансово-промислової діяльності Алчевського було закладення економічних і культурних підвалин у розвиток майбутнього України. Імовірно, Алчевський не бачив у своєму часі реальних можливостей для відокремлення України в самостійну державу, але свідомо працював на перспективу.

Після загибелі Олексія Кириловича царська цензура робила все можливе, щоб викреслити реальний, пов'язаний з українським життям, образ Алчевського, дозволяючи лише існування відомостей з поля його економічних досягнень. Радянська заборона на правду про сім'ю Алчевських була ще більш жорстокою й несправедливою.

ГАЛИНА ЧУМАК,

директор Донецького обласного художнього музею

ХУДОЖНИК СВІТЛА - АРХИП КУЇНДЖІ

Архип Іванович Куїнджі - відомий живописець. Народився він у 1842 р. в Маріуполі у родині збіднілого шевця, грека за національністю. Прізвище Куїнджі утворилося від прізвиська його діда, яке з татарської перекладалося як "ювелір".

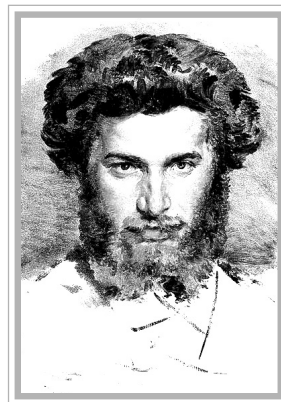
Він рано втратив батьків і рано пішов "у люди" на власний заробіток - спершу до будівельного підрядника Чабаненка, потім до хліботорговця Амореті.

Архип навіть не встиг закінчити початкову міську школу. Грамоті він вивчився у вчителя-грека, а малювати навчився завдяки природному хисту. Вже з дитинства він малював, де тільки міг - на стінах, парканах й уривках паперу. У Амореті він прослужив до 1855 року, а пізніше почав займатися ретушерством.

На початку 1860-х Архип їде до Петербурга вступати до Академії мистецтв. "Був вже не хлопчиком, - розповідав він пізніше, - розумів, що час витратити в мої роки не можна. Бажання вчитися в мене було гаряче й тверде, і я вирішив їхати до Петербурга, де нікого не знав і був майже без грошей". Відразу до Академії йому вступити не пощастило, він двічі "провальювався" на вступних іспитах.

У 1868 році Куїнджі пише велику картину: "Татарська сакля в Криму", яку виставляє на академічній виставці. Картина мала неабиякий успіх, і хоча, на думку поціновувачів, у ній відчувався сильний вплив творів уже відомого тоді І. Айвазовського, вона для А. Куїнджі стає перепусткою до Академії. Він отримує звання некласного художника, зараховується вільним слухачем.

Відтоді художник починає шукати власний шлях у мистецтві. Вже за чотири роки він представляє на академічній виставці свою нову роботу "Осіньне бездоріжжя", яка за своєю реалістичною спрямованістю дуже близька до картин художників Товариства передвижників - В. Васнецова, І. Рєпіна, І. Крамського. "Куїнджі не про-

Куїнджі

Архип Іванович

(27.01. 1842 - 24.07.1910)

Видатний український та російський живописець-пейзажист грецького походження, педагог. Випускник Петербурзької Академії Мистецтв. З 1875 року - член Товариства пересувних художніх виставок. Викладав у Петербурзькій Академії Мистецтв, з 1882 - професор, з 1893 - дійсний член Академії, а з 1894 - керівник художньої майстерні. В 1897 звільнений за підтримку студентських виступів.

Куїнджі був ініціатором створення Товариства художників (1909; пізніше - Товариства ім. А. Куїнджі), яке об'єднувало живописців-пейзажистів.

Найвизначніші твори: "Татарська сакля в Криму" (1868), "Степ" (дві картини, 1875), "Осіньне бездоріжжя" (1872), "Чумацький шлях" (1875), "Українська ніч" (1876), "Ліс", "Вечір у Малоросії" (1878), "Березовий гай" (1879), "Місячна ніч на Дніпрі" (1880), "Дніпро вранці" (1881), "Дуби", "Захід сонця в степу" (обидві - бл. 1900), "Нічне" (1905-08), "Після дощу" та ін.

Творча спадщина художника - понад 500 картин.

сто передав осінній холодний день, розмиту дорогу з тьмяними калюжами - він увів у пейзаж самотню фігуру жінки з дитиною, яка важко йде брудною дорогою, - пише мистецтвознавець Е.В. Кузнецова. - Осінній пейзаж, вогкий та імлистий, стає печальною оповіддю про простих російських людей, про тужливе та безрадісне життя".

Літо 1872 року Архип Іванович провів на Ладозькому озері, на острові Валаам. У результаті його творчий доробок поповнився ще двома картинами: "Ладозьке озеро" (1872), "На острові Валаам" (1873). Про останню Ілля Рєпін сам говорив, що вона написана "дивним срібним тоном".

"У цей період у творчості Куїнджі захоплення суворою красою північної природи поєднується з соціальними мотивами, що відбивають його громадянські почуття, його близькість до ідейно-демократичного мистецтва передвижників, - пише В.А. Притков. - Така, наприклад, його картина "Забуте село" (1874) ...Відсунувши село на далекий план, він посилив враження його занедбаності серед пустельної рівнини і зображенням похмурого осіннього неба з дощовими хмарами, що плывуть по ньому, з розкислими від дощів дорогами, непролазним брудом глинистого ґрунту, зумів викликати тужливе почуття жалюгідного людського животіння серед безпритульної, одноманітної і убогої природи".

Такий самий настрій породжує й інше полотно Куїнджі, яке, як і попереднє, він уперше виставив на виставці передвижників, - "Чумацький шлях в Маріуполі" (1875). Письменник В.М. Гаршин так висловив свої почуття після перегляду картини: "... Бруд невиласний, дорога, мокрі воли і не менш мокрі хохли, мокрий пес, що старанно виє край дороги при поганій погоді. Від цього якось щемить серце".

Навесні 1874 року художник відвідав батьківщину. У Маріуполі на нього давно чекала дівчина, яку він кохав ледь не з самого дитинства. Віра Елевферіївна Кетчерджі (після переїзду до столиці її називатимуть Вірою Леонтіївною), донька заможного купця, відмовляла всім претендентам на руку і серце. Тепер вони могли одружитися: Куїнджі вже заробляв достатньо, щоб забезпечити дружині гідне життя в столиці.

З середини сімдесятих років художник від соціальної тематики переходить до пейзажу. Новий період у розвитку дарування Куїнджі відкриває його "Українська ніч" (1876).

Тут примарне місячне сяйво, що заливає стіни хат, надає незвичності і поетичності скромному пейзажу. Контрастом глибоких тіней і напруженого світла Куїнджі прагне передати особливу чуйну тишу і якусь урочистість ночі. А високі стрункі тополі стоять немов мовчазні вартіві.

У 1878 р. "Українська ніч", разом з "Видом на острів Валаам" та "Чумацьким шляхом", експонувалося на Всесвітній виставці в Парижі. Паризька художня критика з надзвичайною цікавістю зустріла картини художника. "Він безперечно найцікавіший серед молодих російських живописців. Оригінальна національність відчувається в нього ще більше, ніж у інших", - писала тоді французька критика про А. Куїнджі.

За три роки до того, у 1875 р., Куїнджі стає членом Товариства пересувних художніх виставок; і в 1878 р. виставляє картини, які можна назвати розвитком його нового пейзажного стилю - "Ліс" та "Вечір у Малоросії". Остання робота збудила масу суперечок й одночасно створила багато послідовників. У 1879 р. на виставках Товариства з'являються знамениті "Північ", "Березовий гай" та "Після грози".

Російський і радянський мистецтвознавець В. С. Манін так передає ідею краси, яку він вбачав у пейзажній творчості А.І.Куїнджі, зокрема в його картині "Березовий гай": "... зоб-

раження реального пейзажу узагальнено за допомогою колірного рішення: поляна представлена рівною, як стіл, площиною, небо - монотонно пофарбованим фоном, гай - майже силуетно, стовбури беріз на передньому плані здаються плоскими декораціями. Завдяки відсутності відволікаючих деталей, дріб'язкових подробиць народжується дивовижно цілісне враження лику природи, рідкісної, досконалої краси. Радісно-млосний сонячний день відображений в картині в чистих, соковитих фарбах, блиск яких досягнуто контрастним зіставленням кольорів. Надзвичайну гармонію надає картині зелений колір, що проникає в блакитний колір неба, в білизу березових стовбурів, в синяву струмка. Ефект світлоколірного контрасту, при якому колір форсований, створює враження ясності світу. Колір доведений до фізичної відчутності".

Чи не найуспішніша картина Куїнджі - "Місячна ніч на Дніпрі" (1880). Живописець наполіг на тому, щоб картина експонувалася в окремому темному залі, а картину висвічували декілька виразно спрямованих ламп. Таке неординарне рішення створювало враження, що річка світиться. Центр полотна ніби залитий місячним сяйвом, відбитим водною гладдю Дніпра.

Перед глядачами відкривається широка перспектива; рівнина, пересічена зеленуватою стрічкою тихої ріки, майже зливається на обрії з темним небом, вкритим рядами легких хмар. Вгорі вони трохи розійшлися, і у відкрите вікно виглянув місяць, освітивши Дніпро, хатки й павутину стежин на ближньому березі. І все в природі притихло, зачароване чудесним сяйвом неба і дніпровських вод.

Блискучий сріблясто-зеленуватий диск місяця залив своїм таємничим фосфоресціюючим світлом занурену в нічний спокій землю. Воно було таке сильне, що деякі з глядачів намагалися заглянути за картину, щоб знайти там ліхтар чи лампу. Але лампи не виявлялося, а місяць продовжував випромінювати своє дивовижне, таємниче світло.

Гладеньким дзеркалом відображають це світло води Дніпра, за бархатистою синявою ночі біліють стіни українських хат. Це величне видовище досі занурює глядачів у роздуми про вічність і невимовну красу світу. Так до А.І. Куїнджі оспівував природу тільки великий Гоголь.

Створюючи це полотно, А.І. Куїнджі застосував складний малярський прийом. Наприклад, теплий червонуватий тон землі він протиставив холодно-сріблястим відтінкам і тим самим поглибив простір, а дрібні темні мазки в освітлених місцях створили відчуття вібруючого світла.

На виставку захопленими статтями відгукнулися всі газети і журнали, репродукції "Місячної ночі на Дніпрі" тисячами примірників розійшлися по всій Росії. Поет Я. Полонський, друг А.І. Куїнджі, писав тоді: "... я не пам'ятаю, щоб перед якоюсь картиною так довго застоювалися ... Що це таке? Картина чи дійсність? У золотій рамі чи у відкрите вікно бачили ми цей місяць, ці хмари, цю темну далечінь, ці "тремтливі вогні сумних сіл" і переливи світла, це сріблясте відображення місяця в струменях Дніпра, що огинає далечінь, цю поетичну, тиху, величну ніч?" Поета К. Фофанова картина надихнула на написання вірша "Ніч на Дніпрі", який потім було покладено на музику.

Публіку захоплювала ілюзія натурального місячного сяйва, і люди, за словами І. Ю. Рєпіна, в "молитовній тиші" стояли перед полотном А.І. Куїнджі, йшли із зали зі сльозами на очах: "Так діяли поетичні чари художника на обраних віруючих, і ті жили в такі хвилини кращими почуттями душі і насолоджувалися райським блаженством мистецтва живопису".

Дослідниця творчості А. Куїнджі О.П. Воронова наводить такий випадок: "Місячну ніч на Дніпрі" хотів купити Солдатенков, але виявилося, що вона вже не належала Архипові Івановичу. Була продана ще зі свіжою фарбою, просто в майстерні. Якось про її ціну поцікавився якийсь морський офіцер. "Та навіщо вам? - Знизав плечима Куїнджі. - Адже все одно не купите: вона дорога". - "А все ж?" - "Так, тисяч п'ять", - назвав Архип Іванович неймовірну на ті часи, майже фантастичну суму. І несподівано почув у відповідь: "Добре. Залишаю за собою". І тільки після відходу офіцера художник дізнався, що у нього побував великий князь Костянтин, онук Миколи І.

Великий князь Костянтин Костянтинович, який купив картину, не захотів розлучитися з полотном, навіть вирушаючи в навколосвітню подорож. І.С. Тургенєв, котрий у цей час був у Парижі (у січні 1881 року), прийшов в жах від цієї думки, про що обурено писав письменнику Д.В. Григоровичу: "Немає жодного сумніву, що картина ... повернеться абсолютно погубленою, завдяки солоним випаровуванням повітря тощо". Він навіть відвідав великого князя в Парижі, поки його фрегат стояв в порту Шербур, і умовляв того надіслати картину на короткий час до Парижа. І. С. Тургенєв сподівався, що йому вдасться умовити залишити картину на виставці в галереї Зедельмейєра, але вмовити князя не вдалося.

Вологе, просочене сіллю морське повітря, звичайно, негативно вплинуло на склад фарб, і пейзаж почав тьмяніти. Але місячна доріжка на річці і сяйво самого місяця передані геніальним А.І. Куїнджі з такою силою, що, дивлячись на картину навіть зараз, глядачі негайно підпадають під владу Вічного і Божественного.

У тому ж році картина була виставлена в Парижі. В 1881 р., також окремо, Куїнджі виставив "Березовий гай", що мав настільки ж великий успіх, а в 1882 р. "Дніпро вранці" разом з "Березовим гаєм" й "Місячною ніччю на Дніпрі".

Після цієї виставки до самої смерті своєї Куїнджі ніде більше картин своїх не виставляв, а до 1900-х років нікому й не показував. Друзі не розуміли причин такої його поведінки, хвилювалися. Куїнджі пояснював: "... Художнику треба виступати на виставках, поки в нього, як у співака, голос є. А як тільки голос спаде, треба йти, не показуватися, щоб не бути осміяним. Ось я став Архипом Івановичем, всім відомим, ну це добре, а потім побачив, що більше так не зможу працювати, що голос став начебто спадати. Ну ось і скажуть: був Куїнджі, і не стало Куїнджі! Так от я ж не хочу так, а щоб назавжди залишився один Куїнджі".

Але він продовжує працювати. З 1894 по 1897 р. він очолює пейзажну майстерню вищого художнього училища при Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Куїнджі був прекрасним викладачем; оберігаючи своїх учнів від калькування, він прагнув розвинути в кожному з них самобутність, вдихнути в них свою гарячу любов до природи. До його учнів належать такі талановиті художники, як М. Рєрїх, К. Богаєвський, М. Латрі, А. Рілов, М. Хімона, В. Пурвіт.

У 1904 р. він подарував Академії 100 тис. рублів для видачі 24 щорічних премій молодим художникам-слухачам академії, а в 1898 р. Куїнджі повів групу своїх учнів за кордон, показавши їм пам'ятники мистецтва й музеї Німеччини, Франції й Австрії. Незалежний і самостійний, Куїнджі відіграв велику роль в академії; багато нажив він і ворогів своєю прямою й різкістю. Людина виняткової доброти, він прагнув допомогти

своїм учням і товаришам і порадою, і матеріально; його мрією було звільнити художника від влади ринку, дати йому можливість розвивати свій талант, не обтяжуючись матеріальними турботами. Таким частковим порятунком видавалися йому й засновані ним премії; тій же меті мало служити й Товариство його імені, забезпечене ним великим капіталом, розпорядниками якого були самі художники. У 1909 р. він пожертвував товариству 150 тис. рублів і свій маєток у Криму, а Товариству заохочення мистецтв 11700 рублів для премії по пейзажному живопису.

З робіт "мовчазних десятиліть" Куїнджі варто відзначити "Дуби" (1880-1882), "Хмара", "Захід в степу", "Нічне" (1905-1908).

"Найтісніше пов'язує пізню творчість Куїнджі з його колишніми пошуками картина "Нічне". Дзвінка чистота світанку на річці передана в складній градації відтінків неба, повторена вже в змінений тональності, у відображенні широкого річкового плеса. Зникає в світлі ранкової зорі сяйво молоденького серпа місяця і передає ілюзію світла не менш переконливо, ніж в "Місячній ночі". Виразна деталь - силует коня, що нерухомо стоїть на високому березі, чітко вимальовується на тлі світлого неба. І вносить в картину особливе хвилювання і теплоту почуття. Зі справжньою ліричністю передано чарівність світанку над річкою і дніпровськими степами. Якщо в багатьох інших роботах виразно виступає прагнення Куїнджі до декоративізму, то в "Нічному" переважає глибоко емоційне "натуральне" сприйняття життя.

Художник багато подорожував. Так, результатом поїздок в Крим та на Кавказ стали численні етюди: "Ельбрус", "Місячна ніч", "Казбек увечері", "Плями місячного світла" та інші.

Помер Куїнджі 11 (24) липня 1910 року в Петербурзі від тяжкої серцевої хвороби, в присутності своїх учнів М.К. Реріха, М.П. Хімони, В.Д. Зарубіна, А.О. Рилова, К.Ф. Богасвського, яких він викликав з місць їх проживання і річної художньої практики. Він помер у своїй квартирі в прибутковому будинку купця Г.Г. Єлісєєва в Біржовому провулку, 18. Поховали художника на Смоленському православному цвинтарі, на ділянці на схід від Смоленської церкви. У 1914 році на його могилі було встановлено надгробок - гранітний портал з різьбленням у стилі давніх вікінгів, який обрамили мозаїчне панно із зображенням міфічного Дерева життя, на гілках якого звиває гніздо змія. Бронзове погруддя художника - виливок з прижиттєвого портрета (скульптор В. О. Беклемішев) - вносить елемент статичності в насичений лад цього пам'ятника. Надгробок було споруджено на громадські пожертви за проектом архітектора О. В. Щусєва (в майбутньому - творця ленінського Мавзолею). Мозаїка набрана в майстерні академіка В. О. Фролова за ескізом М. К. Реріха.

Архип Іванович Куїнджі сміливо торував шлях до імпресіонізму; він сам говорив, що художник - це той, хто вміє спіймати й відтворити внутрішню єдність. Його захоплював насамперед світловий ефект, його метою була передача враження від світла; він вивчав закони з додаткових відтінків для передачі сили світла. Інколи гонитва за силою світла приводила його до зайво театральних ефектів; манера його була іноді груба, малюнок примітивний, але його роль у світовому живописі величезна; він був першим цілком самобутнім вітчизняним імпресіоністом.

Сьогодні картини А. Куїнджі перебувають у музеях й колекціях приватних осіб; а ті, що залишились після його смерті, заповідані ним Товариству його імені, ще деякі передано в столичні й провінційні музеї. З часом, тобто через сто років, картини А. Куїнджі значно потемніли, і тепер не можна судити про їхню первісну силу фарб; але для свого часу вони були сьогоденням-одкровенням.

Іменем А. І. Куїнджі названі дитяча художня школа в Маріуполі, відкритий у 1972 г. Виставковий Зал (з 2004 р. - Центр Сучасного Мистецтва й Культури), Маріупольський художній музей, який функціонує з 29 жовтня 2010 р. У м. Таганрог за адресою Петровська, 82 відкрито меморіальну дошку, що відзначає роки проживання художника в цьому будинку.

У 1993 році на вшанування пам'яті видатного художника відкрито його музей-квартиру в Санкт-Петербурзі, у якій він провів останні роки свого життя. Експозиція розповідає про творчість Куїнджі, про його керівництво пейзажною майстернею Академії мистецтв, про діяльність заснованого ним Товариства російських художників. Демонструються роботи Куїнджі, його речі, а також твори його учнів і послідовників.

У 2011 році новий експозиційний зал "Ластівчине гніздо" у Криму розпочав свою роботу з демонстрації картини А.І. Куїнджі "Місячна ніч на Дніпрі".

ВІКТОР БЕСЧАСТНИЙ,

*доктор наук з державного управління, доцент,
полковник міліції, Заслужений юрист України
начальник Донецького юридичного інституту
МВС України*

ДМИТРО БІЛИЙ,

*доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри українознавства Донецького
юридичного інституту МВС України*

ЗІРКА НАД ПІВНІЧНИМ ПОЛЮСОМ

У стародавні часи існувало повір'я, що зірки є душами мореплавців, які загинули під час своїх відчайдушних виправ на таємничих морських шляхах. Якщо так і є, то душа нашого земляка сяє самотньою зіркою над Північним Полюсом, до якого він так прагнув дістатися.

Народився Георгій Седов 3 травня 1877 року¹ на хуторі Крива Коса, який з кінця XVIII століття розкинувся на березі Азовського моря у краї, здавна оповитому легендами, краї відчайдушних людей - завзятих мисливців, рибалок та хліборобів. Здавна ця земля - легендарне Приазов'я - приваблювала людей сміливих, волелюбних, завжди готових вирушити у небезпечну мандрівку за незнані обрії. Недаремно її вважали своєю і запорозькі, і подонські козаки - майстри і воєнної, і мирної праці. У 1746 році більша частина Приазов'я була передана імперським урядом від Війська Запорозького до володінь Війська Донського. На межі XVIII і XIX століть, коли небезпека життя у Дикому Полі поступово змінилася на відносний мир, туди збільшився потік переселенців. Багато з них, оселившись у Приазовському краї, перейнялися його духом мореплавців та воїнів.

¹ Найбільш відома дата народження Г.Я. Седова - 23 квітня (5 травня) 1877, але сам Г.Я. Седов у своїй Автобіографії точно вказує дату - 21 квітня (3 травня за н.с.) 1877 р. (Оригінал зберігається в архіві Географічного товариства Росії, фонд № 93, опис 4, од. зб. 1 (машинопис). Вперше була опублікована в збірці документів і матеріалів про Г.Я. Седова. - Пригоровський Е.В. Путь в бессмертие: [Сб.] - Донецк: ООО "Лебедь", 1999. - С.15 - 31.

Седов**Георгій Якович**

(03.05.1877-05.03.1914)

Видатний полярний дослідник, гідрограф. Організатор першої російської експедиції до Північного полюсу (1912-1914).

Походив з простої рибачкої родини, але завдяки здібностям, надзвичайній наполегливості та працездатності досяг вершин у науковій та військовій сферах - офіцер військово-морського флоту (старший лейтенант), дійсний член Російського географічного товариства, почесний член Російського астрономічного товариства.

Брав участь в експедиціях до острова Вайгач, гирла ріки Кари, Нової Землі, Карського моря, Каспійського моря, гирла ріки Колими, Хрестової губи.

У 1912 р. виступив з проектом сальної експедиції до Північного полюсу. Уряд Російської імперії відмовив у фінансуванні експедиції, і вона була зорганізована на приватні кошти. 27 серпня 1912 року судно "Святий Фока" вийшло з Архангельська, але поблизу Нової Землі стало на зимівлю. До Землі Франца-Йосипа експедиція дісталася лише за рік, у серпні 1913, але через відсутність вугілля змушена була зупинитись

на другу зимівлю в бухті Тихій. 15 лютого 1914 року Сєдов, який на той час вже був хворий на цингу, з двома матросами на трьох собачих упряжках взяли курс на Північний полюс. Не дійшовши до о. Рудольфа, Георгій Сєдов помер і був похований на місі Аук цього острова.

Вагомість здобутків і прагнень цієї відважної людини зумовила довгу і вдячну людську пам'ять про нього. На його честь названо селище Сєдове, у якому він народився, та Ростовське морехідне училище, випускником якого він був. Його життя і подвиг неодноразово описані в художній літературі. Іменем Сєдова також названі дві затоки й пік на Новій Землі, льодовик та мис на Землі Франца-Йосипа, острів у Баренцовому морі, мис в Арктиці, гідрографічне судно, криголамний пароплав та літак авіакомпанії "Аерофлот".

Зала музею Г. Я. Сєдова
у вигляді морського корабля

Навесні 1864 року до Кривої Коси перебралося й подружжя вихідців з Полтавщини - Якова Євгійовича Сєдова та його дружини Наталії Степанівни, в родині яких, в простій саманній хаті з іконами під рушниками і народився хлопець, охрещений на ім'я Георгій. Батько Георгія, як і більшість мешканців Кривої Коси був рибалкою і ледве міг прогодувати велику родину - чотирьох синів та п'ятьох доньок. Вже змалечку Георгій почав допомагати батькові у нелегкій рибальській праці - розбирав сітки, ладнав човен, а згодом і виходив разом з ним у море, переживаючи шторми й негоду, холод і спеку. Але ця тяжка праця загартувала малого й назавжди прищепила йому любов до солоного морського вітру, безмежного морського простору.

Коли Георгію виповнилося вісім років, батько помандрував на заробітки і три роки від нього не було жодної звістки. На матір лягла важка турбота - необхідність заробляти хоч якусь копійчину, щоб прогодувати дітей. Георгію з братом Василем та сестрою Марією довелося навіть ходити найближчими селами та хуторами - жебракувати. У 1888 році, коли помер брат Василь, Георгій пішов у найми до сусідніх хуторян пастухом за харчі. У 1890 нарешті повернувся з заробітків батько й у родині з'явилася можливість віддати кмітливого та розумного Георгія до школи. Хоча Георгій і запізнився з початком навчання, але швидко став одним з найкращих учнів, перейшов до приходської школи при церкві Петра і Павла, співав у церковному хорі. Трирічну школу Георгій закінчив за два роки в 1893 році з відзнакою. Але на продовження навчання розраховувати не доводилося - у стипендії для подальшої освіти в Таганрозі або Ростові йому, як сину селянина, було відмовлено.

Спочатку здавалося, що перед розумним, освіченим хлопцем відкривався звичний для хуторських умов "блискучий" шлях кар'єри економа, ключника або прикажчика. Але перебувши на цих посадах майже рік, Гергій Сєдов став на зовсім інший шлях. Шлях, який прямував до Північної Зірки.

У травні 1894 року, коли до Кривої Коси прибула шхуна, Георгій довідався, що у Ростові є морехідні класи, для вступу в які вистачить вже отриманих знань. Тоді він остаточно вирішив стати моряком. Тасмно, нікого не попередивши, Георгій Сєдов залишив хутір і пішки відпра-

вився до Таганрога, звідки пароплавом дістався Ростова. Після короткої співбесіди із завідувачем класів, Георгію було обіцяно вступ восени до навчання. Півроку він проплавав на пароплаві, спочатку простим матросом, потім кермовим, отримав платню та рекомендаційні листи, що забезпечило початковий досвід майбутньому капітану. За три наступні роки навчання Георгій Седов став найкращим курсантом. На канікулах постійно перебував у плаванні, за що йому була навіть виділена окрема стипендія Ростовського пароплавства.

Ще до закінчення морехідних курсів у Ростові, Георгій Седов вирішує вступати до елітного Морського корпусу у Петербурзі. Але для цього були необхідні і кошти, і дворянський титул. Георгій Седов завершує навчання вже в Михайлівських морехідних класах міста Поті, викладає у пансіоні для підготовки штурманів каботажного флоту, служить помічником капітана та капітаном корабля, успішно складає іспити на звання прапорщика флоту. Відтепер шлях для отримання диплому капітана був відкритий. І ось Георгій Седов зі своїм другом Миколою Балакшиним відправляється з Маріуполя до Петербурга з метою вступу до елітного Морського корпусу...

Стався унікальний і, здається, єдиний прецедент в історії Російського військового флоту - в серпні-жовтні 1901 р. Георгію Седову вдалося підготуватися й успішно скласти екстерном іспити за всі п'ять курсів Морського корпусу і отримати чин поручика по Адміралтейству!

Блискучі знання та інтелект Георгія Седова були належним чином оцінені і він був направлений на службу до Головного гідрографічного управління при Адміралтействі. Необхідно зазначити, що це управління було справжнім центром зосередження найкращих вчених і дослідників Російської імперії. І перед Георгієм Седовим відкривалися широкі перспективи для наукових досліджень і нових експедицій. У 1902 - 1903 роках поручик Седов бере участь у експедиції Адміралтейства, яка здійснювала гідрографічні роботи в Арктиці.

Так уперше Георгій Якович потрапив на Північ. Можливо, саме ця експедиція і визначила його подальшу долю - широкі простори, велич "білого мовчання" і дивовижне полярне небо стали для молодого поручика тією віссю тяжіння, що й обумовила його безсмертя...

Під час російсько-японської війни 1904-1905 років Георгію Седову довелося отримати і військовий досвід. У 1904 році він служить офіцером міноносця поблизу міста Миколаївська-Амурі, в квітні 1905 року отримує чин штабс-капітана, а в травні 1905 року нагороджений орденом Святого Станіслава III ступеня за порятунок команди затопленого японцями крейсера "Новик". До 1908 року Георгій Седов залишається на Тихому океані при Владивостоцькому порті, продовжує наукову працю, досліджує Приамур'я, пише ряд наукових статей. Після повернення до Петербурга, він для багатьох неочікувано написав брошуру "Права жінок на морі", яка викликала досить великий резонанс серед громадськості і була спрямована на скасування дискримінації жінок.

І далі починається черга нових науково-дослідних експедицій. У липні-вересні 1908 року - експедиція на Каспійське море. Нова нагорода - орден Святої Анни III ступеня. У 1909 - експедиція у пониззя Колими, після якої Г. Седов виступає з ґрунтовною науковою доповіддю в Головному географічному управлінні. У 1910 році Георгія Седова обирають дійсним членом Російського географічного товариства. В липні того ж року, за декілька днів

після одруження з В. В. Май-Маєвською (яка походила з роду дрібної польсько-білоруської шляхти), Седов знов вирушає в експедицію до західних берегів Нової Землі, влітку 1911 року - очолює експедицію на Каспійське море.

І все ж Північ продовжує наполегливо кликати його - дослідник розпочинає підготовку до головної Експедиції свого життя. В той час всі провідні держави світу охоплює, немов лихоманка, спрага першості у відкритті Північного Полюсу. Споряджаються чисельні експедиції, які щедро фінансуються. Заворожена світова спільнота спостерігає за драматичними спробами пробитися до цієї заманливої точки планети, переймається долею експедицій, що загубилися в льодових пустелях. Здається, головний престиж будь-якої держави залежатиме від того, чиї першопрохідці досягнуть Полюса.

Але Георгій Седов взявся за підготовку до експедиції не через власні амбіції чи марнославство. Визначальним в цьому, насамперед, була невимовна спрага науковця, дослідника, напрочуд талановитої людини, яка звикла долати будь-які перешкоди для досягнення високої мети - наукового пізнання, відданої служби Вітчизні та своєму народу. Георгій Седов щиро вірив в те, що наука, нові відкриття зможуть забезпечити прогрес у державі, спрямований на її розвиток для блага всього суспільства.

У грудні 1911 року він подає перший рапорт начальнику Головного гідрографічного управління при Адміралтействі з проханням підготувати експедицію на Північний Полюс. Але цей рапорт було відхилено. І тільки після другого рапорту відважний мореплавець отримує необхідний дозвіл. Велику роль у цьому Седова відіграв майбутній адмірал Чорноморського флоту, талановитий науковець-океанограф та полярний дослідник Олександр Васильович Колчак. Втім, необхідні кошти на експедицію російською державою не були виділені. В березні 1912 року в Петербурзі був створений "Седовський комітет", який розпочав збір коштів на підготовку експедиції. Окрім щиросердних жертводавців, навколо нього відразу з'явилися нечисті на руку ділки, спекулянти. Почалися плітки, посилилася активність заздрісників та недоброзичливців. Стало зрозуміло, що експедиція не може бути забезпечена всім необхідним.

Але це не зупинило дослідника. В липні 1912 року Георгій Седов з дружиною останній раз відвідав свій рідний хутір Крива Коса. Це були досить драматичні відвідини. Він помолвився у храмі, при якому колись вчився і в хорі якого співав. Розповідають, що його мати під час прощання довго плакала, немов би відчуваючи, що бачить сина востаннє...

Експедиція Георгія Яковича Седова на Північний Полюс розпочалася із значною затримкою. Лише 27 серпня 1912 року корабель "Святий мученик Фока" відплив з Архангельська. І вже 20 вересня 1912 року був змушений зупинитися на першу зимівлю у північній частині острова Нова Земля. 3 вересня 1913 року корабель знову відплив у напрямку Північного Полюса. В листопаді того ж року експедиція зупинилася на другу зимівлю в бухті Тихій на островах Земля Франца-Йосипа. 2 лютого 1914 року Георгій Седов у супроводі матросів Георгія Лінника та Олександра Пустошного відчайдушно вирушає на нартах до Північного Полюсу.

20 лютого (5 березня) 1914 року, знесилений і тяжко хворий Георгій Седов помер і був похований своїми супутниками на мисі Аук острова Рудольфа на північній частині Землі Франца-Йосипа. За цим коротким, хронологічним викладом обставин експедиції приховується стільки сили, енергії, трагедії і величі, які не можна передати жодними яскравими описами. Георгій Седов ніколи не здавався. Ніколи не відступав перед будь-якими труднощами і цей свій головний шлях він пройшов до кінця.

Після загибелі ім'я Георгія Седова перетворилося на легенду. На його честь були названі кораблі, його рідний хутір отримав ім'я великого земляка.

Мешканці селища Седово пишаються своїм видатним земляком, свято бережуть пам'ять про нього. Їх зусиллями в селищі був створений музей Г. Я. Седова, в якому зібрані унікальні експонати, відбуваються наукові та культурні заходи, присвячені його життю та діяльності.

У Ростові-на-Дону морський коледж, в якому колись вчився Г. Я. Седов, носить його ім'я.

Про його життя зняті художні фільми, Георгій Седов став прототипом капітана Татаринова в популярному романі В. Каверіна "Два капітани". Але багатовимірною постать Георгія Яковича Седова - вірцевого морського офіцера, видатного науковця, дослідника, автора багатьох наукових праць, мужнього першопрохідця, публіциста, громадського діяча, заслуговує і потребує багатьох наукових досліджень, які, без сумніву мають бути обов'язково продовжені нашим поколінням. В цьому наш обов'язок перед цією великою людиною...

... Після революції було декілька спроб знайти місце поховання та тіло Георгія Седова. Всі вони завершилися невдачею. І, цілком можливо, що згідно давніх легенд мандрівників та мореплавців, сяє над Північним Полюсом самотня зірка. Зірка Георгія Седова...

ВАДИМ ОЛІФІРЕНКО,

кандидат педагогічних наук,

член Національної спілки письменників України

СВІТЛАНА ОЛІФІРЕНКО,

учитель Донецької ЗОШ №117,

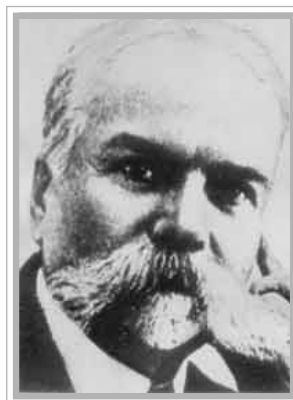
відмінник освіти України

СПІВЕЦЬ УКРАЇНСЬКОГО СТЕПУ, МИСЛИТЕЛЬ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І ПЕДАГОГ

Простори України здавна схиляли наших пращурів до заглиблення в одвічні проблеми людського буття, до вирішення найважливіших питань людського самоусвідомлення та самоствердження, прочитання свого "я" на тлі космічних обширів. Чи не кожний мешканець цього благословенного й водночас багатостраждального краю, споглядаючи розмаїття довколишнього світу, дослухаючись до чарівної мови рідної природи та відголосків минулого, у більшій чи у меншій мірі відчуває себе філософом. Таким був і співець українського степу, мислитель і педагог Микола Федорович Чернявський.

Закономірно ставлячи своє життя і долю свого покоління в загальнолюдський контекст, у передмові до 6-го тому свого 10-томника, яку письменник образно назвав "День на кораблі", він зазначав: "Це була по літощоту друга половина XIX століття по Христі".

Про своє народження він сам написав так: "Перед Різдом 1867 року, 22 грудня (за новим стилем 3 січня 1868 р.), під солом'яною стріхою, в селі Торській Олексіївці (або Шаховій) Бахмутського повіту, побачив світ Божий. У сім'ї молодого диякона, четвертою дитиною було вписане моє ім'я в книгу буття... Охрестили, дали ім'я Микола й 24 грудня, на Святвечір, коли по селу лунали співи колядників, святкували мої перші іменини... Водою з річки Торця (колишній Тор) була наповнена купіль моя...".

**Чернявський
Микола Федорович**
(03.01.1868 - 19.01.1938)

Відомий український поет, педагог і земський діяч родом з Торської Олексіївки Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині с.Октябрське (Добропільський район) Донецької області).

Перші вірші М.Чернявського датовані 1889; окремі збірки поезій: "Пісні кохання" (1895), "Донецькі сонети" (1898), "Зорі" (1903). Найповніше видання: "Твори", тт. I-X (1927-1931). Стильовою особливістю творчості поета є поєднання в поетичному слові різних напрямів - романтичного, реалістичного, модернізму і плєнеризму. Характерним для його творчої манери було звертання до таких новітніх художніх течій двадцятого століття, як імпресіонізм і символізм. Він ставив питання про пізнання Бога в собі, про гармонію людини з Природою та Космосом; викривав людську жорстокість та некеровану вседозволеність, зло, які запанували у нашій країні після 1917 р.

Яскравою поетичною сторінкою у творчості М.Ф.Чернявського є тема рідного краю, степового Донбасу.

У 1930-х роках був репресований. Розстріляний в ніч на 20 січня 1938 р.

В уяві вразливої дитини, а пізніше у творчості нашого земляка донецький степ та Торець стали ототожнюватись із символами рідного краю, символами батьківщини: "По степу тече річка. Вона то ледве точить по кам'яних перекатах свої тихі води, то розливається по долинах у широкі, задумані плеса, немов замислюючись над тим, чи йти далі, чи залишитись тут.

Є в неї свої мілизни й свої глибини. Є в неї береги непривітні, спустошені, і є луги й луки принадні, і де б вона не текла, якими б пустирями не проходила, усюди і скрізь над нею світить сонце, і світить, і гріє, і дає життя їй і тому, що є в ній.

- Гей, річко, відродо степовая! Звідки ти взялася і куди прямуєш?

- Узалася я з землі-матері всеплодющої. Наплакали мене їй хмари-кочівниці, небесами плинучи. А йду я до моря синього, до глибин його неміряних" ("Під сонцем буття").

На все життя запам'ятав Чернявський красюди рідної Донеччини:

*В степу блукаю я,
І вільно серце б'ється,
Душа ж оновлена моя
І плаче і сміється.*

*Знайомі все краї
І рідні все картини.
За вас, степи-поля мої,
Рідніш нема країни!*

("В степу блукаю я...")

Після закінчення Бахмутської духовної школи М.Чернявський продовжив освіту у Катеринославській семінарії і одержав призначення в бахмутську школу, в якій нещодавно навчався сам. Тут він викладав співи і музику, пробував себе в літературній справі.

Своїм вихованцям М.Чернявський прищеплював потяг до прекрасного, шанобливе ставлення до набутків світової культури і насамперед українського мистецтва, письменства, історичних пам'яток. Молодого літератора й педагога хвилювала доля рідної землі, проблеми взаємин між особою і суспільством, людиною і природою.

Свої перші вірші він написав російською мовою. Знищивши їх, поет дає таке пояснення цьому вчинкові: "То була зрада України. Несвідомо зроблена, але безперечна зрада". Так він починає боротьбу за українське слово, яка триватиме все життя. Засобами для цього стануть народна мова і надбання європейської культури. "Сполучити те й друге в одно. Дати щось нове, суцільне... з головою увійти в море народної творчості. Пройти його і вийти на берег сучасного письменства, перейнявшись народною стихією" - таке завдання ставить перед собою митець.

М.Чернявський був сучасником І.Франка і Лесі Українки, М.Коцюбинського і Б.Грінченка. Формування його почуття національної гідності, безперечно, відбувалося завдяки впливу цих видатних особистостей, а також низці історичних подій кінця XIX ст., невпинному зростанню революційного руху й піднесенню свідомого українського духу. Оскільки молодого М.Чернявського червоний терор не захоплював, він почав шукати власні шляхи: "Шляхи маловідомі і малоходжені. Шляхи, що на їх могла б вільно виявитись моя власна воля і власна індивідуальність". Своєю творчістю, своїм життям він довів, що знайшов такий шлях.

Літературна діяльність цієї неординарної особистості тривала майже півстоліття. Твори М.Чернявського ще за життя виходили у 10-ти томах, п'ять із яких становила поезія.

"Мій поетичний символ віри, - проголошував письменник, - свобода у виборі тем і безпосередність у вислові того, чим буває повна душа, що проситься вилитись у слові".

У тематично багатій ліриці М.Чернявського особливо визначаються писана під впливом фольклору й Т.Шевченка любовна поезія; історичні твори, присвячені козаччині, зокрема добі Б.Хмельницького; вірші, присвячені Україні; пейзажна лірика тощо. М.Чернявський є одним із найвизначніших майстрів сонета, зокрема в "Донецьких сонетах" він перший в українській поезії створив жанрові картини з життя донецького селянства і робітництва, уперше тут постають ліричні пейзажі цього краю, оповиті роздумами про його історію, про соціальні колізії життя. Ця збірка, видана 1898 р. у Бахмуті (нині - м. Артемівськ на Донеччині), стала першою українською художньою книжкою, надрукованою в Донбасі. Із цього, власне, часу почався розвиток літературного життя у шахтарському краї.

М.Ф.Чернявський був відомим прозаїком, вправним перекладачем поезій російських та зарубіжних ліриків (О.Пушкіна, М.Лермонтова, А.Фета, Г.Гейне, А.Міцкевича, В.Гюго та ін.), автором цікавих літературно-критичних статей про І.Франка ("Іван Франко як поет"), Т.Шевченка ("Шевченкова могила", "Під знаком Великого Духа"), П.Куліша ("П.О.Куліш і його оповідання", "На батьківщині Куліша", "Заходи до арешту Куліша", "Щирі сльози над могилою П.О.Куліша"), М.Коцюбинського ("Червона лілея"), Б.Грінченка ("Кедр Ливану") та ін.

Характерним для його творчої манери було звертання до таких новітніх художніх течій початку ХХ ст., як імпресіонізм і символізм. Він ставив питання про пізнання Бога в собі, про гармонію людини з природою та космосом; викривав некеровану всюдозволеність, зло, явища, які так пишно розквітнуть у країні на схилі життєвого шляху письменника. Хоча митець вважав свою творчість "піснею помсти" за народні кривди, він застерігав народ від революційної жорстокості, яка може принести муки і пролиття невинної крові.

Після дванадцятирічного учителювання у Бахмуті 1901 р. М.Чернявський переїхав до Чернігова, де зайняв посаду земського статиста. Тут він познайомився з видатним українським письменником Михайлом Коцюбинським, який благотворно вплинув на становлення художньої майстерності М.Чернявського.

У нарисі "Червона лілея" письменник не тільки відтворив творчу лабораторію М.М.Коцюбинського, деякі його людські й мистецькі якості, але й сам розкрився перед читачем як людина, що має "м'яку вдачу, із нахилом мрійливості" (С.Єфремов). Чернявського цікавили різні аспекти літературного таланту прозаїка, його погляди на життєві явища. І це закономірний інтерес: щоб краще пізнати таємниці літературного процесу, їх краще вивчати на прикладах життя талановитих майстрів. Ось, наприклад, як постає одна з нерозв'язаних людством проблем: для чого живу? "Коцюбинський дуже любив життя. Любив у ньому те, що має в собі, - красу й світло, радість і ласку. Любив сонце, весну, літо. У сірому чистенькому костюмі, у червоній турецькій фесці, весною й літом, незважаючи на спеку, він ходив по своєму саду й хазяйнував. Сонце пронизувало його наскрізь промінням, а він, сухий і бадьорий, неначе купався в його теплі. Я виріс у степу, на жагучих вітрах, на шелестких суховіях, і мене стомлював чернігівський весняний спокій, тиша і млосність літнього дня. А

Михайло Михайлович почував себе чудово, - так само, як почувала себе його червона лілея... І взагалі він здавався задоволеним життям.

Але чи носив він у своїй душі ту вищу гармонію, що дає людям щастя? Чи мав він суцільний сталий світогляд, що давав би йому відповідь на всі питання безсонного розуму, давав би захист од усіх потвор і страховищ ночі?

Ні. Ах, то все старе й те саме. То питання: що я єсть таке? Звідки прийшов, куди піду? Нащо живу на світі?..".

Такий погляд на сутність письменницької праці виникає перед кожним справжнім митцем, звісно, хвилював він і самого Чернявського.

Чернігівський період життя і творчості духовно збагатив поета, та рідні степові простори кликали Миколу Федоровича додому. Поет часто звертався до образів і картин природи рідної Донеччини:

*Засну і чую в тій хвилині,
Як ліс шумить, співа дівчина,
Йдучи надвечір до криниці,
Як дзвін гуде в старій дзвіниці.
І бачу рідні гори білі,
Понад Дінцем в гаю блукаю
І давніх днів утіхи милі
Вві сні я знов переживаю.*

Однак обставини склалися так, що письменник другу половину свого життя пов'язав із Херсонщиною. Спочатку працював у губернському земстві, потім - в учительській семінарії, комерційному училищі, кооперативному технікумі, сільськогосподарському технікумі, технічній профшколі і нарешті - викладачем української мови і літератури Херсонського інституту народної освіти (нині - Херсонський державний університет).

У Херсоні на початку ХХ ст. діяв потужний загаль української інтелігенції, велась широка культурно-просвітницька діяльність. На Херсонщині письменник зустрів революційні події 1917 р., керував "Просвітою", більшою мірою переймався розбудовою національної освіти і просвітницькою діяльністю, продовжував писати.

У березні 1917 р. у Херсоні було засноване товариство "Українська хата" яке очолив М.Чернявський. Воно проіснувало лише десять місяців. Початком діяльності товариства стало проведення 25-тисячної політичної маніфестації на підтримку Центральної Ради під національними та соціалістичними лозунгами. Свої настрої і почуття від маніфестації українців Херсона, їхнього захоплення національними перспективами письменник зафіксував у нарисі "Чого плакали люде?":

"І йшла молитва, і гуділи дзвони, плакали люде... Плакали в морі народу, плакали в екіпажах, плакали, сидячи на деревах...

Чого вони плакали?

Плакали того, що зворушилась у їх душа до глибин і таємниць своїх. Плакали з радості, що побачили очі їх, як воскресє Україна, плакали з жалю, що зжили вони весь вік свій у неволі і рабстві і що мало їм осталося жити на білому світі, коли зійшло сонце волі.

- Ой, хто може сказати, чого вони плакали. Я там не плакав. Я плакав раніш, ще дома, коли сім'я моя виходила на маніфестацію. Коли, цілюючи рідних, мовив:

- Благослови, мамо! Благослови йти вкупі з народом, жити одним з ним життям, прийняти в серце всі його радощі й муки, які дасть будущина.

А на маніфестації я не плакав, а стояв і казав в думці:

- Батьку Богдане, батьку Тарасе! Чи чуєте ви, чи бачите, що твориться зараз на Україні?

- Друзі любі й товариші, Грінченку Борисе, Коцюбинський Михайле! Який жаль, яка туга, що не дожили ви до оцих великих днів, про які ми втрюх марили на берегах Десни і які я вітаю сам на березі Дніпра!

Гуділи дзвони, навертались сльози... А там промови й привітання. А там поклики тисячами вуст:

- Нехай живе вільна Україна!

І плакали люде - в далекому й тихому Херсоні, над Дніпром-Славутою, що розлився широко-широко й несе в море останні невольничі води з вільної України.

Плакали з жалю і радости".

Подібні ідеї відлунують і у віршах, написаних М.Чернявським навесні 1917 р. Так, у його поезії "Привіт 1-му українському з'їздові 25 березня в Києві" читаємо:

*Минулась ганебна досвітня доба,
День жданої волі і правди заходе.
Нехай же не буде між нами раба,
Нехай Україна на волю виходе
Між братні народи, як вільна сестра.*

Його особливо хвилювали питання культури й освіти, відродження національної школи. У своїх статтях він говорить про необхідність навчати українських дітей рідною мовою. У педагогічних роздумах "Рідна школа" М.Чернявський пише: "Зараз всюди проводиться ідея самоопреділення народів. Самоопреділяється й наш народ, і ніхто не зможе заборонити йому це робити... Ми українці повинні бути українцями. В наших школах повинні мати мову наших батьків і матерів".

Концепцію народної школи з рідною мовою навчання Микола Чернявський палко обстоював і в своїх художніх творах ("Ти не загинеш, Україно", "Слово про рідну мову" та ін.). Водночас він вказував на потребу вивчення українськими школярами російської, французької, німецької, англійської, латинської, грецької та інших мов, що тільки збагатить духовний світ молодого покоління, прилучить до набутків науки і культури народів усієї планети. "Ми хочемо йти вкупі з усіма культурними народами по шляху поступу, але йти як вільний свідомий народ", - зазначав він.

На вимогу "Української хати" і, зрозуміло, перш за все її голови М.Чернявського Херсонське повітове земство організувало для вчителів міста двомісячні курси з українознавства. Майже три роки тут читали лекції провідні українські вчені, серед яких були Д.Яворницький, І.Стешенко, С.Русова, П.Карманський та ін. Такий захід став значним явищем у культурному житті міста.

Однак все більше провідним мотивом у творах пореволюційної доби звучав песимістичний настрій поета: він не міг примиритися з придушенням національного відродження, штучним голодомором в українських селах:

*Учора день і день сьогодні.
Учора - сонце і тепло,
На землю небо клало сходні
І весну нам по них вело.
Сьогодні - мряка, дощ і сльота,
В сирих домах лежить земля,
Неначе поминки скорбота
По щасті втраченім справля.*
("Учора день і день сьогодні")

Все частіше М.Чернявського огортали сум і розпука, навіяні, з одного боку, відчуттям тлінності людського життя, скороминучості гостювання на "кораблі", а з іншого - згортанням національного руху, свавіллям більшовицької влади:

*Маю серце я гаряче,
І вразливе, й нетерпляче.
Маю вдачу запальну.
Тільки голову одну,
Дум майстерню благородну
Маю я, як лід холодну.
І живу весь вік таким
В самій єдності двоїтим:
Пісні сином променистим
І філософом сумним.*
("Маю серце я гаряче...")

Такі настрої викликали підозру у відповідних державних органів. Око ревнителів класової чистоти також муляла активна діяльність Миколи Федоровича на ниві народної просвіти.

У 1929 р. поета було заарештовано у справі так званої Співки визволення України (СВУ). Миколі Чернявському було висунуто таке обвинувачення: організація та ідеологічне керівництво херсонською групою українців-шовіністів, націоналістичних товариств "Українська хата" та "Просвіта", утворення в Херсоні української автокефальної церкви. Посилювалась провина М. Чернявського ще й знайомством із професором С.Єфремовим, який був заарештований у Харкові як організатор Співки визволення України. Не обійшлося без обвинувачень в антирадянській агітації, а також у підготовці озброєної боротьби з радянською владою.

Ось що написав М.Чернявський у своєму поясненні на ім'я слідчого: "Мне ставится в вину участие в товариществе "Украинская хата" в Херсоне. Товарищество это возникло в ближайшее время после Февральской революции, и ко времени Октябрьской революции его уже не было, в продолжение своего существования оно вело по тому времени работу революционного характера в направлении провозглашенных лозунгов политического, экономического и национального освобождения народов бывшей царской России и их самоопределения. Уроженцы Херсонщины имели данное им революцией право национально самоопределиться и воспользовались им вполне лояльно, не причиняя никакого вреда другим народностям, населяющим Херсонщину. В это дело была внесена изрядная доля историчес-

кой романтики, но начал контрреволюционных и шовинистических, насколько я теперь вижу, смотря из двенадцатилетнего далека, в дело не было внесено..."

Прокурор Херсона, розглянувши цю справу, знайшов, що слідством не зібрано достатніх даних для підтвердження звинувачень, і тому справу було припинено.

Однак у 1932 р. Миколу Федоровича Чернявського заарештували вдруге. Звинувачення було те ж саме: належність до СВУ. Він просидів у тюрмі місяць і був звільнений за недостатністю доказів. Репресивний конвеєр тоді ще не набрав всієї сили і міг ще трохи повертатись назад.

Але система так легко не відпускала своїх підозрюваних, і арешти почалися знову.

Арешт 14 жовтня 1937 р. був останнім для письменника. Слідча справа М.Ф.Чернявського 1937 р. починається з довідки, в якій зазначено: "Следствием установлено, что Чернявский... активный украинско-шовинистический деятель. На протяжении продолжительного времени ведет борьбу с Соввластью за самостоятельность Украины. До последнего времени проводил антисоветскую работу... Выказывал недовольство по отношению к мероприятиям партии, правительства... В 1936 г. Чернявский выказывал свое недовольство по отношению к Советской власти, заявляя о том, что теперь писать свободно нельзя, а молодые советские писатели пишут только хвалебные сочинения о Соввласти, но о самой действительности никто не осмеливается написать".

У останній слідчій справі М.Ф.Чернявського є ряд й інших звинувачень, зокрема й таке: "Как ближайший друг участника СВУ профессора Ефремова Чернявский продолжительное время поддерживал письменную и личную связь с лигой писателей за границей, особенно с галицийскими писателями, среди которых Чернявский пользуется большим авторитетом".

А ще у звинувачувальному висновку було зазначено: "Будучи учителем украинской школы, Чернявский, оставаясь на позициях украинского национализма, до последнего времени воспитывал учащихся в националистическом буржуазном духе, протаскивая среди учащихся национал-шовинистическую литературу".

27 листопада 1937 р. трійка НКВС по Миколаївській області прийняла ухвалу: "Чернявского Николая Федоровича расстрелять". Кривавий вирок було здійснено в Херсоні 19 січня 1938 р.

Ще за десять років до смерті, у 1927 р., підбиваючи підсумки прожитого 60-річчя, Чернявський писав про себе: "Надходить вечір. Незабаром смеркне. І, дивлячись на рожево-золотистий захід, питаю сам себе: що ж я робив і що зробив за час, поки світило надо мною сонце? І відповідаю: Жив".

Він не просто жив, а своїм полум'яним словом будив приспану національну свідомість українців:

*Сини України! Згадайте минуле,
Згадайте славетних гетьманів діла,
Змагання народні, і сонце заснуло
Розбудить, зогріє надія жива!
У нашім минулім - там воля і слава,
У нашім минулім - безсмертні діла.
Цього не украде в нас зрада лукава,
Бо кров'ю Україна все те добула...*

Він не просто жив, а закликав своїх сучасників не втрачати віри:

*Вірте у геній народу -
Ось мій святий заповіт.
Туго зроста він - не шкода,
Бо багаторічний це квіт.
Вірте всім серцем!... І, може,
Світові новий псалом
Скоро він винести зможе.
З ясним чолом!*

Він не просто жив, а випромінював впевненість у щасливому майбутньому України:

*Ти не загинеш, Україно!
І мова прадідна твоя,
Що кожне слово
в її перлина,
Не вмере повік. І світ-зоря,
Твоя свята зоря засяє...*

Миколу Федоровича Чернявського було реабілітовано у 1956 р. Уся його провина складалася з того, що він належав до категорії людей, які вміли думати і наважувались робити свої власні висновки, які щиро любили Україну і готові були віддати за неї власне життя:

*Тобі, єдиний, я співаю,
Тобі вінки я заплітаю
Тобі віддам і душу я!*

Саме таких людей тоталітарний режим боявся, оголошував ворогами народу і знищував. Микола Федорович прийняв страшну мученицьку смерть за слово правди. Як і багатьом іншим українським інтелігентам, робота на ниві національного відродження і просвіти коштувала йому життя.

Творче життя М.Чернявського тривало півстоліття - з 1887 до 1937 р. За цей період він чимало зробив для літератури, мистецтва й національного піднесення України. Це був класичний європейський тип "вільного художника", для якого єдиним справжнім критерієм були його художній смак і самовимогливість, поєднані з духовною незалежністю. Може, тому так приваблює ця непересічна особистість не тільки читачів і дослідників, але й письменників різних жанрів. Образ митця, педагога, мислителя, культурного й громадського діяча Миколи Федоровича Чернявського відтворено у низці творів художньої літератури - оповіданнях "Вечірній дзвін" і "Лихо приходить тихо" Л.Куліша, нарисі "Без тебе мені б бракувало повітря" М.Каляки, у віршах "В гостях у поета" М.Зерова, "Микола Чернявський" М.Василенка, "Чорний гість М.Чернявського" та "Тюремні звізди (Останнє Різдво Миколи Чернявського)" І. Немченка.

У своїй імпровізації "Хай буде світ!" філософ-людинолюб, співець рідної України Чернявський писав: "Я вірю в любов і в необмежену силу її світоносного духу, частини всесвітнього Великого Духу. Та віра держить мене на світі. Гоїть, немов чудодійний бальзам, рани мого серця. Тонким, прозорим серпанком застилає безодню, що над нею проводжу я дні й ночі, поки б'ється моє серце".

М.Чернявський усвідомлював себе звичайною космічною порошоккою, що "на мить зупинилась на землі й повинна злетіти з неї, із тієї землі, і потонути в океані всесвітньому". Згадуючи прожиті роки, наповнені звичними для пересічної людини клопотами й роздумами про власну сутність, М.Чернявський писав: "Росла душа моя й опановувала світ. І тоді перед моїми очима помалу розвернулася картина життя всього корабля нашого, життя того колективу, що існує на ньому - в теперішньому, минулому й майбутньому. І, як член того колективу, гарячим серцем я брав участь у його турботах, радощах, у праці кожноденній і в творчих замислах майбутнього".

Пливе той "корабель" "своїм одвічним рейсом по безмірних глибонях світу" вже понад 70 років без Миколи Федоровича Чернявського, але його волелюбним духом осяяна наша вільна і незалежна Україна.

ВАСИЛЬ ТЕРЕЩЕНКО,
заслужений учитель України,
член Національної спілки краєзнавців України

МИКИТА ШАПОВАЛ - ВИДАТНИЙ ПРОСВІТИТЕЛЬ І ПЕДАГОГ

Велетень із Донбасу, вірний син України Микита Юхимович Шаповал в історії української революції і світовій науці займає почесне місце.

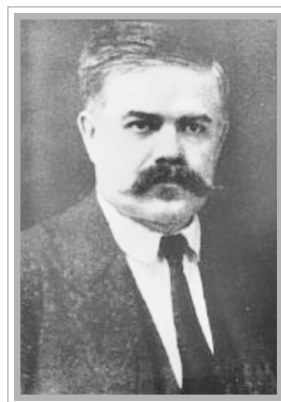
За професією лісничий, український соціал-революціонер - за політичним покликанням, поет і публіцист за натхненням, людина-вулкан за темпераментом, непересічний організатор і непохитний лідер він зробив вагомий внесок в розвиток лісоводства, української літератури, журналістики, історії і соціології. Одним з перших дослідників він надав соціально-філософське обґрунтування українських національних проблем, розробив засади української визвольної ідеології.

Досліджуючи життя і творчість видатного українця Микити Шаповала, нелегко дати відповідь: яка ж його головна професія, - на кого він "уродився" далекого 1882 року в селі Сріблянка на Бахмутщині? Він належав до галереї творців універсального характеру: вчений-лісовод, вчений-соціолог, поет, публіцист, літературний критик, організатор і керівник лісопромислових підприємств, науково-освітніх закладів, редактор газет і журналів, державний і політичний діяч України.

Об'ємна творча спадщина М. Шаповала науковцями досліджена поки що недостатньо. І наше слово про нього - спроба показати значний внесок Микити Шаповала в розвиток української просвіти та педагогіки.

Перші кроки у просвітництві спроб Микита Шаповал зробив ще підлітком в рідній Сріблянці, читаючи односельцям напам'ять твори з Шевченкового "Кобзаря".

Навчаючись в школах та працюючи на шахті, Микита завжди прагнув поділитися прочитаним зі своїми ровесниками або шахтарями "Голубівської" шахти. Долучившись до співу народних і церковних пісень в Комишувасі, Шаповал став одним з шанованих хлопців у молодечькому гурті.

Шаповал
Микита Юхимович
(07.06.1882- 25.02.1932)

Видатний державний, політичний і громадський діяч України. Публіцист, письменник, журналіст, унікальний організатор і просвіти-тель, вчений-лісовод, вчений-соціолог, послідовний борець за незалежну Україну.

Засновник, редактор і видавець часопису "Українська хата" (Київ, 1909-1914), що відіграв значну роль в консолідації української інтелігенції і її національному вихованні. Під час Української революції (1917-20) був комісаром Київського повіту, активним членом Центральної Ради. Він - співавтор IV Універсалу, один з організаторів і лідерів Української партії соціалістів-революціонерів, член її ЦК, голова Всеукраїнської Лісової Спілки, міністр пошти й телеграфу в уряді В. Винниченка, міністр земельних справ в уряді Директорії. За гетьманства П. Скоропадського фактично очолює Український національний союз, разом з В. Винниченком здійснив заходи з відновлення УНР. За часів еміграції (1921-1932) проявив особливий талант організатора, відкривши для української молоді у Чехії ряд вищих навчальних закладів: "Українська господарча академія", "Українсь-

кий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова", "Соціологічний інститут" та ін. Творча спадщина М.Ю. Шаповала включає: фундаментальні роботи із соціології, ряд політологічних праць, збірки, два підручника з лісової справи, 36 книг публіцистики - загалом близько 400 праць. Багато робіт і до сьогодні не втратили своєї актуальності.

Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка заснувало "Золоту медаль імені М.Ю. Шаповала", яка присуджується за значні досягнення в галузі гуманітарних наук та вченим-організаторам науки на Донбасі.

Пам'ятник М. Шаповалу
у с. Сріблянка Артемівського р-ну
Донецької обл.

Популярність серед ровесників не виховує в Микиті Шаповалі зверхності чи зневажливого ставлення до інших. Навпаки, інтуїтивно розуміючи свої високі природні здібності, Микита їх удосконалює завдяки постійній самоосвіті. Серед молоді Микита Шаповал стає визнаним неофіційним навчителем, лідером.

Новоглухівська лісова школа в своїй програмі навчання не передбачала таких предметів як педагогіка і психологія. Проте основи цих наук учням школи заклали їх вчителі, розуміючи, що майбутній лісовий кондуктор працюватиме хоча і в лісі, але з людьми.

У Маяцькому лісництві, куди він потрапляє на роботу після закінчення лісової школи, Микита Шаповал, під впливом ученого-лісоведа Олександра Макаренка, знайомиться з соціалістичними ідеями. Популярна соціалістична ідея на той час особливо приваблювала молодь і не обминула Микиту Шаповала: дуже вже йому хотілося негайно звільнити простий люд від експлуаторів, дати можливість йому оволодівати знаннями, зрости культурно.

Тогочасний хаос різноманітних політичних, соціальних, національних та інших течій, різнобарв'я гасел і закликів могли заплутати будь-кого.

Юнацьке захоплення соціалізмом минуло напрочуд швидко. Ознайомившись у 1900 р. з Маніфестом "Самостійна Україна" Миколи Міхновського, Микита Шаповал перейнявся ідеєю національної самостійності українців і протягом всього життя не змінив своїх поглядів. Відповідно, змінився і характер його загальнокультурного і літературного просвітництва: він почав активно пропагувати погляди української партії, втім, висловлюючи власну точку зору щодо терору у революційній боротьбі.

Нові сприятливі умови для політичного і культурного просвітництва відкрилися перед Шаповалом, коли його взяли до війська. Відверта і наступальна просвітня робота Шаповала інколи шокувала офіцерів і жандармів. Завдяки його старанням, заборонену літературу солдати читають більше, ніж будь-що. Праці Спенсера, Бачинського, Зомбарта та інших соціалістів масово розповсюджувались Микитою серед військових. Він весь час ризикує отримати розстрільний вирок військово-польового суду. Навіть перший обшук, велика загроза арешту, не

зупинили Микиту Шаповала. Деякі учні сміливого просвітителя, через десятиліття, в 1917-20 роках стали генералами і полковниками, відомими журналістами, державними діячами Української Народної Республіки.

Під час революції 1905 року Микита Шаповал ще більше активізує свою проукраїнську революційну діяльність. Боротьба за інтереси солдат, розуміння проблем польського визвольного руху за короткий час роблять Шаповала лідером військового гарнізону. Його обирають головою революційного комітету. "Червоний командир" - так шанобливо називають Микиту Шаповала військовослужбовці гарнізону.

Майже 8 місяців Варшавської в'язниці не зламали Микиту Юхимовича. Він вивчив польську мову, перечитав твори польських класиків, написав багато віршів. Один з перших віршів - "Гімн" - побачив світ в 1907 році в "Літературно-науковому віснику", який редагував М. Грушевський.

Восени 1907 року розпочинається новий творчий період в житті Микити Шаповала. Критичні заяви про його інтернаціональну просвітницьку роботу в Польщі і обмова у "зраді України" не відволікають від подальшої діяльності, а навпаки, сприяють якісним змінам. Виходить друком і зразу ж заарештовується перша збірка віршів "Сни віри" (1908 р.). Поетизований аналіз "внутрішнього хаосу" і революційних закликів - хороший посібник в просвітній роботі і для сьогодення.

Далі життєві і просвітні шляхи приводять М.Шаповала до Києва. Він сподівався на високу національну освіченість київської інтелігенції. Проте сподівання були завищені. Зрусіфіковані літератори і журналісти Києва були не спроможні гуртувати національні кадри.

Великий розум, глибокі знання та висока національна свідомість підносять Микиту Шаповала у площину постійного формування національної української еліти. Разом з П. Богацьким він створює і видає часопис "Українська хата" (1909-1914 рр.). Протиставивши старому українському культурництву нове, революційне бачення шляхів вирішення пекучих проблем часу, обороняючи модернізм як манеру творчості, М. Шаповал на сторінках часопису також постійно підіймав національне питання, проблему російського великодержавного шовінізму та ставлення до нього української громадськості.

Меценатами, що фінансово підтримували вихід в світ журналу, в різні роки були землевласники Іван Бойко (Харків), Микола Яневський (Київ), інженер Григорій Сидоренко (м. Томськ), прокурор Одеси Сергій Шелухін, фінансист і цукрозаводчик М. Терещенко. З метою підняття авторитету "Української хати", залучення авторів із Галичини і отримання фінансів Микита Шаповал активно співпрацює з львівськими виданнями "Будучність", "Бджола" та щоденною газетою "Діло", де його публікації регулярно друкувалися в 1908-09 роках. Журнальних і газетних публікацій Микиті Юхимовичу було замало і він готує публіцистичну збірку "Жертви громадської байдужості" (1910 р., Київ). Сам автор зауважує що це книга "публіцистичних думок з приводу громадського життя".

Після виходу перших номерів журналу на постійну роботу до "Української хати" при-

ходять Андрій Товкачевський і Микола Євшан (Федюшко) зі Львова. І дійними, духовними батьками "хатян" були Пантелеймон Куліш і Михайло Драгоманов. Найавторитетніший вплив на концепцію і зміст часопису серед сучасників мала Ольга Кобилянська. Це відверто визнавав сам М. Шаповал: "Джерелом "хатянства" була передовсім творчість Ольги Кобилянської... Треба установити генезу нашого духовного розбудження ясно: Ольга Кобилянська, як розбуджуюча і пориваюча сила... Питання про творчу і активну особистість, індивідуальність поставила вперто з незвичайною силою саме вона".

Варта пошанування безкорисливість П. Богацького і М. Шаповала. За роки існування журналу (1909-1914 р.) вони працювали "безгонорарно, зате гонорово" (вислів М. Шаповала). На початку 1911 року М. Шаповал взагалі залишив Київ, виїхавши на Чернігівщину працювати в лісництвах М. Терещенка, щоб фінансово захистити "Українську хату".

Людська доброзичливість, безпретензійність і скромність у поєднанні з прагненням служити потрібній для загалу справі привертала увагу багатьох до "Української хати".

За статистичними даними "Комітету у справах друку" наклад "Української хати" був таким:

Рік	Передплата	Вільний продаж
1909 р.	300	300
1910 р.	950	480
1911 р.	500	650
1912 р.	500	600
1913 р.	520	640
1914 р.	500	невідомо

За роки існування "Української хати" було надруковано більше 150 шаповалівських праць. Крім таланту організатора журнал розкрив на повну силу талант Микити Шаповала як публіциста і критика. За словами активної "хатянки" письменниці Галини Журби: "Ідеологічним рушієм "Української хати", а разом з тим і вирішальним редактором-авторитетом її був Микита Шаповал, одна з найяскравіших індивідуальностей свого часу, людина великих здібностей, темпераменту та амбіцій у кращім розумінні". До речі за публікацію в журналі нариса Галини Журби "Коняка" редакцію оштрафували, а редактора П. Богацького на 10 днів посадили до київської в'язниці.

Царська охоронка постійно приділяла увагу журналу. Ось скупі рядки з документу:

*"Начальнику Киевского Секретно-охранного отделения
13 октября 1909 №6224*

Прошу Ваше Высочайшее повеление в возможно кратчайший срок собрать негласно подробные сведения о редакции журнала "Украинская хата", помещающегося в доме №36 по Бульварно-Кудрявской улице и узнать, кто состоит редактором и сотрудником этого издания. Для полного ознакомления с этим изданием прошу добыть один экземпляр журнала".

Особливий інтерес царської охранки до "Української хати" пояснюється в першу чергу тим, що в її діяльності була виразно сформована національна свідомість, впевненість у майбутній самостійності українського народу. Незалежна орієнтація "Української хати" зумовлювала постійні цензурні переслідування. Сміливості журналістам вистачало.

Шаповал-редактор гуртував навколо журналу молоді українські сили, які несли з собою творчу ініціативу, активність, світоглядну чіткість і духовність, щоб сміливо і гордо підняти прапори української культури. Ставка на молодих пояснюється феноменальним лінівством тодішньої української еліти, "духовне рабство творчих верхів було і є причиною нашої національної нікчемності, бо де є рабство, там нема творчої ініціативи, руху, розвитку життєвих сил".

З початком першої світової війни (липень 1914 р.) на території Росії вводилися обмеження на видання газет і журналів, дозволялися публікації лише російською мовою, цивільна цензура підпорядковувалась військовій. Настали трагічні для "Української хати" часи: за невиконання вимог військового стану журнал був заборонений (осінь 1914 рік), майно редакції конфісковане, а засуджений до ув'язнення Павло Богацький етапом відправлений до Сибіру. Микита Шаповал уник арешту бо: він не був офіційним редактором журналу, в той час перебував в лісництві М. Терещенка на Чернігівщині і офіційно вважався на військовій службі у званні штабс-капітана, очоливши Київський лісотехнічний комплекс, якій діяв на потребу російської армії.

Це призначення М. Шаповала відбулося за поданням впливового підприємця і землевласника Михайла Терещенка невинувато. Декілька років Микита Юхимович керував лісовими маїностями його родини, збудувавши єдиний в Росії безвідходний лісотехнічний комплекс, був відомим вченим серед лісоводів, автором двох підручників для студентів лісотехнічних закладів "Про ліс (елементарний курс лісоводства)" і "Лісова справа на Україні". До його думки, як вченого-лісовода, прислухалися не тільки в Росії, а й в Австро-Угорщині, Німеччині і Франції, куди постійно запрошували для консультацій і експертизи (1913-1914 роки).

Перебуваючи одночасно на військово-державній і на приватній службі, з липня 1914 року, М. Шаповал досить вміло використовує своє унікальне становище для вирішення проблем "хатян", рятуючи їх від арештів і мобілізації до діючої армії (Г. Чупринка, А. Хомик, І. Бурячок, І. Мар'яненко, В. Коряк та інші).

Завдяки М. Шаповалу, члену Воєнно-Промислового Комітету по Київській губернії, створений в 1916 році Трубачевський ліс, у якому працювало 150 службовців і 6000 робітників, перетворюється на базу для революційних приготувань українських соціалістів. М. Шаповал був досвідченим конспіратором і талановитим організатором, тож обшуків і арештів серед працюючих не було, і свідомі кадри для Української революції ним були підготовлені безвтратно.

Хоч як був завантажений М. Шаповал справами, але не міг обійтися без поезії і публіцистики. Йому вдається здобути дозвіл на видання журналу "Шлях" (Москва-Київ, 1916 р.), підготувати і видати книгу поезій (третю й останню) "Лісові ритми" і книжку публіцистичних нарисів "Листки з лісу" (1917 р.).

Так, разом з лісом, у ньому й біля нього Микита Юхимович відчуває себе насправді зрозумілим і прийнятим таким, який є, без критики і сумнівів. Ліс - жива істота. Ліс - це постачальник їжі, жаданий відпочинок, ліс - це головне джерело світового повітря. Ліс - суспільство, живий організм, у якому все злагоджено і взаємопов'язано, закономірно, передбачено. Джерело натхнень автор знаходить в красотах природи рідного краю, в споминах лине серцем, думкою на батьківщину, де народився і виріс: "Я буду згадувати їх, моїх

сріблянців, бо вони були моїм суспільним оточенням змалечку, печать свою дуже поклали на мене... Вони мене несвідомо навчили української мови. Коли хто говорив, що я маю "добрий український стиль", то я завдячую їм... Чорняві, високого зросту, рухливі, балакучі і співучі люди..."

Надзвичайну роль в житті Шаповала відігравало поетичне слово, свідченням чого є три поетичних збірки: "Сни віри" (1908 р.), "Самотність" (1910 р.) і "Лісові ритми" (1917 р.).

Поезія М. Шаповала життєстверджуюча, повна сподівань і віри в невмирущість ідеалів вільнолюбивого українського народу. Вона поєднала в собі поетичний оптимізм та сум, убоління і страждання поета за долю українського народу.

Так сталося, що в 1920 році М. Шаповал мусив поїхати з України, оскільки його громадські й політичні переконання не співпадали з новітнім курсом партії більшовиків, і його надзвичайний талант просвітителя і педагога на повну силу розкрився вже в еміграції в Чехії. Шаповал розумів і передбачав, що сподівання на те, що хтось дасть дітям емігрантів-українців належну освіту і національне виховання, даремна справа. Гуртуючи навколо себе досвідчених вчених - С. Русову, П. Богацького, В. Винниченка, М. Григорієва, Д. Антоновича, Л. Білецького та інших, він бере активну участь у створенні вищих та середніх навчальних закладів - Української Господарської академії (Подєбради), Українського Високого Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Українського соціологічного інституту, Робітничого університету, Студії мистецтв, реальної гімназії, видавничого фонду, Архів-музею.

У науковому світі Микита Шаповал отримав визнання як вчений-соціолог. Йому, першому з українців, присвоюють науковий ступінь доктора соціології (березень 1929 р.) і наукове звання професора. Створений і керований Шаповалом Український соціологічний інститут (1924 р.) у Празі стає лідером соціологічної науки світового рівня. Таке визнання не випадкове. Інститут розумів соціологію як єдине ціле трьох її складових - народознавства, господарства і техніки, соціології і політики. У складі інституту працювало 35 академіків (21 дійсних членів), які стали авторами десятків ґрунтовних наукових видань та активними учасниками наукового часопису "Суспільство".

Школи української громади допомагали людям, викинутим революційними хвилями за межі звичного середовища існування, не тільки вижити, а й підготувати молоде покоління до повноцінного життя, загартувати їх для подальшої визвольної боротьби за незалежну Україну.

Розуміючи, що процес формування людини - це довготривалий конструктивний процес, творець за своєю природою Шаповал, вболіває не лише за побут своїх братів-українців - одягнути і нагодувати, дати кожній людині роботу і житло, він уболіває і турбується професійно, як педагог, за дітей, за долю покоління, що опинилося в еміграції.

Ідею народності виховання учнівської молоді навіть на чужині Микита Шаповал всіляко підтримував і творчо розвивав. Як ніхто інший він глибоко і тонко розумів своєрідність українського народу, обумовлену його історичним розвитком, географічними і природними умовами.

Крім наукових і освітніх закладів Микита Шаповал засновує ряд громадських організацій та українські періодичні видання, що слугували меті українського просвітництва "Нова

Україна" (1922-1928), "Трудова Україна", "Бюлетень Українського Громадського комітету" (1921-1925) та інші. Більшість цих періодичних видань розповсюджувались по всій Європі та США.

Готуючи учнівську молодь до життя в європейських країнах, Микита Шаповал, поділяючи погляди С. Русової, виступав проти механічного перенесення методів зарубіжних педагогічних методик на українську педагогіку. Те, що годиться у вихованні німецького чи англійського підлітка зовсім недоречне для українського. Особливої уваги в українському середовищі заслуговує виховання патріотизму і любові до Батьківщини. Найкращим виразником української ідеї в процесі виховання М. Шаповал вважав українську мову. Тож навчання українських дітей в Чехії здійснювалось рідною мовою. Приділяв він також особливу увагу розвитку педагогічної журналістики.

Микита Шаповал постійно на засіданнях наукових рад вищих навчальних закладів порушує питання допомоги нижчим за статусом навчальним закладам постійно підкреслює необхідність ґрунтовної підготовки молодих українців до роботи в новій Україні. Для цього потрібен теоретичний матеріал, виходячи з досвіду минулої боротьби України, з глибоким аналізом існуючої ситуації в тогочасній Україні.

Заради цього Микита Шаповал інтенсивно працює як вчений і публіцист, на сторінках різних наукових видань. Одна за іншою з'являються його статті та книги: "Нова Україна", "Новітнє яничарство", "Шевченко", "Військо і революція", "Голод на Україні і проблема націй", "Господарська відбудова України". Шаповалівський стиль писання був привабливим як для молодих, так і для знавців друкованого слова.

Як педагог, Микита Шаповал не уникав важких питань, не заводив учнівську молодь і дорослих в примарний світ нездійснених казок. У своїх наукових працях чітко вказував шляхи виходу на кінцевий результат - проголошення незалежної самостійної України відповідно до розробленої ним теорії революційного соціалізму на національному ґрунті.

Передбачаючи довгочасне перебування українських навчальних закладів на території Чехії, М. Шаповал разом зі своїми однодумцями уводив до навчальних програм дисципліни: історія та основи економіки Чехії, чеська мова і література, культура і мистецтво Чехії.

Вивчення цих предметів давало можливість випускникам-українцям впевнено почувати себе поза межами емігрантської громади. Отримані знання дозволяли молоді працевлаштуватися як у Чехії, так і в інших країнах.

"За це навіки буде йому вдячний український народ, як тепер дякують йому тисячі недоуків, що їм революційна завірюха вирвала книжку з рук, але які тепер, дякуючи енергії, впертості і праці небіжчика (М. Шаповала) обернулися на докторів і професорів, лікарів та інженерів", - так сказав у своєму виступі на похоронах М. Шаповала Б. Гомзин, український публіцист.

НАДІЯ МИРОНЕЦЬ,

доктор історичних наук, професор Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

МИКИТА ШАПОВАЛ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ДЕРЖАВНІСТЬ *

Шаповал був одним із найрадикальніших і найпослідовніших борців за автономію України, яку він трактував досить широко. Виступаючи на Київському губернському українському з'їзді, який відбувся 17 - 18 червня 1917 року, він говорив, що, спаливши стару царську хату і розволікши її сволоки, треба тепер подумати про побудову нової хати, про те, як завести новий лад у краї. "Народ український повинен сам бути господарем свого краю і сам розпоряджатися грішми, які він збирає. Ми хочемо розпоряджатися самі своєю землею і тими багатствами, які є під землею. Це зветься автономія. Ми сказали, що цієї автономії хочемо, і від свого слова не відступимося". Шаповал рішуче виступив проти Інструкції Тимчасового уряду Генеральному Секретаріатові Центральної ради, яка обмежувала автономію України. На його доповідь з цього приводу збори Київської губернської української ради ухвалили резолюцію протесту проти цієї інструкції й висловилися на підтримку Центральної ради та її секретаріату "в боротьбі за проведення широкої автономії України".

Найбільшою радістю Микити Шаповала було проголошення третім Універсалом Центральної ради Української Народної Республіки, яку він вважав "великим твором" того покоління українських політиків, до якого відносив і себе. Слова "Українська Республіка" він промовляв із великою гордістю і з особливим піднесенням. "В цих двох словах, - підкреслював Шаповал, - виблискує бриліант української громадської думки і творчості, в закінченій, досконалій, логічній формулі історичних стремлень українського народу. Будучі покоління будуть коментувати ці слова, наповняти їх тим або іншим змістом, комбінуватимуть складники цього змісту, але вони не переживуть такої радості народження, яку вже пережили ми, їм не доведеться вимовити великі слова перший раз, бо вже їх вимовило наше покоління".

Лідери УНР, а серед них і М. Шаповал, не вважали більшовицький уряд у Петрограді законним і сподівалися на створення федерації вільних демократичних республік на чолі з однорідним соціалістичним урядом. Коли ж ці сподівання не здійснилися, а Раднарком Росії пригрозив Центральній раді війною й підтримав утворений у Харкові паралельний уряд - Народний секретаріат, Шаповал був першим серед керівників Центральної ради, хто виступив за розрив із Раднаркомом. На засіданні Генерального Секретаріату 15 грудня 1917 року він повідомив, що в Харкові більшовики їздять на автомобілях з плакатами "Смерть українцям!" і заявив: "Треба розірвати цілком з Совітом Народних Комісарів і розпочати рішучу боротьбу з більшовиками". А 20 грудня він підтримав В. Винниченка, котрий розцінив ситуацію в Росії так, що виникла необхідність "проголосити незалежність України". М. Шаповал був співавтором четвертого Універсалу Центральної ради, який 9 (22 січня) про-

* Матеріал надано Українським культурологічним центром (м. Донецьк).

голосив: "Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу".

Будучи за часів Директорії один час міністром земельних справ (у складі уряду В. Чеховського, грудень 1918 - лютий 1919 року), Шаповал розробив закони про ліс і про землю, оголошені відповідно 7 і 8 січня 1919 року. Вони були схвалені Директорією й затверджені Трудовим Конгресом України. Згідно з цими законами, в українській державі передбачалося скасувати приватну власність на всі землі й ліси без викупу, непорушно залишалась тільки трудова селянська власність не вище 15 десятин (16,5 га). Закон визнавав приватно-індивідуальне користування землею, але відкривав простір і для добровільної колективізації.

Шаповал рішуче виступав проти орієнтації на зовнішні сили в державотворчому процесі, засуджував закликання німців в Україну, виступав проти влади гетьмана Скоропадського і був одним з найактивніших організаторів протигетьманського повстання.

Варто звернути увагу на оцінку Шаповалом рішення Трудового Конгресу 22 січня 1919 року про злуку західних і східних українських земель в одній Соборній Українській Народній Республіці. На його думку, ця подія мала велике морально-політичне значення, але, разом з тим, "ця злука була більш теоретично-юридичною, ніж фактичною, бо галицький Державний Секретаріат уперто стояв на тім, що лише на спільних Всеукраїнських Установчих Зборах буде остаточно встановлено закон про форму включення західних земель в одну державну систему і організацію єдиної влади, а до того Західна область УНР мусила б бути цілком незалежною в своєму існуванні". Те двовладдя, яке фактично було "злукою" проголошене на українській землі, принесло, вважав Шаповал, "необчислимі нещастя для українського народу", бо привело до дальшого розколу українських сил через поглиблення протистояння між головою Директорії С. Петлюрою та диктатором ЗОУНР Є. Петрушевичем.

М. Шаповал розумів значення потужної армії для захисту української держави. Коли під тиском більшовицьких військ Директорія відступила на Поділля й уряд В. Чеховського подав у відставку, він, уже перебуваючи у Вінниці (лютий 1919 року), подав українській владі проект організації земельної (селянської) армії. Вона мала базуватися на таких принципах: армія організується територіально (по селах, волостях, повітах), старшинство формується з представників українських партій, селянської спілки, вчительства і з дрібних селян-козаків. Російське старшинство, яке, за словами Шаповала, пасивно волоклося за українською владою і чекало Антанти і добровольців з Одеси і яке "саботувало, губило всю українську справу", повинно бути розпущене. Цей проект, за свідченням його автора, був прихильно зустрінутий, але в життя не втілений, бо керівництво Директорії взяло орієнтацію на Антанту, що, на думку Шаповала, згубно вплинуло на подальшу долю Директорії.

Цим, по суті, завершується державотворча діяльність Шаповала на рідній землі. Згодом своє ставлення до тогочасного революційного і державотворчого процесу в Україні Шаповал сформулював так: "Революцію ми розуміли і проводили, як соціальну, але ми одкидали методи більшовицькі. Ми були проти терору і насильств. Ми були за рівноправство

трудових людей, не висуваючи "диктатури" якоїсь однієї трудової групи". Для Шаповала омріяним ідеалом держави, якому він залишився вірним до кінця життя, була українська соборна, самостійна, трудова, соціалістична республіка.

У лютому 1919 року М. Шаповал виїхав за кордон і більше в Україну не повернувся. Якийсь час він був аташе дипломатичної місії УНР в Швейцарії, її секретарем в Угорщині, а в жовтні 1919 року був відряджений у справах місії до Праги як радник Директорії з культурно-просвітницьких справ за кордоном. Йому доручалося вести культурно-просвітницьку роботу серед військовополонених та біженців і всіх українських громадян, які перебували на території Чехословацької Республіки. В цій країні він залишався до кінця життя.

У Празі Шаповал заснував Український Громадський Комітет і в 1921 - 1925 роках був його головою. Ця благодійницька організація за допомогою уряду Чехословаччини організувала Українську господарську академію в містечку Подєбрадах поблизу Праги (1922 р.) та Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі (1923). Шаповал був також головою головного політичного комітету Закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів, організатором Всеукраїнського робітничого союзу в Чехословаччині, одним з організаторів і членом надзірної ради Українського громадського видавничого фонду в Празі, видавцем і співредактором журналу "Нова Україна" (1922 - 1928 рр.), а 1924 року реалізував свою заповітну мрію - заснував і очолив Український соціологічний інститут у Празі.

Одним з головних напрямів діяльності Шаповала за кордоном було осмислення причин поразки тих сил, які боролися за незалежну українську державу, аналіз політичної ситуації в Україні під владою більшовиків, намагання визначити шляхи подальшої боротьби. Цим проблемам він присвячує низку своїх праць. Не розкриваючи детально аргументацію Шаповалом причин падіння української національної держави, оскільки ця тема буде розкрита іншими доповідачами, лише означу ці причини, визначені ним: відсутність чіткої соціальної програми у Центральній Раді, хитання і нерішучість у проведенні "соціальної революції" як Центральною радою, так і Директорією; відсутність власної міцної армії і вимушена цим орієнтація на зовнішні сили (Центральної ради на Німеччину, Директорії - на Антанту); недостатня консолідованість української нації, низький рівень національної свідомості українців, що, в свою чергу, було обумовлене соціальною структурою населення України. Він доходить висновку, що перед революцією ще не було українського суспільства, а було тільки "суспільство на Україні", яке складалося з різнонаціональних елементів таким чином, що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій природі української спільноти. У гострополемічній праці "Новітнє яничарство" він писав, що напередодні революції суспільство на Україні складалося з трьох категорій: темної маси, нечисленної інтелігенції і величезного свідомого яничарства, і підкреслив: "Коли нація має такий колосальний потенціал зрадництва і такий малий потенціал солідарності, то іншого результату, як погром своєї волі, вона не досягне в цій злім, егоїстичнім світі розбою і насильства".

Які ж позитивні наслідки української революції бачив М. Шаповал? Найважливішим її наслідком для нашого народу, на його думку, було те, що "велика революція розбудила український народ до свідомого життя, цебто до боротьби за свої інтереси", що в ході революції народився принцип української державності і його реальна форма - Республіка. Революція пробудила національну самосвідомість українців. "Украдене ворогом ім'я наше вернулось. Тепер кожний селянин і робітник знає, що він українець", - підкреслював Шаповал. Світові стало відоме ім'я "Україна", а це, вважав він, веде до того, що "світ своєю opinією підтримуватиме існування України як рівноправного члена всесвітнього суспільства".

Аналізуючи характер держави і влади, що встановилася в Україні після перемоги більшовиків, М. Шаповал звинувачував "більшовицько-московську" партію за окупацію України. Договір, підписаний між Росією та Україною 26 грудня 1920 р., він назвав фікцією. Згідно з цим договором Україна передала Росії всі ті комісаріати, які становлять основу суспільного процесу (військові і воєнно-морські справи, Вищу Раду народного господарства, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошт і телеграфів). Таким же облудним методом, на думку Шаповала, був створений і СРСР, отже, писав він, "союзу жодного нема. Всі слова про "союз", про "самостійність" і т.п. є одно бандитське нахабство і брехня окупантів для дурників і сліпців". "Історія цей блуд виправить!" - віщував він.

Колоніальний характер політики Росії стосовно України Шаповал доводить, спираючись на великий статистичний матеріал про національний склад населення України і відповідно - органів державного і партійного керівництва, показуючи невідповідність цих показників. Щодо українізації управлінського апарату, про яку в середині 1920-х років так багато говорилося, то Шаповал наполягав на тому, що її потрібно здійснювати не шляхом "вивчення мови чужинцями", а через перехід влади до української більшості. Однією з ознак нерівноправного становища Батьківщини Шаповал уважав те, що Україна не була представлена на міжнародній арені, що жодного українця не відправили послом за кордон. "Чому це так? - запитує він. - Чому 30 мільйонів українців СРСР не грають жодної значної ролі в державній більшовицькій системі?" І робить такий висновок: "Тому, що Україну Москва вважає за свою колонію, за раба, який бунтується".

Докладніше ідеологічні засади колонізаторської політики Росії Шаповал розглянув у спеціальній праці "Міжнаціональне становище українського народу", де викриває так звану "органічну теорію", згідно з якою Росія - організм, існування якого неможливе без України. Навівши висловлювання багатьох російських культурних та політичних діячів, він пише, що маса російської інтелігенції мислить відносини між народами на сході Європи як "панування над ними руської держави. При чім, якою б не була ця держава - монархічна, республікансько-демократична чи совітська - вона мусить панувати над Україною і над іншими країнами. Де є риба, шерсть, бавовна, цукор, пшениця, метали, нафта і т.п. - з тим всім Росія відчуває "органічний зв'язок"..

Купувати, привозити, обмінювати - ні, це дарма, а треба державно володіти. Лише тоді Росія може "існувати".

Більшовики своєю політикою, на думку Шаповала, посилювали залежність України від Росії через новий тип розподілу праці між окремими республіками. В Росії відкривалися такі виробництва, які потрібні Україні, при тому, що в Україні або немає, або є в малій кількості виробництва, потрібні Росії. В наслідку буде бажаний ефект: Росія від України не залежить ні в чому, а Україну ставлять у залежність від Росії багато в чому.

Окупаційний характер більшовицької влади Шаповал пояснював тим, що за статутом цієї партії партійні організації республік СРСР прирівнювалися до обласних (або губернських) організацій, тобто були цілком підпорядковані ЦК ВКП(б), який з Москви керував діяльністю усіх державних установ, усіх рад, кооперативів, громадських організацій на всій території СРСР. Він передбачив, що саме після ліквідації диктатури компартії розпадеться й Радянський Союз. Ще в 1926 році він передбачав: "СРСР мусить розкластись на свої складові частини, а це може статись лише шляхом скасування диктатури компартії, котра всі "гарні слова" в конституціях сучасних "самостійних" членів СРСР зробила жалюгідними фікціями.

Замість диктатури мусить прийти міжнародна демократія, цебто урівноправлення народів і нова їх взаємочинність, на основі інших норм, нова інтеграція, як вільних і незалежних". Не можна не подивуватися точності цього прогнозу.

Не був байдужим Шаповал і до проблем Карпатської України, яким приділив чимало уваги як у задуваній книзі "Міжнаціональне становище українського народу", так і в багатьох рукописних матеріалах, які зберігаються в його особистому фонді в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф.3563). Це, насамперед, рукописи його доповіді, проголошеної на семінарі 1 лютого 1930 року, під назвою "Політична структура Підкарпатської Русі", а також підготовлених ним документів: "Платформа Партії Соціалістів-Революціонерів Підкарпаття" та "Програма Партії Соціалістів-Революціонерів на Підк[арпатській] Русі". Ці та інші документи дають можливість охарактеризувати ставлення Шаповала до означеної проблеми в трьох основних аспектах: 1) історія; 2) її стан на кінець 1920-х років; 3) перспективи.

Не маючи можливості зупинитися на цих питаннях детально, відзначу лише, що Шаповал постійно підкреслював, що в Карпатах, зокрема й на території Чехословаччини, живе великий масив етнічних українців, які нерозривно зв'язані з усім українським народом, а слово "русин" вживав лише як синонім слова "українець". Він критикував "провідні особи ЧСР", у тому числі й Масарика, Бенеша, Крамаржа та інших, за непослідовність. Сформулювавши в теорії принцип: "національне об'єднання і державне усамотійнення кожного слов'янського народу", чеські лідери вирішили проблему Підкарпаття на мирній конференції в Сен-Жермені в 1919 році шляхом включення його до складу ЧСР, обіцяючи Підкарпатській Русі автономію, але зобов'язання про надання автономії не виконали.

Перспективи подальшого розвитку Прикарпаття у тогочасних конкретно-історичних умовах Шаповал бачив у організації в межах ЧСР на землях, заселених русинами-українцями, національно-територіальної автономії (Підкарпатсько-український автономний край) із краєвим соймом і урядом на чолі. Краєвий сойм повинен бути обраний на основі загального, прямого, таємного, пропорційного виборчого права без різниці статі, віри і національності. Українські землі, включені в Словаччину, повинні увійти в одну краєву автономну цілість.

Микита Шаповал помер 25 лютого 1932 року і не дожив до того часу, коли Карпатська

Україна на короткий час стала автономною частиною державної федерації, а потім у березні 1939 року проголосила свою державну незалежність. Не судилося йому дожити й до тих прогнозованих і омріяних ним днів, коли розпався СРСР і Україна стала незалежною державою. Але його громадсько-політична і наукова діяльність сприяла розвитку подій у цьому напрямку.

З позицій нашого часу можна по-різному оцінювати політичні погляди та політичну позицію Шаповала. Але не можна сумніватися в тому, що був він великим українським патріотом і державником.

Микита Шаповал залишив нам величезну творчу спадщину. Це близько 400 опублікованих праць (книг, статей, заміток, рецензій). Його особовий архівний фонд налічує 259 одиниць зберігання. Серед них - чимало рукописів його неопублікованих праць та інших документів, зокрема величезне і надзвичайно цінне історичне джерело - його листування з багатьма визначними діячами. Частково ці документи останнім часом введені в науковий обіг дослідниками, але більшість залишаються невідомими широкому загалу. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України готовий підготувати до друку архівний фонд Микити Шаповала, якщо знайдуться кошти на його видання. Заслуговує на публікацію окремою монографією й дисертаційне дослідження Олени Чумаченко "Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала".

Було б дуже добре, якби серед земляків Микити Юхимовича Шаповала знайшлися меценати, які фінансували б видання його творчої спадщини та праць про нього. Це було б найкращим пошануванням пам'яті про визначного нашого співвітчизника.

СВІТЛАНА ЄРЕМЕНКО,
*письменниця, член Національної
спілки журналістів України*

СЕРГІЙ ПРОКОФ'ЄВ: "МОЯ СПРАВЖНЯ БАТЬКІВЩИНА - УКРАЇНА"

*Я переконаний, що композитор, як і поет, скульптор, живописець, покликаний служити людині і народу.
Сергій Прокоф'єв*

Земля Донбасу породила багатьох талановитих поетів, співаків, художників, літераторів. 2011 рік у музичному світі проходить під знаком 120-річного ювілею геніального композитора, диригента та піаніста, нашого земляка, сина української землі Сергія Прокоф'єва. В Німеччині, Англії, Італії, Австрії, багатьох інших країнах світу музику Сергія Прокоф'єва, його опери та балети, зокрема такі шедеври, як "Ромео і Джульєтта" та "Попелюшка", знає кожна дитина, але мало кому відомо, що композитор родом з України, з Донеччини.

Сергій Прокоф'єв народився в селі Красному, Красноармійського району Донецької області (раніше село Сонцовка, Катеринославської губернії) 11 (23) квітня 1891 року. Батько майбутнього композитора Сергій Олексійович був управителем маєтку поміщика Сонцова. Вихованням сина (заняття музикою, іноземними мовами) займалась мати, Марія Григорівна, яка викладала в місцевій церковно-приходській школі (нині музей Прокоф'єва). Талант хлопчика проявився в ранньому дитинстві: не було й дня, щоб він не підходив до рояля й не намагався імпровізувати. Вже п'ятирічним Сергійко писав невеликі музичні твори: вальси, рондо, пісеньки, зокрема й "Індійський галоп" - першу п'єсу для фортепіано.

Найперші уроки композиції Сергій Прокоф'єв діставав у Р. Глієра, а 1904 року в тринадцятирічному віці вступив до Петербурзької консерваторії, де його вчителями були М. Римський-Корсаков, Я. Вітолс, А. Лядов, Г. Єсіпова та інші видатні педагоги. Під час випускного іспиту 1914 року Прокоф'єв вразив присутніх, блискуче виконавши свій Перший концерт для фортепіано, за що був нагороджений

**Прокоф'єв
Сергій Сергійович**
(23.04.1891-05.03.1953)

Один з найвидатніших і найбільш виконуваних композиторів ХХ століття, народний артист РРФСР (1947). Лауреат Ленінської (1957 - посмертно) і шести Сталінських премій (1943, 1946 - тричі, 1947, 1951). Почесний професор Московської державної консерваторії імені П. І. Чайковського.

Його талант композитора проявився вже у 5-річному віці, а розкрився вповні - на випускному іспиті Петербурзької консерваторії, де він блискуче виконав з оркестром свій Перший фортепіанний концерт і отримав почесну премію ім. А.Г.Рубінштейна.

Музична спадщина С. Прокоф'єва величезна - 8 опер, 7 балетів, 7 симфоній, багато камерно-інструментальних творів, а також музика до кінофільмів. Найбільш відомі - балети "Ромео і Джульєтта", "Попелюшка", "Казка про кам'яну квітку"; опери "Любов до трьох апельсинів" та "Війна і мир" (цією оперою, до речі, відкривали знаменитий австралійський оперний театр в Сідней); музика до кінокартин "Олександр Невський" та "Іван Грозний", симфонії (у тому числі укладені 5-а та 7-а).

Його життя - так само яскраве і непересічне, як і його творчість.

Він - один з небагатьох митців, який насмілювався повернутися на оновлену революційними бурями батьківщину і здобув гучне визнання. При цьому він зумів залишитися бажаним і виконуваним композитором в Європі і Америці. "Я не можу жити у вигнанні, - зізнавався він. - Мої земляки і я носимо землю з собою; звісно, не всю, а зовсім небагато - рівно стільки, скільки спочатку робить лишень трошки боляче, потім все більше, більше й більше, доки не зламає. Я повинен повернутися..."

Найвизначніші твори С. Прокоф'єва, створені в СРСР, балет "Ромео і Джульєтта", опера "Війна і мир", симфонічна казка "Петрик і Вовк", яка пізніше була екранізована Волтом Діснеєм.

Але у 1948 році, коли вийшла сумнозвісна постановка радянського уряду про боротьбу з "антинародним формалізмом" у мистецтві, розпочалося цькування відомих талановитих митців, у тому числі й Сергія Сергійовича Прокоф'єва. І не тільки майже припинили виконувати його музику, але й зламали особисте життя та підірвали здоров'я.

Помер С.С. Прокоф'єв 5 березня 1953 року, в один день зі Сталіним. І через це, на своєму останньому земному шляху до місця поховання він не отримав належної пошани та поваги.

Та час показав істинну цінність цих двох історичних постатей. На вшанування пам'яті Сергія Сергійовича Прокоф'єва відкриваються меморіали, проводяться музичні конкурси і концерти, його ім'я присвоюється навчальним закладам та культурним центрам. Ось деякі приклади.

Перший музей Прокоф'єва було відкрито у 1966 році в музичній школі № 1 його імені в Москві (Токмаков пров., 8). Експозиція представляє життя й творчість композитора, у ній представлені речі, що його оточували, книги й ноти, піаніно, меблі й фотоматеріали родини Прокоф'єва.

премією А. Рубінштейна. Молодий композитор уважно вивчає світову спадщину, жадібно вбирає нові віяння в музиці й наполегливо шукає свій власний шлях у мистецтві.

Виступаючи як піаніст, Сергій Прокоф'єв часто включав до своїх програм концертів власні твори, які зазвичай викликали неординарну реакцію слухачів. Важко повірити, що про музику молодого Прокоф'єва на початку XX століття писали як "про ритмічний набір звуків". "Та від такої музики з глузду з'їдеш, що це, над нами знущаються, чи що?" - вигукувала роздратована публіка, покидаючи зал під час Концерту №2 для фортепіано з оркестром у 1913 році. Багатьма роками пізніше видатний французький композитор, піаніст і критик Франсис Пуленк згадував: "Гра Прокоф'єва! Рука впритул до клавіатури, незвичайно сильна, тверда кисть, дивне стаккато. Він дуже рідко використовував удар зверху, він був не з тих піаністів, які нібито кидаються з п'ятого поверху, щоб видобути звук. У нього була рука міцна й пластична, як сталь, яка давала йому можливість при грі "від клавіатури" досягати звучності рідкісної сили й наповненості, і, крім того ... темп він не змінював ніколи".

1918 року молодий амбітний композитор Сергій Прокоф'єв виїхав до США, звідки почав активно гастролювати різними країнами - Францією, Німеччиною, Англією, Італією, Іспанією, - намагаючись завоювати світову славу. В Америці була закінчена комічна опера "Любов до трьох апельсинів" (1919 р.) за К. Гоцці, яку через два роки успішно поставив Чиказький театр, та Третій фортепіанний концерт. 1922 року композитор переселяється до Німеччини, а за рік - до Франції й оселяється в Парижі, який того часу був "меккою" для світових митців (поетів, живописців, музикантів), де й прожив наступне десятиліття, гастролюючи як піаніст і диригент країнами Європи й Америки.

Поступово ім'я Прокоф'єва долучається до знаменитих імен західного творчого світу. Молодий композитор спілкується з талановитими художниками Пабло Пікассо, Анрі Матіссом, актором Чарлі Чапліном, композитором-новатором Сергієм Рахманіновим, диригентами Морісом Равелем, Леопольдом Стоковським, Сергієм Кусевицьким, Артуро Тосканіні, співпрацює із Сергієм Дягілевым, який відкрив сезон 1921 року прем'єрою балету "Казка про блазня", що пройшов з неймовірним успіхом. Цікаво, що програму спектаклю прикрашав портрет Прокоф'єва, написаний Анрі Матіссом, а декорації, костюми та постановка належали російському художникові-авангардисту Михай-

лові Ларіонову. Пізніше зі славнозвісним імпресаріо були поставлені й інші балети.

Перебуваючи в Парижі, Прокоф'єв тісно співпрацює з "Російським балетом" Сергія Дягілева, який поставив, окрім "Казки про блазня", його балети "Сталевий скок" (1925), "Блудний син" (1928). У цей період також були створені музичні твори: експресивна драма "Вогненний ангел" за В. Брюсовим (1927); балет "На Дніпрі", спеціально написаний для Гранд-Опера (1930) на замовлення Сержа Лифаря, ще одного нашого видатного земляка (народився в Києві), геніального танцівника, який тоді якраз перебував на посаді головного балетмейстера. Він ризикнув поставити балет про недавнє минуле своєї батьківщини, присвятивши його пам'яті Сергія Дягілева. Лифар замовив музику Сергієві Прокоф'єву, в балеті якого "Сталевий скок" брав участь 1927 року. Також у цей час були написані грандіозні Друга, Третя й Четверта симфонії; Четвертий і П'ятий фортепіанні концерти.

На початку 1927 та наприкінці 1929 року Сергій Прокоф'єв тріумфально виступає в Радянському Союзі: Москва, Ленінград, Харків, Київ, Одеса - і скрізь теплі зустрічі та цілковите визнання. "Прийом, який надала мені Москва, був винятковий... Прийом у Ленінграді виявився навіть більш гарячим, ніж у Москві", - писав композитор пізніше в автобіографії. Очевидно, окрилений цим успіхом та відчуваючи постійну ностальгію й спад творчої енергії, в кінці 1932 року Прокоф'єв приймає кардинальне рішення - повернутись на Батьківщину. (Мистецтвознавці досі сперечаються щодо справжніх причин цього рішення.)

З 1933-го протягом кількох років Сергій Прокоф'єв веде заняття з композиції в Школі вищої майстерності при Московській консерваторії. Відтак, у творчості композитора настає період розквіту. Вона збагачується новими значними темами й ідеями високого гуманістичного звучання. Сповнений потужної енергетики та динамічності балет "Ромео і Джульєтта", що його Маестро написав у 1935-36 роках, став видатним досягненням світового мистецтва. В ньому композитор створив образи достовірно шекспірівської глибини та реалістичної сили: романтична й водночас трагічна пара закоханих, яка протягом століть хвилює уми й душі молодих і старших, яка є прикладом вірності, відданості й чистоти, історія яких вселяє віру в непереможне Кохання.

"Ромео і Джульєтта" сьогодні виглядає настільки гармонійною, досконалою, що просто важко повірити, що в

Меморіальний музей-квартира С. С. Прокоф'єва відкрита 24 червня 2008 року за адресою Камергерський провулок, б. 6/5. У музеї зібрані нотні та літературні автографи композитора, унікальні фотографії, документи й особисті речі Сергія Прокоф'єва.

До 100-літнього ювілею композитора на його батьківщині у с.Красне на Донеччині відкрито Меморіальний музей С. С. Прокоф'єва.

У 1991 році, який на відзначення 100-річчя з дня народження нашого великого земляка був оголошений ЮНЕСКО "Роком Прокоф'єва", з 12 по 18 квітня в Донецьку вперше відбувся всеукраїнський огляд-конкурс, який отримав свою власну назву - "Конкурс молодих піаністів на батьківщині Сергія Прокоф'єва". У цей же рік поштою СРСР була випущена поштова марка.

Щороку в Санкт-Петербурзі для професійних виконавців проводиться Міжнародний конкурс імені Сергія Сергійовича Прокоф'єва за трьома спеціальностями: композиція, симфонічне диригування і фортепіано.

Ім'я С. С. Прокоф'єва носить музична академія у Донецьку, концертний зал обласної філармонії та симфонічний оркестр.

На ознаменування 120-літнього ювілею видатного композитора 2011-й рік оголошено в Донецькій області "Роком Прокоф'єва". 22 квітня на його батьківщині у с. Красне (колишня Сонцовка) Красноармійського району пройшли урочистості, у цьому ж місяці був проведений традиційний конкурс юних піаністів на батьківщині С. Прокоф'єва. Протягом року Донецька музична академія, Донецька обласна філармонія та Донецький національний академічний театр опери та балету проводили різні заходи, присвячені С. Прокоф'єву та виконували його твори.

25 листопада 2011 р. Донецька обласна рада дала відновленому міжнародному аеропорту "Донецьк" ім'я композитора.

Музей С. Прокоф'єва у селі Красне

Музей С. С. Прокоф'єва відкритий у 1991 році у селі Красне Красноармійського району, де народився видатний композитор, піаніст і диригент XX століття, на честь його 100-літнього ювілею.

Але до цього, ще у 1959 р., сільська рада та керівництво місцевого колгоспу ім. Свердлова виділили в сільському клубі куточок, де музиканти Донецької обласної філармонії (а саме їм належить честь відкриття Красного як батьківщини композитора) збирали перші експонати майбутнього музею: платівки, ноти, книги про творчість Прокоф'єва, його портрети.

Садиба власника не збережена. Музей розташували в колишньому приміщенні школи стилю модерн (сецесія), де викладачем працювала мати музиканта, Марія Григорівна Прокоф'єва. На подвір'ї встановлено монумент ушлявленою композиторові. Окрім колишньої школи, в селі збереглася сільська церква, де хрестили майбутнього музиканта та могили його сестер.

Експозиція розташована у трьох залах. Серед експонатів - речі композитора, прижиттєві видання його творів, періодичні видання зі статтями про музиканта, фотодокументи доби, афіші та програмки вистав, театральні костюми. Музей містить матеріали, які розповідають про життя і творчість С. Прокоф'єва. Провідними темами експозиції є дитинство та роки навчання композитора, його концертна і творча діяльність на батьківщині та за кордоном. Окремий зал музею розповідає про зв'язок творчості Прокоф'єва з Україною, про постановки його музичних творів на сценах провідних театрів нашої країни, вшановування його пам'яті.

1935 році музика Сергія Прокоф'єва була визнана "нетанцювальною, несценічною, немислимою для театру". Від балету один за одним відмовились Ленінградський театр імені Кірова, Московський Большой театр, Ленінградське хореографічне училище... І тільки в 1938 році партитурою зацікавились в оперному театрі чеського міста Брно, де згодом і відбулась прем'єра. Відтоді балет "Ромео і Джульєтта" тріумфально "крокує" сценами світу, прославляючи нашого геніального земляка.

До речі, побутує хибна думка, що творчість Сергія Прокоф'єва ніяк не пов'язана з Україною. Насправді це не так. Українська тема розкривається в "Скіфській сюїті", "На Дніпрі", опері "Семен Котко", яка, на жаль, рідко звучить в українських театрах. В анонсі нового балетного твору "На Дніпрі" Серж Лифар писав, що спектакль "...передає атмосферу безкрайніх степів, широких живих барв і особливого ліризму, властивого тільки нашому народу". В ньому постановник і автор лібрето намагався показати характерні риси, притаманні жителям України: "Усе тут - народний танець, сум, сварка, любов - усе відбувається й змінюється зі швидкістю розгортання фільму". Але, на жаль, через непорозуміння між композитором Сергієм Прокоф'євим та автором лібрето Сержем Лифарем визначним явищем балетного мистецтва "На Дніпрі" не став.

А взагалі джерела романтизму, ліричності, епічності, душевної казковості, образів, овіяних маревом таємничості, а разом з тим експресії прокоф'євської музики - в українських народних піснях, легендах, казках, неосяжності донецького степу, чарівності навколишньої природи, які композитор увібрав з дитинства в мальовничому селі на Донеччині. За словами автора новітньої біографії Прокоф'єва Ігоря Вишневецького, опублікованої видавництвом "Молода гвардія" в серії "Жизнь замечательных людей" (2009), "своєю істинною Батьківщиною він вважав Україну".

У передвоєнні роки Прокоф'єв з інтересом і захопленням працює для драматичного театру і кіно в співдружності з талановитими режисерами: В. Мейєрхольдом, А. Таїровим, С. Ейзенштейном. Композитор високо цінував режисерський талант Ейзенштейна, а режисера, своєю чергою, вражало вміння Прокоф'єва відчувати та вхопити саму суть сценічної ситуації й тонко відобразити її за допомогою нот. Музика до кінофільму "Олександр Невський" Ейзенштейна стала однією з етапних робіт у творчості композитора й послужила основою для однойменної кантати.

Згодом була написана музика до історичного кінофільму С. Ейзенштейна "Іван Грозний" (1942 р.).

Кінець 30 - початок 40-х років відзначаються новим творчим злетом у діяльності композитора. Він майже одночасно працює над цілою низкою творів: сонатою для скрипки та фортепіано; трьома сонатами для фортепіано (6-а, 7-а, 8-а); лірико-комічною оперою "Заручини в монастирі" за п'єсою Р. Шерідана "Гувернантка"; балетом "Попелюшка" (Державна премія СРСР, 1946 р.). Цілеспрямована робота над цими творами була перервана Другою світовою війною. Сергій Прокоф'єв з родиною евакуюється спочатку до Нальчика, а далі - в Тбілісі. І хоч його хвилюють невтішні вісті з фронту, та все ж композитор наполегливо й натхненно працює, і результатом цього стала лірико-психологічна та героїчна опера "Війна і мир" за романом Л. Толстого (1941-52 роки) - одне з визначних досягнень у творчості Прокоф'єва, яке сьогодні є яскравою складовою скарбниці світового оперного мистецтва. Тема війни відображена також в інших творах того часу: в Сьомій сонаті для фортепіано (1939-42 рр.; Державна премія СРСР, 1943 р.), П'ятій і Шостій симфоніях (1944, 1945-47 рр.).

Один з найпродуктивніших композиторів Сергій Прокоф'єв, напружена творча діяльність якого тривала протягом 40 років, геніально проявив себе майже у всіх жанрах. Він зробив неоціненний внесок у розвиток українського, російського та світового мистецтва, залишивши величезну творчу спадщину - 8 опер; 7 балетів; 7 симфоній; 9 фортепіанних сонат; 5 фортепіанних концертів (з них Четвертий - для однієї лівої руки); 2 скрипкових, 2 віолончельних концерти (Другий - Симфонія-концерт); 6 кантат; ораторію; 2 вокально-симфонічні сюїти; фортепіанні п'єси; п'єси для оркестру: "Ода на закінчення війни", "Російська увертюра", "Симфонічна пісня", два "Пушкінських вальси"; камерні твори...

Музику Сергія Прокоф'єва, сповнену глибини й драматизму, в симфонічному жанрі можна порівняти з творчістю таких велетнів, як Густав Малер, Антон Брукнер, Дмитро Шостакович, в оперному - з Модестом Мусоргським, Джакомо Пуччіні, Йоганном Штраусом, Ріхардом Вагнером - вершинами в оперній драматургії. В масштабах музичного всесвіту музика Прокоф'єва - це окрема галактика, що висвічує й захоплює нас своїм неповторним сяйвом, вражає оригінальністю музичної мови, яскравою театральністю, - розповідає головний диригент Донецького національного академічного театру опери та балету імені

Експозиція інформує також про фестивалі та конкурси, які проводилися на батьківщині композитора у різні роки, в тому числі і щорічний фестиваль "Прокоф'євська весна".

Ольга Пузик,

директор Меморіального музею С. Прокоф'єва у с. Красне

Інтер'єр 2-го залу музею С.С. Прокоф'єва, с. Красне

МІЙ ПРОКОФ'ЄВ

...літній недільний ранок. Мій батько - офіцер, має сьогодні прекрасний настрій і вмикає програвач. І я чую музику, яка дивно підходить і для цього ранку, і для літа, і для неділі. Звучить "Класична симфонія" Сергія Прокоф'єва. Дивовижний вибір батька-військового. Найчастіше він ставив тільки 1 концерт П.І.Чайковського.

...мені вже 8 років. Ми з мамою крокуємо до моєї музичної школи на концерт. Гратиме вихованець моєї дорогої Віри Миколаївни, а тепер учень великого Генріха Нейгауза - студент Московської консерваторії Ігор Гусельников. Я тоді вперше почув 2-у сонату для фортепіано. Музика була незвичною, якоюсь колючою, але енергія, воля й ритм заворожували. Я багато разів подумки звертався до цієї музики. Я багато разів грав цей видатний твір, вивчав його зі студентами, але вражений його простотою й досконалістю. Це ж так само дивовижно, як картини раннього

П.Пікассо - такий самий енергійний зухвалий кубізм.

...у класі з концертмейстерства в Київській консерваторії готую до концерту геніальний цикл "П'ять віршів Анни Ахматової", написаний С.Прокоф'євим через два роки після Другої сонати. Тонка, вишукана музика, вражає поєднання слова й звуку. Одночасно готую величаву арію Кутузова з опери "Війна і мир". Знову, але зовсім інша краса й простота.

...у житті Генія траплялися містичні збіги. С.Прокоф'єв помер в один день зі Сталіним. Тому смерть майстра відійшла на "п'ятий план". Усім було не до нього. Але час все розставив по своїх місцях.

...У селі Красному дивом вціліло два будинки, які міг бачити Серьожа Прокоф'єв. Це храм, де його хрестили і поряд з яким поховали його сестер, що померли в дитинстві, вціліла й школа, яку побудував його батько і в якій викладала його мама.

... На Донбасі іменем Прокоф'єва названа музична академія, а дуже скоро відкриється новий аеропорт імені нашого земляка-композитора.

В'ячеслав Бойков,
Заслужений артист України,
доцент, завідувач кафедри
спеціального фортепіано
Донецької державної музичної
академії ім. С.С. Прокоф'єва

А. Солов'яненко Василь Василенко. - Продовжуючи традиції великого Мусоргського, Прокоф'єв відкрив світові свою систему музичних координат, де в органічному зв'язку поєднані слово та музична інтонація. Прокоф'єв - це така брила, композитор світового масштабу, народжений українською землею, і ми повинні пишатися ним, знати й розуміти його твори.

Сергій Прокоф'єв був відзначений найвищими нагородами та преміями Радянського Союзу. 1957 року він першим з радянських композиторів був удостоєний найвищої - Ленінської премії. Але чи не жалкував композитор, що не залишився за кордоном? На перший погляд здається, що Прокоф'єв був усіляко обласканий комуністичною владою, але насправді це не зовсім так. З-за кордону композитор повернувся з дружиною Ліною Прокоф'євою, іспанкою за походженням, й двома синами. Але 1941 року, напередодні війни, він покинув сім'ю і пішов до Міри Мендельсон, поетеси, співавторки лібрето його опер "Дуеня" та "Війна і мир". Радянська влада оголосила попередній шлюб Прокоф'єва недійсним, незважаючи на двох дітей.

1938 року Прокоф'єв здійснив останні гастролі до Європи та США, що відбулися з тріумфальним успіхом і після яких йому запропонували вигідний контракт у Голівуді, від чого композитор відмовився з невідомих причин.

У березні 1948 року першу дружину композитора, іспанку Ліну Прокоф'єву, заарештували за звинуваченням у шпигунстві, засудили до 20 років таборів і заслали до Воркути. За свідченням її подруги по ГУЛАГу Євгенії Таратути, Ліна Іванівна отримувала листи тільки від своїх синів, але це тема окремого дослідження.

ВАСИЛЬ ТЕРЕЩЕНКО,
*заслужений учитель України,
член Національної спілки краєзнавців України*

"...МОЄ НЕ ЗГАСНЕ ІМ'Я..."

Складна історична доля випала Україні в 1917-20 роках. Більшовицький переворот, блискавична зміна урядів - Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія, - громадянська війна... Улітку 1918 року Володимир Сосюра закінчує Кам'янську агрошколу, одержує посвідчення молодшого агронома. Проте перебіг складних революційних подій в Донбасі не дав присвятити себе сільськогосподарській праці. В листопаді 1918 року Володимир Сосюра добровольцем вступає до Української народної армії. При формуванні військового з'єднання його було зараховано до складу 3-го Гайдамацького полку, який відразу ж з Лисичанська було направлено на фронт. Ці події він пізніше опише в поемі "Червона зима":

*На фронт, на фронт,
А на пероні люди,
Біля вагонів
Ми співаєм "Чумака".*

В армії Української Народної Республіки Володимир служив свідомо і сумлінно. Про це свідчить і час служби - до лютого 1920 р. (розгром Української армії), і навчання в старшинській школі Кам'янець-Подільська, і служба в особистій охороні Симона Петлюри. Більше того, В. Сосюра декілька разів потрапляв у полон до червоних, але не тільки не залишався у них, а й тікав від них і знову повертався до Української армії.

Ідея козацтва в петлюрівській армії захопила своєю романтикою українське серце молодого хлопця.

Національні почуття у В.Сосюрі були настільки сильними й глибокими, що впродовж десятиріччя він описує в своїх творах лицарські поєдинки українських вояків.

Після розгрому петлюрівської армії у В. Сосюрі не було вибору - або смерть, або "покаятись", щоб залишитися в Україні. Радянська влада Москви в цей час ефективно починає грати на національних почуттях українців, на словах визнавши деяку самостійність України. Десятки тисяч

Сосюра
Володимир Миколайович
(06.01.1898-08.01.1965)

Видатний український письменник, поет-лірик, автор понад 40 поетичних книг, широких епічних віршованих полотен (поем), роману "Третя Рота". Активний учасник громадянської війни за незалежну Україну і радянську Україну. Лауреат Державної премії СРСР (1948). Лауреат Державної премії імені Т.Г. Шевченка (1961). Автор знаменитої поезії "Любіть Україну" (1944).

Володимир Сосюра - приклад непересічної творчої особистості яка залишається патріотом своєї землі і культури за будь-яких обставин.

Донбасівці вшановують пам'ять поета, створивши й підтримуючи його меморіальний музей у м. Сіверську Артемівського району. Донецький обласний фонд культури у 1993 р. започаткував Літературну премію імені Володимира Сосюрі, яка присуджується поетам, прозаїкам, драматургам, літературним критикам та краєзнавцям.

юнаків, подібних Сосюрі, з петлюрівських та махновських загонів повірили в більшовицьке національне визволення України.

Прийняття нової віри було фактом зради українського визвольного руху. Проте засуджувати чи виправдовувати за це Володимира Сосюру з точки зору сучасності - справа несправедлива і необ'єктивна. Тим більше, що В. Сосюра обрав замість вільної еміграції "синю омріяну Україну".

А оскільки Володимир Сосюра за характером був чесною і правдивою людиною, то неважко було уявити, що творилося в цей період в його душі, в його думках і серці. Приймаючи комуністичну ідею і реалії, В. Сосюра прекрасно усвідомлював, що вони не відповідають інтересам українського народу. Годі й говорити, що ідеї більшовиків не в'язались з почуттями поетового серця.

Зміцнення більшовицької диктатури після громадянської війни впродовж десятиріччя відбувалося мляво, повільно і неоднозначно. У період становлення соціалістичної економіки вождям було не до ідеології і не до національних проблем. Тож поряд співіснували комуністична і національна ідеї. Відкриття українських шкіл, театрів, видавництв набрало широкого розмаху. Письменники писали, про що думали, що відчували, а не на замовлення революційної влади. Ідеологічний тиск та ідеологічний терор - усе це все прийде пізніше. Тогочасні вірші Володимира Сосюри надихані великим бажанням служити українському народові, оспівувати його славне минуле. Основними темами його віршів у той час є любов і смерть, там звучить розпач і відверті визнання. Поезія В. Сосюри, який тонко розуміє людську просту душу, стає досить популярною в Україні. Радянська цензура в період українізації була лояльною до "вольностей" письменників типу В. Сосюри. Яскравим прикладом цього є публікація поеми В. Сосюри "Мазепа" в 1929 р. Поема - пряме протиставлення пушкінській "Полтаві". Ця поема є своєрідною політично-національною реабілітацією І. Мазепи. Твір однозначно антиімперський:

*Вкраїну полонив поляк,
І, наче оводи ті злі,
Її обсіли москалі...
Я хочу швидше відсіля
Віддячить москалям і лягу,
Що мій народ ведуть на плаху
під сміх царя і короля!*

Звичайно, В. Сосюра ніколи не був націоналістом, але це був істинний патріот України, національна українська ідея була у нього яскраво виражена. Поема "Мазепа" - свідчення непереможності української національної ідеї, що жила і живе в серці кожного чесного українця. Та доба була настільки дволика, що важко було людині не тільки розібратись в оточенні, а навіть і в самій собі:

*В мене на кашкеті зірка п'ятикутна,
а на серці - тьма...*

Такий стан душі Володимир Сосюра назвав в одному із своїх віршів "розхристаним серцем". Залишивши Українську армію, в 1920 р., В. Сосюра все таки не відійшов від української національної ідеї і намагався її підтримати своїми творами, донести до розуміння кожного читача. Це місія складного й трагічного роздвоєння великого Поета.

Настають часи сталінського перелому. Під прикриттям комуністичної ідеї, політика українізації замінюється на великодержавну шовіністичну політику Росії, метою якої стає знищення всього українського. Сталінський перелом болісно вдарив по українській творчій інтелігенції, по серцю чесного і ніжного Володимира Сосюри. Доречно нагадати, що саме в 1931 році виходить з друку його поетична збірка "Серце". Сьогодні з упевненістю можна сказати, що це була остання збірка Володимира Миколайовича, в якій він говорив так, як відчував і думав.

Терзаючись протиріччям української радянської дійсності, В. Сосюра покидає Харків і їде до Ленінграда в пошуках відповідей на питання, що гнітили його мозок і серце. Полегшення не настає, відповіді на жагучі питання життя не знайдено. В його найвідоміших творах ленінградського періоду "Серце" і "Два Володьки" поет зображує безвихідь з даного становища і глибоке провалля своєї трагедії роздвоєння.

Цензори 1930-х років чітко розуміли основні напрямки сталінського перелому, тож вони швидко вгледіли "націонал-більшовизм" В. Сосюри і небезпеку його нової книги. Збірка "Серце" була заборонена, вилучена з бібліотек і тихо спалена в топках котелень. Проте і ці два роки життя для В. Сосюри не були настільки жакливими, як майбутній 1933 рік.

Ті, хто вцілів від голоду та розстрілу і не наважився приставити до своєї скроні наган, прирекли себе на моральні тортури і на постійний страх. Страх допиту був не менший від страху арешту.

Тюрми й допити зробили більшість письменників покірними співцями режиму (хоча б зовні). Через ці горнила "перевиховання" пройшли М. Рильський, М. Бажан, Остап Вишня, П. Тичина та інші. Після чекістських нічних годин перевиховання таланти гнулися в дугу лояльності до режиму і з'являлись замовлені допитами твори про вожда всіх народів, єдину і непогрішиму партію. А хто не гнувся, як Остап Вишня, той за рахунок диктаторського режиму відправлявся вдосконалювати своє мистецтво до Сибіру чи до Воркути.

Не оминула ця лиха година і Володимира Сосюру. Ніжного, чутливого поета зламати було не важко, йому не потрібно було тюрми, вистачило декількох чекістських допитів. Тут вже пригадали "знавці людських душ в погонах" усі його петлюрівські мандри, і Мазепу, і Махна, і "більшовицький націоналізм", і особисту дружбу з Миколою Хвильовим.

Якщо в 1920-і роки Володимир Сосюра на Україні був лідером в поезії, то М. Хвильовий - в прозі.

Під впливом М. Хвильового та В. Сосюри формувались найвідоміші творці української літератури. Обидва були з пролетарського Донбасу, обидва пройшли через горнило Української армії.

Дружба М. Хвильового і В. Сосюри була настільки міцною, що їм заздрили майже всі з письменницької братії. Слід зауважити, що Микола Хвильовий в цьому дуєті дружби був лідером. А Володимир Сосюра обожнював друга і вважав його ідеалом інтелігентності.

Твердий і послідовний, Микола Хвильовий гнутається на допитах не зміг і прийняв однозначне рішення - самогубство.

Після трагічної загибелі М. Хвильового, влада начебто полишила Сосюру, але натяк на те, що йому даровано свободу та життя, поет відчував до кінця своїх днів. Дарування життя вимагало і зобов'язувало прийняти правила гри НКВС. Морально зламаним був не лише В. Сосюра, ця участь не минула й інших уцілілих письменників. Після божевільні В. Сосюра не виконав замовлення диктаторської влади, не став партійним співцем.

Висока, всенародна його популярність 20-х років залишилась у минулому. Вимучені вірші заради шматка хліба зломленого В. Сосюри в 30-і роки загальмували розвиток поетичного таланту. Як не задобрювала московська влада - квартира в центрі Києва, нагородження орденом - це не дало творчої наснаги Володимирі Сосюрі.

Друга світова війна глибоко висвітила патріотизм українського серця - Володимира Сосюри. Національна ідея знову оволодіває поетом. Диктаторській пропаганді тимчасово це було вигідно, щоб він знову говорив чесно і проникливо, щоб його палке слово кликало до помсти.

Сосюрі дозволили писати про свою "синю омріяну Україну", про синівську любов до неї, про споконвічну мрію - волю і ненависть до окупантів.

Звичайно, що в поезіях В. Сосюри років війни немає навіть і натяків проти радянського ладу. Своє він залишив в собі, а слова на папері були віддані повністю існуючому ладу. Безпосередньо щирі почуття поета йшли від самого серця:

*подарунок Україні
Серця бідного мого*

У роки війни сталінський режим для підкріплення патріотизму народів Союзу повертає митців до історичних тем. Суворов, Нахімов, Б. Хмельницький уславлюються на екранах кінотеатрів, на сторінках журналів, газет та книг.

Їх іменами називають навчальні заклади для хлопців-підлітків, їх портрети викарбовуються на орденів і медалів.

Володимир Сосюра не ризикує, як він це робив в 20-ті роки, звернутися до історичної військово-визвольної тематики. Він добре засвоїв уроки сталінського режиму з ламанням кісток під час нічних допитів.

Тож його вірші не загрожують існуючому державному устрою, він завзято присвячує твір за твором Україні, рідному краю, спогадам про минуле. До 30-ліття від початку літературної діяльності (1947 р.) виходить збірка саме таких творів В. Сосюри "Щоб сади шуміли".

Влада вміла відзначати зломлених діячів, в арсеналі у неї було багато "праників" - орденів, медалів, почесні звання, Сталінські премії. Впродовж двох років (1947-48 рр.) Володимира Сосюру неабияк відзначають - Сталінська премія за збірку, орден Леніна.

За цей короткий проміжок часу Володимирі Миколайовичу влада влаштовує чергову "операцію" - розпочинається цькування, зразу ж після вручення Сталінської премії, за вірш "Любіть Україну". Три роки на Україні залюбки читали цей патріотичний твір, а ось в збірці він став на заваді. Звичайно, не читачам. Ворога було розбито, режим себе зміцнив всебічно, та на заході України точилася визвольна боротьба з більшовизмом. Саме з цих причин "кадебісти" починають новий етап нищення всього українського.

І "справа Сосюри" за твір "Любіть Україну" у цей час набула широкого розголосу. Нашому поетові-земляку було не солодко, проте трагедії не було.

Трагедія для нього, як відзначалось вище, розпочалася у 1930-і роки. Після переслідувань тих часів В. Сосюра вже не був самостійним у житті і в творчій діяльності. Величезний талант В. Сосюри найповніше розкрився на початку його творчого шляху, а потім кимсь було перекрито. Трагедія його душі, його творчості і донесла нам єдине визначення для поета - майстер інтимної лірики.

Чергове нищення В. Сосюри в 1948 р. було настільки штучним, що владні структури

не знали, як знайти вихід з цього. Та вихід теж підказали з Кремля - Володимира Миколайовича нагородили найвищим орденом країни.

Якщо виміряти події 1947-48 років логічно, то дійство режиму навколо В. Сосюри було трагікомічним. Й усе оточення поета сприймало цю "виставу" автоматично, без позитивних чи негативних проявів, бо такий був у країні стандарт поведінки влади з надломленими інтелігентами. Досить влучно про той час написав Павло Тичина:

*Стоїть сторожтерзаний Київ
І двісті розп'ятий я...*

В. Сосюра ніколи не спромігся на правдиву оцінку свого життя і творчості навіть після смерті диктатора і відомих партійних з'їздів. Він був генієм української душі, тож чудово розумів анатомію особистої трагедії і трагедії українського народу - зі смертю диктатора владний режим не змінив політики по відношенню до України.

Уже після смерті В. Сосюри по Україні прокотяться чергові операції нищення українського духу в 70-80-і роки XX століття.

Майже 75 років існував страшний "злочин" - українцям знати свою мову, свою культуру, любити свою Батьківщину.

У нарисі "Редактор Карк" Микола Хвильовий писав: "Невже я злочинець, що безумно люблю свою Батьківщину?" Злочинним був існуючий режим. Він історично був приречений на загибель, але забрав життя в українців, подібних М. Хвильовому та В. Стусу; а скільки понівечив людських і творчих долі митців, подібно В. Сосюрі!

УЛЮБЛЕНИЙ ПОЕТ МОЛОДІ

Револуційні бурі шпурляли, інакше і не скажеш, Володимира Сосюру то до червоних, то до Української народної армії. Час громадянської війни - жорстокий час, коли сотні, тисячі молодих людей борсались в куті протиріч револуційних теорій і кривавої щоденної практики.

З плином часу цікавість до особи знаменитого земляка та початку його творчого шляху, що зароджувався на донецькій землі, серед людей не зменшується. Сторінки архівних матеріалів та публікації в закордонних журналах допомагають нам по-новому зрозуміти і уявити образ молодого поета, майбутньої гордості України і, звичайно, Донбасу.

Сосюринські чорні очі, сповнені вогнем життя і шквал полум'яних, відповідних револуційному переустрою суспільства поетових слів викликали у читачів чи слухачів прагнення дії, творення, динаміки, руху. А поет спокійно і навіть флегматично співучим речитативом, без піднесення і одноманітно читав свої поезії.

*Одлетіли грози, наче давні меси.
Золотим хвилям загубив я лік.
Це було в Одесі, в сонячній Одесі,
Це було в двадцятий неповторний рік.*

Поетова артистична одноманітність харківської молоддю, в більшості студентами, швидко розвінчувалась. Не стиль читання, а справжній зміст лірики Сосюри полонив душі молодих. Молодь збуджено вимагала виступів Володимира Сосюри і обов'язково українською мовою.

Як харківській чи донецькій молоді було не любити В. Сосюру? Молодий, пройшов шляхами громадянської війни, не приховував своєї причетності до Української армії, знав селянське і робітниче життя. Тобто Володимир Сосюра був таким самим, як і його шанувальники. Що молодим потрібно? І різке слово, що тільки почуєш серед своїх, і ніжне слово про кохання, що так вражає і полонить. Сосюринські вірші на любовну тематику, як друковані, так і "захалавні", нецензурні, за оцінкою сучасників (Івана Майстренка), були однаково сильними і вражаючими.

Популярність Володимира Сосюри сприяла постійній появі його творів в газетах та журналах. Постійно і швидко "пишучий" В. Сосюра отримував добрі гонорари і в авансах жоден редактор йому не відмовляв. Наявність великих грошей дозволяла Володимирі Сосюрі вести богемне життя. Чимала кількість тимчасових друзів допомагала йому досить швидко позбутися грошей, і нічні бенкети молодого поета, як в наш час артистів, підігрівали молоду публіку й збільшували його популярність.

Початок 1930-х років. Харківський інститут журналістики, найбільша аудиторія вшент заповнена студентами, в абсолютній більшості не українцями. Виступають різні письменники, останнім виступає Володимир Сосюра. І коли він закінчив свій виступ словами:

*Коли поїзд у даль загуркоче,
Споминається часто мені...*

що зчинилось в залі! Присутні заревли вигуками, несамовиті оплески і гуркіт об підлогу ніг. Модна поезія, модний лірик. Це був найвищий злет Володимира Сосюри.

Велика популярність додавала Володимирі Миколайовичу свободи в творчості. Стільки незакінчених поезій! Одна з поем "Розгром" серед них:

*Той каже - "я великорос" -
Так гордо, радісно, пихато.
А я стою, немов проклятий, -
Дитина українських гроз.*

У ті далекі часи Сосюрі напрочуд чітко, реалістично й сильно вдалось передати трагедію українського народу і трагедію українського поета.

Партійний тиск на Володимира Миколайовича розпочався з дрібниць - виключення зі списків президії, далі були більш значущі утиски аж до заборони друкуватись.

Тотальне сексотство і незриме око НКВС призводили до того, що люди при зустрічах часом не розмовляли, перешіптувались, або й взагалі мовчки розходились. Як було важко щирому, відкритому Володимирі Сосюрі! Він тягнувся до будь-якої розмови відверто, безоглядно, а донощики старались. Партійні боси забороняли Сосюрі зустрічатися з молоддю, та не все вдавалось і їм заборонити. Запрограмовані партійними ватажками молодіжні аудиторії при дуже рідкісних зустрічах з Сосюрою ігнорували інструктаж - в залах, як і раніше, рев задоволення, оплески, овації.

Колосальна популярність Сосюри серед молоді була головною причиною того, що арешт замінили на психушку. Але слава не запаморочила розум Володимира Сосюри. Треба віддати належне великому українському поету - знаючи собі ціну, Володимир Сосюра впродовж всього життя залишався скромною і доброю людиною.

Любіть Україну

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води ...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
вишиневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.
Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожного серця ударі,
у квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багряноту шумі...
Як та купина, що горить - не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,
в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих.
Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І слюзи, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!..
Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну...
Любіть у труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою -
і вічно ми будемо з нею!

"Любіть Україну" вірш 1944 року - цей твір сповнений глибокої синівської любові до нееньки України. Навіть маючи в творчому арсеналі лише цього вірша, Володимир Сосюра став би назавжди відомим і шановним письменником в історії української літератури.

Читаючи цей чудовий твір, важко навіть припустити, що за нього можна гудити автора. Проте це сталося в 1948 році після виходу з друку збірки Володимира Миколайовича "Вибране". Несправедливі цькування в пресі, звинувачення в буржуазному націоналізмі

здійснювалися за високою командою з Москви. Таке ставлення до його роботи викликало у письменника душевні надломи, тривогу і невпевненість, очікування арешту. Подібні команди з цековських кабінетів Кремля давались не тільки заради приниження і "ломки" Володимира Сосюри особисто, а й заради приниження українського народу в цілому.

Але публіцистично кається, відмовлятися від свого твору Володимир Сосюра не став. І у цьому проявилась його найглибша мудрість, стійкість і талант.

Далі любов до України поет оспівує в кожному творі - чи то у словах про кохання до дівчини, чи то у зверненні до рідних місць дитинства, чи то у закликах бити ворога.

*В тебе і губи, і брови твої,
Як у моєї країни... ("Білі акації будуть цвісти")*

*Солов'їні далі, далі солов'їні...
Знов весна розквітла на моїй Вкраїні! ("Солов'їні далі...")*

Вишневу Україну В. Сосюра натхненно оспівав і возвеличив як ніхто із поетів. Геній і ніжність українського народу він увібрав, пропустив через своє серце, і подарував людям співучу поезію. Не буде перебільшенням порівняння поетичного генія Т. Шевченка з поетичним генієм В. Сосюри. Гнівна, розхристана Україна минулого століття знайома нам завдяки "Кобзарю", а революційна, будівнича і квітуча Україна по-сучасному зображена в сосюринській поезії:

*Підняли ми в лузі журну ту калину,
Україну славу звеселили ми.*

На дорогах війни закличне і проникливе слово В. Сосюри постійно звучало на хвилях української радіостанції імені Т. Шевченка. Сторінки центральних, республіканських, фронтових і армійських газет уміщували патріотичні вірші нашого поета-земляка. Твори Сосюри сповнені туги та болю за скривавлену неньку Україну:

*А там далеко, даль орлина
й не знає спокою і сна
моя прекрасна Україна,
залита кров'ю сторона.*

Упевненість у важливості поетичного слова в трудній борні за визволення України звучить у поезії В. Сосюри:

*В години ці грози і слави,
коли чи вмерти нам, чи жити,
під грім гармат, під гул кривавий,
на варті пісня хай стоїть.*

На вірші В. Сосюри писали музику професійні і самодіяльні композитори. Вірш "Любіть Україну" на музику поклав В. Костенко. Багато пісень на слова В. Сосюри написала І. Буракова "Пісне, моя пісне", "Знов у саду ми з тобою", "Хай туман осінній" та інші. Колега по перу письменник Андрій Лисенко до чудових рядків Володимира Сосюри "Я вигдав тебе" написав дивовижну співзвучну словам мелодію.

Слова з поетових вуст передавали те, чим жив простий люд. Вони вміли прокладати шлях до серця та розуму читача. В роки війни на передовій концертні бригади артистів включали патріотичні пісні на слова В. Сосюри, що викликали у слухачів сльози, жагу помсти за рідних, за Україну:

*Забрали все із хати,
Долівка у крові,
Лежить убита мати,
І діти неживі.*

Упродовж свого життя поет В. Сосюра на людях ніколи не співав і не демонстрував свого вміння грати на гітарі. Та з дружиною Марією Гаврилівною, коли вони тільки побралися, а це було на початку 30-х років і саме в Донбасі, вечорами співали. За спогадами Марії Гаврилівни: "Співали старовинні романси, українські пісні. Володимир грав на гітарі". Співав романси, а на свої слова вагався придумати мелодію. А до таких слів:

*Вітер коси розплітає
у зорі,
Вечір в небі розкладає
янтари*

так і просяться ноти. Заворожили ліричні вірші В. Сосюри і Ямського самодіяльного композитора Євгена Кошубу. Ним покладено на музику декілька творів поета-земляка. Його пісня "Дитинство" і словами, і мелодією яскраво відображає сосюринську любов до рідного краю, до милої Званівки.

Незвична любов В. Сосюри до різних куточків дитинства та юності: "Я на Дніпро дивлюсь - і котить хвилі переді мною рідний мій Дінець..." - складова частина його безмежної любові до українського народу:

*Як люблю я тебе,
Мій народе дорогий...*

В. Сосюра своєю лірикою сміливо заявляє про нероздільність його з народом: "То "я" моє злилось з народом "ми" святим". Тогочасні ідеї братерства народів й інтернаціоналізму він не уявляє собі без любові до України:

*Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну.*

Як вірний син свого народу Володимир Сосюра своїми творами змальовує історичну ходу України від революційних подій 1917 року впродовж свого життя:

*Україну непереможно і невпинно веде
в комуну Дніпрельстан.*

Володимир Сосюра, як поет, активно формував ідеологію соціалістичної України. Це не дивно і по-іншому бути не могло. Інакше він був би розчавлений червоною диктатурою або загубився в еміграції, як його земляк Микита Шаповал (Сріблянський).

Тогочасна ідеологія суспільства не давала можливості поетові на повні груди, на весь

голос заявити, мовити людям про історичні вибоїни, гостре каміння людського буття й історії України. Спроби в деяких поезіях підняти пекучі для українців теми приводили до злобливої критики, нагадування про петлюрівське воювання.

Більш дипломатичні критики такі твори В. Сосюри називали як незначні або хибні. Велику поему В. Сосюри "Тарас Трясило" критикували за "вульгарно-соціологічний підхід" до історичних подій. Витримуючи ідеологічний прес, Володимир Сосюра впродовж всього життя писав автобіографічний роман "Третя рота".

Для В. Сосюри, як відзначали його сучасники, було характерно відверте говорити про свої страждання й сумніви, що носив у серці. Він не грався у дволикість, а все виносив на людський суд, щоб із своїм болем і сумнівами стояти перед українським народом таким, яким був насправді.

Для того часу "одноголосності" це була мужня позиція. З такими проявами характеру В. Сосюри боролись стандартно для сталінського режиму - спочатку різка, надумана критика в газетах, потім мовчання, заборона друкуватись і в фіналі - арешт. За таким стандартом В. Сосюра прожив 1934 рік після видання книги "Серце", 1948 р., як згадувалось вище, - за вірш "Любіть Україну". Народна слава українського солов'я не дала можливості диктаторам режиму арештувати Володимира Миколайовича ні в 1934, ні у 1948 роках.

Незважаючи на ідеологічне пресування творів та ризик арешту, національна ідея захоплює поета. Він один з перших намагається змалювати історичний образ Нестора Махна, без наклепів і нашарувань зображує Івана Мазепу.

Восени 1923 р. Володимир Сосюра на харківській квартирі поета В. Поліщука уперше читає Петру Панчу поему "Махно":

*Тебе не бачив і не знаю,
Ну як в архівах ГПУ
Тебе знайти? Берізка має
І ясен промінь на снігу.
Шумлять і клени, і тополі
Лиш не шумить один перон:
Лежить зарублений за волю,
Лежить зарублений за трон...*

Молодий прозаїк згадує: "Мелодійність мови, рельєфність художніх образів, сміливе узагальнення й глибока емоційність поеми захопили мене з перших рядків".

"Класова помста і жадова спонукали робити іноді одчайдушні операції, що межували з казковою відвагою, не замислюючись над природою такої відваги їм можна легко приписати романтику".

В. Сосюра у поемі наділив Нестора Махна рисами лицаря. Петро Панч критикує, боячись сталінських сатрапів, молодого поета за героїчне оспівування Махна. Звичайно, це не в'язалось з теорією класової боротьби і твір неодноразово перероблюється, втрачаючи історичну правдивість, обростаючи неправдиво-звірячими нашаруваннями в зображенні народного ватажка.

При всьому цьому залишається відчутною романтика подій, народна образність, сюжетність, прагнення і почуття простого народу. Ризикуючи життям, Володимир Сосюра, працюючи над цією поемою, зустрічається із соратниками Н. Махна. Про це восени 1925 року згадував російський письменник Степан Щипачов:

"Одного разу я застав у нього навіть колишнього начальника штабу Махна і ще декого з колишніх махновських командирів". Легендарна привабливість Нестора Махна не полишала В. Сосюру все його літературне життя. Письменник Іван Ле згадує: "Чи знав ти, Іване, Махна? Справжнього, живого", - раптом питає Володя : "Це теж етап у нашій виборюванні своєї робочої влади!". Цей спогад підсумовується словами: "Він (В. Сосюра - авт.) носив у собі скроплений кров'ю образ України".

У його віршах - червоноармійські ешелони, повстанська армія Махна, петлюрівські загони.

*Зима, зима... Сніги укрили трави.
Гудуть дроти. Навколо ніч мутна.
В дорозі я, потім курсант смуглявий,
З товаришами вийшов бити Махна.*

Така історична дійсність того часу. Історичні місця, пов'язані з Нестором Махно, Володимир Сосюра часто відвідує, збирає все нові й нові відомості про незвичного героя України.

Поет Василь Діденко згадує: "Ще з юних літ далеке місто повітове - моє Гуляйполе - Сосюра любив, як рідну Третю роту, як Званівку, як Лисиче. Не раз ходив поет привітними вулицями столиці степу, омитої водами Гайчура". У вересні 1954 року В. Сосюра написав у Гуляйполі:

*Нехай цвіте Вітчизна зоречола
І мирний труд здійсма риштовань ліс,
Тобі привіт, зелене Гуляй Поле,
Я в пісні щирій з Києва приніс.*

Історичні образи, образи батька й неньки, друзів далекого дитинства в поєднанні ліричних мотивів з живописом реального є основою сосюринської поезії, що оспівує, славить Україну. Дні і літа оспівані поетом - це історія нашої України:

*Люблю тебе, доба переходова,
За смутний вид, за злами, за вогні...*

Стільки років нема Поета в буремному житті нашої країни, а слова його такі жагуче сьогоденні, сповнені любові до України, віри в її щасливе майбутнє.

*Щоб наша славна Україна
Ще краща стала, ніж була,
Щоб розцвіла вона садами...*

Час підтвердив, що Володимир Сосюра не тільки класик української поезії, а і ніжно люблячий син України, невід'ємний від неї:

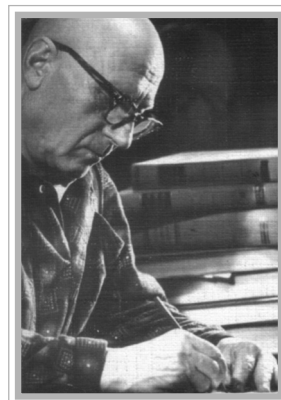
*Я твій син і поет,
І до тебе я лину
Крізь моря ліхтарів...*

АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО,
*доктор філологічних наук, професор,
 завідувач кафедри української мови та прикладної
 лінгвістики Донецького національного університету*

ПАВЛО БАЙДЕБУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕСЯТИЛІТЬ: ПИСЬМЕННИК І ГРОМАДЯНИН

1. Погляд із сьогодні крізь призму актуальності.
 Сьогодення і теперішність завжди по-іншому розставляє наголоси та виявляє оцінки минулого. Інколи вагомі і значущі події і постаті минулого в сучасному постають мало помітними і мало значущими, вони не викликають зацікавлення і не мотивують бажання їхнього перепрочитання і переосмислення. За цими загальновідомими і загальнознаними сентенціями приховано те, про що можна з певністю сказати - не залишило ніякого сліду. З такими високими вимогами легко підійти до творчості Павла Байдебури, який жив і творив у минулому столітті. Його твори увійшли в скарбницю української літературно-мистецької спадщини, що мотивовано їхньою стилістикою, умінням автора переконливо відобразити природність внутрішнього спротиву народу у війні 1941-1945 років ("Крихта", "Молитва", "Малий Тимко" та ін.), схарактеризувати глибинну історичну національну пам'ять українців ("Вогонь землі", "Універсал гетьмана Богдана" і т. ін.), а ще слід наголосити на особливому вимірі життєвої долі Павла Байдебури, адже він відродив по війні 1941-1945 років спілчансько-письменницьку організацію Донбасу, з усією душею і щирим серцем переймався бідами і болями кожного члена Спілки - від письменника-початківця до старого майстра. Це робота, яку мало бачать, тому що вона майже непомітна, вимагає чіткості й організованості, відповідальності та уважності, а ще бажання чути інших і бути почутим у різних установах, закладах, вищих інстанціях, уміти переконувати в необхідності чи то надання квартири, чи то виділення коштів на проведення літературних заходів, виділення приміщення для Спілки та багато-багато іншого - всього не перерахувати та й не по-

Байдебура
Павло Андрійович
 (16.02.1901-26.01.1985)

Відомий український письменник. Член Спілки письменників СРСР з 1934 року. У повоєнний час впродовж двадцяти років очолював Донецьку організацію Спілки письменників України. Автор понад 30 збірок оповідань і нарисів, повістей про Донбас, шахтарську працю.

Твори П. Байдебури друкувалися в Україні, США, Росії, Канаді. Окремі з них екранізовано. Деякі увійшли до програми загальноосвітньої школи.

П. Байдебуру нагороджено орденом Дружби народів, орденом Знак Пошани, двома орденами Трудового Червоного Прапора та медалями.

1976 року Павлові Байдебурі присвоєне звання "Почесний громадянин Донецька".

Ім'ям Байдебури названо одну з вулиць Донецька.

На честь Павла Андрійовича засновано Донецьку обласну літературну премію його імені.

мітити, якщо мало про це знаєш, бо воно сприймається як само собою доступне і зрозуміле... І за цим стільки сил, енергії, здоров'я, морального дискомфорту. А в Павла Байдебур усе виходило якось аж надто природно - з членами спілчансько-обласної організації був доброзичливим і вимогливим, принциповим та уважним, з гірниками, металургами, учителями - відвертий, щирий, розповідав про свої найближчі плани, умів брати зобов'язання та вчасно їх виконувати, у сім'ї - батько, чоловік, вимогливий наставник. Усе можна продовжувати, але... По авторові залишилася непересічна художньо-літературна спадщина, що і сьогодні актуальна і значуща в пізнанні непростих шляхів постання нашого краю на цивілізаційній мапі світу і нашої Держави.

2. Життєві стежки і шляхи. Павло Байдебур народився на Кіровоградщині в мальовничому селі Нерубайка Новоархангельського району 25 січня (за старим стилем; 16 лютого - за новим стилем) 1901 року. Мешканці села передавали з покоління в покоління місцеві легенди про виникнення Панського ставу, Лісового ставу (озера), виникнення будівлі церкви та багато інших. Такі розповіді не могли не зачепити маленького Павлася, залишити його байдужим до почутого. Адже ці місця і сьогодні приваблюють своєю неповторністю, мальовничістю, мінливістю краєвидів, - ось ставок "Качурови", а це ставок "Хутір", поряд ставки "Стрільцова" і "Новенький", а ген далі - "Панський". А ще оповіді про Умань, про героїчне минуле, козацькі часи неспокою і тривоги. З дитинства пізнавав допитливий Павло дива Степової Еллади, на підсвідомому рівні сприймав усе це як своє рідне, національно-героїчне, знакове та етнічно визначальне, що так майстерно передав Євген Маланюк - один з легендарних оспівувачів цих країв і мислитель-поет світового рівня:

*Повіє вітер з Понту. Скитський степ
Прокинеться, зітхне, і буйна тирса
Зеленим морем знов на нім зросте,
І побіжать зелені хвилі.*

Шиша

*За синє море встане широчінь.
О земле вічна, ти - одна на світі! -
На небі - глибочіє древня синь,
Внизу - прозора велетенська тінь
Від хмари, що жене південний вітер.
І при балках оселі завітчав
Вишневий цвіт, розквітлий снігом сонця, -
Твій шлюбний цвіт - та срібная парча...
І чорні очі ваблять крізь віконця.
Ой, вийди в сад, що бджолами бrenить,
Поглянь: земля справляє з сонцем шлюби!
Та вдарить час. Мов меч, упаде мить,
І нікому тоді оборонить
Твою весну від вихору і згуби.*

Навчався Павло Андрійович у місцевої школі, поглиблював свої знання в Лебединській агропрофшколі, був секретарем сільського ревкому. Згодом працював гірником (Сорокинський рудник (копальня) № 2 м. Краснодона), а водночас і посякчас брав участь у літературному осередкові "Забій". Саме відтоді почалася його активна співпраця з різними редакція-

ми донецьких газет туди він пересилає свої поезії й оповідання. Його перші поезії - ними він розпочинає свою літературну творчість - опубліковано в часописах "Гарт", "Студент революції", "Забой". Здобуває фах журналіста в Комуністичному університеті імені Артема (м. Харків, 1927-1930 рр.), бере участь у війнах 1922-1924 років та 1941-1945 років.

Значну частину свого життя віддав редакторській та організаційній роботі - був завідувачем відділу культури газети "Харківський пролетар" (м. Харків). В Алчевську, куди він переїхав згодом, Павло Байдебура працює редактором багатотиражної гірняцької газети "Вуглекоп", де значною мірою посилюється його сприйняття усіх труднощів гірничої праці. На це вплинули і власна праця в копальні, і відкриті, насичені розмови шахтарів про умови праці під землею. Чи не першими тут постають його збірки оповідань "Біля врубівки" (1931), "На плитах", "Шахта №10" (1932), "Вугільні дні", "За вугілля", "Протест" (1933), у яких досить ґрунтовно показано життя шахтарів, особливості донецького краю з його неповторними степовими пейзажами, складними людськими долями - "За вугілля", "Протест".

У 1933 році Павла Байдебуру направляють у Харків, де він нетривалий час працює редактором Державного видавництва "Література і мистецтво" ("Мистецтво і культура"), а протягом 1934 - 1941 років перебуває на керівних посадах Одеської та Харківської обласних письменницьких організацій Спілки письменників України. До війни Павло Байдебура створив усього одинадцять збірок оповідань, а протягом усього активного творчого життя (більше ніж п'ятдесят літ) з'явилося понад тридцять книг, окремі з них витримали два, три і більше видань: "Діти шахтарів" (1949, 1950, 1953, 1955), "Тасмича степового шурфу" (1956, 1958) та ін.

Протягом війни 1941-1945 років Павло Байдебура працює власним кореспондентом газети "Прапор Батьківщини" ("Знамя Родины"), його ж бачення війни, усвідомлення та узагальнення непростих людських доль, непересічність і людська цінність кожної "маленької" перемоги, з яких і складається велика всезагальна перемога, знайшли вияв у фронтових новелах на зразок "Зустріч", "Молитва", "Малий Тимко", "Марія". Митцєві вдалося відтворити стихію глибинного спротиву донбасівців німецько-фашистським загарбникам, несприйняття їхньої влади і бажання усе переінакшити по-своєму - одним з перших в українській художній літературі уславив героїзм своїх земляків (книга "Земля донецька" (К., 1944)).

По війні 1941-1945 років цілком свідомо й осмислено письменник повертається на Донеччину (січень 1944 року) і протягом двадцяти років очолює Донецьку організацію Спілки письменників України. Майстер красного слова надзвичайно відповідально ставився до своїх обов'язків, до високого покликання слова, усвідомлюючи значущість взаєморозуміння і взаємодітримки людьми один одного. Попри усі тогочасні негаразди і лиха, Павло Байдебура намагався завжди залишатися поміркованим і виваженим у всіх оцінках і судженнях, об'єктивно резюмувати на будь-які вияви суспільного негативу. Водночас у його діях відбивався перебіг різноманітних "змагальницьких" дій. Так, наприклад, свого часу він підписав угоду із шахтою No 10, предметом якої було виконання плану вуглевидобутку гірниками копальні (зобов'язання гірників), а письменник художньо зобразить їхню працю у своїй книзі (зобов'язання майстра слова). Чи не в цьому так легко простежити одну з метаморфоз і

реальностей того часу. До речі, ця угода була успішно виконана. Письменник у всьому був послідовний, виражений у своїх вчинках, подібні ж угоди сприймав, очевидно, як вияв перебігу робочих буднів, поступу щоденної праці в різних сферах суспільного життя.

Усе життя Павла Байдебури було підпорядковане високому покликанню - бути потрібним своєму народу. З усвідомленням цього митець пішов з життя 25 січня 1985 року (похований на Мушкетівському цвинтарі м. Донецька). Сьогодні ж його ім'ям названо одну з вулиць міста Донецька, почесним громадянином якого він був (1976 р.), засновано обласну літературну премію його імені в Донецькій організації Національної спілки письменників України, встановлено меморіальну дошку на будинку, в якому мешкав письменник з 1948 року по 1971 рік. Його ім'я і сьогодні активно працює на культурно-мистецьке життя дорогої для митця Донеччини, рідної Кіровоградщини та усієї Української Держави загалом.

3. Літературний майстер, організатор письменницького життя. Багато своїх сил та енергії віддав Павло Байдебура відродженню Донецької обласної письменницько-спілчанської організації. Умів чути кожного, з ким спілкувався, і бачити долю кожного митця, відчувати біди і негаразди "братів по перу", прагнучи допомогти в міру усіх своїх сил. Павла Андрійовича Байдебуру вирізняла завжди активна життєва позиція, усвідомлення свого обов'язку перед людьми. Він добровольцем пішов на фронт, маючи пільгу - не йти, оскільки був хворий. Досить яскраво відбито етапність життєво-творчого шляху в міркуваннях Степана Крижанівського, який констатує: "Коли б розкрити стислі відомості довідника - бідняцький син - шахтар - студент - журналіст - редактор - письменник - громадський діяч - фронтовик - співець шахтарського краю, то це б і був - без перебільшення - пам'ятник Добрій Людині. І не просто людині, такій, яку ми бачимо в ідеалі. Та, мабуть же, й рукотворний пам'ятник П.А. Байдебура Заслужив!".

У добу воєнного лихоліття, крутозламних вимірів людських доль Павло Байдебура усім своїм єством усвідомлював: його місце з-поміж тих, хто щоденно наближає перемогу, хто, не шкодуючи власного життя, йде у двобій з фашистами. У цей тривожний і важкий час, у дні битв він не покидає літературно-художніх пошуків, внаслідок чого з'являється низка оповідань на зразок "Помста", "Малий Тимко" (це було також виконання відповідної постанови Спілки письменників, пленум якої відбувся 29 грудня 1943 року). Так, крізь призму дитячого світосприйняття, прагнення маленького Тимка до справедливості, коли найсвятіше не просто забирають, а жорстоко вбивають - убивають рідну матір, письменник в оповіданні "Малий Тимко" (1943 р.) зобразив психологічний надрив і до болю ціннісну мить помсти за несправедливі в дитячій уяві вчинки ворогів: маленькому Тимкові вдалося помститися клятому-триклятому фашистові. А в оповіданні "Молитва" (1942 р.) літературний майстер зображує неповторно героїчний вчинок старої Явдохи, яка, жертвуючи своїм життям - жодної хвилини навіть над цим не задумується, рятує життя двох військовополонених, застосовуючи для цього досить своєрідний спосіб - молитву до Бога.

Донбас - цей край копалень і териконів (їх часто приїжджі сприймають як гори!) - для Павла Байдебури став рідним, - якби таким він для нього не був, то навряд чи повернувся б він сюди 3 січня 1944 року. Повернення було надзвичайно природним, адже ніякий "організований" транспорт не ходив до Донецька (тоді Сталіно). Довелось йому йти пішки з Микитівки до обласного центру. Сьогодні, проїжджаючи цю відстань майже за годину, важко уявити ті дороги, якими крокував письменник, годі й відтворити ті жахливі картини руйну-

вань і спалених доріг, якими було сповнене довкілля і наповнені обрії. Війна жорстоко пройшла не тільки степами і долинами Донеччини, але й обпалила людські долі. Та й суттєво поріділи ряди письменницьких лав. По суті Донецьку письменницьку організацію Павлові Байдебурі довелося будувати заново, формувати літературні традиції, напрацьовувати шляхи і методи роботи з талановитою обдарованою молоддю.

За словами Миколи Бажана, які він адресував Павлові Байдебурі, основними і прикметними ознаками його творчості були щирість, мужність і людяність, адже "Щирість - завше була Вашою прикметою. Щирість. Мужність. Людяність. Ці прикмети позначили і Вашу творчість, яку я знаю уже понад сорок років". Помічені риси творчого почерку Павла Байдебурі легко простежити в усій художньо-літературній спадщині митця. Так, зокрема, в оповіданні "Крихта" (1979 р.) автор майстерно показує цінність і значущість "простенької" крихти-крихтки хліба в житті людини, що особливо виявляється в часи лихоліть і нелюдських страждань. Сцена гри шматками хліба між студентками Аллою, Вірою та Люсею, які не відчують аж ніяк чогось поганого в цьому, глибоко схвилювали Гафію Федорівну. Перед нею постали мінливі і важкі картини голодних днів війни, коли вона могла тільки спостерігати, як інші насолоджуються смачними обідами і вдосталь споживають хліба, а лишень її маленький трирічний братик Василько голосно заплакав, рвонувся за білим шматочком хліба з дитячий кулачок, вхопив його, то *"Німець вдарив ногою хлопчика. Той верескнув, аж захлинувся"*. Тому так інтонаційно проникливо і переконливо звучить застереження з її вуст *"З хлібом так не можна!"*.

4. Старійшина літературної Донеччини за виміром душі. Павла Байдебурі не даремно і цілком виправдано називають старійшиною донецької української літератури, тому що його творчість склала той підмурівок літературно-художньої будови, яка з його легкої руки творчо розвивалась і розширювалась, а сьогодні постає у своєму багатстві і загальнолітературному розмаїтті. Його творчість - це і вірші майстра-початківця, і різноманітні за темарієм оповідання і нариси, і новели, й історичний роман тощо.

П. А. Байдебура тридцять років керував різними обласними письменницькими організаціями України, увів у літературний процес кілька поколінь майстрів художнього слова. Така робота забирала надзвичайно багато часу, адже він ставився до виконання своїх обов'язків не формально. Умів бачити в кожному творчу особистість зі своїми болями і проблемами, тому таким теплим і щирим було його слово підтримки, такою виваженою і поміркованою поставала оцінка художнього доробку автора-початківця чи уже досвідченого, зрілого свого побратима по перу.

Кидаючи погляд на прожиті роки, сам письменник констатував: *"Може б краще було б не керувати тридцять років письменницькими організаціями Харкова, Одеси, Донбасу, а написати 30 оповідань"*. Така робота не залишає по собі нічого такого, на що можна було б подивитися й оцінити, окрім людських доль. Саме на умінні бачити в кожному, хто звертався до П. А. Байдебурі як до керівника, людську особистість з її болями, переживаннями, невлаштованостями, наголошують усі, з ким спілкувався письменник, кому допомагав не тільки порадою, але й своїми вчинками (для цього варто прочитати спогади Степана Бугор-

кова, Володимира Гавриленка, Євмена Доломана, Станіслава Жуковського, Степана Крижанівського, Вадима Пеунова, Володимира Попова, Бориса Радевича, Івана Савича, Віктора Соколова та ін. Для цього він не шкодував часу (а його завжди не вистачає): їздив до різних установ Москви, Києва, робив візити до високопосадовців міського та обласного рівнів - і досягав результату.

Не слід забувати також, що письменник багато віддавав сил, уміння й енергії виконанню різних громадських доручень, піклуючись про житло і побут кожного з членів очолюваних письменницьких організацій і дбаючи, щоб талант оцінювався без усякого прив'язування до пройденого шляху людини: полону та ін. У час загальних підозрінь і психологічної недовіри до кожного Павло Андрійович залишався самим собою - відкритим і щирим, принциповим і чесним. І в ті часи умів підтримати людину, сказати мудре слово поради. І це при тому, що його самого не обійшла загальнорепресивна машина - було виключено з партії, звільнено з посади редактора республіканського видавництва (1934 р.). Мабуть, завдяки щедрості його душі, внутрішньому глибокому усвідомленню морального багатства людини його серце не зачерствіло, душа не озлобилась - він і надалі умів забувати про все несправедливе і знову знаходити в собі сили і кидатись на виручку колеги, щиро підтримувати кожного, хто був неправильно поцінований, несправедливо критикований. Інколи створювалося враження, що його життя нічому не навчило, наче він нічого не помічав жорсткого і жорстокого в суспільстві, наче не відчував, що кожний його крок буде осмислено і покваліфіковано в зовсім іншому вимірі. Та доля його оберігала, "степова Еллада" дитинства була надійним захисником та оберегом.

Чому все-таки Павло Байдебур потрапив у Донбас, чому знову повернувся в донецькі степи і чим так привабив його цей не такий багатий на різноманітні краєвиди місцевий ландшафт? Можна з певністю стверджувати, що уперше приїхавши сюди і запізнавши "насолоди" гірничої праці не зі слів, а в копальні, не уявляв уже свого життя поза ним у силу незвичайності цього краю з його розлогими і розкритими просторами, переважанням людей шахтарської праці. Щось було в цих велетенських просторах незвичке, небуденне (та й "люди ходять у шкірянках"). І хоча більшість уявлюваного не підтвердилась, а самому письменнику довелось розпочинати трудове життя у шахтарському колективі (Сорокінський рудник шахти № 2 м. Краснодона), Павло Андрійович полюбив цей край усією душею: "...він увесь свій талант віддав на славу шахтарів, бо сам же вийшов із робітництва" (Павло Тичина), полюбив донецькі степи до найбільшої глибини своєї душі. Тому ці місця стають для нього рідними. Можливо, чимось вони нагадували "степову Елладу", де народився він, але швидше всього ця прив'язаність стала результатом заглиблення письменника в особливості гірничої праці (адже він починав свою діяльність на одній із шахт), наслідком відкриття ним нових і нових типів людських характерів, гармонія людських стосунків у гірничих колективах. А ще... Уміння шахтарів відчувати природність художнього твору. Адже тоді письменники постійно виступали перед своїми читачами, перетворюючи їх загал у слухачів. Такий контакт дозволяв відчутти рівень сприйняття художнього твору.

Саме тому вдруге П. А. Байдебур повертається в Донбас уже цілком свідомо. Знаючи цей край і цілком відчуючи психологію гірника, письменник підписує угоду із шахтою № 10 про те, що її гірники виконають план вуглевидобутку, а він напише книгу про них. Такі були реалії тих днів, але вони відображали перебіг життя, специфіку суспільних змін. Так чи інакше, але угода була повністю виконана.

5. Письменник - організатор - митець - наставник. Так, справді Донбас для П. А. Байдебури став рідним. І ще одним підтвердженням цього є його повернення у край шахт і териконів 3 січня 1944 року. По суті Донецьку письменницьку організацію довелося відновлювати заново, кожен крок у її розбудові давався надзвичайно важко: не вистачало коштів на відбудову гірничих копалень, налагодження виробництва металу, електроенергії. Що вже тут говорити про створення періодичних видань, видання творів місцевих авторів! Культури здебільшого думки керівників торкаються спорадично - від ювілейної дати до ювілейної тощо. Але Павло Андрійович не втрачав духу. І результати не забарилися заявити самі про себе: Донецька обласна письменницька стає поряд з Київською та Львівською однією з найчисленніших в Україні. Регулярно виходить часопис "Літературний Донбас", організовано проходять Дні української літератури в Москві, де значну частину учасників становлять письменники-донбасівці. Таким чином літературно-мистецьке життя очолюваної організації виходить на інший рівень: активнішою стає участь її підрозділів в загальноукраїнському літературному поступі. Все це забирало надзвичайно багато часу, тому для улюбленої справи - створення оповідань і повістей залишилися тільки нічні години.

Поряд з цим були обов'язки як керівника культурної комісії облвиконкому. І тут П. А. Байдебура поставав творчою особистістю: організовано проводяться Шевченківські, Франківські урочистості, відкриваються пам'ятні дошки В. Сосюрі, А. Чехову. Особливо багато сил та організаторських здібностей доклав Павло Андрійович для відкриття в Донецьку пам'ятника Великому Кобзареві. Павло Байдебура в організаторській і організаційно розбудовчій спілчанській роботі представляв Донецьку обласну організацію письменників на Першому з'їзді письменників Радянського Союзу та усіх наступних, був делегатом I-VIII з'їздів Спілки письменників України, відзначений за активну літературну роботу урядовими нагородами - орденами Дружби народів та "Знак пошани", низкою медалей та ін.

П. А. Байдебура досконало вивчив історію Донецького регіону, перебіг подій на його тлі, внаслідок чого так чільно звучала тема козацтва у його творчості, проблема першовідкриття вуглевидобутку українцями ("Вогонь землі" та ін.). Найколеритнішим і визначальним образом роману ("Вогонь землі", "Іскри гніву", "Фортеця") з його вирішальною текстотвірною роллю постає образ Гордія Головатого, дії якого і визначають усі сюжетні лінії твору.

Авторові вдалося художньо викінчено втілити й умотивувати історичну зумовленість його морально-естетичного світу, етнічно соціальну основу його характеру, життєвих принципів, уподобань та переконань, устремлінь та характерологічних бажань. "Головатий виступає уособленням волелюбних рис, душевної щедрості, совісті й мудрості українського народу, носієм незгасного вогню його історичного оптимізму. Він - колишній нескоримий кріпак втік на Запорозьку Січ і разом із славнозвісним Іваном Сірком визволяв бранців з турецької неволі, мстився гнобителям народу в повстанському загоні Кіндрата Булавина, бував на Дону і завів там славних побратимів, тримав зв'язки з тюрськими і бахмутськими солеварами, чумакував і будував фортеці... І всюди бунтівниче серце Гордія краялося людським горем, викресувало іскри гніву на визискувачів" Панорамне тло роману відтворює непрості обставини освоєння необжитого донецького степового розгону, особливості споріднення в горі і печалі,

радості і щасті вихідців з різних українських земель - Чернігівщини і Полтавщини, Київщини і Волині та ін. Концепція людської особистості роману "Вогонь землі", його народність визначувані послідовно зреалізованим розглядом подій, явищ та етапних моментів минулого, виявом реальності конфліктів, життя і побуту, що умотивовували соціально-психологічне тло зображеної епохи. Письменникові вдалося не тільки творчо осмислити минувшину, але й відтворити побутові картини зображеної епохи, передати гармонізацію людських взаємин - навіть між колишніми загарбниками та їхніми ворогами. Надзвичайну вагу в тканині романі мають майстерно виписані автором сімейні взаємини, побутові реалії, історичні думи, народні пісні. Захоплюють і полоняють уяву психологічно навантажені пейзажі, що передають п'яні запахи донецького ще незайманого людиною степу, його простори, перебіг низин, мелодійність і надзвичайна інтонаційна тональність, відчуття якої приходить з усвідомленням усього багатства пережитого і відчутого цими просторами:

"Нема кінця-краю хвилястому, з горбами-перекатами, буйно розлогому степу. Просторо. Яруги, низини, продовгасті гористі гребені. Розкинулись байраки, широкі тернові зарості, бовваніють оповиті прозоросивою млою щовби, могили. Стоять на них, вгрюзаючись в землю, мовчазні, таємничі кам'яні баби - свідки кочових стоянок скіфів, половців. Тут їхні полчища місили степ, випасали коней, летіли в кривавих герцях-бойовищах, полонили тисячOVERST простори і невідомо де зникали".

Такі пейзажі доповнюють загальну картину, надають образу відповідної динаміки. Творча стихія роману, його образна система і пейзажне багатство і сьогодні сприймаються як надзвичайно багаті та емоційно колоритні.

За творами Павла Байдебури школярі пізнавали та пізнають мелодіку рідного слова, заглиблюються в художньо-естетичний мікро- і макросвіт української милозвучності (оповідання "Гобелен" і "Дружба" були включені до всеукраїнських підручників).

З позицій актуального й актуалізованого сьогодні легко простежуються літературно-художня чільність Павла Байдебури, велика організаторська діяльність, широчінь людяності його душі, залюбленість у рідний край, уміння бачити в крутих зламах історії конкретні події, що пов'язані з досконалістю української душі, українського характеру.

Якщо предметно поглянути на більш ніж півстолітню літературну діяльність Павла Байдебури, то легко можна виявити, що 1) більшість художніх творів митця присвячені шахтарям, донецькому краю; 2) значна кількість новел та оповідань охоплює висвітлення фронтових бойових реалій, вияскравлює боротьбу донбасівців з німецько-фашистськими загарбниками; 3) зображено історичне минуле українського народу з відбиттям його незламності і волелюбності - талановитої кріпачки Мар'яни ("Гобелен"), гордість співака з народу, який не захотів виконувати примхи пана, а заспівав пісню про народного месника Устима Кармалюка ("Пісня"), класову боротьбу в роки громадянської війни ("В останню хвилину", "Весняної ночі" та ін.); 4) дитячі характери показано викінчено, що й мотивувало їхнє неодноразове перевидання - "Діти шахтарів" (1949, 1950, 1953, 1955), "Таємниця степового шурфу" (1956, 1958), "Як ми шахту будували" (1960); 5) панорамно зображено і відтворено історичне минуле українського народу в романі-трилогії "Вогонь землі", що містить три повісті "Вогонь землі", "Іскри гніву", "Фортеця". Майстерно митець показує

терпеливість українців, їхнє уміння цінувати навіть колишніх ворогів ("Фортеця"). Автор розповідає про події, що відбувалися на території розлогої широчині і неосвоєності донецького степового привілля в кінці XVII - на початку XVIII століття. У центрі уваги події визвольної боротьби місцевого населення за свободу, за свої землі, що так багаті сіллю та кам'яним вугіллям - цим чорним золотом землі.

Критики не залишались байдужими до його творчості, часто наголошували, що "оповідання Байдебури занадто нескладні" (О.Селівановський), манера розповіді проста, що швидше було виявом таланту, а не спрощеним світобаченням. Якраз цим і доступні вони читачеві - змальовують такі знайомі картини шахтарського селища, близьких людей. Інші критики констатували, що письменник "Вдало використовує ... народні вислови, прислів'я, запам'ятовуються його пейзажні картинки, які емоційно збагачують твори" (Є.Волошко). Безперечно, визначальною у творчій стихії Павла Байдебури постає фабульність, водночас подійність не виступає надто динамічною, тому що в більшості випадків містить різноманітні ретроспективні елементи, що зорієнтовані на доповнення, уточнення, узагальнення, осмислення та оцінку побаченого, почутого, пережитого тощо. Це є основною і найбільш навантаженою прикметою його творів - доступних у прочитанні і зрозумілих у їхньому осмисленні.

Твори Павла Байдебури виходили друком у Донецьку, Харкові, Києві, Москві, а також у США та Канаді, окремі з його оповідань входили до шкільних хрестоматій п'ятого та шостого класів ("Гобелен", "Дружба"). Окремі ж твори Павла Байдебури екранізовано.

Творча спадщина Павла Байдебури, його організаторські здібності, літературно-видавнича діяльність, активна громадянська позиція, чітке усвідомлення значущості національного у поступі Держави і сьогодні є знаковими, тому що є прикладом послідовного та свідомого служіння народові, його ідеалам. А ще... Уміння підтримувати соратників і побратимів у найскрутніші для них хвилини випробувань. Він залишається прикладом справжнього громадянина Української Держави, патріотом свого народу в часи, коли за це карали, літературним Майстром, митцем, твори якого і сьогодні є актуальними і вагомими.

ВІРА ПРОСАЛОВА,

*доктор філологічних наук, завідувач кафедри
історії української літератури і фольклористики
Донецького національного університету*

"МОЛЮСЯ ВАМ, ОТІ ДОРОГИ, ДОНЕЦЬКІ, ЧОРНІ, КАМ'ЯНІ...":

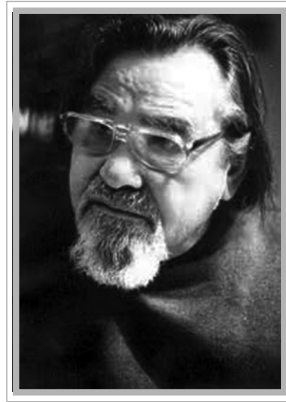
Донбас у художньому Всесвіті Миколи Руденка

*Чим ти рідний для мене, Донбасе, кряжистий мій краю,
Краю скель, териконів, суворих і ніжних степів?*

Так писати про вкриті курявою донецькі дороги міг лише виходець із шахтарського краю, який серцем відчував красу індустріального пейзажу, скрізь, куди не закидала його доля, марив рідною землею. Микола Данилович Руденко народився 19 грудня 1920 року в Юр'івці поблизу Комунарська (нині Алчевська), що на Луганщині, в шахтарській родині, тому все в Донбасі було йому милим і дорогим, навіть курява, що здіймалася над шляхом.

Поет не випадково згадує дороги, адже вони йому, вчорашньому випускникові школи, синові загиблого шахтаря, відкрили шлях у самостійне життя. У нелегкому для родини, що втратила на шахті свого годувальника, 1939 році він як переможець конкурсу на кращий літературний твір поїхав до Києва і вступив без іспитів на філологічний факультет престижного столичного університету. Проте провчився недовго, бо не хотів ніяких поблажок ні на свій стан здоров'я, ні на родинні проблеми, зумовлені матеріальною скрутою. Приховавши, що не бачить на ліве око через травму, якої було йому завдано ще в дитинстві, потрапив на військову службу, яку довелося відбувати у Москві в дивізії ім. Ф. Дзержинського, що охороняла Кремль, Мавзолей і членів уряду.

З початком війни М. Руденко був направлений на курси політруків, а після їх закінчення потрапив на передову, проте на передовій довелося бути недовго. В боях під Ленінградом 4 жовтня 1941 року був тяжко поранений розривною кулею, що вирвала шматок тіла та пошкодила

**Руденко
Микола Данилович**
(19.12.1920 - 1.04.2004)

Український письменник, філософ, громадський діяч, засновник Української Гельсінської Групи. Учасник Другої світової війни. Нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни 1 ступеня, бойовими медалями.

У 1947 р. виходить його перша збірка віршів "З походу" і поета приймають до Спілки письменників України, він стає відповідальним секретарем видавництва "Радянський письменник", редактором журналу "Дніпро", секретарем парткому СПУ.

З 1970-х років Микола Руденко активно долучається до правозахисної діяльності, підтримує стосунки з московськими дисидентами, стає членом радянського відділення "Міжнародної амністії".

У цей же час створює нову теорію додаткової вартості, описавши її в роботах "Економічні монолози" (1975) та "Енергія прогресу", які з'явилися у самвидаві.

У 1974 р. за критику марксизму-ленінізму М. Руденко виключений із КПРС, у 1975 - зі СПУ. У цьому ж році відбувся його перший арешт за "антирадянську пропаганду", а в 1977 р. (5.02) - другий. Його засудили до 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. Твори Руденка

були кваліфіковані як "наклеп на радянську владу". Рішенням Головліту (1978) всі його твори були вилучені з продажу та з вільного доступу в бібліотеках СРСР.

1987 - під тиском громадськості звільнений. Емігрував за кордон - спочатку до Німеччини, потім до США. Працював на радіостанціях "Свобода", "Голос Америки".

1988 - позбавлений громадянства СРСР.

1990 - повернувся в Україну. Відновлений у громадянстві, реабілітований.

1993 - за роман "Орлова балка" йому присуджено Державну премію України ім. Т.Шевченка в галузі літератури.

1996 - нагороджений орденом "За заслуги" 3 ступеня.

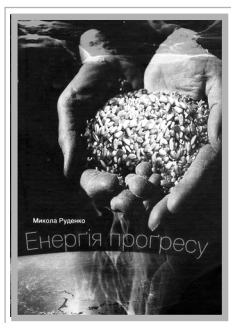
З 1997 р. - член Республіканської Християнської партії.

1998 - вийшли книги "Найбільше диво-життя. Спогади" та "Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії".

Після повернення в Україну мешкав у будинку письменників "Роліт".

Указом Президента України Л.Кучми від 19 грудня 2000 р. за №1347/2000 Руденку Миколі Даниловичу "за активне і послідовне відстоювання ідеї побудови незалежної Української держави, багаторічну плідну правозахисну і літературну діяльність" присвоєно звання Герой України з врученням ордена Держави.

У його рідній школі в Юр'івці (нині - Білянська школа-гімназія) 2011 року відкрили літературно-краєзнавчий музей М.Руденка.

Обкладинка книги
«Енергія прогресу», 2005 р.,
Тернопіль: "Джура"

кістки таза та хребта. Стан, за визнанням лікарів, був безнадійний. Довго довелося йому лікуватися, щоб повернутися у стрій - лишився політруком у прифронтовому госпіталі, з яким дійшов до кінця війни аж до Пруссії. Після демобілізації в 1946 році повернувся до Києва.

Шлях у літературу поет хоч і розпочав у довоєнний час, проте прокладав, уже маючи чималий життєвий досвід, заслужені нагороди: орден Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня, бойові медалі. Після виходу збірки віршів "З походу" поет-фронтовик був прийнятий до Спілки письменників України. Тепер перед ним, капітаном у відставці, інвалідом війни, відкривалися блискучі перспективи, шлях до вершин радянського істеблішменту. Перші шаблі повсякденного життя підтверджували швидке кар'єрне зростання. Працював відповідальним секретарем видавництва "Радянський письменник", був редактором журналу "Дніпро", секретарем парткому Спілки письменників України, членом Київського міського КПУ, а ще виходили поетичні збірки, зароджувалися нові творчі задуми, що потребували втілення, невтомної праці.

Біографія М. Руденка на той час була справді бездоганною, однак безкомпромісна вдача письменника не дозволяла йому закривати очі на негаразди, лишатися байдужим до неправди, змушувала шукати відповіді на болючі питання, що не давали спокою. Студіюючи "Капітал" К. Маркса, особливо четвертий том, він дійшов висновку про хибність теорії додаткової вартості, що враховувала лише експлуатацію робітників, а поза увагою лишала здатність Землі створювати її. В основі ним виведеної теорії лежав закон перетворення і збереження сонячної енергії, який письменник розглядав у площині добротворення. Він гаряче прагнув будь-якою ціною повідомити про своє відкриття, попередити про наслідки помилки К. Маркса, тому написав про це до ЦК, сподіваючись, що прислухаються, звернуть увагу, проте марно. Більше того, його оголосили психічно хворим, а тодішній дружині - викладачеві медичного інституту - настійно рекомендували негайно зайнятися лікуванням чоловіка. Однак із цього нічого не вийшло, вдалося лише зруйнувати його родинне життя, що завдало нестерпного болю, але не зламало.

За критику марксизму, "серйозні ідеологічні ухили в літературній діяльності", як зазначалося у звинуваченні, Миколу Даниловича в 1974 році було виключено з партії, а наступного року - й зі Спілки письменників, що діяла,

звичайно, за вказівкою зверху. Щоб вижити, мусив улаштуватися на роботу нічним сторожем у санаторій "Конча-Заспа", проте не відмовився від своїх переконань, наполегливо шукав однодумців, тому налагодив контакти з іншими правозахисниками: Андрієм Сахаровим, Петром Григоренком, Оксаною Мешко, Ніною Строкатою та багатьма іншими. Письменник усвідомлював, що "без страждання не може бути творчості, без творчості не може бути творця", тому продовжував працювати і бити на сполох, скільки вистачало сил. "Чим більше тиснули на Миколу, тим твердіше відстоював він свої погляди", - згадував про цей період із його життя П. Григоренко.

Тепер, щоб знайти шлях до читача, письменник освоює наукову фантастику, висуває свою версію загибелі планети Фаетон, вірячи, що людина здатна як створити все, за винятком хіба що земної кулі, так і зруйнувати, тому й попереджає про можливі наслідки її дій. Роман "Формула Сонця", відданий до видавництва "Радянський письменник", хоч і був підготовлений до друку, проте так і не був тоді опублікований. Кривава вакханалія тільки набирає обертів.

Незабаром, у 1977 році, М. Руденко був заарештований. На свій захист він сказав: "Ні, я не вважаю, що всі мої міркування непомилні. Але я не помиляюся в основному: ніякого злочину супроти радянської влади я не вчинив. Усе, що я робив, було скероване не проти радянської влади, а проти бюрократичних спотворювань нашої держави". Однак суд, що відбувся при зачинених дверях у Дружківці, що на Донеччині, виніс йому суворий вирок: 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Так тоталітарний режим розправився над правдошукачем, який дбав про збереження цивілізації, захист людської гідності. Покарання довелося відбувати у селищі Барашево (Мордовія), потім Кучино Чусовського району Пермської області, а з 1984 року разом із дружиною, яка була покарана за спроби передати на волю його твори, - у селищі Майма Гірсько-Алтайської автономної області. В умовах суворого режиму, що ламав і сильніших фізично, і набагато молодших від нього, письменник не втратив людської гідності, навпаки, використовував кожну вільну хвилину для творчості, лишаючись вірним своєму покликанню.

Звільнений у 1987 році, не маючи житла, яке після арешту було конфісковане, М. Руденко емігрував спочатку до Німеччини (1987), а потім - до США (м. Нью-Йорк). Тут він дістав можливість вільно писати і друкуватися, працювати спочатку на радіостанції "Свобода" (Німеччина), потім - "Голос Америки" (США). У цей час його твори перекладаються англійською, німецькою, французькою та іншими мовами і виходять за межами України. У 1990 році його обрано Дійсним членом Української Вільної Академії Наук (США), нагороджено літературною премією Українського фонду культури ім. В. Винниченка, проте його душа линула в рідний край.

У цьому ж році М. Руденко повернувся в Україну, щоб працювати на своїй землі, заради якої "мерз у болотах, йшов під свинцем вологою ріллею", заради якої, зрештою, жив. Образ рідної землі набуває у нього амбівалентного тлумачення. Це об'єкт замилювання і розчарування, технічного прогресу і руйнації, джерело сили і водночас загрози життю. Особливо тепло відгукується він про Донбас: "Чим ти рідний мені?.. Чим ти вріс в мою душу навіки? / Може, тим, що зростав я на схилах твоїх крем'яних? / Може, тим, що у шахтні струмки, у замулені ріки / Я купатись ходив і любив побродити по них?". Атрибути рідного краю, схоплені спостережливим оком митця, відбивають не лише замилювання його красою, а й розуміння наслідків людського втручання. "Той, кому справді болить, намагається

висловитися просто і природно, як просто і природно болить серце", - підкреслював Леонід Талалай одну з характерних ознак манери свого побратима по перу.

Лірика, що дозволяла швидко реагувати на події, відбиває шлях духовних пошуків і прозрінь Миколи Руденка. Дебют автора мало чим відрізнявся від інших: ті ж згадки про фронтові будні, дорогою ціною здобуту перемогу, все та ж типова для того часу риторика, а іноді й кон'юктурний підхід до тем, що були актуальними на той час. Довірливість інтонацій, без сумніву, імпонувала читачам, а монологічна форма викладу дозволяла не лукавити з ним, а висловлюватися щиро, відверто:

*Я не стогнав, - не дозволяла совість.
Я тільки сам до себе говорив:
Яка ж тут може бути випадковість,
Коли ми всі йдемо в один прорив?*¹

Усвідомлення себе часткою великого народу-переможця додавало сил, змушувало забувати про особисте.

Після розвінчання культу Сталіна в поета відбувся світоглядний злам, наче полуда спала з очей, розчахнувши душу на дві частини: "півсерця - в зорях, пів - у хижій млі". Свої одкровення поет хоче донести до читача, проте знаходить нерозуміння в тих, хто дбає лише "про своє корито, про хату скраю та про гаманець".

Поступово поет звільняється від прямолінійності, виробляючи свою власну життєву філософію, суть якої полягає в єдності всього суцього, пантеїстичному світосприйнятті, вірі в безсмертя душі.

*Я небо вечірнє гортаю, мов книгу, -
І зорі, як букви, стають у рядки.
Слівце помірковане,
Кволе,
Обачне
Мені не годилося там, у бою.
Об Сонце, неначе об коло наждачне,
Я вичистив совість і душу свою*²

Тепер поет прагне відмежуватися від житейської суєти, щоб зосередитися на головному: духовних основах буття. "Руденко - поет серйозний і вдумливий, лірика його - це насамперед лірика філософського роздуму, і якщо, в окремих випадках, можна говорити про ілюстративний характер його поезій, то це ілюстрація не скороминулих політичних гасел, а непроминальних - у збірному розумі людства - світоглядних вартостей", - небезпідставно вважає Ігор Качуровський.

М. Руденко - не лише автор багатьох поетичних збірок, а й романів "Слідами космічної катастрофи" (1962), "Чарівний бумеранг" (1966), "Орлова балка" (1970-і), "Син Сонця - Фаєтон" (2002), книг "Найбільше диво - життя. Спогади" (1998), "Енергія прогресу. Нариси

¹ Руденко М. Д. Вибране: Вірші та поеми (1936-2002) / Упорядкування, передмова і післямовами Л.Талалая. - К.: Дніпро, 2004. - 800 с. - С. 101.

² Там само. - С. 77.

з фізичної економії" (1998) та інших творів. У різних сферах діяльності - науковій, публіцистичній, літературній - він виявляє цілісність натури, проникливість і розважливність. Свої філософські прозріння, економічні спостереження виклав у працях "Економічні монологи" (з'явилася в самвидаві в 1975 році), "Шлях до хаосу", а також висловлює устами героїв, які, як і автор, прагнуть збагнути таємниці Всесвіту, своє місце в ньому.

До фантастики письменник звернувся, шукаючи ту нішу, яка б дозволяла показати в інших часопросторових вимірах те, що діялося на Землі, зокрема в Радянському Союзі, але про що не можна було й згадувати. У романі "Чарівний бумеранг", наприклад, зображено розвиток цивілізації, яка суперечила законам природи і моралі, що й призвело до загибелі десятої планети Сонячної системи - Фаєтону. Письменник висловлює гіпотезу, суть якої полягає в тому, що причиною загибелі планети були не якісь космічні катастрофи, а її мешканці, здатні не лише творити, а й руйнувати.

"Для поета і мислителя Галактична Монада уявляється в образі Вселенської Матері чи Бога, вона уособлює в собі Незрівнянну Могутність, Світову Любов, Невмируще життя..., - коментує позицію автора в романі "Ковчег Всесвіту" М. Жулинський. - Це той жаданий і недосяжний ідеал всеохопної мудрості і космічної правоти, предвічного устремління людства до Вищого Суду, який визначить, врешті-решт, правоту одних і несправедливість інших, згармонізує життя, внесе порядок та лад і в людські душі, і в земну цивілізацію".

У науково-фантастичних романах здебільшого осмислюється тема духовної єдності як запоруки прогресу, про який неухильно мріяв автор, акцентується ідея Всесвіту як єдиного взаємозв'язаного цілого. Тому фантастика була способом привернення уваги до вселюдських проблем, служила застереженням від згубної ідеологічної конфронтації.

Плідна творча діяльність письменника в 1993 році була відзначена Шевченківською премією. Визнання здобули його поезії та роман "Орлова балка", що був уперше надрукований за межами України, в Балтиморі (США), адже у творі зображувалося те, чого в Радянському Союзі, якщо вірити тодішній офіційній інформації, не було й не могло бути: торгівлю наркотиками, контрабанду та інші подібні явища. Сміливість письменника виявилася не лише в зображенні тем, на які було накладено табу, а й у характері їх осмислення, що виходив за межі соцреалістичних канонів.

Дія в романі "Орлова балка" відбувається спочатку в Одесі, що постає осередком мистецьких сил, злочинності та контрабанди, а потім переноситься у шахтарське містечко Донбасу, куди Іван, щоб урятувати від пияцтва, перевозить свого брата - талановитого художника Володимира Тарана. Однак локалізація дії не означає протиставлення: злочинної, скажімо, Одеси і трудового шахтарського містечка, що виявляється Меккою для спостережливого художника, який зумів передати на полотні те, що для більшості мешканців міста стало вже звичним, а тому й непомітним.

У романі відчутна поетизація шахтарського краю, індустріальних пейзажів - по-своєму прекрасних і водночас загрозливих. "Проте в Донбасі взагалі не можна визначити, чия

курава над тобою плаває - твоя власна чи, може, принесена від сусідів, - зазначає письменник. - Орлова балка теж цього не знала - вона, святкова й урочиста, так відкидала ту куряву, як юність відкидає обивательську практичність, лишаючи для своїх поривань чистоту незатьмареної романтики. І люди мимоволі тягнулися до балки, мовби вона була єдиним храмом, котрий заслуговував на їхню шану". Природа в романі зображується храмом, що потребує особливого ставлення, адже людина, підкоряючи її, нерідко бездумно користується її дарами. Письменник намагається привернути увагу до екологічних проблем, показати, як митець відкриває людям те, повз що вони проходять кожного дня, не помічаючи найочевиднішого.

Неодмінною прикметою шахтарських міст є, звичайно, терикони, що символізують, з одного боку, освоєння підземних надр, а з іншого - становлять загрозу навколишньому середовищу, людському життю, бо випромінюють шкідливі для здоров'я людей сіркові сполуки. Події в романі набувають багатоаспектного висвітлення: через сприйняття художника, шахтарів, членів їхніх родин. Завдяки висвітленню з різних позицій конкретна подія чи ситуація набуває багатовимірності. Так, наприклад, шахтарі спостерігали за наполегливою боротьбою Григорія Медуні з териконом, що наступав на Орлову балку і загрожував замуленню струмочка, проте лише після того, як це намалював Володимир, непомітно, нарешті, стало помітним, очевидним, набуло глибокого змісту.

Тема митця, який заробляв виготовленням ікон, що продавалися за кордон, дозволяє простежити, як вразлива творча особистість реагує на забруднення навколишнього середовища, прагне привернути увагу до бездумного винищення природного ландшафту. Шлях Володимира Тарана - це пошуки себе, подолання поразок і падінь, спроби морального очищення і спокути.

Картина "Каяття" подається через сприйняття кількох героїв: самого автора, який лишився невдоволеним, бо каміння на його полотні "не заговорило", як хотілося б художнику; Ксені, яка віддає перевагу іншій роботі Володимира і, нарешті, Грицька Прокоповича, який не міг відвести від неї очей, вражений спостережливістю маляра. "Свіже око, - похмуро й винувато буркнув він. - Ми звикли до цього неподобства, а вам одразу заболіло". У цих нехитрих словах літньої людини - найвища похвала. Невипадково Марко Павлишин вважає цю картину "пропагандивною", маючи на увазі реакцію глядачів, які усвідомили небезпеку і збудували мур, що запобігатиме сповзанню терикона в балку. Однак це часткове вирішення питання, адже терикон наступатиме з іншого боку. Та й подібних териконів у кожному шахтарському містечку чи виселку чимало. М. Руденко як виходець із шахтарського краю, одного з найбільш забруднених регіонів України, розумів це, адже його рідна Юр'ївка знаходилася поблизу Комунарська (нині Алчевська)¹. Це місто і зараз служить своєрідним лакмусовим показником напрямку вітру, адже забруднена його частина завжди вказує, в якому напрямку розносяться їдкі часточки диму від хімічного комбінату, що знаходиться у центрі міста.

¹ Комунарськ зустрів мене їдким і нестерпним доменним та мартенівським димом, про який я вже встиг забути. Вокзал стояв просто біля домен, полум'я разом із чадом вихоплювалося з черева металевих потвор. А місцеві люди так до цього звикли, що почувалися тут, ніби десь на узліссі", - згадував письменник відвідини рідних місць.

В романі "Орлова балка" описано чотири картини, які привертають увагу глядачів, породжують дискусії, виявляють різні погляди на зображене. Неоднозначність рецепції закономірна, адже герої мають різний життєвий досвід, смаки, не завжди розуміють авторський задум, "мову" барв, ліній, штрихів. "Малярство - так говорить народна мудрість - також зрозуміле лише знавцям, хоча бачити його може й осел", - вважав Ульріх Вайсшайн. Твори мистецтва тим і цікаві, що дають простір уяві, задовольняють естетичні смаки, викликають емоційну реакцію, що нерідко стає стимулом до дії.

Письменник намагається передати етапи творчого процесу: виникнення задуму, художньої обробки матеріалу, авторської оцінки створеного, його шліфування тощо. Написана не без впливу Ксені, картина "Берег вічності" містить цікаве поєднання деталей, багатозначність яких очевидна. На пагорбі зображено стару напівзруйновану церкву, крізь мури якої пробивається молодий клен, що символізує нове, чітко невизначене, проте вже помітне спостережливого оку митця. "Одне вмерло, друге ще не народилось" - так сприймає Ксеня зображене. На передньому плані цієї картини подано циганку та її родину довкола вогнища, що не тільки зігріває, а й очищає, вселяє надію, віру в божественну справедливість. Деталі картини мають багату символіку, від усвідомлення їх значення залежить сприйняття твору. Самому художникові здається, що він передав на полотні всеприсутність Творця, єдність усього суцього. Пантеїстичні роздуми Володимира Тарана доповнюються авторським відступом, що підтверджує близькість їхніх поглядів і мистецьких принципів.

Остання описана в романі картина - "Причинна" - дає простір для різночитання, провокує неоднозначність рецепції, демонструє дивовижну інтерпретаційну невичерпність, бо зображує, як дівчина, що в роки Другої світової війни втратила всю родину, танцює голою перед робітниками і німецькими наглядачами. Краса оголеного тіла на тлі світанку здається дивовижною, а сама героїня - Надійка - не божевільною, а провісницею нової ери, що не знатиме жахів війни. Оголеним дівочим тілом підкреслюється нехтування умовностями світу, природна чистота, а танцем - розкутість, магічна сила дійства, що змушує хоч на хвилинку забути про лихоліття. Мистецькі твори, як показано в романі, непокоять, хвилюють, викликають здатність співпереживати і, зрештою, відповідати "за те, куди природа нас веде".

М. Руденко - письменник-універсал, якому притаманні планетарні масштаби мислення, стійкість і наполегливість у відстоюванні життєвих переконань. Ні психологічний тиск, ні моральні тортури, ні мордовські концтабори, ні навіть позбавлення громадянства не зламали його, не знищили творчої снаги, бажання творити для України і всього людства. Його життя і багатогранна діяльність як поета, прозаїка, фантаста, науково-економічного дослідника, правозахисника назавжди залишаться у пам'яті нащадків, бо він любив цю землю "без міри", творив для неї і всіх нас, його співвітчизників.

ВОЛОДИМИР ШЕВЧУК,

доктор економічних наук, професор, перший проректор Державної академії статистики, обліку та аудиту, голова товариства ім. С. Подолинського, м. Київ

МИКОЛА РУДЕНКО - МИСЛИТЕЛЬ СВІТОВОГО ВИМІРУ

Микола Руденко (1920-2004), визначний представник України, народжений на Донбасі, відомий українському та зарубіжному загалу як письменник і правозахисник, дійсний член Української вільної академії наук у Нью-Йорку, Герой України водночас є глибоким мислителем національного та світового виміру. Його філософський та економічний доробок ще чекає на вивчення і певне осмислення науковцями.

У першій половині 1970-х років ним створені унікальні за парадигмальністю і новизною економічні праці: поширювана самвидавом "Енергія прогресу" та видані за кордоном "Економічні монологи", заборонені в колишньому СРСР. Поряд із правозахисною діяльністю Миколи Руденка вони стали причиною його 11-річного позбавлення волі, а до українського читача дійшли аж через чверть століття після написання.

В ув'язненні Микола Руденко створив працю "Не заглядаючи у святці", а відразу після заслання (у другій половині 1980-х рр.) видав у США розвідку "Шлях до хаосу", в якій на фізико-економічних засадах виклав власне бачення економіки СРСР та дав оцінку спробам її реформування тодішнім радянським керівництвом, показав безперспективність розвитку економіки радянського варіанту.

Після повернення в незалежну Україну Микола Руденко написав низку новаторських економічних праць із проблем національного господарства України, міжнародної економіки та світової економічної думки. 2002 року написано працю "Глобалізація і Україна", оприлюднену у пресі як статтю, включену до другого видання книги "Енергія прогресу", яка побачила світ після смерті мислителя. З огляду на те, що стаття виявилася останньою Руденковою публікацією економічного змісту, автор цих рядків пропонує вважати цю працю його економічним заповітом. Нижче подається її стислий науковий аналіз.

Парадигмальним є Руденкове бачення значущості економічної науки, від якої, на його переконання, "залежить життя на землі". Такої оцінки її ролі для людської життєдіяльності до Руденка не було ні в українській, ні світовій науковій думці, включаючи дослідження найповажніших нобеліатів. Український економіст-новатор показує, як недостатність і хибність визначення лише однієї з основоположних категорій - субстанції вартості, зробивши ХХ століття найкривавішим періодом земної історії, надалі загрожує планетарним занепадом або навіть загибеллю цивілізації.

* Матеріал надано Українським культурологічним центром (м. Донецьк).

Микола Руденко заповідає нам низку найпосутніших із відкритих ним економічних парадигм. Найперше він викладає бачення закономірностей економічного розвитку. Учений принципово по-новому бачить суб'єктів, які визначають програму людської життєдіяльності. Він відкриває новітню наукову основу планування та програмування, стверджуючи, показує великий потенціал фізичної економії, яка досліджує енергетичні підвалини життя народів, без яких неможливий не лише розвиток - неможливе саме життя на планеті.

Микола Руденко першим у національній та світовій економічній думці з позицій фізичної економії показав обмеженість теорій вартості й додаткової вартості. З одного боку, він застерігає нащадків від згубної небезпеки економічної неграмотності у визначенні вартості. Він обґрунтовує, що А.Сміт і К.Маркс не розвідали джерело додаткової вартості до кінця, пропонує свій оригінальний підхід до цієї проблеми: "Його ж слід бачити там, - переконаний учений, - де народжується нова матерія, а разом із новою матерією - нова енергія. Це відбувається лише в процесі фотосинтезу - тобто на пшеничній ниві". Найголовніша помилка А.Сміта й К.Маркса, на думку М.Руденка, виявляється у твердженні, ніби пшениця також народжується з людської праці.

Ці фізико-економічні засади дозволяють мислителю сформулювати принципово нову парадигму місця й місії України в теперішньому глобалізованому світі. Її сучасне становище на земній кулі він розцінює як елітарне і наводить відповідні аргументи. Перший полягає в тому, що "впродовж тисячоліть цю землю було законсервовано для вирішального уроку в історії людства, який сьогодні названо глобалізацією". Наведений Руденком другий аргумент віддзеркалює його переконаність у тому, що "земна цивілізація підходить до свого завершального екзамєну, а його підсумки значною мірою залежатимуть від того, як цей екзамєн складе Україна".

Позиціонування глобальної місії України спирається на органічний симбіоз економічного та космічного мислення, якого науковець суворо дотримується. Так, розрізняючи сучасний фотосинтез і фотосинтез минулих епох, він вказує, що Україна обділена Природою в розумінні запасів нафти чи газу. Однак фотосинтез минулих епох абсолютної додаткової вартості не породжує, до того ж підземні джерела законсервованої сонячної енергії (нафта, вугілля, природний газ тощо) активно вичерпуються.

Економічний заповіт Миколи Руденка містить заклик "мислити космічно". Учений заповідає і відповідну цьому мисленню практику господарювання, а саме: якомога більше фінансів перепускати через землеробство, бо наше збагачення відбувається тільки тут. Адже відомо, що засіяна нива за нормальних умов подвоює вкладені в землеробство кошти, причому ніде більше не отримують стовідсоткового доходу. Український інтелектуал наголошує, що ми тут маємо справу з багатством абсолютним, а не відносним, тобто з нарощуванням нової матерії, отже й новітньої енергії, що є прибутком насамперед космічним, а не лише бухгалтерським. Отримана тут (саме тут!) абсолютна додаткова вартість потім через працю вливається в суспільство, продукуючи промислові товари. Якщо мислити глибінніше, то під цим законом фізичної економії стоїть закон збереження й перетворення енергії.

Ці фундаментальні положення учений кладе в основу подолання кризи в українській економіці та обґрунтування і втілення національної економічної стратегії. Головну мету Микола Руденко ще 2002 року вбачав у тому, аби до 2012 року довести продуктивність землеробства до 100 мільйонів тонн товарного збіжжя на рік. Микола Руденко наголошує на підвищенні продуктивності хліборобства і доводить потребу збільшити та максимально зде-

шевити кредитування сільського господарства, забезпечувати сільгоспвиробників так, як забезпечують армію під час війни. 100 мільйонів тонн товарного зерна у свою чергу стають конкретною основою досягнення найактуальніших для України цілей.

"...Проблеми газу й нафти відпадуть самі собою", - стверджує мислитель. Він не запечує розвитку промисловості, проте наголошує, що панівним повинно залишатися землеробство. Як економіст-новатор, Микола Руденко підкреслює загальнонаціональну грандіозність цього завдання. "Хто полюбляє говорити про економічну стратегію України, той мусить побачити її саме тут", - викладає мислитель її бачення з погляду фізичної економії.

Микола Руденко вважав своїм обов'язком розтлумачити сучасникам і нащадкам одну з монетарних парадигм світової економіки, природа якої теоретично не з'ясована, хоча практично добре відома у розвинених країнах. З позицій фізичної економії він розкрив причинно-наслідкові зв'язки світової практики субсидування сільського господарства у найбільш розвинених країнах. З'ясовуючи, що відбувається в практиці субсидування, учений звертається до вже наведеного розмежування двох різновидів фотосинтезу, підкреслюючи глибинний зміст парадигмальних змін у задоволенні космічно грандіозних енергетичних потреб економіки.

Пр-перше, промисловість упродовж усього часу її розвитку базується на фотосинтезі попередніх епох й існує виключно завдяки спалюванню його продуктів - вугілля, нафти, газу тощо. Натомість енергетичне забезпечення сільського господарства буквально на наших очах зазнало істотних змін. Донедавна всі його силові потреби вирішували завдяки сучасному фотосинтезу (орали, сіяли й збирали врожай волами та кіньми, які живилися за рахунок вівса, сіна тощо), причому це відбувалося всередині сільського господарства, шляхом самозабезпечення і без втручання держави.

По-друге, логіка ринку (причому його практика, а не теорія) в економічно розвинених країнах призвела до запровадження та узаконення енергетичного перерозподілу між селом і містом у вигляді фінансових дотацій селу. Якраз у цьому й полягає феномен збагачення багатих країн та занурення бідних у все більші злидні. Микола Руденко попереджає: так буде доти, доки в бідних державах не запанує розум. І підкреслює: це найперше стосується України.

З метою виходу на рівень Західної Європи потрібен крок, що полягає у невідкладній гармонізації промислово-державних і сільськогосподарських відносин. Він застерігає Україну від повторення помилок Аргентини. Її занепад мислитель пояснює загальною недосконалістю економічної науки, переходячи таким чином до заключної частини свого заповіту, присвяченої актуальним проблемам теорії та історії сучасної світової і національної економічної думки.

Викладені аргументи стають основою двох наступних фундаментальних висновків. Перший, про який уже йшлося: фізична економія - це та наука, від якої залежить життя на землі. Другий: світова економічна наука досі не має еталона вартості. Базуючись на цих висновках, економіст-новатор заповідає нам стисле, проте надзвичайно глибоке новітнє бачення зміни парадигм еталона вартості. Якщо на початку ХХ століття цим еталоном слугувала унція золота, то вже в другій його половині вона була розвінчана як еталон, а золото лишилося просто дорогоцінним металом. Український науковець поділяє думку західних економістів, заклопотаних перетворенням американського долара на своєрідний еталон вартості. Він вказує на хибність вирішення цієї проблеми шляхом її політизації, бо гроші не можуть бути еталоном вартості, і робить вирок існуючим намірам домовитися на основі політекономії.

"Тут однозначно потрібна фізична економія", - безапеляційно стверджує Микола Руденко. Досліджуючи цю проблематику, він виявляє гідну подиву глибинність мислення. Учений пов'язує гроші, котрі у технократів виглядають суто технологічно, з найболючіши-

ми проблемами сталого розвитку і виживання людства. Микола Руденко формулює висновки, які слід розцінювати як його піонерний внесок у створення на засадах фізичної економії новітньої монетарної теорії. Зокрема він доводить, що товаром усіх товарів є пшениця, бо якраз із неї та інших культурних злаків на земній кулі з'явилася вартість взагалі і навіть абсолютна додаткова вартість. Еталоном вартості найдоцільніше зробити тонну або центнер пшениці. Якби це справді сталося, сотні мільйонів землян були б врятовані від голодної смерті.

Надзвичайно важливими для утвердження новітньої парадигми економічного знання та нового бачення історії світової і національної економічної думки є положення роботи М.Руденка, що містять порівняння фізичної та політичної економії, аналіз змісту і найпо сутніших надбань французької та української наукових шкіл фізичної економії.

Український економіст не приховує розчарування тим, що Ф.Кене невдовзі забули, а перемогла трудова теорія вже згадуваного А.Сміта, яка на Заході й досі є панівною. Учений тонко вловлює специфіку того феномена економічних успіхів Заходу, якого досі не розкрив жоден із найповажніших дослідників. Він підкреслює, що ці успіхи пояснюються не теорією, а практикою - перемогою ринкових відносин.

Уперше розкриваючи нам і світові парадоксальність взаємозв'язку економічної теорії і практики, Микола Руденко вказує, що на Заході й досі вірять, ніби "ринкові відносини народилися з теорії Адама Сміта, хоча насправді все навпаки: з трудової теорії народився марксизм, який одразу ж ліквідував ринок". Він доводить причини усіх цих непорозумінь: фізична економія Ф.Кене не дістала фундаментальних наукових підтверджень, а відтак перемогла політична економія, якій наукові підтвердження були не потрібні - вона зайнялася тлумаченням зовнішньої наочності.

Український інтелектуал викладає положення щодо структури та субординації економічного знання, яких у національній та світовій науковій думці до нього ніхто ніколи не розкривав. Учений не відкидає трудову теорію (політичну економію), а бачить її такою, як вона є, тобто як політичну науку. Він наполягає на узаконенні фізичної та політичної економії за аналогією до фізичної та адміністративно-політичної географії.

Мислитель підкреслює, що в особі Сергія Подолинського у XIX столітті Україна отримала геніального вченого, котрий розробив науковий апарат фізичної економії. Він розглянув сутність додаткової вартості як додаткової енергії Сонця, що споживається землянами через землеробство. Ідеї С.Подолинського використав Володимир Вернадський, створивши парадигми земної біосфери і ноосфери. На цих засадах з'явилася й "Енергія прогресу" Миколи Руденка. Відтак сьогодні можна говорити про українську школу фізичної економії.

На часі усвідомлення унікальності творчого надбання визначного національного мислителя. Створений ним доробок потребує поглибленого вивчення фахівцями з філософії, космології, економії, інших галузей знання та донесення результатів їх досліджень до українського і світового загалу.

Нація і людство мають осягати велич українського інтелектуала. Належить уважно вчитатися хоч би в перший абзац його економічного заповіту, аби усвідомити, ким є для нас і нащадків Микола Руденко. Він є унікальним мислителем, який відкриває природні закони розвитку людства на століття й тисячоліття. Він є інтелектуальним лідером нації, який доводить спроможність українського народу своєчасно налаштуватися на програму глобального розвитку, визначаючи своє місце в світовому русі.

ЛАРИСА МАЗИТОВА,

кандидат історичних наук, доцент Донецького державного університету управління

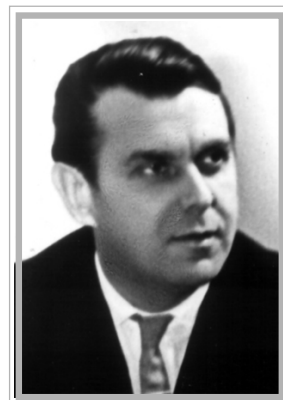
ВОЛОДИМИР ДЕГТЯРЬОВ: ОСОБИСТІСТЬ НА ТЛІ ЕПОХИ

Кожний час має свій вектор розвитку, обирає своїх героїв. Повоєнна епоха, надзвичайно насичена реформами, перетвореннями, новаціями, у винятковій напруженості й стрімкості руху вибирала яскравих і непересічних особистостей. Особистість Володимира Дегтярьова була саме такою, що дозволила сформувати долю Героя - одночасно яскраву й трагічну, пов'язану з долею країни й трудового Донбасу.

"Шалений ставрополец" вирвав Юзівський Донбас із тенет соціальної неперспективності, перетворивши його на найбільш розвинутий регіон не тільки України, СРСР, але і Європи. І якщо суспільство завжди очікує від лідерів більше, ніж ті можуть і готові йому дати, то В. Дегтярьов не був ідеалістом стосовно керівництва СРСР, яке намагалось завжди взяти, вичавити з Донбасу і його жителів по максимуму, відскіпавшись мізерними відрахуваннями й постановами "обіцяноквого" характеру. Тільки відповідальна, тверда позиція В. Дегтярьова за увесь час його перебування на посаді першого керівника Донецького раднаргоспу й Донецької області не дозволяла жителям краю обманюватися у своїх очікуваннях. Він завжди покладався на існуючу реальність, на свої сили, досвід, інтуїцію й на команду однодумців, якими за ці роки стали практично всі жителі області. Володимир Іванович своєю енергією, ставленням до справи, усвідомленням найвищої відповідальності перед людьми згуртував у єдине ціле величезний Донбас. Край підземної жар-птиці став для нього культом.

Подивимося, що ж передувало становленню його характеру та його численних талантів - організатора, науковця, далекоглядного стратега і невтомного мрійника, що зміг свої мрії зробити реальністю для величезного промислового краю.

Володимир Дегтярьов народився 19 серпня 1920 р. у м. Ставрополь в родині робітника. Після закінчення Московської гірничої академії в 1942 р. розпочав трудову діяльність у тресті "Хакасвугілля" Красноярського краю.

Дегтярьов
Володимир Іванович
(19.08.1920-16.10.1993)

Радянський державний діяч і господарник, який зробив помітний внесок у історію розвитку Донецького регіону, зокрема під час його керівництва відбулося становлення Донецька. Секретар Донецького обласного комітету КП України (1957-1962), голова Донецького обласного раднаргоспу (1962-1963), 1-й секретар Донецького промислового обласного комітету КП України (1963-1964), 1-й секретар Донецького обласного комітету КП України (1964-1976), з 1966 р. член ЦК КП України, ЦК КПРС, у 1971-1976 роках - член Політичного бюро ЦК КП України. У 1976-1987 роках - голова Державного комітету з безпеки робіт у гірничій промисловості і гірничого нагляду при Раді Міністрів Української РСР.

Нагороджений чотирма орденами Леніна (1957, 1966, 1970, 1973), орденом Трудового Червоного Прапора (1947), орденом Дружби Народів (1973). Герой Соціалістичної Праці.

21.11.2001 р. на вшанування пам'яті видатного керівника у Ворошиловському районі м. Донецька встановлено бронзове погруддя В. Дегтярьова (автори - Ю. Балдін та А. Лукін). Про роки його роботи в Донецьку нагадують також меморіальні дошки на будівлях Ворошиловського виконкому.

На початку 1944 р. молодий гірничий інженер був направлений на відновлення вугільних підприємств Ростовської області (шахта "Неждана" тресту "Шахтантрацит") на посаду начальника дільниці. У 1946 р. він був переведений на відновлювану шахту №15-16 тресту "Туковвугілля", де пропрацював до кінця 1948 р.

У 1948 р. В. Дегтярьов одержав призначення на одну з найстаріших шахт Донбасу №1 "Центральна" (що почала працювати в 1912 р.) тресту "Чистяковантрацит" у м. Чистяково (нині Торез). Новоприбулому головному інженерові необхідно було завершити тривале відновлення підприємства й розширити обсяги виробництва. Підкреслимо, це був час початку "холодної війни", а Донбас як центр радянської промисловості був найважливішим регіоном, можна сказати, промисловою базою обороноздатності країни. Тому тут швидко виростили керівники.

На "Центральній" В. Дегтярьов працював з 1948 по 1950 р. Молодий гірничий інженер вигідно відрізнявся на загальному тлі управлінських кадрів тресту "Чистяковантрацит". Важкі роки військового й післявоєнного періоду становлення особистості, висока відповідальність, професіоналізм виробили комплекс якостей, необхідних для керівника вугільним підприємством. У 1950 р. після ретельної перевірки органами МГБ його призначають начальником "Центральної".

Обійнявши посаду начальника шахти, Володимир Іванович, відповідно до державного курсу підйому вуглевидобутку й опираючись на власний досвід, визначив пріоритетні напрямки в роботі керованого ним підприємства - розвиток циклічної організації праці, залучення й закріплення на шахті молодих робітників, обмін досвідом із кращими вугільними підприємствами Торезо-Сніжнянського вугільного району. На початку 1950-х років "Центральна" стала одним з найуспішніших підприємств Донецької області.

У 1953 р. В. Дегтярьова призначають керуючим трестом "Чистяковантрацит". У зв'язку із цим значно збільшилися масштаби роботи. Природно, трест - це не шахта, таких шахт як "Центральна" у тресті було більше десятка. Та й досвіду бракувало - мав неповних 33 роки. Необхідно було багато чого довідатися й учитися в досвідчених шахтарів.

За короткий термін трест "Чистяковантрацит" перетворився на центр передового гірничого досвіду. Шахта № 3, де в 1948 р. проводилися випробування вугільного комбайна "Донбас", активно впроваджувалася механізація й автоматизація видобутку вугілля, стала першим випробувальним майданчиком новітньої гірничої техніки. У 1953 р. високі темпи вуглевидобутку на чистяківських шахтах забезпечувалися завдяки повсюдному впровадженню передових методів організації праці й нового гірничого обладнання. Досвід роботи вугільних підприємств тресту "Чистяковантрацит" вивчали гірники Кузбасу, Караганди, Воркути, Далекого Сходу, Підмосков'я й Львівсько-Волинського басейнів, а також фахівці зарубіжних країн...

Однак у середині 1950-х років у вугільній промисловості країни намітилися кризові явища: знизилися темпи вуглевидобутку, до того ж позначилася однобічність відновлення: шахтне будівництво зростало, а соціальна інфраструктура Донбасу перебувала в критичному стані. Наростала кількість невирішених соціальних проблем у шахтарських містах і селищах Донбасу.

Так, у цей період в регіоні на одну людину припадало 3-4 кв. м житла. Звичайним

уважалося проживання в 8-квартирних будинках до 30-32 родин, у кімнатах площею 12 кв. м найчастіше тулилося 6-8, а то й 10 осіб.

Ще складнішими були проблеми благоустрою населених пунктів вугільних регіонів краю. У Сталінській області державний житловий фонд у робітничих селищах був позбавлений каналізації й водопроводу. Багато шахтних селищ були розташовані на відстані 35-40 км одне від одного й не мали під'їзних сполучних доріг. Система водопостачання не забезпечувала потреб прискороного розвитку промисловості й населення, яке постійно збільшувалося. Охорона здоров'я області перебувала в жалюгідному стані - в 1950 р. по м. Сталіно на 1000 робітників було 8,3 лікарняних місць, а в 1955 р. - 6,4, по області - 7,6 ліжок для хворих.

На тлі загального падіння показників вугільної галузі трест "Чистяковантрацит", як і раніше, мав високу динаміку показників в усіх напрямках виробничої діяльності. Через багато років торезька газета "Гірник" напише: "Ветерани "Чистяковантрациту" пам'ятають, як у 50-ті роки трест очолив молодий керівник. Під його керівництвом вугільні підприємства не просто процвітали, то був потужний, чітко налагоджений механізм, що працював практично без збоїв. Городяни пишалися цим. За заслуги в розвитку шахт Тореза В. Дегтярьов одержав звання Героя Соціалістичної праці, що для керівного робітника того часу було рідкістю".

Практичний інтерес партійних органів країни до вугільної промисловості Донбасу сприяв серйозним змінам у кар'єрному рості багатьох перспективних інженерно-технічних працівників галузі. В. І. Дегтярьов зненацька для себе одержав направлення на партійну роботу - у 1957 р. його обирають секретарем Донецького обкому партії, перед ним був поставлений величезний комплекс завдань, що потребували негайного вирішення.

Державна система управління, що функціонувала в СРСР у другій половині 50-х років ХХ ст., так і не розробила детальну програму соціального розвитку Донецького регіону, замінивши її комплексом заходів і постанов, реалізація яких була покладена на місцеві партійні органи.

У серпні 1956 р. Донецький і Львівсько-Волинський вугільний басейни відвідав Перший секретар ЦК КПРС М. С. Хрущов. Після цих відвідин Донбасу Донецький обком компартії України 28 серпня 1956 р. розглянув питання "Про заходи обкому партії з реалізації зауважень і вказівок, зроблених першим секретарем ЦК КПРС М. С. Хрущовим". Заходи склалися з 58 пунктів з позначеними шляхами вирішення життєво важливих проблем регіону й вугільної промисловості.

В. Дегтярьов як секретар Сталінського обкому партії, що мав досвід розв'язання виробничих і соціальних проблем шахтного комплексу м. Чистяково, мав не просто контролювати, але й правильно організувати виконання поставлених завдань у рамках області.

На підприємствах вугільної промисловості було розгорнуте індивідуальне будівництво, стала проводитися робота з розширення комунальних послуг і благоустрою міст і селищ. Збільшилася довжина водогінної мережі, розширилася газифікація. Повсюдно збільшилася експлуатаційна довжина автомобільних доріг із твердим покриттям, був затверджений план створення й розвитку зелених зон Донбасу.

"Всесоюзна кочегарка" повинна була зробити стрибок від юзівського, барачного Донбасу до Донбасу індустріального типу з потужними виробничими конвеєрами та висотними будовами.

Володимир Іванович, що став партійним керівником найскладнішого сектора роботи, ніколи не забував, що він є в першу чергу не партійним функціонером, а гірничим інженером, що мав серйозний досвід роботи. Наприкінці 1950-х років очевидним було те, що амбіційні плани партії у вугільній промисловості буде неможливо виконати, опираючись тільки на досвід й ініціативу передових робітників, інженерно-технічних кадрів, соціалістичне змагання. Існуюча реальність, інженерний досвід, світова практика, на думку В. Дегтярьова, свідчили на користь активізації науково-технічного розвитку, впровадження перспективних інноваційних напрямків у роботі вугільної промисловості. По суті, стояло завдання втілення "наднаціонального проекту". І людина, яка його вирішить, могла злетіти дуже високо.

Першим етапом у створенні єдиного науково-технічного й виробничого центру Донбасу стала перебудова інженерної й економічної роботи в області. З 1958 по 1960 р. у регіоні було створено 39 спеціалізованих проектно-конструкторських відділів, 7 заводських бюро й лабораторій з механізації й автоматизації, 72 відділи, бюро й лабораторій з різних питань технічного прогресу, 37 експериментальних лабораторій з економіки виробництва, проектно-конструкторські групи на всіх шахтах і відділи в трестах. Основні сили інженерів і техніків були спрямовані на радикальне вдосконалення виробничих процесів, вирішення актуальних питань технічного прогресу й докорінного поліпшення роботи промисловості й будівництва.

Серйозні зміни в роботі вугільної промисловості наприкінці 1950-х рр. пов'язувалися як з інноваційними формами роботи партійних органів, так і з перетворенням методики поточного й перспективного планування. 10 травня 1957 р. сьома сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон, за яким уся країна була поділена на 105 адміністративних районів, на території яких створювалися Ради народного господарства. Їм передавалися функції міністерств. У Донбасі на базі існуючих областей були утворені Ворошиловградська і Сталінська ради народного господарства.

Відбувалася взаємодія системи управління промисловістю й існуючою системою організації парторганів. Витримувався принцип: обком КПРС - раднаргосп. Секретарі обкомів партії стали генераторами й відповідальними за здійснення реформи на довірених їм новостворених територіальних утвореннях.

Разом з тим, успішний розвиток металургії й машинобудування супроводжувався серйозним відставанням вугільної й харчової промисловості.

Донбаський економічний адміністративний район забезпечував близько 20% всесоюзного виробництва чорної металургії й кам'яного вугілля, понад 25% коксу. Тут було розвинуто важке машинобудування, особливо металургійне, ковальсько-пресове, вирішувалися завдання оборони, забезпечення майбутньої космонавтики. У загальнонеспубліканському обсязі виробництва добувалося 52,9% вугілля до 90% флюсів і вогнетривкої сировини; вироблялося 43,2% чавуну, сталі - 37,3%, прокату - 40,4%, коксу - 46,2%, цементу - 46,7%. Це була держава в державі!

На початку 1962 р. В. І. Дегтярьов, що завоював авторитет на рівні ЦК КП України як керівник, здатний забезпечити виконання напружених планових завдань як окремими

підприємствами вугільної промисловості, так і всім промисловим комплексом регіону, був призначений головою Донецького раднаргоспу.

Володимир Іванович практично відразу після вступу в нову посаду провів республіканську нараду керівних й інженерно-технічних працівників раднаргоспу, вугільних і шахтних комбінатів, трестів, шахт, науково-дослідних і проектних інститутів, заводів вугільного машинобудування з питань реконструкції шахт і збагачувальних фабрик Донецького басейну. Основним технічним напрямком у розвитку вугільної промисловості регіону мала стати реконструкція - як необхідна умова повсюдного впровадження індустріальних методів будівництва й механізації гірничих робіт. Особливий акцент В. Дегтярьов зробив на необхідності розробки нової техніки з доведенням її до промислового виробництва й забезпечення шахт необхідним устаткуванням.

До існуючих економічних і соціальних проблем Донбасу наприкінці 1962 - на початку 1963 р. додалися й зміни в політико-економічному житті держави. У листопаді 1962 р. на Пленумі ЦК КПРС був здійснений новий виток у плані структурування планування й управління економікою шляхом укрупнення вже існуючих раднаргоспів і створення в березні 1963 р. Вищої ради народного господарства. Створена Донецька Рада народного господарства об'єднала Донецький і Луганський раднаргоспи. У результаті проведеної реорганізації в СРСР на базі 105 раднаргоспів було створено 47, а на території України замість 14 - 7 укрупнених раднаргоспів.

Донецька рада народного господарства стала найбільшим в Україні й одним з 5 найбільш потужних індустріальних центрів країни. У веденні Донецького раднаргоспу перебувало 1068 промислових підприємств (на яких було зайнято більше однієї третини всіх робітників України) і одночасно йому було передано ряд підприємств Кримської області. У результаті Донецький економічний район став добувати понад півмільйона тонн вугілля на добу, що становило 90 відсотків видобутку по республіці й третину по Радянському Союзу. Донецький раднаргосп практично став промисловою основою України.

Одночасно Пленум провів нову партійну реформу, у результаті якої кадри КПРС були розділені на два сектори за виробничим принципом: один займався промисловістю, інший - сільським господарством. Мета реорганізації партійних структур - наблизити парторгани до виробництва, поліпшити керівництво народним господарством. Усі парторганізації теж були розділені й перетворені на спеціалізовані в керівництві однією з двох частин економіки й очолювані відповідальними особами. Одним з таких керівників став і В. І. Дегтярьов, що змінив посаду голови Ради народного господарства Донецького економічного району на місце першого секретаря Донецького промислового обкому компартії України.

Відповідаючи за базовий промисловий регіон України, він зробив вибір у бік посилення й розвитку наукового потенціалу Донбасу. Можливість створення в Донбасі найбільшого наукового центру в Східній Україні визначалася не тільки постійним прагненням В. Дегтярьова активізувати прикладну науку, але й перспективою її реального державного фінансування. З 1950 по 1970 р. витрати держави на розвиток науки в СРСР збільшилися з 1,0 до 11,7 млрд карбованців. Характерною рисою цього періоду була регіоналізація науки. Підйом радянської науки в значній мірі визначався темпами науково-технічної революції, що розгорнулася на рубежі 1950-60-х років. Перед промисловими регіонами СРСР відкрилися величезні перспективи.

Дана ситуація дозволила керівництву м. Донецька наприкінці 50-х - на початку 60-х

років перейти до створення в Донецьку великого наукового центру, орієнтованого на підйом промислового потенціалу Східноукраїнського регіону.

Вирішувалися питання підготовки кадрів на майбутнє. У 1960 р. найбільший вуз області, Донецький орден Трудового Червоного Прапора Індустріальний інститут був реорганізований у Донецький політехнічний інститут. У 1959 р. у Донецьк з Харкова був переведений інститут радянської торгівлі. У вересні 1965 р. був відкритий Донецький державний університет.

Однак об'єктивний аналіз наукового потенціалу Донбасу на початку 1960-х років свідчив про серйозні проблеми, наявні в науковому забезпеченні продуктивних сил регіону. Незадовільне становище було й у плануванні та здійсненні підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації - кандидатів і докторів наук. На початку 1962 р. у вузах і НДІ області працювало всього лише близько 30 докторів наук (з них 14 - у медичному, 13 - у політехнічному інститутах. Не було жодного доктора фізико-математичних, хімічних, економічних, філософських, історичних, філологічних наук. Рівень наукових досліджень у фундаментальних науках (математики, фізики, хімії, геології, біології, географії, економіки, права, філософії, історії) залишався невисоким.

Для розвитку продуктивних сил Донбасу необхідно було розвивати фундаментальні дослідження, дати потужне академічне підживлення в галузі математики, механіки, фізики, хімії, геології, біології й усього комплексу гуманітарних наук. Постало питання про створення Донецького наукового центру Академії наук України.

Масштаб робіт зі створення наукового центру був грандіозний. Тільки для прийому вчених, наукових лабораторій, наукового устаткування треба було більше 20 тис. кв. м лабораторних і допоміжних площ, більше 400 квартир, аспірантський гуртожиток. Запрошувалися десятки відомих учених з інших міст.

Для будівництва академістечка й Донецького ботанічного саду потрібне було виділення значних площ міських земель. Для створення першої черги Донецького ботанічного саду в східній частині міста на кордоні з Макіївкою було виділено 275,5 гектарів земель "Зеленбуду". Ботанічний сад покликаний був стати науково-дослідною установою, що розробляє теоретичні й прикладні питання ботаніки в специфічному посушливому районі Південного Сходу України в умовах розвинутої індустрії й одночасно зразком садово-паркової архітектури.

Донецький науковий центр Академії наук УРСР був створений за безпосередньої участі В. Дегтярьова у грудні 1965 р. у складі: фізико-технічного інституту АН УРСР, Донецького відділення економіко-промислових досліджень інституту економіки АН УРСР, Донецького обчислювального центру АН УРСР і Ботанічного саду АН УРСР. До кінця 1965 р. у Донецьку діяв 21 науково-дослідний і проектний інститут, 22 вищих і середніх спеціальних навчальних заклади.

У рекордний термін, до середини 1960-х років промисловий Донецьк став науковим центром республіканського й союзного значення. У квітні 1965 р. на XXIII з'їзді КП України перший секретар ЦК КПУ П. Ю. Шелест відзначив, що "містом великої науки стає Донецьк, де утворені чотири нових установи Академії наук і відкрито університет. Тепер склався

такий науковий комплекс, якому під силу вирішувати найскладніші проблеми розвитку продуктивних сил Донецького басейну й підготовки фахівців". Висока оцінка П. Ю. Шелеста, практично підтвердила мандат довіри керівництву Донецької області в особі В. Дегтярьова на проведення активної політики новацій і перетворень.

Успіхи Донецької області в роки семирічки характеризувалися масштабними досягненнями у вирішенні соціальних проблем. Величезна увага була приділена будівництву житла, об'єктів комунального господарства.

У цьому, як і у всьому іншому, Володимира Івановича завжди відрізняла висока відповідальність, обов'язковість перед трудящими й жителями області і вимогливість до керівників всіх рівнів, якщо справа стосувалася інтересів людей.

Увесь міський житловий фонд області в 1940 р. нараховував 10,8 млн кв. м, а в 1943 р. він знизився до 5,6 млн кв. м. У 1966 р. житловий фонд становив уже 33,6 млн кв. м, тобто в порівнянні з 1940 р. він виріс у 3,1 раза, а з моменту звільнення від німецької окупації - у 6 разів.

З 1958 по 1967 р. довжина заасфальтованих доріг виросла вдвічі, а освітлюваних частин вулиць - в 2,4 раза, розвивалися газові, водопровідні, каналізаційні мережі. Площа зелених насаджень в Донецькій області виросла в 3,3 раза, Донецьк перетворювався на місто мільйона троянд.

Розширення території міст і селищ, поява нових населених пунктів потребувала розширення громадського електротранспорту. За роки семирічки, включаючи 1966 р., довжина трамвайних ліній збільшилася на 118,3 км, або на 40 %, тролейбусних - на 38,7 км, або в 1,9 раза більше в порівнянні з 1958 р.

Вирішувалася "вічна" у Донбасі проблема зайнятості жінок - створювалися підприємства з переважно жіночою працею: фабрика іграшок, бавовняно-паперовий комбінат й ін.

Масштаби будівельних робіт вимагали створення поряд з мережею будівельних організацій з індустрії будівельних матеріалів: ряду цегельних заводів, Амвросіївського цементного комбінату й ін.

Жовтень 1964 р. ознаменувався в історії країни значними змінами в політичній ієрархії Радянського Союзу. На Пленумі ЦК КПРС 14 жовтня 1964 р. Н. С. Хрущов був зміщений із усіх державних і партійних посад і відправлений на пенсію. Першим секретарем ЦК КПРС був обраний Л.І.Брежнєв. До влади в СРСР прийшло консервативне крило партійної еліти, що взяло курс на стабілізацію й згортання хрущовських реформ в економіці й громадському житті. Була повернута адміністративна централізація - замість скасованих раднаргоспів відновлені всесоюзні промислові міністерства.

Складовою частиною господарської реформи 1965 р. стала чергова спроба досягти змін у сільському господарстві - найбільш проблемній сфері радянської економіки.

Донецька область повинна була не тільки підтримати, але й включитися в оптимізацію сільськогосподарського виробництва на своїй території. В. Дегтярьов, що очолював Донецький обком компартії, взяв найактивнішу участь у новому економічному проекті, використовуючи вже наявний досвід Чистяково-Сніжнянського промислового району, де він поряд з вугледобутком займався розвитком сільськогосподарського виробництва, причому основна увага була приділена можливості будівництва системи штучного зрошення з використанням водних ресурсів ріки Міус.

Отриманий досвід дозволив Володимиру Івановичу ініціювати будівництво зрошуваль-

ної системи на території всієї Донецької області. Завдяки штучному зрошенню в 1963 р. уперше за всю історію регіону, незважаючи на тяжкий рік, сільське господарство області виростило 350 тис. т свіжих овочів.

У квітні 1965 р. В. Дегтярьов на засіданні бюро обкому КП України чітко позначив основні напрямки виробництва сільськогосподарської продукції регіону: по-перше, вирощування високих урожаїв овочів і картоплі, по-друге, створення широкої мережі реалізації й переробки продукції рослинництва.

Питання розвитку аграрної галузі в регіоні завжди перебували в зоні особливої уваги першого секретаря. Усе робилося для того, щоб населення не відчувало браку продуктів харчування. У жовтні 1968 р. Володимир Іванович прилетів у м. Київ на зустріч із першим секретарем ЦК КПУ Петром Юхимовичем Шелестом для детального розгляду перспектив сільськогосподарського виробництва. Було ухвалено рішення, що регіон повинен мати власне м'ясо-молочне й овочеве виробництво. До середини 70-х років Донецька область мала вже й зернову спеціалізацію. У 1978 р. область одержала рекордний валовий збір - 2,6 6 млн т зерна.

Політика розвитку наукового потенціалу регіону, що активно проводилася в роки семирічки керівництвом області, надзвичайно швидко продемонструвала свою практичну результативність.

У 1967 р. на Всесвітній виставці в Монреалі "Експо-67" у розділі "Вугільна промисловість" працю шахтарів СРСР представляв Донецьк. На шестиметровому поворотному колі була змонтована панорама сучасної великої донецької шахти, технічно розроблена декількома НДІ Донецька.

В. Дегтярьову вдалося переконати вище керівництво АН СРСР у необхідності особливої уваги до вугільної промисловості. Президент АН СРСР М. В. Келдиш і Президент АН УРСР Б. Є. Патон стали постійно відвідувати вугільні підприємства й НДІ міста Донецька з метою вдосконалювання наукової бази регіону. Увага до наукового забезпечення розвитку вугільної промисловості ні в чому не відставала від уваги до розвитку космосу в СРСР, що багато в чому було заслугою В. Дегтярьова, який умів зацікавити лідерів радянської науки високого рівня. З ними В. І. Дегтярьова зближувала неймовірна допитливість, енергія, вірність таким високим цілям, як служіння людям, країні, бажання досягти високого науково-технічного рівня.

Висока оцінка роботи регіональних НДІ була дана й закордонними фахівцями. Так, у період з 30 травня по 16 червня 1970 р. у Радянському Союзі з візитом перебувала делегація керівників вугільної промисловості США для ознайомлення з технікою й технологією видобутку вугілля підземним і відкритим способом. Членами делегації відзначався великий розмах науково-дослідних робіт у вугільній промисловості й, особливо з питань техніки безпеки. Керівник делегації Е. Лейсенрінг відзначив, що в СРСР науково-дослідні роботи проводяться набагато ширше, ніж у США, і що приватним компаніям й урядовим закладам варто звернути на це увагу, а також розширити коло наукових досліджень. Підкреслювалося бажання направити в Донбас спеціальну делегацію для вивчення досвіду механізованого видобутку вугілля, тому що, на їхню думку, донецький досвід заслуговує на пріоритет в порівнянні з Англією й ФРН, оскільки вуглевидобувні комплекси працювали, у незмірно більш складних умовах.

Сильне враження на членів делегації справило місто Донецьк, особливо беручи до уваги той факт, що під час війни воно було зруйноване вщент. Т. Муллінс (президент "Пібозі Коул

Компані) відзначив: "Місто ваше чудове! Ми не звикли до таких широких вулиць, до такої кількості садів, парків, дерев - все те, що є у вас. Я здивований і думаю, що я правий - шахтарі в Радянському Союзі мають гарні умови життя. Ми одержали велике задоволення від відвідування Донбасу".

Разом з тим, керівництво країни, відмовившись від дорогих масштабних реформ, продовжило політику хрущовського менеджменту, що завзято ігнорував фінансування вугільної галузі в життєво необхідних обсягах. Наявний шахтний фонд за своєю потужністю й технічним станом зовсім не відповідав завданням задоволення зростаючих потреб країни в донецькому вугіллі.

До початку 1970-х років В. Дегтярьову було очевидно, що без проведення капітальної негайної реконструкції основного шахтного фонду неможливо досягти більш високих техніко-економічних показників у роботі вугільної промисловості Донбасу.

В. Дегтярьов передав листа на ім'я Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І.Брежнєва "Про стан вугільної промисловості Донбасу", який, втім, залишився без відповіді. Перший секретар Донецького обкому партії приймає надзвичайно сміливе й відповідальне рішення - використати трибуну партійного форуму й виступити з доповіддю, присвяченою проблемам вугільної промисловості, на ХХІ з'їзді КПРС.

Ця глибоко аргументована доповідь Володимира Івановича досягла своєї мети й мала дуже важливе значення для базової вугільної галузі. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли Постанову від 29 червня 1971 р. № 473 "Про заходи для подальшого розвитку вугільної промисловості Донецького басейну". Якщо раніше перший секретар Донецького обкому партії акцентував свої власні сили й сили регіону для виконання партійних рішень, то в 1971 р. ситуація змінилася. В. Дегтярьов сам виступив у ролі генератора, що усвідомлено задав траєкторію майбутнього розвитку вугільної промисловості Донбасу та наполіг на тім, щоб була розроблена комплексна програма розвитку паливної галузі Донецького регіону.

Період 1965-1975 рр. однозначно продемонстрував, що для Донбасу постійно була характерною націленість на технологічні нововведення. Науковий потенціал Донецької області активно працював в інтересах народного господарства. У 1975 р. у Донецькій області функціонувало 99 науково-дослідних і проектно-конструкторських установ і вузів, у яких працювало 46580 співробітників, у тому числі 12535 науковців, 191 доктор наук, 2517 кандидатів наук. Коло інтересів і результативних дій В. Дегтярьова в інтересах краю було надзвичайно широким.

Для виконання Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР Донбасу були виділені значні фінансові кошти, що забезпечили запровадження в дію нових потужностей, які дозволили збільшити видобуток вугілля на 30 млн т на рік. До середини 1970-х років Донецька область перетнула межу 100 млн т видобутку вугілля, що перевершує сучасні обсяги видобутку вугілля на території всієї України.

Друга половина 60-х - перша половина 70-х років ХХ ст. були періодом динамічного розвитку електроенергетики Радянського Союзу. Стратегічним напрямком в електроенергетичній галузі став перехід до будівництва атомних електростанцій.

На території Донецької області також було заплановане розміщення об'єктів атомної

енергетики, чому, однак, перешкодив перший секретар Донецького обкому партії В.Дегтярьов. Різка незгода великого регіонального керівника з лінією керівництва Комуністичної партії, що підтримувала курс прискореного розвитку атомної енергетики в СРСР, загрожувала відставкою. В.Дегтярьов розумів, що Донбас знову потрапив у сферу нових прожектерських планів Центру. Не жаліючи себе, йому вдалося відстояти інтереси Донецької області та всієї Південно-Східної України і завадити будівництву промислово-небезпечного об'єкта.

В. Дегтярьов урятував від промислової розробки й знищення унікальне історичне, культурне й природне надбання краю - Святогірські крейдяні гори. Послідовно реалізовувалася програма спорудження нових історично значимих пам'ятників. Розвивалася культура. Високими темпами будувалися численні спортивні споруди. Особлива увага приділялася улюбленцеві всіх донеччан - "народній" футбольній команді "Шахтар". В. Дегтярьов часто повторював, що кожен виграш команди - це гарний настрій і збільшення продуктивності праці донеччан.

Величезний внесок зробив Володимир Іванович у розвиток Донецька. Саме завдяки йому аскетизм і непривабливість промислового пейзажу Старого Донбасу в 60-і роки ХХ ст. були змінені енергією конкретної людської волі, спрямованої на народження нової парадигми промислового містобудування. І якщо юзівсько-сталінські поселення виникли, формуючись навколо шахт і металургійних заводів як продовження підприємства, то в структуру формування Донецька була закладена зовсім інша концепція. У результаті на Сході України постало місто, що відповідало найвимогливішим канонам світових стандартів другої половини ХХ століття. У 1970 р. ЮНЕСКО визнало Донецьк кращим промисловим містом світу.

Популярність Донецька в першій половині 70-х років вийшла за межі Радянського Союзу. Представники як союзної, так і міжнародної промислової еліти, журналісти, артисти, спортсмени, космонавти вважали обов'язковим для себе відвідати місто, познайомитися з перлиною степового краю, зустрітися з його жителями, зрозуміти джерела успіху у відродженні й розвитку Донецька. Місто залишало найяскравіші враження, досвід донбасівців вивчався й переймався не тільки в країнах соціалістичної співдружності, але й у високорозвинених капіталістичних державах.

Неухильно зростаюча популярність В. Дегтярьова, особливо на міжнародному рівні, фіксувалася Центром, що не терпів незапланованої популярності в рядах КПРС. До середини 1970-х років ставало усе більше очевидним, що легендарному секретареві не вдасться уникнути відставки. Становище В. Дегтярьова в політичному розкладі України ускладнювалося ще й тим, що ідеї опального П. Шелеста були неприйнятні для нового керівництва на чолі з першим секретарем ЦК КПУ В. Щербицьким. Тільки в 1973 році в ході добре організованої "чистки" республіканської парторганізації з рядів КПРС було виключено більше 37 тис. осіб.

Особливі ревності київського керівництва викликало висування кандидатури В.Дегтярьова на посаду секретаря ЦК КПРС з промисловості. У результаті інтриг донеччанина не призначили, а секретарем став перший секретар Красноярського крайкому В. В. Долгіх. Володимир Дегтярьову ж була запропонована посада другого секретаря ЦК Компартії Казахстану, від якої він відмовився.

Після цього стало зрозуміло, що в Донбасі йому не дадуть залишитися. Він "пересидів" регіональний рівень. У Москву і Київ "не взяли". Що ж залишалося? Відповіді не було.

У принципі на прикладі Володимира Івановича стало зрозуміло, яку потугу має Донбас і що його керівники становлять конкуренцію московській та київській політичній групі.

Зрештою, перший секретар ЦК КПУ зважився звільнити першого секретаря Донецького обкому партії.

В. Дегтярьов змушений був погодитися на посаду, що явно не відповідала його рівню й потенціалу. Наступних 11 років Володимир Іванович був головою українського Держкомітету з безпеки робіт у гірничій промисловості й подав у відставку. Відразу його здолала важка хвороба. Інсульт. Помер Володимир Іванович у жовтні 1993 р. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Відставка в 1975 р., переїзд В. Дегтярьова в Київ, політична, а потім і фізична його смерть були важким ударом для Донбасу. Донбас без В. Дегтярьова з кожним роком усе більше входив у масштабну затяжну кризу, у шахтарські страйки 1989, 1991 років.

Наступний розпад Радянського Союзу, проголошення незалежності України й спроби будівництва національної економіки, на жаль, не поліпшили економічну ситуацію в шахтарському краї. Регіональним управлінським структурам, тільки на межі 2000 р., вдалося досягти позитивної динаміки стабілізаційних процесів.

Діяльність В. Дегтярьова й праця донбасівців довели, що регіон Донбасу є надійним гарантом успіхів держави.

ЙОСИП ОПЕЙДА,

доктор хімічних наук, професор,

Лауреат Державної премії з науки і техніки

ХІМІЧНА НАУКОВА ШКОЛА ЛЕОНІДА ЛИТВИНЕНКА

Л.М. Литвиненко народився 12 січня 1921 року в м. Таганрозі, в родині службовця. У 1939 р. він вступив до Ленінградського індустріального інституту. Однак, навчання зміг продовжити тільки в 1942 році після важкого поранення на фронті, куди він потрапив в перші ж місяці Великої Вітчизняної війни. У 1947 році він успішно закінчив Харківський університет.

У 1951 році Л.М. Литвиненко закінчив аспірантуру і захистив кандидатську дисертацію на тему: "Дослідження в галузі сірко- і азотовмісних похідних глюкози". З 1950 року він працював асистентом, а потім доцентом кафедри органічної хімії Харківського університету. У подальшому стає завідувачем кафедрою технічної хімії, яку очолює до 1965 року. Під його керівництвом були розпочаті й успішно розвивались роботи, пов'язані з проблемами реакційної здатності органічних сполук.

Фізико-органічна хімія не випадково була обрана предметом наукових інтересів молодого вченого. До того часу став вже очевидним тісний зв'язок між двома розділами хімії: фізичної та органічної. Широке застосування фізичних методів дослідження і використання фізичних моделей для встановлення кількісних закономірностей в органічній хімії привело до появи прикордонної області, що отримала назву фізико-органічної. У своїх роботах він розвиває новий для органічної хімії напрям - екстратермодинамічний підхід, пов'язаний з пошуком з використанням кореляційного аналізу залежностей між величинами, між якими, виходячи зі строгих термодинамічних теорій, таких залежностей не повинно бути. Цей підхід виявився продуктивним при встановленні нових залежностей типу структура молекули - її біологічна активність. Цей підхід покладений в основу отриманих Л.М.Литвиненком із співробітниками кореляційних рівнянь, що описують залежність структура - реактивність для реакцій такого важливого класу органічних сполук як аміни. З'являється ціла серія його наукових робіт, присвячених дослідженню кінетики ацилювання амінів, взаємозв'язку структури органічних спо-

Литвиненко

Леонід Михайлович

(12.01.1921-26.10.1983)

Видатний український вчений в галузі фізико-органічної хімії. Академік АН УРСР. Його дослідження присвячені вивченню реакційної здатності органічних сполук, кінетики, каталізу й механізмів органічних реакцій. Л.М.Литвиненко є одним з творців в країні нового наукового напрямку - гомогенного органічного каталізу. Він відкрив явище підвищеної провідності електронних ефектів в органічних молекулах - позитивний містковий ефект. Розкрив механізм дії органічних каталізаторів в процесах ацильного переносу, в тому числі особливості нуклеофільного каталізу в неводному середовищі, сформулював закономірності біфункціонального каталізу, відкрив киснелуеофільний та фотоіндукційний каталіз. Великі зусилля поруч з розвитком фундаментальних досліджень з хімії Л. М. Литвиненком були спрямовані на вирішення практичних завдань Донбасу. Особливого значення Леонід Михайлович надавав проблемам вуглехімії. Л.М. Литвиненко зробив великий внесок у розвиток хімічної науки в Донецькому регіоні, в організацію Донецького наукового центру НАН України, у створення Донецького національного університету (був його першим ректором) та Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України, яким керував багато років.

Нагороджений премією імені Л. В. Писаржевського АН України.

лук та їх реакційної здатності; ефектам середовища, нуклеофільного і загальноосновного каталізу реакцій ацильного перенесення в неводних середовищах.

Основаючись на отриманих результатах, Л.М.Литвиненко розробляє теорію біфункціонального каталізу. Цей особливий вид каталізу біфункційними хімічними сполуками відбувається за механізмом, в якому обидві групи беруть участь у лімітуючій стадії через циклічний проміжний комплекс. Каталітична дія такого каталізатора є більшою, ніж адитивна дія двох різних каталізаторів, кожен з яких має одну з двох функційних груп біфункційного каталізатора. Крім великого значення для практичної хімії, виявлені ним закономірності є першим кроком до розуміння того, як діють ферменти в живому організмі і яким має бути шлях до створення подібних за своєю активністю і селективністю високоефективних каталітичних систем на основі ферментів. Ці результати знайшли широке визнання і опубліковані в монографії, присвяченій органічним каталізаторам.

Завдяки великому таланту і величезному впливу на молодь Л. М. Литвиненку вдалося в короткий термін створити на кафедрі атмосферу творчості, захопленості науковими дослідженнями, великої самовіддачі. Усе це сприяло "припливу" в науку талановитої молоді. У 1961 році він захищає докторську дисертацію на тему "Кінетика реакцій ацилювання та деякі питання реакційної здатності", отримує вчений ступінь доктора хімічних наук і звання професора.

У 1969 році за цикл робіт в галузі дослідження механізмів органічних реакцій і дії органічних каталізаторів він удостоюється премії імені Л. В. Писаржевського АН УРСР.

Л.М.Литвиненком відкрито нове явище у фізико-органічній хімії - позитивний містковий ефект. Це явище підсилення впливу замісників на реактивний центр, що проявляється в зміні його реактивності чи основності цього центра при введенні в молекулу між замісником і реактивним центром розділювальної ланки (містка з одного або кількох атомів чи груп). Спостерігається, зокрема, в таких продуктах вуглехімії як біфенільні системи, де фенільні кільця розділяються гетероатомами з неподіленою електронною парою, або гетероароматичним ядром. В його роботах дано і кількісне трактування цього ефекту в рамках концепції лінійності вільних енергій, як різниці між вільними енергіями активації реакцій сполуки з містком та без нього при наявності тих же замісників.

Зусилля Л.М. Литвиненка в розвитку фундаментальних досліджень з хімії в Донбасі були спрямовані на вирішення практичних завдань цього регіону. Так, проблемам вуглехімії Леонід Михайлович завжди надавав особливого значення. За його ініціативи створювались вуглехімічні відділи, частина наукової тематики в кожному з решти відділів інституту була присвячена вивченню вуглехімічних проблем в аспекті тих теоретичних засад, які розроблялись в даному відділі.

За його ініціативи при інституті було створено Дослідне виробництво, де розробки інституту втілювались в нові процеси і матеріали. Під його пильною увагою на Дослідному виробництві разом з вченими інституту було розроблено і успішно впроваджено ряд нових унікальних технологій отримання важливих для народного господарства і потреб оборони продуктів. Автором багатьох технологій, а також нових речовин був сам Леонід Михайлович. Деякі з цінних продуктів вироблялись лише на Дослідному виробництві інституту.

Великі організаторські здібності, висока відповідальність за вирішення важливих зав-

дань з розвитку хімічної науки і виховання висококваліфікованих кадрів здобули йому високий авторитет і повагу.

У 1975 році був організований Інститут фізико-органічної хімії і вуглехімії АН УРСР, першим директором якого став академік Л. М. Литвиненко. За час своєї роботи інститут став одним з визнаних центрів країни в галузі гомогенного каталізу і механізмів органічних реакцій, радикальних процесів, вуглехімічної науки та хімії гетероциклічних сполук.

З 1982 року Л.М. Литвиненко очолював українську секцію Наукової ради АН СРСР з хімії викопного твердого палива, був членом редколегії низки провідних наукових журналів країни.

26 жовтня 1983 року обірвалося життя Леоніда Михайловича, повного творчих планів і життєвого оптимізму.

Розповідь про життєвий і творчий шлях Л. М. Литвиненка буде неповною, якщо не сказати про його високі моральні якості людини і громадянина, про його доброту і мудрість, про готовність прийти на допомогу всім, хто її потребує. Він прекрасно розбирався в характерах людей, завжди прагнув виявити в людині, з якою спілкувався, її кращі риси і завдяки цьому всіляко сприяв розвитку особистості. Леонід Михайлович був людиною широкої душі, щедро ділився своїми знаннями та досвідом з тими, хто працював поруч з ним.

Він був цікавим оповідачем. Єдине, про що він неохоче і дуже рідко розповідав, були події Великої вітчизняної війни. І з його образної розповіді про фінальну частину бою, який закінчувався на чорноземній ріллі недавно зораного поля, де його було тяжко поранено, можна зрозуміти чому.

Леонід Михайлович виховав цілу плеяду талановитих учнів, які продовжили його справу.

Л.М. Литвиненком опубліковано понад 450 наукових статей, 3 монографії, 40 винаходів, багато з яких впроваджено у промисловість. Основні наукові роботи присвячені вивченню структури та реакційної здатності органічних сполук, механізмів хімічних реакцій та органічного каталізу. Він відкрив явище підвищеної провідності електронних ефектів в органічних молекулах - позитивний містковий ефект (1954). Вивчав кінетику та механізм реакцій нуклеофільного заміщення при ненасичених атомах вуглецю, сірки, фосфору. Розкрив механізм дії органічних каталізаторів в процесах ацильного переносу, в тому числі особливості нуклеофільного каталізу в неводному середовищі, сформулював закономірності біфункціонального каталізу, відкрив кисненуклеофільний та фотоіндукційний каталіз.

Важко переоцінити внесок Л.М. Литвиненка у розвиток хімічної науки в Донецькому регіоні, в організацію Донецького наукового центру НАН України, у створення Донецького національного університету, де він був першим ректором, та Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України, де він був беззмінним директором. Цьому інституту присвоєне ім'я Л. М. Литвиненка.

ВАСИЛЬ ТЕРЕЩЕНКО,
заслужений учитель України,
член Національної спілки краєзнавців України

ОЖИВАЄ В ПАМ'ЯТІ ВІЙНА

"Дорогі земляки!

"Напередодні 45-ї річниці від початку Великої Вітчизняної війни в Київському видавництві "Дніпро" вийшла з друку книга моїх віршів "Рік народження 22-й". Це рік мого народження, рік народження багатьох моїх ровесників, які зі шкільної чи студентської лави опинилися в окопах війни. Тих, хто пройшов від Волги до Рейхстагу. Тих, хто назавжди застиг в бронзі пам'ятників, хто в травні 45-го приніс в рідний край звістку про нашу Велику Перемогу.

У цій книзі мені хотілося розповісти про небачену мужність радянського народу, що зумів у смертельній сутичці перемогти грізного й підступного ворога - німецький фашизм. Про самовідданість воїнів своєї Батьківщини і вірність воїнській присязі. У цій книзі - до неї увійшло 215 віршів - вміщені поезії про наш рідний Донецький край, про його природу, вірші про дружбу, вірність і кохання.

Народився я неподалік від міста Артемівська - у селі Оріхово-Василівка Минківської сільради. Там закінчив три класи початкової школи, а потім після переїзду батьків на роботу до Краматорська поселився і до цього часу проживаю в цьому індустріальному місті. Книга "Рік народження 22-й" - це своєрідна ювілейна книга, моя двадцята поетична збірка. Бойові і трудові мої здобутки відзначені сімома орденами і 16 медалями.

Червень ми, ветерани війни, завжди згадуємо з особливою тривогою і болем. Занадто багато втратила кожна родина в роки війни. І нехай усі майбутні червні для кожного із нас будуть мирними і щасливими. Нехай дозріють на щедрих ланах багаті врожаї, хай щасливими ростуть діти і онуки наші".

Це рядки з листа Миколи Олександровича Рибалка на адресу керівників Артемівського району В.П. Чупруна і О.Т. Коваленка та голови Минківської сільської ради датований 15 червня 1986 року. Лист опублікований в місцевій газеті "Вперед" 20 червня того ж року.

Рибалко
Микола Олександрович
(14.02.1922-08.07.1995)

Відомий донецький поет сучасності, автор більше двох десятків поетичних збірок, лауреат Літературної премії імені Миколи Островського (1968), лауреат Державної премії імені Т.Г. Шевченка (1985).

Народився в с. Оріхово-Василівка Минківської сільської ради Артемівського району Донецької області 14 лютого 1922 року в селянській родині. За фахом філолог, закінчив Дніпропетровський університет.

Учасник Другої світової війни, артилерист, командир роти та батальйону. Нагороджений державними бойовими та трудовими орденами і медалями. У 1945 році у боях за Одерський плацдарм отримав тяжке поранення, у результаті якого повністю втратив зір. Відтоді займався активною громадською роботою і поетичною творчістю.

На батьківщині героя війни, офіцера-фронтовика, поета, встановлено бронзове погруддя.

У березні 1985 року Миколу Рибалка за збірку поезій "Незакатная звезда" нагородили найвищою республіканською літературною нагородою - Державною премією імені Т.Г. Шевченка.

Тисячі листів і телеграм з усіх сіл Артемівщини і Донецького краю від читачів і шанувальників військової лірики надійшло на ім'я Миколи Олександровича. Поздоровлення, побажання творчих успіхів, міцного здоров'я, запрошення на зустріч з трудовими колективами і учнівською молоддю. Рідне місто Краматорськ до творчого процесу воїна-поета додало щоденні зустрічі. Літературні вечори поезії за участю Миколи Рибалка проходили в усіх аудиторіях міста - учнівських, студентських, робітничих, і надовго запам'яталися як старшому, так і молодому поколінню. Поезія хороброго воїна приваблювала щирим серцем теплом досвідченої і мудрої людини. Він просто і правдиво оспівував подвиги солдат і їх мужність. Прямота, чесність і доброта яскраво звучать з кожного поетичного рядка.

*Спешил туда я,
где шонь в огне.
Солдат, еще не мерявший шинели,
Солдат, уже пришедший на вокзал.*

Починаючи з 14 лютого 1986 року (день народження Миколи Олександровича) в Миньківській школі почали проводити районний Рибалківський день військової поезії "Оживає в пам'яті війна". На перше таке свято у краєзнавчому музеї села, що знаходиться в школі, оформили змістовну експозицію "Микола Рибалко - поет і солдат". На важливий навчально-виховний захід з'їхалися делегації з усіх шкіл району та сільські бібліотекарі. До школярів завітали ветерани війни села, двоюрідний брат поета, його однолітки - однокласники Любов Панченко і Василь Паровишник. Похилий вік та післявоєнні хвороби не дозволили Миколі Олександровичу самому скористатися запрошенням і приїхати до рідного села особисто. Ось його коротенька телеграма того дня:

"Запрошення отримав. Дякую, що пам'ятаєте про мене. Думками часто повертаюся в рідне село, школу. Як здоров'я дозволить - обов'язково приїду.

Ваш Микола Рибалко".

Микола Олександрович був відповідальною і обов'язковою людиною і ніколи не забував добрих слів вітання і чисельних запрошень відвідати малу батьківщину. І ось в червневому листі, що наведений на початку розповіді, він, як доброзичлива людина, щиро ділиться зі своїми земляками своїми успіхами у зв'язку з виходом нової книги. У цих рядках він ще раз підкреслює своє донецьке коріння, висловлює подяку всім, хто брав участь в боротьбі з ворогом і сумує з приводу загибелі більшості своїх ровесників.

Пригадалися шкільні роки, коли всі хлопці класу, вивчаючи твір Миколи Островського "Як гартувалася сталь" захоплювалися силою волі, мужністю і витримкою Павки Корчагіна. А тут зовсім поряд сучасник, яскравий зразок героїзму - Микола Рибалко - мужній і стійкий воїн, талановитий поет сучасності, активний громадський діяч. До життєвої вершини свого подвигу він дістався крізь небезпеки та труднощі військової служби, війни. Характер Миколи Олександровича, як і тисяч підлітків - його ровесників також формувалася на образі Павки Корчагіна. І багато років потому, в 1968 році, вищу премію республіканського комсомолу імені М. Островського він прийняв з особливим хвилюванням і гордістю.

До 4 класу краматорської середньої школи №1 Микола Рибалко вступив наприкінці листопада 1932 року з довідкою: "вибув зі складу учнів 4 класу Миньківської семирічної школи Артемівського району у зв'язку з переїздом батьків". Вчителька російської мови та літератури К.Ф. Гоппе була серед тих, хто формував світогляд юного Миколи. Катерина Федорівна мала неабиякий талант не лише викладати предмет, а й творчо вести заняття літературного гуртка. Педантична керівниця, вона попри всі життєві негаразди до наших днів зберегла документацію літературного гуртка за 1937-40 роки. У журналі обліку відвідування занять гуртка у Миколи Рибалка жодного пропуску. Катерина Федорівна проводить літературні вечори, конкурси, читання і одним з найактивніших учасників цих заходів завжди є майбутній поет - Микола Рибалко. Уперше літературний гуртківець Микола став переможцем шкільного літературного конкурсу, присвяченого творчості українського письменника Миколи Островського. Був він тоді учнем 8-го класу (1937 рік). Як уже було сказано, Микола Островський для допитливого комсомольця Рибалка був зразком мужності і сили волі ще зі стін школи. Ось дивом уцілілі рядки конкурсної роботи учня-восьмикласника Миколи Рибалка: "Прямо з книжних сторінок Микола Островський увійшов в моє життя і оселився в ньому назавжди, як своя і дуже потрібна людина. Він полонив мене романтикою відгримівших боїв і величчю свого подвигу". У словах майбутнього поета неначе передбачення власної долі. Навесні 1945 року, втративши зір у тяжкому бою, Микола Рибалко більше не побачив сонця, але як і у М. Островського, сонце - джерело всього живого на землі, є головним образом у його поетичній творчості:

*Я серцем, як зіницю ока,
Про сонце пам'ять бережу.*

Саме через загострене відчуття до сонця поезії Рибалка такі світлі, теплі, відверті, наповнені змістом життя і бажанням жити і діяти. У них також відповідальність за майбутні покоління:

*Відповідальний я перед майбутнім
За прихід весни...*

Успішно закінчивши школу, юнак, активний член літературного міського гуртка Будинку піонерів та юнацтва, стає студентом філологічного факультету Дніпропетровського університету. Перший день студентського життя Миколи співпав з початком Великої Вітчизняної війни. Але той радісний день посвяти в студентство серед першокурсників не був сповнений думками про страждання, які їх очікували в майбутньому. Здавши успішно екзамени екстерном за другий курс Рибалко наприкінці липня 1941 року подає заяву до військомату, щоб його відправили на фронт добровольцем. Але спершу потрапляє у Барнаульське військове училище. Так лінія фронту відсунулася від курсанта Миколи Рибалка на цілий рік за тисячі кілометрів. Прискорений термін навчання пролетів швидко. Молоді офіцери рвалися у бій з ворогом. Улітку 1942 року молодший лейтенант Рибалко прийняв командування взводом артилерійської батареї неподалік від міста Воронеж. Перші запеклі бої, перше поранення, перший шпиталь і перша бойова нагорода - орден Червоної Зірки. Після одужання, вже лейтенантом, продовжує свої фронтові шляхи. Літо 1943 року, йде інтенсивна підготовка до майбутньої знаменитої битви на Курській дузі. Миколу Олександровича призначають командиром протитанкової батареї, що дислокувалася поблизу села Прохорівка, де були найбільш жорстокі бої, на межі людських сил та можливостей.

Доба за добою горіли танки, снарядами шматувало батарею і її обслугу, але команда Миколи Рибалка витримала небачені страхиття війни. Легкі поранення обійшлися без госпітальних ліжок і Микола Олександрович сприймає визволення України, як особливий синівський обов'язок, докладаючи для цього весь свій бойовий хист. Суми, Київ, Вінниця, Львів... У боях за Україну нові поранення, звання капітана, нові нагороди, нове призначення - командир батальйону. Майже три роки щосекундно смерть ходила за мужнім капітаном. Останню спробу подолати мужнього українця вона здійснила на Одерському плацдармі поблизу містечка Розенгруд у лютому 1945 року.

*Воронки, громыханье боя,
Разрыв у ближнего куста.
Качнулось небо голубое -
И наступила темнота.*

Втративши зір у цьому запеклому бою, двадцятирічний комбат Микола Рибалко не здався перед випробуванням долі. І хоча фатумних думок вистачало в його забинтованій голові і знесиленому тілі, приклади героїзму, спроможність побороти власну слабкість і розпач брали верх. Героїчне життя Миколи Островського, пілота Олексія Маресьєва і артилерійця Петрова все частіше займали думки молодого інваліда. Як жити далі? Як залишитися корисним для суспільства? Як не перетворитися на суспільного утриманця? Постійні героїчні зусилля над собою відганяли розпачливі думки і сумніви, і укріплювали дух, вивищували особистість. Бої та жахи війни тепер приходили щоночі в жаклихвних снах, він бачив, розмовляв зі своїми товаришами, яких навічно забрало лихоліття. Вони, молоді і красиві, прохали Миколу прожити мирне життя і за них, і за себе. І, виконуючи цю обіцянку, Рибалко повертається в університет, на студентську лаву, згодом отримує диплом філолога Дніпропетровського університету. Саме цей диплом був його першою перемогою у боротьбі з інвалідністю.

Усе частіше природний поетичний таланти спонукає Миколу Олександровича до творчості. До цієї нелегкої справи залучає він свою вірну помічницю-дружину, а друзі-краматорчани допомагають сконструювати пристрої для незалежного писання.

І от офіцер-філолог продовжує вести бій. Слова прості і строгі, що народилися в серці воїна і не раз правлені в думках, уперше стали віршованими рядками на сторінках газети "Краматорська правда" 19 липня 1952 року. Довгих сім років самоперевірки, самовдосконалення, шліфування поетичної майстерності. Сильна за духом та життєстверджуюча поезія молодого поета не могла бути лише здобутком краматорчан. Вірші Миколи Рибалка друкують обласні газети "Социалистический Донбасс", "Радянська Донеччина", "Комсомолец Донбасса". До співпраці поета-воїна запрошують регіональний журнал "Донбас", республіканські і союзні літературні видання.

Його поезії завжди дивували читача новими думками, глибиною і масштабністю зображуваного. У поетиці мужньої і талановитої людини шанувальник сучасної чи військової лірики віднайде поряд з жакливою хронікою війни любов до життя, матері, роздуми і переживання, захоплення і пристрасті.

Лірика Миколи Олександровича, за оцінками літературознавців, є своєрідною, особливою. Він розмовляє доступно з будь-яким за віком читачем, дорослим чи юним, про рідну землю і її природу, про вчителів і учнів, про людяність і товариське тепло, про мужність і героїзм. Війна жакливо вчинила з поетом, але залишила йому життя, а скільки мільйонів

талановитих і молодих забрала в землю! Усі випробування долі комбат пройшов достойно, не зневірився, не зачерствів, а обпалену полум'ям війни душу наповнив людяністю і сердечністю своєї поезії, давши людям можливість його словом спілкуватися з тими, хто не повернувся з поля бою. Якщо зібрати разом усе, написане ним про війну, то можна побачити, що кожен день війни, кожна година, хвилина, секунда - подвиг. Для смерті часу багато не потрібно. Але дуже, дуже багато потрібно часу, щоб захистити, відстояти, витримати в бою. Тим більше, як пише поет:

*И в красноезвездного меня
Сто пушек целились, наверно.*

Здобувши перемогу у внутрішній війні, війні з самим собою, він не лише розвинув свій талант, а підняв його на новий, високий рівень:

*Хочу, чтоб на этих дорогах
Мои оставались следы*

За висловами мудреців "Минуле - це не розправлена пружина сучасності" - чим більше заглиблюється людина в минуле, тим чіткіше усвідомлює зв'язок з тим, що єднає світи та епохи. Тліють і розсипаються речі, але хіба кохання, любов до людей, посмішка чи гнів, буденні справи людей якось змінилися? Тільки любов зближує віки і простір, перекидає місток із минулого в майбутнє. Духовні прояви, подвиги воїнів постійно освітлюють земний шлях нових поколінь - пам'ять не розчиняється з часом і не зникає у вічності.

Поет Микола Рибалко намагається своєю працею покращити, облагородити навколишній світ. Він добровільно згоджується звалити на себе світову миротворчу місію, щоб назавжди покінчити з війнами, додавши людству добра:

*Я всегда в дороге, я в пути,
Всю планету надо обойти.
Мне успеть бы только - я связной
Между этим миром и войной.*

У лютому 1992 року, коли Миколі Олександровичу виповнилося 70 років, районна делегація відвідала ювіляра в Краматорську. До складу делегації увійшли голова правління сільгосппідприємства О.П. Трошій, сільський голова Миньківської сільради В.П. Коробко, директор середньої школи Л.Є. Шарудило та автор цих рядків. Зустріч була зворушливою й сюрпризною і пройшла в квартирі ювіляра. Під час зустрічі ми запросили шановного іменинника Миколу Олександровича відвідати Миньківку, зустрітися зі своїми однокласниками і учнями школи, в якій колись він навчався в 30-і роки. Поет дуже зрадів запрошенню, місцеві керівники гарантували транспортне забезпечення відомому землякові. Улюбленою порою року у Миколи Олександровича був квітучий травень. Зустріч запланували на 4 травня, як початок передсвяткових днів до дня Перемоги. До цієї події готувалися всім районом - рішенням районної ради (голова Г.Г. Омеляненко) заснували районне свято "Пам'ять" на вшанування всіх, хто поліг у боях, захищаючи рідну землю. Оновили експозицію в краєзнавчому музеї села, на замовлення сільської ради і школи виготовили бюст М. Рибалка в

скульптурному комбінаті (м. Донецьк, скульптор - заслужений художник України С. Гон-тар). Культурні осередки сіл, літературні гуртки шкіл творчо готувалися до першого значно-го районного заходу в історії незалежної України.

Свою участю в святі Микола Рибалко дав потужній імпульс і довге життя цьому, те-пер уже традиційному святу "Пам'ять". Під час виступу видатний поет дивував учасників свята феноменальною пам'яттю, спогадами з дитинства. Сукняна торба через плече для шкільних книжок і зошитів, шматок хліба або сухарець і грудочка цукру, покладена до тор-би натрудженими руками бабусі перед дорогою до школи. Про цей далекий період дитин-ства поет нагадав рядками вірша:

*...Лохматый задиристый ветер,
Потертый букварь за спиной.
Озябшие руки и ноги,
Иссеченный вьюгой большак
Дорога, дорога, дорога,
Но твердый, настойчивый шаг.*

Щемний спомин далеких дитячих літ. Дорогою до школи не лише боровся зі злими силами природи, а й захищав слабших за себе однокласників від задержуваних хлопців з Кудлінського хутора. Кремезного і непоборного Миколу розбишаки обминали стороною, він якось швидко умів згасити їхній запал мірятися силою "на кулаки" чи жбурляти в глибо-ку балку дівчачі портфелі. Щоліта канікули гуртували відносини ровесників в спільній праці на колгоспному полі, сіножаті, на току чи в розвагах у сільському клубі. Допитливому і кмітливому Миколі було чим поділитися з ровесниками. Він завжди виділявся своїми про-позиціями, міг миттю організувати дітей на корисні справи. На літніх канікулах після смерті бабусі Микола жив у рідної тітки Надії Паровишник, син якої, Василь Паровишник, був Миколі надійним і вірним другом.

На тій травневій зустрічі Миколі і Василю було вже по 70 років, а невагомий, небаче-ний теплий спомин дитинства тягнув до палких обіймів. На мить щезають роки, на мить, - з лихоліттями розлук і війни... Це бачили і спостерігали завмираючі присутні - гості свята.

*Доля мене не обділила
І стороною не обійшла,
Дала життя, дала і силу,
Дала веселу вдачу...*

Наприкінці офіційної частини заходу Микола Олександрович тихенько звертається до мене із запитанням: "Коли будете знайомити мене з моїм гіпсовим двійником?" Разом з О. П. Трощієм підводимо поета до погруддя. "І як увічнили мене митці?" - Микола Олексан-дрович, не поспішаючи, правою рукою провів по обличчю, по контурах голови. Детально знайомився з роботою Сергія Гонтаря, мабуть, жодного сантиметра не залишив без уваги: лоб, вуха, щоки, ніс, губи, шия, зачіска, скроні, складка міжбрів'я. Закінчивши знайомство "з самим собою", повернувся до нас і спокійно промовив: "Схожий, це мій перший портрет після війни, що його відчую руками". Йдучи шкільною алеєю, високій гість в розмові не полишав тему скульптурного портрету і говорив добрі слова на адресу Сергія Гонтаря: "Ба-гато доброго чув про нього. Знаю, що в переліку його творчих робіт є скульптури Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олексія Стаханова. Він в скульптурах увічнив багатьох героїв війни, а оце дійшов і до мене, провінційного поета".

"Який же ви, Миколу Олександровичу, провінціал, коли на ваші слова уся Європа пісні співає?" - зауважив Олександр Павлович. А я додав: "До речі, Миколо Олександровичу, ця робота Гонтаря, яку ви визнали і схвально сприйняли, є його першою сторінкою в презентації лауреатів Державної премії імені Шевченка - донеччан". Закінчував районне свято шановний гість віршовими рядками:

*Как разбойная стая
Нападет на бойца -
В это утро желаю
Быть я каплей свинца.*

Фронтові рани, трагічна загибель сина значно погіршили здоров'я поета і він рідко залишав свою домівку. Наші районні делегації щорічно відвідували Миколу Олександровича на день його народження та на день Перемоги. Ще з порога у кімнаті називав, хто до нього приїхав: впізнавав по кроках.

Микола Олександрович завжди був зі своїм рідним районом. Жителі села Миньківка виступили в 2001 році з ініціативою про увічнення пам'яті Миколи Олександровича встановленням бюсту на шкільному подвір'ї. С.О. Гонтар виготовив паркову скульптуру поета за попереднім музейним варіантом. За рішенням Миньківської міської ради (2002 рік) було оголошено збір коштів на виготовлення і встановлення пам'ятника-погруддя видатному поету-земляку Миколі Олександровичу Рибалку на подвір'ї середньої школи.

Цілий рік надходили кошти: навчальні заклади району, м. Артемівська і м. Донецька, трудові підприємства і окремі особи внесли значні кошти на вшанування пам'яті воїна-поета М. Рибалка. 7 травня 2003 року в межах традиційного районного свята "Пам'ять" відбулося урочисте відкриття пам'ятника мужньому і талановитому земляку. Сотні гостей з району, мешканці Миньківки, шанувальники творчості поета з Краматорська, літературознавці з Донецька...

Впало покривало... Перед сотнями присутніх постав у бронзі наш видатний земляк - Рибалко Микола Олександрович. Навіть крізь бронзу відчувається велично посаджена голова, вольові губи, зморшки між бровами передають напругу всіх життєвих випробувань поета-воїна. По ліву сторону - вхід до школи, по праву, на узвишші, меморіал землякам, що не повернулися з війни.

*И со спокойным чистым взглядом
Я перед памятью стою.*

Усі ми знаємо, що сотні вдів, сучасниць Миколи Рибалка, плакали над його фронтовою поезією і поміж собою називали його "Герой війни". Усі ми знаємо, що Рибалко був оточений увагою і шаною на Донеччині і зокрема в Краматорську та Артемівську. Усім відомо, що Рибалко залишив велику поетичну спадщину і був визнаний сучасниками і державою. Що своїм обпаленим війною словом повернув людям когорту героїв війни. Сучасники знали фронтовий і буденні подвиги Миколи Рибалка, хай про нього знають і майбутні покоління.

Кожного дня воїн-герой зустрічає учнів, що йдуть до школи, наче запевняє, що захистить їх майбутнє і убезпечить від загроз війни.

РОМАН ФЕРЕНЦЕВИЧ,

радіожурналіст, редактор, дійсний член НТШ

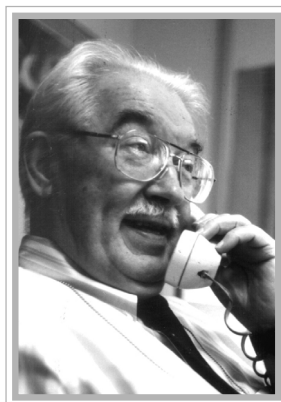
БІОГРАФІЯ ВОЛОДИМИРА БІЛЯЄВА *

Володимир Іванович Біляїв - український журналіст, поет, перекладач, громадсько-політичний діяч - народився 25 червня 1925 року в селищі шахти № 12 Моспино-Ряснянського рудоуправління, що адміністративно належало до Грузько-Ломівської сільради Макіївського р-ну Сталінської обл., тепер м. Моспине Донецької обл.

Батько В. Біляєва Іван Семенович до революції 1917 року, працюючи прохідником на шахті, брав активну участь у підпільному русі робітників проти царату. Після громадянської війни, закінчивши Індустріальний інститут у Сталіно з дипломом гірничого техника, займав керівні посади на шахтах Макіївського, Петрово-Мар'їнського та Рутченківського вугільних трестів. 1938 р. заарештований органами НКВС за звинуваченням у антирадянській діяльності, контрреволюції та шкідництві. Подальша його доля невідома. Мати - Домна Оксентівна з родини Кротошинських - походила із с. Іванівка Ставищенського р-ну Київської обл. Вона переселилася на Донбас під час Першої світової війни і невдовзі одружилася з Іваном Семеновичем.

В. Біляїв закінчив початкову й середню школи. Родинна трагедія - втрата батька, втеча дядьків з родинами з Київщини на Донбас від голодомору 1932 -1933 рр., глибока віра матері і тітки Ганни Оксентівни в Бога на все життя визначили шлях Володимира. Вже школярем він почав розуміти протиріччя між комуністичним вченням і практикою, між партійними гаслами і реаліями життя.

Опинившись під час Другої світової війни на примусовій праці в Німеччині, В. Біляїв вирішив після звільнення його американцями не повертатися на Батьківщину. Спочатку він працював один рік цивільним службовцем військово-повітряних сил США - в хімічному депо і на аеродромі авіагрупи винищувачів, за що одержав похвальну відзнаку. У таборах переміщених осіб у 1946 - 1949 рр. після вишколу на спецкурсах він працював службовцем Міжнародної Організації Втікачів у таборах Фірнсберг, Нюрнберг-Конгрес та Гісен. В. Біляїв почав вивчати невідому його поколінню, вихованому в радянській системі,

Біляїв

Володимир Іванович

(25.06.1925-12.02.2006)

Український письменник і журналіст, громадсько-політичний та культурний діяч, член-кор. УВАН в США (1984). Член Національної спілки письменників України (1995). Спікер Національної Ради Державного Центру УНР (1980-1984), керівник української редакції радіостанції "Голос Америки" (до 1998).

Народився на Донеччині 25 червня 1925 року під містечком Моспине. Вчився там у школі № 152, пізніше - у середній школі № 25 м. Донецька (зараз Ленінський район).

У часи Другої світової війни доля закинула Володимира Івановича спочатку до Німеччини (його хлопцем вивезли туди на роботу німецькі окупанти), пізніше бажання побачити світ привело майбутнього поета до Австралії і США. Там він працював на різних роботах, здобув вищу освіту. П'ятнадцять років (до 1999) керував українським відділом радіостанції "Voice of America" ("Голос Америки"). Автор поетичних збірок "Поліття" (1970), "По той бік щастя" (1979), "Осіньна обнова" (2001), "Доля і шлях" (2005), книги нарисів "На неокраїні крили... Штрихи до літературних портретів західної діаспори" (2003).

* Матеріал надано Українським культурологічним центром (м. Донецьк).

добу УНР, відкриваючи вперше для себе М. Грушевського, С. Петлюру, В. Винниченка, В. Липинського.

Паралельно з працею в ІРО В. Біляїв заочно навчався у Школі журналістики Українського Технічно-Господарського Інституту (УТГІ) та, опанувавши англійську мову, самотужки поглиблював знання журналістики з американських та інших англomовних джерел.

Перша стаття В. Біляєва на тему декларації Бальфура щодо єврейської автономії в Палестині з'явилася 1949 р. на сторінках заснованих І. Багряним "Українських вістей". Відтоді почалася майже безперервна журналістська діяльність В. Біляєва.

В таборі Фірнсберг він одружився з киянкою Галиною Білик, також примусово вивезеною на працю до Німеччини. 1948 р. народилася їхня донька Алла (згодом в заміжжі Роджерс).

Емігрувавши 1949 р. до Австралії, В. Біляїв став працювати на сталеливарному заводі БГП в Ньюкастлі та був активним членом Федерації металістів Австралії, а згодом на металообробних підприємствах у Сідней. Водночас, поза працею, він був постійним вільним співробітником тижневиків "Єдність" та "Вільна думка". Його статті і коментарі "Мені здається..." друкувалися під прізвиськом В. Біляїв-Чумака. З Австралії він також дописував до часопису "Український Прометей", що виходив на початку 50-х рр. у Детройті (США). З Австралії ж його було делеговано як представника української громади до Міжнародної Ради Іммігрантів з країн, поневолених комуністами. На своєму першому засіданні ця Рада обрала В. Біляєва генеральним секретарем.

Після переїзду до США 1954 р. В. Біляїв друкував статті у газетах "Прометей", "Свобода", "Америка", "Українські вісті", "Народна воля", "Мета" і журналах "Нові дні", "Молода Україна", "Сучасність", "Київ", "Українська книга". Це переважно статті про українських письменників діаспори: І. Багряного, Є. Маланюка, Г. Журбу, Т. Осьмачку, В. Гайворонського (Гайдарівського), Г. Костюка, П. Одарченка, І. Кедрина-Рудницького, а також про знищених комуністично-радянським режимом М. Куліша, Є. Плужника, В. Стуса та брежнєвських в'язнів сумління - В. Мороза, С. Караванського, Є. Сверстюка. В. Біляїв також постійно інформував читачів про діяльність американсько-українських організацій Філадельфії - таких як Українсько-Американський Республіканський Клуб, спортивний клуб "Тризуб", Культурно-Освітній Центр, про церковне життя у Філадельфії. Працюючи на будівництві від 1954 р. до 1960 р., В. Біляїв, на основі здобутого практичного досвіду та технічної самоосвіти, заснував 1960 р. власне підприємство викінчення інтер'єрів у житлових та комерційних будинках, провадячи його разом зі спілником упродовж наступних 20 років.

Водночас він продовжував навчання в Пенсильванському університеті, наполегливо вдосконалюючи знання англійської мови та зосереджуючи свою увагу на проблематиці міжнародних відносин. Його статті висвітлювали внутрішні суперечності радянської системи, приреченість її на остаточний крах через органічну нездатність вирішити найболючіші питання та позбутися імперського комплексу в добу розвалу імперій, важливість існування Державного Центру УНР на вигнанні для відновлення незалежності України та заради об'єднання всіх національно-визвольницьких партій, організацій і течій на платформі ДЦ УНР.

1968 р. перший шлюб В. Біляєва закінчився розлученням. Рік пізніше він одружився з американкою шведського походження Доротеєю Стром. З цього шлюбу вони мають доньку Джіну Доротею, яка згодом одружилася зі Стівеном Лонгом. З цього шлюбу народився онук В. Біляєва Нолан Томас. Старша й молодша доньки В. Біляєва та його онук хрещені в православній вірі.

У 70 - 80-х рр. В. Біляїв тісно співпрацював із президентом УНР М. Лівичким, віцепрезидентами УНР І. Багряним і М. Степаненком, головами УНРади І. Кедрином-Рудницьким і С. Довгалем та головами уряду УНР Т. Леонтиєм і Я. Рудницьким. 1978 р. В. Біляїв очолив Представництво уряду УНР у США. 1980 р. Восьма сесія УНРади в Мюнхені обра-

ла В. Біляєва головою УНРади, у 1982 - 1984 рр. він працював відповідальним редактором місячника "Мета" - напівофіційзу ДЦ УНР.

1984 р. на Дев'ятій сесії УНРади в Торонто кілька її фракцій висунули кандидатуру В. Біляїва на посаду віце-президента УНР, але він відмовився балотуватися, розуміючи, що імператив об'єднання вимагає на цій посаді не журналіста, а політичного діяча, який очолює широко розгалужену і впливову організацію. Знеохочений гострим конфліктом між тодішніми провідними особами, які творили "тверде ядро" ДЦ УНР, В. Біляїв залишив діяльність у системі ДЦ УНР і влаштувався в Український відділ "Голосу Америки" у Вашингтоні, де працював у 1984 - 1998 рр. (останні сім років на посаді керівника відділу).

Як радіожурналіст В. Біляїв повідомляв слухачів в Україні про зустріч на найвищому рівні президента США Рональда Рейгана та генерального секретаря КПРС Михайла Горбачова у Вашингтоні. 1-го грудня 1991 р. він був у Києві, інформуючи про референдум та вибори президента. Від часу проголошення незалежності України В. Біляїв провів ексклюзивні інтерв'ю з її чільними політичними діячами у Києві та Вашингтоні: Л. Кравчуком, Л. Кучмою, І. Плющем, О. Морозом, С. Марчуком, П. Лазаренком, Г. Удовенком, Б. Тарасюком, ген. К. Морозовим, В. Бойком, багатьма депутатами Верховної Ради, послами Л. Лук'яненком, О. Білорусом, Ю.Щербаком, вченими Г. Немирею, В. Білецьким, Є. Бистрицьким, В.І. Стріхою, діячами культури М. Вінграновським, І.Дзюбою, І. Драчем, М. Жулинським, Р. Федоровим, М. Воробйовим, В. Оліфіренком, Д. Павличком, М. Стріхою, О.Гриценком, М. Рябчуком, О. Шугаєм та іншими.

У Вашингтоні на телепрограмі "Вікно в Америку" В.Біляїв узяв інтерв'ю у відомого британського історика Роберта Конквеста, автора епохальної праці про голодомор в Україні 1932-1933 рр. "Жнива скорботи". Для радіопередач він провів інтерв'ю з видатним американським поетом-лауреатом Стенлі Кюніцом, литовським поетом Томасом Венцловою та російськими поетами-вихідцями з України - Іриною Ратушинською та Олександром Ткаченком.

Упродовж багатьох років В. Біляїв організовував, готував і провадив радіомости з державними і приватними радіостанціями України на теми політики, економіки, екології, військових справ та правоохоронних органів у обох країнах, залучаючи до участі в радіомостах видатних американських україномовних учених: Романа Шпорлюка, Ярослава Пеленського, Василя Маркуся, Леоніда Рудницького, Тамару Воробій, Мирона Куропася, Олега Гаврилишина, Ігоря Масника, Віталія Гарбера, Віктора Басюка, Степана Олійника та інших. Від 1995 р. до виходу на пенсію В. Біляїв вів щотижневий "Огляд найважливіших подій" за участю американських політологів Віктора Басюка та Володимира Звігоянча.

В. Біляїв відомий як автор збірок поезій "Поліття", "По той бік щастя", "Осінь обнова", "Доля і шлях", збірника про літераторів української діаспори "На неокраїні крили..." та монографії "Олена Шишацька - оперна артистка". В. Біляїв удостоївся звання поета-лауреата Української Могилансько-Мазепинської Академії Наук (УММАН) за 1980 р. Він - член-кореспондент Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США та з 1995 р. член НСПУ. Упродовж певного часу він був членом редакційної Ради донецького журналу "Донбас".

Від 1999 р. і до своєї смерті у 2006 р. В. Біляїв разом з дружиною Доротеєю жив у місті Норт Пальм Біч, штат Флорида.

МИКОЛА ЧАБАН,

*письменник, краєзнавець, критик, журналіст, член НСПУ,
лауреат премії Антона Хорошуна та премії "Акції краєзнавців"*

"ПРИЙДЕ ГОДИНА ЗВЕРШЕНЬ ..." (Про поезію Володимира Біляєва)*

"Поет, рецензент, радіожурналіст, - радіожурналіст, як я пересвідчився, міжнародного рівня, - член українського американського ПЕН-Клубу Володимир Біляїв живе і працює в США у Вашингтоні", - так представляв читачам "Літературної України" у 2004 р. В. Біляєва Микола Вінграновський.

А народився В. Біляїв 1925 року на Донеччині. Під час війни 18-річний юнак опинився в Німеччині, звідти в 1949 році переселився до Австралії. Затим у 1954 році разом з родиною переїхав у Філадельфію (США). Літературну діяльність розпочав ще в Європі - публікаціями в численних повоеєнних українських часописах.

В. Біляїв - автор поетичних книжок "Поліття" (1970) та "По той бік щастя" (1979), "Осіння обнова" (2001), "Доля і шлях" (2005). Вірші поета-степовика не сплутаєш з іншими, у них своя інтонація, свій стиль.

Отже поезія В. Біляєва вже відома читачам. Тому хочеться сьогодні докладніше по-знайомити читача з вельми цікавим і недооціненим критикою поетом української діаспори, показати його творчий доробок в цілому.

Жив В. Біляїв у штаті Меріленд (США). Працював Володимир Іванович журналістом, а перед тим двадцять років віддав керівній роботі в житловому і комерційному будівництві. У філадельфійському видавництві "Київ" вийшло, як уже згадано, дві збірки поета - "Поліття" і "По той бік щастя". Сталося так, що про обидві ці збірки "велика критика" взагалі не писала, бо весь свій запал витратила на Нью-Йоркську групу та Празьку школу поетів. Але мовчання діаспорної критики аж ніяк не зменшує значення віршів В. Біляєва. Формально його поезія - традиційна, без сліпого наслідування модних новітніх зразків.

Дуже влучно висловився про творчість В. Біляєва патріарх української критики на Заході Григорій Костюк. У приватному листі до В. Біляєва, писаному 1987 року, Григорій Костюк зазначає: *"...мені тепер здається, що немає у Вас, як звичайно, періоду початківства і дозріння... Вже першою своєю збіркою Ви вступили в поетикальний сад цілком у своєму стилі, сформованим, завершеним поетом. Ваша перша збірка нічим не поступається перед другою. Хіба що в другій вже менше юнацького запалу й більше розважливого філософського споглядання.*

І дивно, і прикро мені, що Ваш вступ і утвердження в нашому еміграційному поетичному коші нашою критикою й досі належно не оцінено. Зрештою, Ви не один в такому становищі. Хіба доброго поета Бориса Олександрова, чи вдумливого і суворого до слова Ігоря Качуровського, чи й трохи старшого від Вас Олексу Веретенченка критика належно оцінила? Ні. Далеко ні. Всі ми, що ніби покликані до цього, по-справжньому, професійно не мали змоги займатися. Ми писали доривочно, коли була змога, й про тих, хто якимось випад-

* Матеріал надано Українським культурологічним центром (м. Донецьк).

ком щастя потрапляв у поле нашого овиду, тому пройшли і проходять без належної оцінки цілий ряд вартісних творів, у тому числі й Ваших.

Але Ви цим не переймайтесь. Не чийсь оцінки залишаються в історії, а справжні поетичні факти. А Ваші належать до справжніх".

Оцінка авторитетного літературознавця дала поетові впевненості в собі і надихнула його на третю збірку поезій.

В одному з листів пан Володимир зізнається:

"Признаюсь, що писати поезії для мене - це страшно важкий труд. Колись, може, п'ять років тому, покійний Василь Онуфрієнко про те ж саме сповідувався в листі до мене: "... починаю поезії й відкладаю надалі: може, докінчу. Я себе не можу вгамувати і змусити писати тоді, коли мені не хочеться..." Отак і зі мною - "кувати" мені не під силу. Колись в одному з моїх віршів я писав:

*Віршів не вивіриш вістрям пера,
Я слово на серці важу!*

А як же, повірте, пане Миколо, важити це, здавалося б, невагоме, ефемерне, скороминуще слово на власному серці!"

Вірно спостережено: самотня творчість В.Біляєва виростає з двох добрих і життєдайних джерел: з одного боку, з поетичної школи Максима Рильського, а з другого - Євгена Плужника. Проте поет не наслідує ні того, ні другого, але те духовне, інтелектуальне підсоння, яке живило їх і яке вони збагачували своїми талантами, позначається й на поезії В. Біляєва, і це спричинює успіх його віршів.

Лексика В. Біляєва відзначається добірністю й багатством, свіжою різноманітною римою. Віршам поета притаманні звукова прозорість, природна алітерація, відсутність манірності. Усі ці формальні особливості поезії В. Біляєва доповнюються мужніми філософськими роздумами. Україні, матері поет присвятив чимало натхнених рядків.

У своїх листах він був такий же щирий, як і у віршах:

"Як і для більшості поетів, мені важко піддаватися вівісекції (розтину - М. Ч.). Власні вірші пишу так, бо інакше не можу!" А в іншому місці - про свою відданість традиційній поезії: "Бо ж поезія, позбавлена живого людського почуття, а до того ще й змавнована з чужих (часто геніальних!) зразків, ніколи не вдаряла в серце читача, а завжди залишалася безпредметною конволюцією малого "я", яке тільки грає роль з чужого лицедійства чи співає з чужого голосу..."

У вірші В. Біляєва "На могилі Євгена Маланюка" є такі пророчі рядки:

*Прийде година звершень Богом дана
І завершиться путь полум'яно-палка:
Його поезії у Стольнім, там коло Богдана
Співці читатимуть вітчизняним полкам!*

Так, краща поезія української діаспори повнокровним струменем повертається в Україну. Настав такий час і для поезій В. Біляєва.

ОЛЕКСАНДР АМОША,

*доктор економічних наук, професор
академік НАН України, директор Інституту
економіки промисловості НАН України, м. Донецьк*

ВОЛОДИМИР БІЛЕЦЬКИЙ,

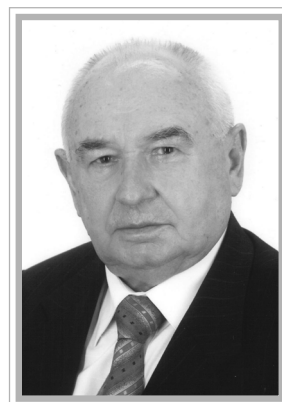
*доктор технічних наук, професор, шеф-редактор
аналітично-інформаційного журналу "Схід"*

МИКОЛА ЧУМАЧЕНКО: ОРГАНІЗАТОР ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ *

Біографія Миколи Григоровича Чумаченка - як у багатьох народжених у 20-х роках ХХ ст. Батьки - з селянських родин с. Гладківка (колишнє Келегеї) Голопристанського району Херсонської області. Учився в Келегейській неповній середній, а потім у Голопристанській середній школі № 1. У 1943-1949 рр. він - солдат Радянської Армії: у складі військ 4-го Українського фронту очищує нашу землю від фашистів. Після демобілізації з лютого 1949 р. по 1961 р. працює на Кутаїському автомобільному заводі ім. Г.К.Орджонікідзе старшим бухгалтером, начальником сектора матеріального обліку, заступником головного бухгалтера і головним бухгалтером заводу.

Робота на заводі для М.Г. Чумаченка була школою виробничого досвіду. У цей період він активно вивчає економіку і господарську діяльність підприємства. Без відриву від виробництва з відзнакою закінчує у 1957 р. економічний факультет Тбіліського державного університету і вступає до заочної аспірантури Київського фінансово-економічного інституту. Одночасно займається виробничою та дослідницькою роботою. Результати останньої викладені в ряді публікацій та дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук "Питання аналізу рентабельності соціалістичних промислових підприємств (на прикладі промислових підприємств м. Кутаїсі)" (1962 р.).

З 1961 р. розпочинається викладацька діяльність М.Г.Чумаченка. За результатами конкурсу його обирають старшим викладачем кафедри обліку і аналізу Київського

Чумаченко

Микола Григорович

(01.05.1925-14.10.2011)

Доктор економічних наук, професор, академік НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат премій АН УРСР ім. О.Г. Шліхтера та НАН України ім. М. І. Тугана-Барановського, почесний директор Інституту економіки промисловості НАН України.

Організатор науки в Україні і на Донбасі: з 1961 професор Інституту Народного Господарства в Києві (1967-70 рр. - проректор), 1971-73 рр. - заступник директора Інституту економіки АН УРСР, з 1973 р. директор Інституту економіки промисловості АН УРСР (у Донецьку), у 1982-1995 рр. - керівник Донецького наукового центру АН України. До грудня 1998 р. - член Президії НАН України. З 2003 р. М.Г.Чумаченко - член Американської академії економічних наук.

Академік НАН України М. Г. Чумаченко - засновник і президент Академії економічних наук України (1993 - 2011).

* Матеріал надано Українським культурологічним центром (м. Донецьк).

інституту народного господарства ім. Д.С.Коротченка, а в серпні 1964 р. - завідувачем щойно створеної кафедри економічного аналізу. У тому ж 1964 р. йому присвоєно вчене звання доцента.

Велику увагу М.Г. Чумаченко приділяє організації навчального процесу, працюючи заступником декана обліково-статистичного факультету, деканом факультету планування промисловості, проректором інституту з заочної та вечірньої форми навчання. Він неодноразово обирався членом партійного бюро факультету, членом і секретарем партійного комітету інституту.

З серпня 1967 до червня 1968 р. М.Г. Чумаченко перебуває на науковому стажуванні в Іллінойському університеті (США), де виступає з доповідями і публікує дві статті. У 1970 р. Микола Григорович Чумаченко захистив у Московському економіко-статистичному інституті дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук на тему "Проблеми обліку і економічного аналізу в управлінні промисловим підприємством", у лютому 1971 р. йому присвоєно вчене звання професора. У січні 1971 р. М.Г. Чумаченка призначено заступником директора з наукової роботи Інституту економіки АН УРСР, а в квітні 1972 р. його обрали заступником академіка-секретаря Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР. У квітні 1973 р. Микола Григорович був призначений директором Інституту економіки промисловості АН УРСР і заступником голови Донецького наукового центру АН УРСР. Під його керівництвом в інституті розпочаті широкі дослідження проблем удосконалення управління виробництвом, регіональної економіки, прискорення науково-технічного прогресу. Він очолив секцію наукової ради центру "Розвиток і розміщення продуктивних сил Донбасу". У грудні 1973 р. Миколу Григоровича Чумаченка обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

В цей період М.Г. Чумаченко надає великого значення підготовці кадрів економістів вищої кваліфікації. З 1973 р. він, професор обліково-фінансового факультету Донецького державного університету (за сумісництвом), викладає авторські спецкурси "Теорія прийняття управлінських рішень", "Управління науково-технічним прогресом", "Господарський механізм соціалістичного суспільства". З вересня 1992 р. завідує кафедрою фінансового менеджменту Донецької державної академії управління. Багато сил і енергії М.Г. Чумаченко віддає підготовці та виданню ряду підручників і навчальних посібників, підвищенню рівня викладання та практичного здійснення бухгалтерського обліку в умовах переходу до міжнародних стандартів.

З вересня 1975 р. М.Г. Чумаченко очолює відділ проблем управління виробництвом Інституту економіки промисловості АН УРСР. Відділ досліджує формування організаційних структур управління об'єднань, поєднання галузевого та територіального управління економікою, розвитку соціалістичного контролю. Багато років він був членом редакційної колегії журналу "Економіка Радянської України". До 2011 р. входив до складу редакційних колегій журналів "Економіка промисловості", "Регіональна економіка", "Менеджер", "Фінансовий контроль", "Економіка та держава", "Вугілля України", «Схід».

Слід відзначити характерну особливість науково-організаційного стилю М.Г. Чумаченка - для проведення відповідальних досліджень він формував і очолював молодіжні колективи. Такі колективи створювались для дослідження проблем у науково-виробничих об'єднаннях, розробки плану науково-технічного прогресу в регіоні, методики виявлення резервів виробництва. За створення методики Комплексної програми науково-технічного прогресу в

промисловості Донбасу до 2000 р. трьом науковим співробітникам молодіжного колективу присуджені медалі АН УРСР з премією для молодих учених і студентів за 1981 р. За активне залучення молоді до дослідницької роботи Миколі Григоровичу Чумаченку в 1987 р. присвоєно звання лауреата Всесоюзного огляду науково-технічної творчості молоді.

У 1976 р. М.Г. Чумаченко очолив вперше сформовану в Донбасі спеціалізовану раду по присудженню вченого ступеня доктора економічних наук. Під його керівництвом багато провідних науковців нашого регіону провели дослідження й успішно захистили докторські дисертації. Очолюючи Інститут економіки промисловості НАН України, М.Г. Чумаченко велику увагу приділяє розвитку пріоритетних напрямків досліджень: у 1974 р. в інституті за його участі створені відділи проблем управління виробництвом і проблем соціально-економічного розвитку, в 1976 р. - відділ проблем охорони праці, в 1977 р. - відділ методології планування та стимулювання в промисловості, відділ проблем управління якістю в Дніпропетровську, у 1979 р. у Запоріжжі був сформований відділ соціально-економічних проблем із питань ліквідації ручної праці в промисловості, із 1981 р. функціонувало Дніпропетровське відділення Інституту економіки промисловості. З метою розвитку досліджень з актуальних проблем сучасності в 1986 р. в інституті були відкриті відділ економічних та соціальних проблем автоматизації і відділ проблем ефективного використання виробничого потенціалу. Такі структурні перетворення забезпечили підвищення ефективності фундаментальних досліджень, прискорення впровадження їх результатів у промисловості: якщо в 1973 р. інститутом впроваджено 34 роботи з економічним ефектом 3,6 млн крб., то вже у 1986 р. - 53 з економічним ефектом 8,9 млн крб.

У березні 1981 р. М.Г. Чумаченко обирається академіком-секретарем Відділення економіки АН УРСР. А у лютому 1982 р. Президія АН УРСР призначає його головою Донецького наукового центру АН УРСР. У квітні 1982 р. він обирається дійсним членом (академіком) АН УРСР, у березні 1983 р. його було обрано на черговий строк членом Президії Академії наук УРСР, із 1981 до 1993 р. він входить до складу редколегії журналу "Вісник Академії наук Української РСР".

Як член Президії АН УРСР із 1981 р. М.Г. Чумаченко бере активну участь у її роботі, а як голова Донецького наукового центру АН УРСР - проводить велику організаційну роботу щодо мобілізації наукових сил академічних та галузевих науково-дослідних закладів та вузів на вирішення регіональних проблем. За його ініціативою і під його безпосереднім керівництвом уперше в республіці розроблена Комплексна програма науково-технічного прогресу в промисловості Донецької і Луганської областей до 2000 р., сформовані і реалізовані регіональні науково-технічні програми "Донбас", "Технічне переозброєння та реконструкція промисловості Донбасу". Наслідки досліджень наукових закладів центру були представлені на ВДНГ СРСР у 1986 р. в експозиції "Вчені Донбасу - виробництву". На Міжнародній ярмарці у Лейпцігу в 1988 р. Донецький науковий центр АН УРСР був нагороджений медаллю. Інститут був також нагороджений дипломом пошани ВДНГ СРСР (1986 р.), йому присуджена перша премія республіканського конкурсу за науково-технічну розробку "Інтенсифікація використання вторинних ресурсів на основі програмно-цільового методу" (1987 р.).

У серпні 1975 р. М.Г. Чумаченко був членом делегації Української РСР на Спеціальній

сесії Генеральної Асамблеї ООН. Протягом 1976-1978 рр. - постійним представником Української РСР у Комісії ООН з транснаціональних корпорацій. Протягом 1978-1985 рр. очолював Комісію Державного комітету науки і техніки СРСР з ефективності використання обчислювальної техніки країн-членів РЕВ.

У серпні 1995 р. М.Г. Чумаченко за власним бажанням звільняється з посади голови Донецького наукового центру НАН України та директора Інституту економіки промисловості НАН України, залишаючись керівником відділу проблем управління виробництвом ІЕП НАН України. У вересні 1995 р. він призначається почесним директором Інституту економіки промисловості НАН України. До грудня 1998 р. Микола Григорович виконував обов'язки члена Президії НАН України, а після цього був призначений радником Президії.

Коло наукових інтересів М.Г. Чумаченка досить широке: управління економікою регіону, управління науково-технічним прогресом, економічні проблеми екології і ресурсозбереження, аналіз економічних реформ в Україні. Його дослідження були спрямовані на виявлення резервів підвищення ефективності суспільного виробництва. У своїй творчості він не замикався в рамках обраної на початку наукової діяльності тематики, а переходив до дослідження нових актуальних проблем економіки.

Удосконалення управління виробництвом - центральна проблема досліджень, які проводив М.Г. Чумаченко.

Управління економікою регіону. Під керівництвом М.Г. Чумаченка та за його участю проводився систематичний аналіз розвитку галузей економіки Донецької області. Найбільше він торкався економічного і соціального розвитку регіону, формування зразкового міста, створення системи запровадження передового досвіду, розвитку продовольчого комплексу міст Бердянська та Маріуполя, ролі Донбасу в паливно-енергетичному балансі України, передумов та концепції створення зони вільного підприємництва в Донецькій області.

У 1980 р. за цикл праць з питань планування економічного і соціального розвитку територіально-виробничих комплексів і міст М.Г. Чумаченку присуджена премія Академії наук Української РСР ім. О.Г. Шліхтера.

За активну участь у дослідженні проблем вугільної галузі М.Г. Чумаченко був нагороджений знаками "Шахтарська слава" I, II і III ступенів, йому присуджена премія ЦК ЛКСМ України і Міністерства вугільної промисловості Української РСР у галузі науки і техніки.

На початку переходу до ринкових відносин широко розповсюджувалася думка про відмову від планування економічного і соціального розвитку. В серії статей "Бачити прийдешнє", М.Г. Чумаченко обґрунтував необхідність довгострокового і поточного планування, посиляючись пізніше на досвід місцевого управління в Японії та Китайській Народній Республіці, муніципального самоврядування в США.

Значну увагу М.Г. Чумаченко приділяв пошуку шляхів досягнення оптимального поєднання територіального і галузевого аспектів управління. В цьому плані в останні роки ним ґрунтовно досліджувалися проблеми економічної самостійності та самофінансування регіону, розроблялися концептуальні матеріали для областей, особливо виділялася проблема формування місцевих бюджетів як основи економічної самостійності регіону.

У 1994 р. за ініціативою і під керівництвом М.Г. Чумаченка створена Українська асоціація

регіональних наук. В останні роки дослідження М.Г.Чумаченка були присвячені подальшому розвитку регіоналістики, питанням економічного розвитку регіону, його територіальній організації.

За цикл робіт із економічних проблем автоматизації виробництва М.Г. Чумаченку присуджена премія Академії наук України за 1992 р. ім. М.І. Тугана-Барановського.

Управління науково-технічним прогресом. Досвід формування і розвитку системи територіального управління НТП М.Г. Чумаченко узагальнив у інформаційних матеріалах, у статтях, доповідях на конференціях. У вересні 1982 р. М.Г. Чумаченко доповів про проблеми територіального управління НТП на бюро Відділення економіки АН СРСР, яке схвалило проведену роботу і затвердило М.Г. Чумаченка головою Проблемної комісії з питань територіального управління науково-технічним прогресом Наукової ради АН СРСР із економічних проблем науково-технічної революції.

Теоретичне узагальнення проблем формування системи територіального управління науково-технічним прогресом викладено М.Г. Чумаченком у монографіях "Економічна ефективність науково-технічного прогресу", "НТР та удосконалення управління соціалістичним виробництвом", "Удосконалення управління економікою регіону", "Економічні проблеми розвитку територіальних науково-технічних комплексів", "Проблеми регіонального управління науково-технічним прогресом: теорія, методика, практика" та довіднику "Науково-технічний прогрес: питання та відповіді".

У своїх дослідженнях М.Г. Чумаченко звернувся і до економічних проблем автоматизації виробництва: визначення ефективності гнучких засобів автоматизації виробництва в машинобудуванні, виділення частки прибутку, який витрачається на заходи з автоматизації виробництва. Узагальнені результати цих досліджень представлені в монографіях "Ефективність автоматизації виробництва", "Економічні умови автоматизації виробництва".

Економічні проблеми екології і ресурсозбереження. Ця проблема дуже актуальна для Донбасу і тому зрозуміла наукова зацікавленість нею М.Г. Чумаченка. У монографії "Актуальні проблеми охорони навколишнього середовища" ним фундаментально розроблені проблеми зниження антропогенного навантаження, визначені організаційно-економічні передумови формування екологічної реконструкції Донбасу.

Проблеми охорони навколишнього середовища тісно пов'язані з проблемами ресурсозбереження. А головним напрямом їх вирішення є інтенсифікація суспільного виробництва. Цій проблемі була присвячена розробка методичних рекомендацій щодо комплексної системи управління якістю продукції та ефективного використання ресурсів на промислових підприємствах Донецької області, а також монографії "Інтенсифікація промислового виробництва" та "Інтенсивний розвиток індустрії". В останній М.Г. Чумаченко працював над проблемою збереження матеріальних ресурсів: зниження матеріаломісткості виробництва, комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів та зниження запасів товарно-матеріальних цінностей за рахунок прискорення обігу коштів та покращання матеріально-технічного постачання.

Як для Донбасу, так і для більшості регіонів України актуальною є проблема використання промислових відходів та вторинних ресурсів. Цій проблемі М.Г. Чумаченко приділяв систематичну увагу. Його увага також була зосереджена на розробці довгострокових регіональних програм комплексного використання вторинних ресурсів, формуванні Генеральної схеми управління комплексним використанням відходів та вторинних ресурсів у регіоні. За участю Миколи Григоровича розроблена програма використання відходів виробництва в Донецькій області до 2005 р. та система управління використанням відходів.

Аналіз економічних реформ в Україні. На початку процесу реформ М.Г. Чумаченко працював над розробкою програм і концепцій переходу країни до ринкових відносин та схеми управління народним господарством. Пізніше він займався формуванням концептуальних основ промислової політики.

Для активізації досліджень в галузі економічних реформ М.Г.Чумаченко обґрунтував необхідність створення Академії економічних наук України. На установчих зборах 1993 року ухвалено рішення про створення Академії економічних наук України, президентом якої було обрано академіка НАН України М.Г.Чумаченка. У 2003 році М.Г.Чумаченка обирають членом Американської академії економічних наук.

Під керівництвом М.Г. Чумаченка та за його участю розроблені пропозиції щодо економічних перетворень та протидії економічній залежності країни. Він був ініціатором і учасником розробки проектів концепції державної промислової регіональної науково-технічної політики, державного регулювання економіки, реструктуризації промисловості країни.

У останні роки М.Г. Чумаченко аналізував управління державним сектором у промисловості, трансформаційні процеси в економіці, здійснення структурної політики, інституційних перетворень, програмно-цільовий метод у бюджетному процесі, розробляв рекомендації з економічної інтеграції країни до ЄС.

Викладацька і методична діяльність. М.Г.Чумаченко завжди приділяв увагу забезпеченню навчального процесу в економічних ВНЗ. Протягом періоду 1961-1971 рр. він був старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри економічного аналізу, заступником декана обліково-статистичного факультету, деканом факультету планування промисловості, проректором з вечірньої та заочної форми навчання Київського інституту народного господарства.

У період роботи директором Інституту економіки промисловості НАН України він викладав у Донецькому державному університеті та одночасно брав участь у підготовці підручників та навчальних посібників "Теорія управлінських рішень", "Бухгалтерський облік", "Організація, планування і управління діяльністю промислових підприємств", "Функціонально-вартісний аналіз", "Бухгалтерський облік у промисловості".

3 квітня 1998 року М.Г.Чумаченко очолював кафедру обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу Київського національного економічного університету. За його ініціативою та участю проведена робота щодо трансформації курсу "Економічний аналіз" до сучасних вимог. Під керівництвом М.Г.Чумаченка створена кафедра обліку та аудиту в Донецькій державній академії управління.

14.10.2011 р. М.Г. Чумаченка не стало. Він мав непростий і водночас яскравий життєвий і творчий шлях, весь час був у центрі вагомих історичних подій і сам творив ці події в науці - коли створював Інститут економіки промисловості АН УРСР і Донецький науковий центр АН УРСР, коли започатковував наукові школи в економіці і очолював розробку комплексних науково-технічних республіканських та регіональних програм, коли виступав як постійний представник Української РСР у Комісії ООН із транснаціональних корпорацій або координував роботу Комісії Державного комітету науки і техніки СРСР з ефективності використання обчислювальної техніки країн-членів РЕВ.

Досягнення відомого економіста-практика, вченого, педагога є свідченням колосальної працездатності видатного науковця і громадського діяча Миколи Григоровича Чумаченка.

ЙОСИП ОПЕЙДА,
*доктор хімічних наук, професор,
Лауреат Державної премії з науки і техніки*

ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ХІМІК

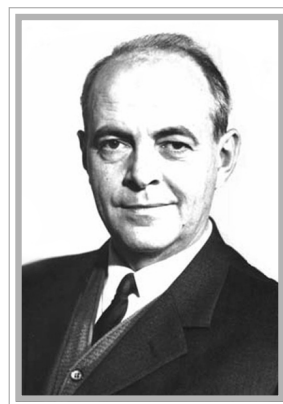
Народився у місті Львові, у родині відомого фізика, доктора філософії Віденського університету, професора гімназії, члена НТШ Володимира Кучера. У 1947 р. з відзнакою закінчив Львівський університет. Після цього працював там на посадах лаборанта, асистента, а після захисту кандидатської дисертації "Дослідження величини і форми міцел деяких сульфованих емульгаторів у зв'язку з використанням їх при полімеризації у емульсіях" у 1952 р. - доцентом кафедри фізичної і колоїдної хімії.

В цей час він знайомиться з академіком Емануелем М.М., що очолював у Академії наук СРСР потужний напрямок рідиннофазного окиснення органічних речовин киснем, і дещо переорієнтовує спрямування своєї наукової роботи, розпочавши дослідження окиснення в емульсіях. Цей напрямок виявився перспективним як в теоретичному, так і в практичному плані.

У 1962 р. його призначено керівником лабораторії п/с 702 Міністерства хімічної промисловості СРСР у м.Бориславі Львівської області, де він успішно працював над розробкою нових технологій отримання важливих для народного господарства та оборонної промисловості країни продуктів.

У 1964 р. захистив докторську дисертацію "Фізико-хімічні дослідження процесу рідиннофазного окиснення алкілароматичних вуглеводнів" і очолив кафедру фізичної і колоїдної хімії Львівського університету. В 1965 р. йому присвоєно звання професора і цього ж року його обрано членом-кореспондентом УРСР.

У 1966 р. Романа Володимировича запросили на роботу у Донецьке відділення фізико-органічної хімії Інституту фізичної хімії АН УРСР, на основі якого у 1975 р. було створено Інститут фізико-органічної хімії АН УРСР. В інституті він очолив створений ним відділ радикаль-

Кучер
Роман Володимирович
(12.03.1925- 24.09.1991)

Український хімік. Академік АН УРСР. Лауреат премії АН УРСР ім. Л.В.Писаржевського (1975), та Державної премії України в галузі науки і техніки (1993). Народився 12 березня 1925 р. у Львові.

Закінчив Львівський університет ім. І. Франка у 1947 році. Після закінчення працював у ньому до 1966 року, професор з 1964 року. У 1965 р. Р. В. Кучера обрано членом-кореспондентом АН України, а в 1972 р. - академіком АН України. У 1966 р. він організував і очолив відділ радикальних процесів Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України (м. Донецьк) і кафедру фізичної хімії Донецького держуніверситету.

У період 1966-1980 академіком Р. В. Кучером в м. Донецьку була створена наукова школа фізикохіміків, основні наукові напрями якої присвячені дослідженням процесів рідиннофазового окиснення. У 1962 році відкрив кінетичний закон накопичення проміжного продукту, що утворюється по молекулярному та витрачається по ланцюговому механізму в ланцюгових реакціях при введенні сильно-го інгібітора. Встановив топові особливості вільнорадикального окислення вуглеводнів у емульсіях.

них процесів. У 1972 р. його обрано академіком АН УРСР. Науково-дослідну роботу Р. В. Кучер успішно поєднував з науково-педагогічною, керуючи заснованою ним кафедрою фізичної хімії Донецького державного університету.

Наукова діяльність Романа Володимировича розпочалась у Львівському університеті у 1947 р. з дослідження колоїдно-хімічних властивостей поверхнево-активних емульгаторів у водних розчинах і їх ролі в процесах полімеризації та окиснення. Дослідження цих процесів успішно продовжувалось в Донецьку. Тут ним було розпочато вивчення процесів мікробіологічного окиснення в емульсіях вуглеводневої сировини з метою отримання білкової маси. Важливими виявились і результати вивчення в таких же умовах окиснення вугілля, де під його керівництвом вперше було отримано шляхом мікробіологічного окиснення білок прямо з вугілля. За матеріалами цього напрямку опублікована монографія.

У 1966 р. під його керівництвом на кафедрі фізичної хімії Донецького університету і у відділі радикальних процесів Інституту фізико-органічної хімії і вуглехімії АН УРСР започатковано систематичні дослідження кінетики і механізму процесів рідиннофазного окиснення органічних сполук, продуктів коксохімії та вуглехімії з метою отримання цінних кисневмісних речовин. Значним внеском ученого в науку є відкриття на основі теорії радикально-ланцюгових процесів кінетичного закону ланцюгової реакції при додаванні сильних інгібіторів з урахуванням їх витрати. За цикл праць "Дослідження процесів радикально-ланцюгового і ферментативного окиснення вуглеводнів в емульсіях" Роману Володимировичу у 1975 р. присуджено премію АН УРСР ім. Л.В.Писаржевського, а за вивчення ролі проміжних високореактивних частинок у складних ланцюгових хімічних процесах він удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки у 1993 р.

Треба відмітити, що з переїздом до Донецька вчений в своїх роботах багато уваги приділив вивченню вугілля і хімічних процесів, пов'язаних з ним. Вугілля, як учасник хімічних процесів, стало об'єктом дослідження в багатьох кандидатських і докторських дисертаціях, що були виконані під його керівництвом.

Р. В. Кучер бачив перспективу застосування отриманих фундаментальних результатів при вивченні окиснення різних класів органічних речовин, зокрема до окиснення вугілля, процесу який призводить не лише до погіршення його якості, але й подеколи до дуже трагічних наслідків. Р. В. Кучер та його учні розпочали фундаментальне вивчення процесів твердо-фазного окиснення викопного кам'яного вугілля Донецького басейну. Було вивчено не лише кінетику таких процесів, але й на основі отриманих закономірностей здійснено пошук способів гальмування таких процесів. Результати цих оригінальних досліджень одержали високу оцінку фахівців, дозволили сформулювати основи теорії процесів окиснення вугілля. Вони узагальнені у монографії "Структура ископаемых углей и их способность к окислению" (1980 р.).

У 1980-1982 рр. вчений знову працював у Львівському політехнічному університеті, де очолював кафедру технології нафти і нафтохімічного синтезу, керував дослідженням у галузі отримання важливих кисневмісних органічних сполук - оксидів олефінів та кислот. З 1983 р. очолював Інститут геології і геохімії горючих копалин АН УРСР і відділ хімії органічних мінералів в цьому інституті, продовжуючи багаторічні наукові дослідження складних радикально-ланцюгових процесів взаємодії органічних речовин з киснем. Вагомим результатом, отриманим в цей період, є встановлення загальних закономірностей окиснення ненасичених сполук з метою одержання епоксидів - цінних мономерів, що входять до складу багатьох важливих полімерних матеріалів.

Слід відмітити також доробок вченого у галузі методології хімічних наук. Роман Володимирович, як вчений з широким науковим горизонтом, бачив перспективи розвитку науки і прагнув залучати до праці талановитих молодих дослідників.

Р. В. Кучер був організатором багатьох конференцій, симпозіумів. Він є автором понад 450 наукових праць, серед яких 3 монографії та 16 винаходів. Під його керівництвом підготовлено 70 кандидатів і 10 докторів хімічних наук - по суті, ціла "наукова школа Кучера" в галузі хімії.

Роман Володимирович був талановитим популяризатором хімічної науки, чудовим лектором. У своїх виступах він вміло поєднував наукову строгість з доступністю і простотою викладу. Окрім науково-педагогічної діяльності вчений багато сил і часу віддавав громадській роботі. Впродовж багатьох років він очолював Донецьке обласне правління ВХТ ім. Д.Менделєєва, був членом Всесоюзної ради цього товариства, а також українського республіканського правління ВХТ ім. Д.Менделєєва. Крім того, вважав надзвичайно важливою свою роботу в Малій академії наук на посаді її віце-президента.

Був обраний дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові та членом Ради товариства. Роман Володимирович доклав багато зусиль до організації конференції "Львівські хімічні читання", яка відбувається нині кожні два роки.

Роман Володимирович був широко освіченою людиною, він вільно володів німецькою та польською мовами, добре знав англійську і чеську мови, цікавився філателією, літературою та філософією, мав опубліковані праці на філософські теми. Він був цікавим співрозмовником з прекрасним почуттям гумору. Однаково доброзичливо жартував з інститутським складовом, німецьким або американським професором чи віце-президентом союзної академії наук. Високий науковий рівень його праць, знання мов і товариський характер сприяли його високому авторитету серед європейських хіміків.

Роман Володимирович заклав основи потужної наукової школи. Під його керівництвом підготовлено більше 60 кандидатів і 8 докторів хімічних наук, які працюють в наукових закладах України, Росії, США і Європи, та переважна більшість його учнів працюють в Донбасі.

Відаючи належне пам'яті визначного українського вченого-хіміка, організатора науки у Львові його іменем назвали одну з вулиць міста, на хімічному факультеті Львівського університету імені Івана Франка встановлена меморіальна дошка з портретом Романа Кучера і написом: "Тут вчився і працював видатний український вчений-хімік, академік Кучер Роман Володимирович".

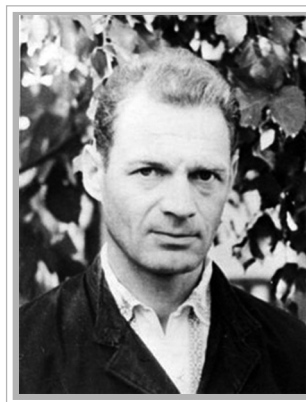
ВАСИЛЬ ОВСІЄНКО,
публіцист, історик дисидентського руху

СВІТЛО ДЛЯ ЛЮДЕЙ: ПОСТАВ І ПОЛІГ (ОЛЕКСА ТИХИЙ)

Здається в'язь колючого дроту, яка туго єднала цілі покоління українців, урвалася. Дай, Боже, назавше. Але не всі знають - а хто й не хоче знати, - чиїми і якими надзусиллями розривався той колючий дріт. І що не були ті люди "залізні, із пластику, скла і бетону", - як писав Василь Стус, а зліплені вони були з такого самого тіста, що й кожен з нас. Що їм так само боліло і мерзло тіло, як болять і мерзне кожному, їм так само хотілося поживи, тепла і ласки, як кожному з нас. І не гартував Господь тих людей в огненній печі - вийшли вони з тієї ж життєвої дійсності, що й усі ми. Що не вродилися вони героями, як тепер їх намагаються зобразити і тим ніби пояснити власну неучасть у не таких давніх подіях. Одним вони вирізнялися з-поміж "простих советських людей": поводилися *нормально*, згідно з приписами християнського морального вчення і згідно з національними традиціями. Та коли величезна більшість українців похилилася і призвичаїлася до ненормальної поведінки, то життя нормальних людей на такому тлі справді здається подвигом.

Таким подвижником українського духу був Олекса Тихий. Він загинув у Пермській тюрмі 5 травня 1984 року на 58-му році життя. Перед цим карався в таборі особливо суворого режиму ВС-389/36, що в селищі Кучино Чусовського району Пермської області, на Уралі, де мені довелося провести з ним в одній камері кілька місяців.

Україна пам'ятає перепоховання 19 листопада 1989 року трьох загиблих у неволі в середині 80-х років політ'в'язнів-правозахисників Василя Стуса, Юрія Литвина та Олексі Тихого. Той небачений від часів перепоховання Тараса Шевченка велелюдний похорон став одним із найзначніших щаблів на шляху нашого поступу до незалежності. На них, - саме таких особистостях, постатях, - як

Олекса Тихий
(Тихий Олексій Іванович)
(27.01.1927-05.05.1984)

Український правозахисник, педагог, мовознавець, член-засновник Української гельсінської групи. Закінчив філософський факультет Московського державного університету ім. М. Ломоносова. Виступав на захист української мови, зокрема на Донбасі. Помер в ув'язненні. Автор самвидавних праць "Мова народу - народ", есеїв "Роздуми про українську мову і культуру в Донецькій області" і "Думки про рідний Донецький край".

У 1982 р. у США вийшла книжка: Олекса Тихий "Роздуми". Постановою Пленуму Верховного суду УРСР від 7 грудня 1990 р. вирок щодо Тихого скасовано і справу закрито "за відсутністю складу злочину". 19 листопада 1989 року його прах перепохований на Байковому кладовищі в Києві поряд з прахом Василя Стуса та Юрія Литвина.

У 2006 р. Олекса Тихий нагороджений Орденом "За мужність" І ступеня (помертвно). У 2007 р. відкрита пам'ятна дошка, присвячена Олексі Тихому в м. Дружківка, та пам'ятник в смт. Олексієво-Дружківці Донецької області.

на залізних стовпах, трималося - і не обрушилося! - наше духовне небо, навіть у найчорніші часи нищення нас як народу. І стояли ті стовпи по всій Україні. Ушановуючи донеччанина Олексу Тихого, згадаймо його краян - інтелектуалів і громадян, які зробили б честь будь-якій нації: Миколу Руденка, Надію та Івана Світличних, Василя Стуса, Івана Дзюбу. До честі донеччанин - вони виявлялися особливо стійкими в обороні української правди перед цілим сонмищем брехунів, лицемірів і лакуз - усім ідеологічним апаратом Імперії Зла.

Ось уривки зі статті Олекси Тихого "Думки про рідний Донецький край", написаної наприкінці 1972 року. (Опублікована моїми та Анатолієм Лазоренком стараннями в ж. "Донбас", ч. 1, 1991 р., с. 136 - 158). О. Тихий надіслав був її тодішньому Голові Президії Верховної Ради Української РСР І.С. Грушецькому.

"Я уродженець і мешканець Донеччини. Маю 46 літ від народження. Вчився у радянських школах, закінчив філософський факультет Московського університету ім. Ломоносова. Працював у школі, сидів у тюрмах і таборах, працював на заводі. Зараз працюю слюсарем-монтажником 4-го розряду.

Мене вчили і я вчив, що не хлібом єдиним живе людина, що сенс життя у творенні добра людям, у піднесенні матеріального і культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну гордість та людську гідність, у громадянській відповідальності за все, що твориться за мого життя.

Хто я? Для чого я? Ці питання ніколи не покидали мене. Постійно думав над ними, постійно шукав і шукаю відповіді на них.

Сьогодні думаю:

1. Я - українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити і споживати матеріальні блага. Як громадянин СРСР, і як "советский человек" і передусім як українець, я - громадянин світу, не як безбаченко-космополіт, а як українець. Я - клітина вічно живого українського народу. Окремі клітини будь-якого організму відмирають, але організм живе. Окремі люди рано чи пізно так чи інакше вмирають, а народ живе, бо народ безсмертний. (...)

Люблю свою Донеччину, її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю і її людей, невтомних трудівників землі, заводів, фабрик, шахт.

Любив завжди, люблю сьогодні, як мені здається, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови (...) А що не маю хисту, таланту, щоб ще більше прославити її, - то не моя вина і, сподіваюся, то мені буде вибачено.

2. Я - для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я - для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбаченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських поетів та письменників, українських композиторів та акторів.

3. Я, очевидно, поганий патріот, слабодуха людина, бо, бачачи кривди рідного народу, примітивізм людей, усвідомлюючи гіркі наслідки сучасного навчання й виховання дітей, випадання з кола культурного розвитку мільйонів моїх одноплемінців, задовольняюсь ситі-

стю, маніловськими мріями, крихтами культури тільки для себе. І не маю ні мужності, ні волі активно боротися за долю німих, забитих земляків своїх - донбасівців, за розквіт національної культури на Донеччині, за прийдешнє.

Не вина, а біда простих людей (тобто працюютих робітників та селян), що з їхньої волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині.

Не біда, а вина кожного інтелігента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки натоптуванням черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови.

І чи не злочином годилось би кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом. (...)

Я - інтернаціоналіст за переконанням, зичу свободи, національної незалежності, матеріального та культурного розвитку в'єтнамському, індійському, арабському народам, народам Африки, Азії, Америки та всім іншим. На земній кулі не повинно бути голодних, колоніальних, відсталих та малих народів. Хай кожний народ живе на своїй землі, хай творить у міру своїх можливостей культуру та науку і ділиться своїми здобутками з усіма народами світу. Хочу, щоб і український народ, зокрема, його частка - донбасівці - вносив свою лепту в скарбницю світової культури". (С. 141 - 142).

Це, нагадую, написано в 1972 році, коли суслівська пропаганда проголошувала національне питання вирішенням в СРСР повністю й остаточно - і водночас андропівська банда чинила черговий погром української інтелігенції.

Олекса Тихий встиг зафіксувати на папері лише дрібку з того, що передумав. Окрім названої, збереглися статті "Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області" (2 січня 1972 р.), "Вільний час трудящих" (15 квітня 1974 р.). (Опубліковані в брошурі Олексій Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, спогадів. Упорядкував О. Зінкевич. Українське видавництво "Смолоски" ім. В. Симоненка, Балтимор - Торонто, 1982, 80 с.), "Сільські проблеми" (1974). Укладав він "Словник невідповідних нормам української літературної норми слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)".

У мене на руках є 63 сторінки машинопису, з літерою "м" включно. О. Тихий подає слово-покруч, у другій колонці - правильне слово, у третій - джерело, з якого воно прийшло. А найбільша праця Олекси Тихого - збірка висловлювань видатних людей про значення мови "Мова народу. Народ" на 303 сторінки щільного машинопису. Він цитує біля 450 авторів. Ця праця була задумана як посібник для вчителів. Відділ національних відносин Інституту філософії АН УРСР рекомендував книжку видавництву "Радянська школа". Щоправда, сталося це за півтора місяця до арешту автора, то ж її звідти передали в КДБ. Ця книжка ой якою доречною була б нинішньому вчителю, бо мовна ситуація принаймні на Донеччині не покращилася. А ще Олекса Тихий перекладав з польської "Українські ночі, або Родовід генія" Єжи Єнджеєвича. Ця книжка про Т.Шевченка в нас вийшла аж за незалежності.

Людина колосальної інтелектуальної потенції і видатного педагогічного хисту, Олекса

Тихий за умов колоніального режиму не міг стати великим педагогом і вченим, бо замість кафедри мав каторгу. Не став він і державним діячем, бо "в нашім краю, Богу милім", ворог старанно пильнував, щоб з-поміж нас не виростили провідники нації, які могли б вивести свій народ "на ясні зорі, на тихі води". Однак Олекса Тихий збувся як людина, як українець, якому віддаватимуть шану й ті, що житимуть після нас, бо підуть вони у мандрівку століть з його духа печаттю (І.Франко).

Згадуючи про Олексу Тихого, я не можу позбутися враження, що такі люди бувають хіба що в книжках. Артур з роману "Овід" Етель Ліліан Войнич. Або Мартін Іден з однойменного роману Джека Лондона. Але Олекса Тихий був не книжковий герой, а жива героїчна особистість. Людина глибокої внутрішньої культури. Він сам збудував себе, виховав, загартував, закував у залізні лати воїна, постійно себе вдосконалював і цілком підпорядкував себе справі визволення України. Цілком. І свідомо поклав за неї світлу свою голову. Це зразок, яким має бути справжній мужчина: толерантним, доброзичливим до людей, але вимогливим і нещадним до себе, завжди і всюди твердим і непохитним у своїх моральних переконаннях, незалежно від того, чи бачать, чи оцінять це люди. Сумління твоє, тобто Бог, завжди з тобою. Він усе бачить.

Поміж політв'язнями не говорилося високих слів, але цінувалася честь: кожен сам собі знав, що він тут не сам за себе. Що він - на передовій, що стоїть перед лицем ворога з єдиною своєю зброєю: гідністю. А з гідности кожного українця складається честь народу. Тому треба шануватися.

Олексій Іванович Тихий прийшов у світ Божий 27 січня 1927 року на хуторі Їжівка Костянтинівського району Донецької області. Батько Іван, робітник, помер по війні. Мати Марія, селянка, померла вже під час його останнього ув'язнення. Брат Микола, на два роки старший, загинув на війні. Мав Олекса сестер Зіну та Олександрю. Ще в 1948 році Олекса був ненадовго ув'язнений за критику кандидата в депутати. Навчався в транспортному та сільськогосподарському інститутах, працював у Златоусті. Закінчив філософський факультет Московського університету. Там одружився з Ольгою, 1949 р. народився син Микола. Але він не міг залишатися в Москві, повернувся в Україну. Працював учителем у школах Запорізької та Сталінської областей, викладав історію, українську мову й літературу, фізику й математику. Це був універсальний учитель, який міг і хотів створити свою школу. Він було запропонував райвно, що бере клас і веде в ньому всі дисципліни і виховання. Звичайно, цього йому не дозволили. А згодом усунули від гуманітарних дисциплін.

Ще в молодості він склав для себе оце життєве кредо:

"Для чого я живу?"

- 1. Щоб жило людство, мій народ, мій рід.*
- 2. Щоби не зробити нікому ніякого зла, не проявити ні до кого ніякої байдужості й несправедливості в його долі, тяжкому становищі, горі.*
- 3. Я - свідома частка Всесвіту, людства, свого народу, оточення за місце проживання й роботи, у колі своїх друзів і недругів. Я за все відповідальний.*
- 4. Я маю людську гідність, національну гордість. Нікому не дозволю топтати ні перше, ні друге.*
- 5. Зневажаю смерть, голод, бідність, страждання і саму зневагу.*
- 6. Прагну, щоб моє "я" було гідне наймення "людина". У всьому, завжди незалежно від обставин чиню згідно зі своїм сумлінням.*

7. Щоб поважати й цінувати працю, переконання й культуру кожної людини, на якому б рівні в порівнянні з моїми, загальноприйнятими і найвищими досягненнями людства вони не перебували.

8. Щоб до останнього подиху вчитися і, по можливості, без насильства й примусу навчати всіх, хто бажає в мене вчитися.

9. Щоби зневажати сильних, багатих, авторитетних, якщо вони своєю силою, багатство й авторитет використовують для кпин, знущань, чванства перед іншими людьми або хоч би однією людиною.

10. Байдужим до тих, хто живе тваринним життям. По можливості намагання допомогти кожному такому усвідомити себе людиною.

11. Щоб вивчати, підтримувати, розвивати мову, культуру, традиції свого народу.

12. Щоби позбутися і сприяти іншим позбутися всього низького, підлого, чужого духові людства".

(Ж. "Новое время", № 51, 1990 р., с. 36 - 37. Зворотній переклад мій. - В.О.).

Неухильно дотримуючись цих своїх принципів, Олекса Тихий звернувся до ЦК КПРС з листом протесту проти окупації Угорщини, за віщо був 15 лютого 1957 року заарештований удруге.

Дістав 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 років позбавлення громадянських прав за ст. 54-10 КК УРСР. Карався в таборі ЖХ-385/11 на ст. Явас Зубово-Полянського району, Мордовія. У неволі близько знався з композитором Василем Барвінським, з лікарем Володимиром Кархутом, якому допомагав складати книгу про лікарські рослини, з Юрієм Литвином, Левком Лук'яненком.

Коли звільнився 1964 року, то до школи - улюбленої його справи - не допустили й на гарматний постріл. Щоправда, в середині 60-х були дозволили працювати у вечірній школі в Олексієво-Дружківці, але це тривало недовго. Викладати так, як він хотів, не давали, а як влада хотіла - він не міг. Працював робітником, набувши з десяток спеціальностей, охоче їздив на всілякі перекваліфікації, бо це давало можливість зустрічатися з новими людьми, а також працювати в бібліотеках різних міст. Багато мандрував по історичних місцях, беручи з собою сина Володимира (1953 р.н.).

15 червня 1976 року під час обшуку в Тихого вилучений машинопис "Мова народу. Народ". Дві доби його тримали під вартою "за підозрою в пограбуванні магазину". Заарештували Тихого 4 лютого (за документами - 5-го) 1977 року за звинуваченням у зведенні наклепів на радянську дійсність (ст. 187-І). Та в ході слідства справу перекваліфікували на "антирадянську агітацію і пропаганду", ст. 62, ч. 2 КК УРСР. Суд у справі Тихого і Руденка відбувся він 23 червня - 1 липня 1977 у м. Дружківка Донецької обл. Був гучним, хоча відбувався в "ленінській кімнаті" контори "Змішторгу", з якої зняли табличку, щоб її не можна було знайти. Рідних пустили до зали суду лише шостого дня. (Див. хоч би мою статтю "Правозахисний рух в Україні"). Тихому інкримінували статті "Роздуми про українську мову та українську культуру на Донеччині", "Думки про рідний Донецький край", "Ви і ми", "Сільські проблеми", тексти Декларації Української Гельсінської Групи, Меморандумів Групи та інше, хоча Тихий здебільша лише підписував документи Групи.

Як особливо небезпечний "рецидивіст" О.Тихий дістав за ч. 2 ст. 62 максимальне покарання - 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання, а М.Руденко теж максимальне: 7 р. суворого режиму та 5 р. заслання за ч. 1 цієї статті.

Спровалили учителя-громадянина в табір "Сосновка", що в Мордовії. Уже тоді у нього була виразка шлунка. Його етапували до лікарні в м. Нижній Тагіл, повернули до Мордовії.

Тихий у зв'язку зі зміною обставин не понизив для себе планку. Левко Лук'яненко розповідав, що коли навесні 1978 року Олекса розпочав був голодування протесту проти нелюдських умов утримання політв'язнів, то він, Лук'яненко, намагався стримати його, бо страждання, тим паче смерть його, будуть тільки на втіху катам. "Якщо я помру, то муситимуть пом'якшити режим, вам буде легше", - вважав Олекса.

Тоді Олекса витримував 52-денне голодування. Це вже на межі загибелі. Утримували його в карцері. Нарешті його переводять у лікарню. Юрію Федорову, який сидів у сусідньому карцері, наказали винести Олексу з карцера. Юрій згодом розповідав, що був здивований, який він легкий, кілограмів 40. А був це високий, колись сильний, красивий чоловік.

У жовтні 1978 Тихий розпочав нове голодування. Його кинули в одиночку. Лікарка відмовилася його лікувати.

Того року з табору вислизнув лист українських політв'язнів Олекси Тихого та священика Василя Романюка (у майбутньому - Патріарх України) під назвою "Історична доля України. Спроба узагальнення". Це блискучий зразок публіцистики. Автори проголошують вищим принципом загальнонародного і загальнонаціонального співіснування Загальну декларацію прав людини ООН, відмежовуються від політики і практики КПРС у національному питанні, від її трактування поняття демократії. Досліджують наслідки приєднання України до Росії і висловлюють побажання в майбутньому незалежності України. У розділі "Можливі форми опору" автори задля порятунку від духовного і культурного знищення пропонують такі норми поведінки для українців:

- *Уживати тільки рідну мову на рідній землі і цим зміцнювати себе і свій народ.*
- *Не віддавати дітей на науку до дитячих садків і шкіл з російською мовою навчання, добиватися шкіл і дошкільних установ з рідною мовою або вчити дітей самим.*
- *Відмовлятися від навчання в школах та інших навчальних закладах з російською мовою навчання, добиватися шкіл, технікумів, вузів з рідною мовою і вчитися самостійно, складаючи екзамен екстерном.*
- *Спілкуватися рідною мовою не тільки в колі сім'ї, але й на роботі, у громадській діяльності, на вулиці.*
- *Не відвідувати театру, кіно, концертів російською мовою, оскільки вони негативно впливають на культуру усної мови, особливо дітей і молоді. Те саме стосується теле- і радіопередач.*
- *Стримуватися від горілки, лихослів'я, куріння тютюну.*
- *Не користуватися предметами розкоші, особливо такими, які не мають художнього значення і не приносять користі (легковими автомобілями, дорогими килимами, кристале-вими виробами, модними меблями, багатотомними виданнями творів, яких ніхто не читає, фортепіанам, на яких ніхто не грає).*
- *Не накопичувати грошей і коштовностей заради них самих, а допомагати людям, що потрапили в біду, талановитим дітям і молоді, батьки котрих не мають можливості забезпечити нормальних умов для освіти та розвитку творчих задатків і т. і.*
- *Відмовлятися від роботи в установах, навчальних закладах, громадських організаціях, де гребуть українською мовою, традиціями народу, правами людини.*

- Відмовлятися від служби в армії поза межами України і від командирів, котрі не говорять українською мовою.

- Відмовлятися працювати понад установлену законом норму часу - 41 годину на тиждень, і у вихідні дні, у тому числі й у сільському господарстві.

- Не виїжджати на роботу поза межі України.

- Захищати своє право, право інших людей, свободу, честь, гідність, відстоювати суверенітет України.

- Виявляти і розголошувати які б то не були порушення закону, від кого вони не виходили б".

На жаль, ніщо з цих слів не проминуло і не застаріло в Україні. Рекомендації, як вижити українцем в Україні, залишаються актуальними, бо українство й надалі залишається на значних територіях у становищі національної меншини. "Але де ж, коли була без жертв здобута воля? Хіба пристойно жити тремтячою твариною, турботами шлунку, вирощувати дітей - безрідних дітей ХХ сторіччя?", - питали автори. Це ж бо найважливіше в цьому світі: виховати дітей, які б продовжили тебе і твій народ у вічність. Не кожен здатний на відкритий протест і піти в тюрму, але кожен здатний на цю конструктивну роботу: виховувати дітей українцями.

18 квітня 1979 року, на 17-й добі чергової голодівки, в Тихого стався внутрішньошлунковий крововилив. (Л.Лук'яненко у нарисі відносить ці події до жовтня 1978 року). Останні 18 годин він тяжко мучився. До лікарні його принесли з тиском 70/40. Начальник табору майор Некрасов сказав, що це симуляція. Та оскільки тоді в світі було багато шуму довкола імен перших ув'язнених членів Української Гельсінської Групи Миколи Руденка та Олекси Тихого, то йому недвозначно натякнули, що його можуть актувати і звільнити, якщо напише покайну заяву. Бували такі рідкісні випадки: за висновком медичної комісії, якщо в'язень хронічно хворий, суд звільняв його. Тихий категорично відкинув цю пропозицію. Тоді напустили хірурга Скринника. Тихий назвав це шантажем і відмовився будь-що писати. "Жити будете в муках і недовго", - пообіцяв йому хірург-чекіст. Він зшив йому шлунка у вигляді "пісового годинника": їжа проходила тяжко, зі страшними болями. З-під наркозу він вийшов через тиждень. Виникли спайки кишок - це теж нестерпний біль. Розійшлися внутрішні шви рани, уздовж неї виникло кілька гриж, з kwasолину чи й волоський горіх. Тихий знову відмовився писати покайну. 10 травня в нього розпочався перитоніт. Йому знову розтяли живіт, промили черевину. Лікарі подали документи на актування, але за межі лікарні вони не вийшли. Натомість 13 липня Тихого повезли етапом до лікарні м. Нижній Тагіл на Урал, хоча вона нічим не відрізнялася від мордовської. Етапом же повернули назад у Мордовію. Друга рана (в паху) зрослася тільки зовнішніми тканинами, тому кишки випирали пропуклину (інші назви - гила, грижа) з два кулаки. Коли лягав - вона западала. Мусив носити бандаж (тверду пов'язку), щоб її підтримувати. Але від роботи й виконання норми виробітку його не звільняли.

У такому стані в січні - лютому 1980 року Тихий провів у карцері біля 40 діб. Карали його за те, що перейшов на статус політв'язня. Зокрема, що не носив нагрудний знак з прізвищем, відмовлявся від рабської праці, послідовно дотримувався голодівок 30 жовтня (День советського політв'язня), 10 грудня (День прав людини), 12 січня (День українського політв'язня). Притчею во язицех стали його вуса: "Підганяють наш козацький рід під свій копил". Не зб्रивав їх. За це його карали і стригли вуса машинкою. Рідко які листи доходили від нього, але вже тоді стало відомо, що в Тихого відкрилися рубці на легені.

27 лютого - 1 березня 1980 року разом з усім сосновським "контингентом" (33 в'язні, один у дорозі помер) Тихого перевезли етапом у селище Кучино, що в Пермській області, де відкрили новий табір особливо суворого режиму.

Коли я прибув туди 2 грудня 1981 року, Тихий мав ще операцію на виразку дванадцятипалої кишки. Згодом його перевели до нашої 17-ї камери. Він терпів люті болі, але осявав співрозмовника доброзичливою, та надто болісною усмішкою. Говорив спокійно, розважливо, ніколи не вживав лайливих слів чи жаргону, мова його була взірцева за лексикою, за стилем, якась аж надто правильна - так пишуть, а говорять простіше. При цьому був людиною залізної волі, рідкісної толерантності і виняткової терпимості. З ним не можна було посваритися.

Багато читав і осмислював прочитане, затівав розмови на філософські теми, особливо любив психологію, етику. Достойними співрозмовниками йому були Михайло Горинь та Юрій Литвин, але їх скоро розвели по різних камерах. Улюблена тема його розмов - педагогіка.

Навесні 1983 року випустили Тихого на безкамерний режим. Там він мусив працювати кочегаром. Привезти тачку вугілля чи вивезти шлак не годен був, хто-небудь, найчастіше Євген Поліщук, допомагав йому.

Востаннє я бачив Олексу Тихого 7 березня 1984 року. Вивели мене зі співкамерником Балісом Гаяускасом відкидати сніг біля прогулянкових двориків, а двері не зачинили. Бачимо: ведуть коридором Олексу. В довгому смугастому бушлаті, тримає він чорну свою торбинку в руці. Це - на етап. Казали потім, що повезли його на станцію Всехсвятська до лікарні, потім до Пермі. Там розрізали, подивилися, що смертельні метастази знищили шлунок, зашили й залишили вмирати. Цей, за висловом Євгена Сверстюка, Дон Кіхот ХХ століття з обличчям європейського президента пішов на смерть так, як його предки йшли на палю.

Згодом, уже на волі, розповідали, що Олексі в Пермі 19 квітня 1984 року надали коротке, на 40 хвилин побачення з першою дружиною, москвичкою Ольгою Олексіївною Тихою, та Володимиром, сином від другого шлюбу (він жив у Києві). Тихий був страшенно худий: при зрості 178 см він уже в 1981 році важив 40 кг. Шлунок уже нічого не приймав. Його ввели попід руки, у нього навіть облазили нігті, але посміхався, був спокійний і просвітлений духом. Казав, що прощає всім, навіть своїм гонителям. "Пам'ятайте Нагірну проповідь", - сказав на прощання.

Десь наприкінці травня Левко Лук'яненко дістав листа від дружини, Надії Никонівни, з Чернігова. Довго сидів над ним, потім устав блідий і почав ходити по камері. Пише мені на папері: "2 травня помер Олекс Тихий". Порвав папірця і вкинув у раковину. Я зрозумів, що про це написано в листі тайнописом, і теж промовчав. Потім Левко сів біля труби опалення і став вибивати це повідомлення азбукою Морзе Василеві Стусу.

Згодом ми дізналися, що помер Олекс не 2, а 5 чи 6 травня: його покинули бездоглядним і виявили мертвим 6-го. Але тим часом Лук'яненко вирахував сорокову добу від 2 травня і запропонував ушанувати пам'ять Олекси Тихого голодуванням, а 39, 40 і 41 добу ще й мовчанням. Говорили ми лише найнеобхідніші речі пошепки, щоб наглядачі не чули й не бачили. Адміністрація швидко здогадалася, в чому справа, вирахувала ініціатора і знову кинула його до карцера. Того року так само ми вшановували Юрія Литвина та Валерія Марченка, наступного року - Василя Стуса...

Поховали Олексу Тихого на кладовищі "Северное" в Пермі в присутності сина Володимира. Син хотів забрати батька на Україну, але йому сказали: "Якщо будете наполягати,

то результати бактеріологічного аналізу можуть показати гепатит, і тоді не заберете його ніколи".

1 вересня 1990 року був я в Донецькому університеті, де громадськість уперше вшанувала своїх краян Василя Стуса та Олексу Тихого. Були там Євген Сверстюк, син Стуса Дмитро, режисер Славко Чернилевський, ректор Володимир Шевченко, Іван Драч та Дмитро Павличко. На 12-у годину набралось третину актові зали. Викладачі, бо ж студентів послали "на помідори". "Оті порожні місця, - сказав Євген Сверстюк, - то місця витоптаних душ".

Олексу Тихого вшановує громадськість. 23 січня 1994 року в Дружківці відбулася наукова конференція його пам'яті, видано брошуру її матеріалів. Там же засновано Благодійний фонд ім. Олекси Тихого, який проводить щорічні конкурси на ліпші праці з питань правозахисту. Мета фонду - "спорудження в м. Дружківці пам'ятника видатному українському правозахисникові Олексі Тихому, видання друком його творів". Завдання - "національно-патріотичне виховання молоді шляхом вивчення та популяризації творів О.Тихого, його концепції відродження національної культури на Донеччині та його правозахисної діяльності".

ВІД РЕДАКЦІЇ:

З 2007 року в Донецькій області працює Донецьке Обласне товариство імені Олекси Тихого.

У травні 2007 року в Донецькій філармонії було проведено захід, присвячений 80-ти річному ювілею з дня народження Тихого.

У січні 2007 року стараннями мешканців селища Олексієво-Дружківка у дворі школи № 14, де навчався, а потім і викладав Олекса, була встановлена пам'ятна стела на його честь.

У листопаді 2007 року Президент України нагородив Олексу Тихого орденом за мужність I ступеня. Посмертно. У січні 2008 року на базі Дружківського відділу освіти були проведені Перші "Олексині читання". Діти-переможці були премійовані поїздкою до Києва.

У 2008-2009 рр. вийшло п'ять книг з серії "Хто ж такий Олекса Тихий?".

У 2009 році Донецьким Товариством ім. Олекси Тихого видано "Словник мовних покручів", створений Тихим в 60-70-х роках XX століття.

У січні 2009 року на базі Костянтинівського районного управління освіти були проведені Другі "Олексині читання".

У 2009 році за участю Донецького Товариства ім. О. Тихого вийшла книга про Олексія Івановича "Не можу більше мовчати", де зібрані всі статті Тихого і спогади про нього відомих людей.

ВАСИЛЬ ТЕРЕЩЕНКО,
*заслужений учитель України,
 член Національної спілки краєзнавців України*

ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Знаю Віктора Федоровича Шаталова з далеких 1970-х років, в моїй домашній бібліотеці маю більшість його книг і сотні журнальних та газетних публікацій. А скільки переглянуто телепередач з його участю!

Перший раз я став учасником шаталівських курсів, коли працював вчителем математики Вугледарської школи Мар'їнського району. Пізніше спілкувався з ним особисто на вчительських зустрічах в Києві (травень 1987 року) і І освітянському з'їзді в Москві (грудень 1988 року). Наші прізвища близькі за алфавітом, тож на цих форумах наші місця були поряд і в палаці "Україна", і в Кремлівському палаці з'їздів. З'їзд у Києві запам'ятався присвоєнням Віктору Федоровичу почесного звання "Заслужений вчитель України". На згадку про Всесоюзний з'їзд освітян у Москві у мене збереглася фотографія донецької делегації у Володимирському палаці. Через рік В.Ф. Шаталову присвоїли почесне звання "Народний учитель СРСР". Це сталося у січні 1990 року, до речі він єдиний у Донбасі, хто удостоєний цього звання. Крім того, В.Ф. Шаталов нагороджений орденом Святого Миколая Чудотворця за примноження добра на землі, відзначений премією Фонду Дж. Сороса, обраний почесним президентом італійської літературно-історичної асоціації ім. Данте Аліг'єрі. Отже, багаторічна педагогічна діяльність зробила Віктора Федоровича Шаталова популярним не тільки в Україні, але далеко поза її межами.

В усі часи людство намагалось збагатити своїх нащадків знаннями, зробити активними будівниками світлого майбутнього, самостійно приймати участь у суспільно-корисній праці країни. Педагогічна система В.Ф. Шаталова, що сформувалась у звичайній середній школі м. Донецька, перетворила його ім'я на символ новаторства, педагогічної творчості й винаходу. Процес навчання у Шаталова проходить без примусу і дає широкі можливості для виявлення індивідуальних особливостей

Шаталов
Віктор Федорович
 (нар. 01.05.1927)

Вчитель-новатор, народний учитель СРСР (1990), заслужений учитель України (1987), лауреат премії імені К.Д. Ушинського, імені Н.К. Крупської, "Соросівський учитель". Автор системи навчання із використанням опорних сигналів. Використовує педагогіку співробітництва, ігрові форми занять. Професор Донецького інституту соціальної освіти, дійсний член Російської Академії освіти та розвитку, почесний професор Киргизького національного університету. Кавалер ордена Миколи Чудотворця "За примноження добра на Землі". Член спілки журналістів України.

Народився в учительській сім'ї у м. Сталіно (нині Донецьк). Після завершення навчання в школі призваний на військову службу (1945), учасник Другої світової війни. Закінчив фізико-математичний факультет Сталінського державного педагогічного інституту (1953). Працював вчителем математики, директором школи і знову вчителем.

Автор понад 50 друкованих праць з проблем інноваційних педагогічних технологій. Активний просвітитель учительства і шкільної молоді. Має державні нагороди.

і здібностей учнів, є основою глибоких і міцних знань - навіть більш глибоких, ніж потребує навчальна програма. У класі Шаталова навчаються слабкі й сильні, сильні розвиваються і їм ніколи нудьгувати, а слабкі не відчувають себе другорядними. У відомого педагога золоте правило - матеріал повторюється стільки разів, щоб стало зрозуміло усім учням. Кожен крок вчителя знімає страх перед важким матеріалом, тож його методика - методика подолання страху перед навчальним матеріалом. Процес викладу у нього - це не просто розповідь (повторення), а робота з думкою учня. Учитель не лише збуджує, але й підтримує цей освітній і творчий процес: безконфліктно і комфортно для учня, оскільки вчитель переконує не знання, а розуміння матеріалу. На озброєнні у Шаталова відомі всім педагогам 22 принципи зв'язку теорії і практики, а на доповнення 20 принципів наочності та 24 правила доступності (обсяг накопичених знань, умінь і способів мислення). Крім того, практичний аспект навчального процесу складається з 31 принципа активного навчання та ще принципи наочності - 21, і засвоєння вивчених знань - 31. Усі ці положення - не просто набуток його педагогічного досвіду, їх потрібно постійно актуалізувати й адаптувати до тієї чи іншої ситуації уроку. Новатор В.Ф. Шаталов будь-який з цих принципів може застосовувати на уроці і поза ним.

Не менше існує щоденних об'єктивних та суб'єктивних педагогічних, психологічних та ін. чинників, які так чи інакше впливають на всю учительську систему роботи. Тобто маємо понад 200 факторів, які вчитель не тільки враховує, а результативно через них впливає на навчально-виховний процес. Усе знати, усе аналізувати, нічого не "переборщити", нічого не випустити - все повинно бути за єдиною технологією. І це все - для дуже різного контингенту учнів - тих, що самі бажають і можуть навчатися, тих, що можуть навчатися лише за умови чіткого контролю або стимулу, а також тих, що не вміють і не бажають вчитися. Віктор Федорович - Бог йому це дав - з тих педагогів, які мають потенціал охопити все одночасно, - змушуючи рухатись здібних, розвивати сили і творчість других та дати шанс третім, поставити їх поряд з першими чи другими. Зваливши на себе за власним бажанням важкий вантаж педагогічної праці, відмовившись від директорських доплат до заробітної плати, мав на меті досягти того, про що мріє кожен вчитель-початківець: навчити учнів навчатися залюбки і знати предмет навіть... краще за вчителя. Чи можливе запозичення, повторення шаталівського методу? Звичайно, можливе. Але Віктором Федоровичем Шаталовим може бути тільки він сам, бо його педагогічний дар унікальний. Маючи багато непересічних талантів, Віктор Федорович, разом з тим, володіє допоміжним резервом моральних і фізичних сил вистояти, не зламатися, не розгубити життєвого оптимізму за будь-яких обставин.

"Золотий метод Шаталова" - це важка праця вчителя, йому довелося проштудіювати масу першоджерел з педагогіки, психології; освоїти методику викладання декількох предметів, осмислити все і дати оцінку з точки зору педагога, психолога, людини (як батька) і на базі цього змодельовати свої дії. Він добре знає як живе, чим дихає, про що мріє учень, учитель, директор школи і освітянський чиновник.

Ще в молодості шукав ідеал людини-педагога і знайшов його... в собі.

Віктор Федорович, за визначенням сучасних вчених, є лідером сучасної вітчизняної педагогіки. Його метод - це співпраця, співпраця між учителем і учнями, що складається з двох частин: педагогічні технології, поєднання прийомів і методів навчання та виховання (вузько) і (широко) - ідеологія методологічної роботи. Педагогіка співпраці створена теоре-

тично і відпрацьована ним практично під час багаторічної праці у школі № 5 м. Донецька. Педагогіка співпраці виникла як процес живої думки і енергійної дії вчителя проти змертвілого адміністрування педагогіки. Принципи педагогіки співробітництва - це принципи повноцінного міжособистісного спілкування, побудованого на повазі до чужої думки, на повній довірі; це звільнення учнів і вчителів від взаємних підозр, недобррозичливості, нещирості і страху. Результатом такого підходу стають міцні знання учнів, які здобуваються на підставі взаємоповаги й вимогливості, всебічного і невимушеного спілкування. Принципи педагогіки співробітництва підштовхнули Шаталова одним з перших перейти на модульне (блочне) викладання теоретичного матеріалу, наочно фіксуючи його в графічні, знакові і текстові схеми та опорні сигнали. Все це в комплексі стало основним засобом розумової діяльності учнів. Опорні сигнали допомагають учням якісніше засвоювати фактажний матеріал, понятійний апарат, термінологію тощо. Вони орієнтують їх на виділення головного, формування і закріплення ходу міркувань і доведень, - тобто навчають мислити. Вивчення матеріалу за блоками (тема, розділ) дозволяють краще осмислити матеріал, зрозуміти його логічний взаємозв'язок, сформувані чітку картину матеріалу, який вивчається.

У процесі навчання роль теоретичних знань тісно пов'язують з відпрацьованими навичками (практична частина). Ці процеси за традиційної методики вирішуються послідовно і відокремлено, що вимагає максимальних витрат навчального часу. За методами В.Ф. Шаталова теоретичний і практичний матеріали розглядаються одночасно у поєднанні. Вивільняється значний час освоєння матеріалу учнями більш швидко і стимулює їх розумову діяльність. Кожен наступний матеріал, який пропонується учням, містить частковий повтор попереднього, - таким чином відкриваються нові зв'язки і поглиблюються знання. Водночас у Шаталова збалансована в контексті "теорія-практика" технологія навчання здійснюється на підвищеній межі труднощів. Такий підхід спонукає учнів до посильної напруги розуму й волі. Матеріали в будь-якому класі вчителем подаються науково, але доступно, вчитель розраховує перш за все захопити сильного учня. Подолання труднощів відомого рівня викликає духовний підйом учнів, закріплює їх волю і віру в свої сили, формує самостійність. Вчитель весь час апелює до почуття впевненості у собі у всіх учнів (сильних і слабких).

Методика роботи В.Ф. Шаталова виключає звичні для нас учнівські щоденники, домашні завдання школярі записують на аркушах з опорними сигналами, а оцінка знань (за кожен урок!) фіксується на загальний аркуш обліку знань в класі і доступна всім (так виконується принцип прозорості навчання). Оцінки за навчання учнів можуть змінюватися на кращий результат. За кожен урок учень має оцінку. Низькі оцінки вчитель виставляє тимчасово олівцем, а високі - фломастером. Головне в методиці В.Ф. Шаталова - довести виклад теоретичного матеріалу до найбільш раціонального рівня, а також поєднати повторення того, що вивчали раніше, з новим матеріалом.

Мета такої роботи на уроці дає можливість сконцентрувати увагу учнів на головному. Завдяки опорним конспектам учні уважно стежать за логічними зв'язками пояснень вчителя і не витрачають час на письмові записи в зошитах, бо вони вже записані раніше. У цих

справах Шаталов високий майстер законів дитячої природи, сприйняття і засвоєння нових знань.

Віктор Федорович на своїх уроках (і в усій своїй діяльності) є людина дивовижна для великого міста - він безконфліктний в пошуках істини. У його діях максимальна вимогливість і максимум толерантності, максимум самостійності і максимум контролю знань, максимальне навантаження учителя і максимальне полегшення його праці. У класі повна рівність - діти і вчитель - однодумці. Ніякого змагання заради окремих підйомів, немає масових принижень та осудів. У В.Ф. Шаталова та його послідовників відсутні покарання для учнів з будь-яких причин. В класі постійна робоча ситуація без криків чи порушень дисципліни. Кожен учасник навчального процесу знає, що йому робити щодня.

Навчання у Шаталова "переможне" тобто захоплююче, схоже на науковий метод "мозкової атаки", - це навчання з великими затратами фізичних і моральних сил. Особливу увагу учитель приділяє розвитку пам'яті учнів. Учнівську пам'ять за всіма параметрами потрібно постійно змінювати якісно, навантажуючи все новою інформацією. Формування людини, упевненої в собі і здатної творчо думати, успішно вирішувати соціальні і культурні проблеми, - це надзадача вчителя-новатора, яку він успішно вирішує. Кожен новий урок математики розпочинається у знаменитого вчителя з задач. Вузлові задачі вчитель вирішує на дошці, коментуючи, даючи можливість учням слухати його пояснення і стежити за логічним розвитком думки. На допомогу приходить процес "прокручування" ходу рішення типових задач з учнівськими роздумами і взаємодоповненнями. Кожна нова задача - це нові відтінки, нюанси й особливості, і вчитель визначає ці задачі за групами складності і розподіляє за категоріями учнів. Такі його підходи дають можливість творчо долати бар'єри складності і підніматися за рівнем складності все вище - під кінець курсу вже вирішуються задачі курсного та олімпіадного рівня.

Кожен урок Віктора Федоровича є справжньою лабораторією задач, прикладів, можливих варіантів рішення. Замінити творчо його урок неможливо. Звичну перевірку знань В.Ф. Шаталов теж проводить по-своєму: усне опитування, письмове опитування, контрольні (різного типу) роботи, взаємоконтроль знань учнів як при учителі, так і без нього. У В.Ф. Шаталова також свій, оригінальний підхід до шкільної підказки. Він вважає, що невірна відповідь учня біля дошки може бути виправлена учнями з місць. Якщо в звичайній школі підказування є гріхом, то в класі В.Ф. Шаталова це "рятувальний круг". Підказка в нього не тільки набула легітимності, але й стала елементом технології навчання.

Майже дві сотні з існуючих педагогічних принципів застосовує Віктор Федорович, - особливо творчі й оригінальні. Усіх завжди цікавила причина творчих успіхів, його творчий портрет, його портрет як людини і особистості. В.Ф. Шаталов - людина різноманітних інтересів, і, крім математичних формул, його надихають поезії:

*Літа, літа післявоєнні,
Мов снігові баби студені
Нас, тих, що захищали Схід,
Як зерно кинули у світ.
І провінційну нашу юність
Манила щира вільнодумність*

*І романтична висота -
На те і сила молода.
Уклін мій вам, учителі,
Найкращі люди на землі.
Розумні, чисті як дзеркала,
Всього вам доля прирікала.*

На початку 50-х років минулого століття молодий донецький вчитель фізики і математики Шаталов Віктор Федорович цілими днями "пропадав" у школі, бо іншого собі і не уявляв. Додаткові заняття для багатьох непосидючих учнів займали вчительський час до пізнього вечора. "Вирівнювання" знань учнів за рахунок допоміжних і неоплачуваних уроків якось впливало на рівень загальношкільних показників, підкреслюючи старанність і працьовитість вчителя. Кожну вільну хвилину, годину Віктор Федорович ставив собі одні й ті ж питання: "Чому у дітей слабкі знання з фізики і математики? Як розпалити у них інтерес до цих предметів?"

Старанного і завзятого вчителя помітили у міському відділі освіти і з початку нового навчального року (1953 р.) В.Ф. Шаталова призначили директором школи. Зменшилося навчальне учительське навантаження, додалися організаторські обов'язки, але додаткових занять директор залишити не зміг: на нього там чекали учорашні учні. Накопичений учительський досвід набагато об'ємніше і багатогранніше характеризував роботу професіонала. У школі набуває обертів навчальний процес "за Шаталовим" - різноманітні фізико-математичні змагання, вечори, привабливі конкурси, екскурсії, імпровізовані і планові шкільні турніри і серед цього - широкий діапазон фізично-спортивних змагань.

Робота нового директора протягом навчального року була напруженою та новаторською: дітей вчили вдумливо читати тексти, свідомо (надійно) засвоювати таблицю множення. Обсяг і глибина засвоєння матеріалу, що вивчався, визначалися не тривалістю безперервних занять одним навчальним предметом, а частотою повернення до раніше вивченого матеріалу з поступовим ускладненням його змісту. Учням надавалася можливість (відкрита перспектива) покращити рівень знань з навчальних тем чи розділів. Відкрито вівся облік успішності вивчених блоків. Але завершувався навчальний рік, і на "голову" директора посипалися претензії від деяких учителів, з райвідділу - за порушення "навчальних нормативів". Залишатися посеред "нескошеного поля" безконфліктний, але з твердим характером, Віктор Федорович не захотів. На все життя покинув "організаційний директорський хліб" і присвятив свою діяльність лише навчанню й вихованню учнів. Його працездатність і наполегливість, його дерзновенність, інноваційність мислення і дій завжди виокремлювали його серед інших педагогів. Кожен навчальний рік В.Ф. Шаталов досягав вагомих результатів. І кожен навчальний рік додавав йому професійної впевненості й самостійності. Роки через десять робота учителя оформилася в чітку і привабливу систему.

Тривалі спостереження, порівняння і аналізи привели В.Ф. Шаталова до впевненості, що всі учні без винятку можуть повністю оволодіти програмами вивчення фізики і математики в школі. Перевірений роками шкільного життя метод вивчення навчальних предметів рвався за стіни окремої школи на педагогічний простір міста і країни. Але, як тоді велося, все треба було узгоджувати в компартійних органах: за підтримки тодішнього секретаря

шкільного осередку комуністичної партії Івана Дяговця (тоді вчитель історії, нині доктор філології) В.Ф. Шаталов звертається за підтримкою до секретаря райкому партії. А хто і що на партійній ниві жав в шахтарському місті? Хто міг допомогти хоча б порадою Віктору Федоровичу? Секретар (інженер за фахом) майже годину мовчки вислуховував запального вчителя. "Дати оцінку вашій роботі не можу, але підтримка шкільного парторга і ваша впевнена доповідь переконують, що робота вірно спланована і заслуговує на обговорення серед вчительства", - це із спогадів Віктора Федоровича. Щоб виконати настанови партійного секретаря, В.Ф. Шаталов весь свій 13-річний досвід протягом перших трьох місяців 1970 року поклав на папір.

Подальший шлях впровадження методу В.Ф. Шаталова (до речі, як і багатьох інших інновацій) не був встелений трояндами. Він пролягав і через кабінети Міністерства освіти СРСР, і через ЦК КПРС, і через Академію наук СРСР. Кульмінаційною подією, напевно, була влаштована у видавництві "Освіта" прес-конференція вчителя-новатора. У залі зібралися достатньо столичних журналістів газет, представників академії, міністерства. Доповідь В.Ф. Шаталова розтягнулася майже на дві години і супроводжувалася рисунками, схемами, діючими моделями. Після його виступу розгорнулася жвава дискусія. На другий день деякі газети подали інформацію про "неочікуваний" тріумф донецького вчителя В.Ф. Шаталова, про його нові підходи до викладання провідних шкільних предметів. Було це наприкінці квітня 1970 року, а в травні прийшло рішення Академії наук про проведення експерименту в одній із шкіл Донецька. Не обійшлося без доповіді експериментатора серед наукових працівників Києва і Міністерства освіти України. За експериментальними класами Академія наук організовує педагогічну лабораторію, під керівництвом В.Ф. Шаталова. За навчальний рік лабораторія провела навчальні семінари (виїзні і в Донецьку) з охопленням майже 15 тисяч вчителів. Послідовники учителя були активними прихильниками його передових ідей, і найкращими агітаторами за систему Шаталова.

Чи кожен вчитель може працювати за системою Шаталова? Звичайно ні, бо її не сприйме вчитель, який не вважає за потрібне відмовитися від авторитаризму в керівництві навчальною діяльністю школярів. Творчий вчитель, який постійно підвищує професійний рівень своєї роботи і культурний кругозір, буде завжди цікавим для своїх учнів і як вчитель, і як людина.

Крім управлінського натиску, на вчителів "тиснуть" їх учні. Нові форми роботи за системою Шаталова цікавлять колег-сусідів. Вести декілька експериментальних (чи дослідних) класів одночасно є величезною роботою. Навчальні семінари дають можливість освоїти нову систему і вчитель самостійно вирішує питання впровадження її в своїй роботі. У системі В.Ф. Шаталова, здається, все передбачено, все в динаміці, але інші учні, інші часи можуть внести у цю систему свої корективи. Тих вчителів, що пліч-о-пліч працювали з великим реформатором нашого часу, слід послухати і зважуватися на докорінні доповнення і зміни у навчальному процесі тільки за умови остаточного освоєння системи. Як правило освоєння системи В.Ф. Шаталова триває 1-2 роки.

За постулатами Віктора Федоровича освітній заклад - це світоч знань, розуму, святиня

і надія суспільства, духовна колиска народу. Неможливо глибоко оволодіти знаннями без зосередження добрих почуттів на об'єкті навчання, урахування його тонких душевних переживань. Освіта й освіченість у його баченні - це вічне вогнище людської краси.

Насамкінець розповіді про оригінального вчителя-новатора В.Ф. Шаталова наведу декілька своїх записів з його уроків. У цих записах - моє власне сприйняття його методу.

"Технологія Шаталова В.Ф. - це боротьба з особистою байдужістю, бажання творити, працювати, радіти життю.

Шаталов В.Ф. діє на уроці з першої хвилини, його особливий робочий стан передається дітям, обличчя їх зосереджені, праця їм в радість.

Шаталов В.Ф. вміє вислуховувати учня, мова вчителя чітка, образна, він майстерно володіє жартом, а діти із задоволенням сприймають жарти вчителя.

Розумом, досвідом, інтуїтивно В.Ф. Шаталов відчуває глибоку відразу до засобів підкорення учня. Вважає це великим злом, бо це веде до знеособлення учня та його приниження. Він бере до уваги особисту волю і особисті устремління учнів. Цим шанує їх людську гідність.

На уроці В.Ф. Шаталова панує психологічний комфорт, бо учні не бояться виклику до дошки, вони відповідають спокійно і впевнено. Учителю у них перевіряє не так знання, як розуміння навчального матеріалу.

Шаталов В.Ф. практикує спеціальні уроки "відкритих думок", на яких кожен учень отримує можливість поділитися своїми ідеями з однокласниками. В основу цього уроку закладене систематичне читання наукової, популярної літератури, журналів та інших видань.

Вчитель багато уваги приділяє розмовній мові на уроці.

Опорні сигнали постійно використовувалися людством: ребуси, карти, схеми, дорожні знаки, цифри на уроках. Нас оточують не один мільйон опорних сигналів. Шаталов В.Ф. першим серед вчителів-новаторів розробив чітку злагоджену систему використання опорних сигналів у навчальному процесі і розробив структуру їх використання".

Про В.Ф. Шаталова і його педагогічну систему писали "Известия", "Учительская газета", "Радянська освіта", "Правда України", пишуть і сьогодні - "Комсомольська правда", "Освіта", "Педагогічна скарбниця Донеччини", "Відкритий урок", йому присвячена стаття у "Енциклопедії українознавства для школярів і студентів" (2000 р.).

Наукові і практичні розробки В.Ф. Шаталова, його внесок у сучасну педагогіку має загальнонаціональне значення, долає кордони.

ГАЛИНА ЧУМАК,
директор Донецького обласного
художнього музею

ПОВЕРНЕННЯ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Є знаменитості, відомі нам зі шкільних літ. А є ті, яких ми відкриваємо - немовби знаходимо як дорогоцінний камінь, - уже в зрілі роки. Саме такою для більшості донеччан, і більшості українців узагалі, є наша землячка Емма Андіївська - громадянка США, мешкає у Мюнхені, українка, письменниця, поетеса, художниця, досить відома в світі і найменше - на батьківщині.

Вона - знаменита письменниця і художниця, яскрава представниця українського авангарду. Щодо звань та посад Емми Андіївської, то найпочесніші з них - Член ПЕН-клубу і Вільної Академії у Мюнхені. Нагороджена престижною премією Фондації Омеляна й Тетяни Антоновичів за "Роман про людське призначення" (1984), має відзнаку "Інтелектуальна мужність" (журнал "І" - Львів, 2003), міжнародну літературну премію "Тріумф" (2003) та інші. Сьогодні у її творчому доробку декілька десятків книжок поезії та прози. Оригінальна поетеса і малярка, вона посіла помітне місце в українській культурі XX-XXI століть.

Якщо коротко говорити про пані Емму як творчу особистість, то це "людина-оркестр", "людина-тайфун", це - стихія, яка підхоплює тебе у бурхливий потік своєї енергії, наповнює міццю свого духу, духовно заряджає настільки, що несподівано ти відчуваєш себе десь у піднебесі або ж в стані абсолютного щастя чи Божої благодаті.

Щирість і відкритість пані Емми не має меж, принаймні, це відчувається з першої хвилини спілкування - про себе вона розповідає просто, відверто, невимушено.

Народилася Емма Андіївська 19 березня 1931 року у родині хіміка-винахідника Андіївського Івана Корнійовича. Батько її був росіянином, а мати Емілія Гаврилівна Роздайбіда походила зі старовинного українського козацького роду з Полтавщини. До 5 років маленька Емма отримувала винятково російськоорієнтовану освіту. У шестирічному віці дівчинка жорстко захворіла на дизенте-

**Андіївська
Емма Іванівна**
(нар. 19.03.1931)

Українська письменниця, поетеса та художниця, що працює у стилі сюрреалізму та герметизму. Член Національної спілки письменників України з 1994 року, українського ПЕН-клубу та Професійного об'єднання художників Баварії.

Вона створила власний світ поетичних та художніх образів у високоіндивідуальній манері. Філософські, духовні та містичні теми є головними у творчості Андіївської.

Е. Андіївська належить до важливих представників модернізму в українській літературі другої половини XX ст. Поетеса відома тим, що, пишучи у формі класичного сонету, кардинально його реформувала своїм використанням дисонансів та далекосяжних смислових асоціацій між побутовими речами та філософськими поняттями. Емма Андіївська є авторкою двадцяти п'яти поетичних збірок, п'яти книжок короткої прози, трьох романів та понад восьми тисяч картин.

Художні виставки малярки проходилися в США, Канаді, Франції, Німеччині, Австралії, Бразилії, Ізраїлі, Україні та Швейцарії. Більшу частину свого життя Андіївська провела поза Україною, проживаючи в Мюнхені та Нью-Йорку.

рію через місцеву воду, і лікарі стали наполягати, щоб її вивезли з Донеччини. Родина переїхала до Вишгорода, що на Київщині. Там уперше Емма занурилася в українську стихію, українську мову, культуру. Можливо, розповіді родичів і близьких, оточення, чарівні українські пісні так вплинули на неї, що вона сама собі сказала, що віднині буде українкою і розмовляти буде лише українською. Далі краще цитувати саму пані Емму: "Мати знала, якщо я прийняла якесь рішення, то мене можна було вбити, четвертувати, але я не відмовлюся від свого. Це моя "обітниця Ганнібала" - бути українкою. Я вирішила, що завжди буду українкою, тому що Україна просто вскочила у моє серце".

Холодні вітри Другої світової війни закинули родину Андіївських до Західної Європи. З 1943 року Емма Андіївська зростала й виховувалася спершу в Німеччині, потім - у США. І здається, що якби писала німецькою, англійською, французькою, то, певно, мала б значно більшу популярність у світі й читацьку аудиторію.

Для Е. Андіївської писати українською, поширювати і популяризувати українську мову і культуру стало справою честі. І на всі "резони", начебто українська мова приречена на небуття, вона й сьогодні відповідає, що саме це її й заохочує: якщо приречена - то я піду одна проти всього світу, але не дам їй зникнути. І, живучи в чужомовному оточенні, досконало володіючи іншими європейськими мовами, вона була й залишається сучасною українською письменницею, підкреслюючи: *"Я свою Україну ношу, як равлик свою хатку, я в ній живу - інакше би я пішла в інші культури, як багато хто з-поміж дуже талановитих людей"*.

Недаремно Емму Андіївську називають "протогоністкою української мови" у світі. Її перу належать непересічні художні твори. Дослідниця творчості Емми Андіївської Ольга Шаф навіть називає сонети поетеси "епохальним явищем в історії української та західноєвропейської літератури".

Її творам притаманна компактність та висока асоціативність. Кожне поняття та слово в поезії Андіївської являє собою цілу сім'ю асоціативних зв'язків і значень.

У цілому сприйняття творчості Андіївської вимагає від читача великої ерудиції та знання інших культур. Складність прочитання її творів пов'язано з великою кількістю можливих інтерпретацій поетичних образів, які відображають багатогранність буття. Від цього її поезії, окрім естетичної насолоди, доволі часто є предметом наукової рефлексії. Наприклад, у статті "Як читати поезії Емми Андіївської" Данило Гузар-Струк відзначає три ключі до розуміння поезії Андіївської: перспектива, назва вірша та світ сну.

Дослідники творчості письменниці також відзначають безпосередність та певну "дитячість" сприйняття та зображення світу у творах авторки, ніби добре знайомі речі побачено вперше. Так, відомий український культуролог, філософ та головний редактор часопису "І" Тарас Возняк пише:

"Від традиційних текстів твори Андіївської відрізняє щонайперше невідповідність її логіки логіці, до якої ми звикли. Причому це не вибрик, а її органіка. Ламаючи логіку суцього, вона, власне, й пробує з нього вирватись, а прирощені в її поетичному акті нові регіони суцього диктують уже свою, до того "не наявну" логіку (чи алогічність - якщо так комусь подобається більше)".

Ця своєрідна "невідповідність логіці" проявляється не тільки в художній творчості Е. Андрієвської, але й у всіх її життєво важливих рішеннях. І так повелося, очевидно, змалку.

На запитання журналістки Л. Таран "що її українізувало?", вона відповідає так: "Що мене українізувало? Зневага до всього українського. Отож я поклала собі, що буду українкою, навіть якщо існуватиму одна-єдина на всю планету... Воювати проти всього світу? Будь ласка. Що на це інші скажуть? Нехай собі кажуть, що їм заманеться, - я знаю, що хочу. - Так це ходити крізь стіни? - Я й ходжу все життя крізь стіни - улюблене моє заняття". Я вірю в силу духу. Перед "бацилою" духу немає перешкод. І тільки вона обертає граніт на розквітлий сад..."

Так само "бацилою духу" можна назвати і малярські роботи Андрієвської. Вони, так само як і її поезії, - перевтілення за своїми власними законами світобачення. Краще за слова, мабуть, скажуть поезії і картини пані Емми, а ще - відгуки відвідувачів її авторських виставок, які зайвий раз переконують, що непересічність особистості художниці здатна справляти неабиякий вплив на людей різних поколінь і світоглядів. Ось, наприклад, декілька дописів з "Книги відгуків" Донецького художнього музею про виставку Емми Андрієвської в березні 2006 р.

"... Ничего лучшего я не видела. Больше всего мне понравилась работа "Південь", 1996 год... потому что она самая яркая, наполнена эмоциями, светом и радостью. Остальные картины тоже очень необычные. Они очень яркие, красочные, с необычной тематикой, цветовой гаммой, с необычной расцветкой и контурами". Це написала учениця 4 класу з Донецька. А ось ще один відгук, залишений студентками Донецького національного університету: "Дякуємо за неповторні емоції і яскраві враження. Можливо, всі люди саме так бачать світ, коли живуть ще в мамі. Напевне, ми забуваємо той світ, а є люди, які нам його нагадують. Це - саме такий випадок..."

Малярство зацікавило її змалечку, адже спершу сприйняття світу, за самою Андрієвською, "відбувається через око", лише тоді з'являється слово. Однак першу виставку пані Емма мала в Мюнхені лише 1956 року, коли вже була досвідченою поетесою з власною поетичною збіркою. Тобто у неї розвивалися і проявлялися два таланти - малярський і поетичний, але все ж, як записано у вічній книзі, "спершу було слово..." Далі, починаючи з 1989 року і до сьогодні її малярські роботи виставляються у найкращих музеях та виставкових залах світу. "Тепер я дуже інтенсивно малюю, - розповідає пані Емма. - Я просто мушу малювати - в мене десь там у підкірці зберігаються всі картини, які тільки треба "витягти" пензликом, і я це намагаюся робити. Виставок мені справді не бракувало. Публіка в Німеччині тепер не дуже купує, то зиску це не приносить, зате задоволення... Вислів у творчості - це не просто хліб, а повітря, без якого я би задихнулася. Кожен, хто творить, має це відчуття. Малярство мало дуже великий вплив на мою поезію. А щодо моїх малярських студій... у мене рука підключена просто до "шлунку підсвідомості", вона сама все знає. Я там, нагорі, в мозку, нічого не знаю, але рука моя дуже точно знає, і тому я можу малювати й розмовляти одночасно. Для мене це завжди розгортання метафори. Я дуже люблю фарбу. Звичайно, можна вдатися і до самого малюнка, але то, як на мене, належить більше до сфери розумової, то

радше конструкція, а мої малярські роботи більш безпосередні. Я скрізь люблю ходити без доріг, точніше, скакати..."

Один раз побачивши її малярські роботи - ніколи не сплутаєш їх ні з чийми іншими. І - що особливо важливо - ніколи їх не забудеш. І тут річ не тільки в особливих образотворенні та художній стилістиці, своєрідній колористиці, а ще й у тому, що вони несуть потужну добротворчу енергетику - якщо, звичайно, за доказ цього можна прийняти той незаперечний факт, що її дивовижні фантастично-сюрреалістичні малюнки завжди знімають із глядача емоційне напруження й викликають добру усмішку - навіть попри те, що спонукають до роботи, часом напруженої, "вмикають" і гранично активізують уяву глядача, аби збагнути мистецький задум автора.

У телефонній розмові я перепитала пані Емму, скільки ж картин є нині в її творчому доробку? І почула у відповідь: "Та ж понад вісім тисяч!". І далі: "Я поспішаю малювати, щоб устигнути все, відпущене мені творчою долею - малюю, поки малюється..."

Її малярські роботи зберігаються в багатьох музеях світу та приватних колекціях (має вона й солідні каталоги), неодноразово експонувалися в США, Канаді, Франції, Бразилії, Швейцарії, Австрії, Чехії... З початку 1990-х ім'я Емми Андієвської - як поета, прозаїка і, звичайно ж, художниці - прийшло в Україну.

Надзвичайно хвилююча сторінка в мистецькій біографії Емми Андієвської - її участь в інтернаціональному Баварському кінофестивалі 2001 року. На ньому 80-річчя всесвітньо відомого кінорежисера Франческо Розі вшанували картиною Емми Андієвської "Золотий Христос" (розп'яття, 100х80 см, папір, акрил) - нині це полотно (з українською посвятою на звороті) прикрашає віллу Франческо Розі в Римі.

Про неповторні малярські роботи художниці часто пише зарубіжна преса, численні публікації щедро ілюструються репродукціями її картин. Тому Емму Андієвську можна вважати своєрідним послом України в світі, її візитною карткою.

Виставки творів Емми Андієвської, які з 2000-х років відбуваються в Україні, - нерядові події. Якщо врахувати те, що у Чернівцях будують музей нашої землячки-донеччанки, що полотна цієї художниці знаходяться у музеях 12 країн світу, що вона є автором понад 30 книжок та 10 каталогів, то кожна виставка її полотен, кожна творча зустріч з поетесою відкриває нову, не відому сторінку життя, можливо, найвидатнішої нашої співвітчизниці й сучасниці - Емми Андієвської.

ВІТАЛІЙ АБЛІЦОВ,*письменник, журналіст, головний редактор журналу "Державна справа"*

ІВАН ДЗЮБА: У ПОШУКАХ НАРОДУ

Писати про Івана Дзюбу - справа спокуслива, але й занадто складна (тим більше - відповідальна). Це все одно, що спробувати втиснути у нарис чи інший жанр історію культурного життя України останніх п'ятдесяти років: всі визначальні зміни тут у тій чи іншій мірі пов'язані з ним. Особливо, якщо йдеться про інтелектуальний зміст подій.

З іншого боку Іван Михайлович - постать як гармонійна й цілісна, так і не менш контroversійна (а чи є у світі особистості, подібні дистильованій воді? Чи сказати б так - люди без недоліків? - безпомильні діячі?). Слід констатувати підйоми й спади життєвої стежки нашого героя: спочатку романтичний донецький інтелектуал блискавично завойовує місце в аспірантурі столичного академічного інституту, потім через непорозуміння з владою правдошукач потрапляє за ґрати (формальний привід: вихід у світ політологічного дослідження "Інтернаціоналізм чи русифікація?"); загострення хвороби (туберкульоз) й покайнна заява дарують нашому герою свободу й майже десятилітнє "перевиховання" у робітничому колективі відомого київського авіагіганту. Незалежність повертає І.Дзюбу до активного суспільного життя й відкриває перед ним нові перспективи - науковець стає міністром культури України у суперечливу добу президента Л.Кучми; але навіть на вершині владного Олімпу доля не була прихильною до нашого героя - і він, зневірившись у псевдонародній владі, але все ж будучи переконаним, що можна вивести сучасників з пільми розчарувань та песимізму, кидає урядовий кабінет й назавжди ховається від світу в "башті зі слонової кістки", з якої його, як бачимо, більше не здатні витягти у світ ніякі земні спокуси.

І у всі ці чи сприятливі, чи тяжкі роки Іван Михайлович каторжно й виснажливо працює, продовжуючи йти обраною ще в бентежній донецькій юності стежкою на-

Дзюба
Іван Михайлович
(нар. 26.07.1931)

Видатний український літературознавець, критик, сценарист, громадський діяч, дисидент радянських часів, Герой України, академік НАН України, другий Міністр культури України (1992-1994), голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (1999-2001). Співголова Головної редакційної колегії "Енциклопедії сучасної України". Головний редактор журналу "Сучасність" (1990-ті рр.), член редколегій наукових часописів "Київська старовина", "Слово і час", "Євроатлантика".

Автор відомої праці "Інтернаціоналізм чи русифікація?", засновник Народного Руху.

У його творчому доробку - понад 20 книг. Лауреат Державної премії України імені Т.Г.Шевченка, премії імені О. Білецького, Міжнародної премії фонду Антоновичів, премії імені В.Вернадського.

Іван Дзюба - знаковий діяч українського національного відродження другої половини ХХ ст., який по суті став літературно-політичним маніфестом доби.

уки й просвітництва (мається на увазі не спровокований нинішніми політичними пристосуваннями псевдонаціональний рух, а діяльність європейських просвітителів-енциклопедистів Ш.Монтеск'є, Вольтера, Ж-Ж.Руссо та їхніх однодумців, котрі несли в народ знання і заклали основи законодавства та моралі сучасної Європи з їх беззаперечним пріоритетом демократичних законів держави та природних прав людини).

Чи й треба ще додавати до цього, що випало жити Іванові Дзюбі у добу, як кажуть, переходову (іронічні опоненти відразу ж скажуть: "Вся вітчизняна історія - одні переходи-перепади та зигзаги: то революції, то заколоти, то "залізний порядок" диктаторів, то вакханалія охлократії, лицемірно трактована як "торжество демократії").

Проте, не зважаючи ні на що, наш герой, мов наївний, але затятий Діоген, із засвіченим ліхтарем серед білого дня невтомно шукає якщо не народ, то хоча б людей-однодумців...

І у зв'язку з вищесказаним мимоволі виникає запитання: "Чим же таким важливим захоплені сьогодні наші прозаїки та публіцисти, що досі немає у нас хоча б повісті чи розлогого есе, які б, видані мільйонними тиражами, відкрили українцям їхнього видатного сучасника? Скажемо вагоміше - героя нашого часу!" Адже життєпис Івана Дзюби гідний високохудожнього осмислення й відображення: є доля, є характер, є Людина. Є популярність у колах патріотичної інтелігенції, діаспорі та інтелектуальній європейській спільноті, але немає широковідомості у власному народі.

Щодо України, то тут діє одвічне євангельське "Немає пророка у своїй вітчизні"...

Логіка цих вступних авторських ремарок проста й, гадаємо, зрозуміла: якщо Україна, особливо в добу Незалежності поки-що не досягла відчутних переваг самостійного буття і внаслідок цього залишається на світовому роздоріжжі, то чи можна говорити про успіхи в досягненні життєвих цілей її ідейних провідників?

Щоб продовжити аргументувати вищесказане, згадаємо характерний для нашого часу епізод із суспільного життя України: якось на одному з велелюдних зібрань (чи-то рухівському, чи конгресу інтелігенції?) Іван Дзюба, не сприйнятий розбурханим залом, вимушений був зійти з трибуни, з якої виголошував промову. Супроводжуваний емоційним галасом кількатисячної аудиторії, він побачив у першому ряді Івана Драча:

- Іване, якщо знайдеш в Україні інший народ, покличеш мене.

Й пішов... З опущеними руками, немов обезкрилений птах...

Тому і тритомник (а це близько 3-х тисяч сторінок) "З криниці літ" (вибране з творчої спадщини І.Дзюби), і "Спогади і роздуми на фінішній прямій" (2006-2007), і підсумкове науково-публіцистичне дослідження "Тарас Шевченко. Життя і творчість" (2008) сповнені не лише вірою у цивілізоване майбутнє України, але й безрадісними настроями.

Творча й громадянська незадоволеність відчувається фактично у кожному нинішньому публічному виступі вченого, коли він, вимушено взявши разячий "Ювеналів бич", ганьбить черговий вияв невігласького українофобства чи печерного безкультур'я й провінціалізму, котрими "славляться" сервілістичні оспівувачі "владарювання" насамперед чотирьох вітчизняних цезарів.

На жаль, назвавши, зокрема, книги "Україна перед Сфінксом майбутнього" (2001), "Починаймо з поваги до себе. Статті, доповіді" (2002), "Пастка. Тридцять років зі Сталінім.

П'ятдесят років без Сталіна" (2003), "Шевченкофобія в сучасній Україні" (2006), "Порнократія на марші. Статті, фейлетони, памфлети" (2007), "Прокислі "щі" від Табачника. Галича-нофобія - отруйне вістря українофобії" (2010), сьогодні не повториш прислів'я "Слово не стріла, а глибше ранить". Повторити можна, але як заперечити нинішній фатальний (у розумінні - згубний; а можна сказати й хватальний - звукова схожість тут справді зловісна) розрив між владою, національною фінансовою й культурно-освітньою елітою і народом, що стався, зокрема, внаслідок нехтування розвитком культури й освіти, а конкретніше: за непаду книгодруку - а значить літератури й в цілому духовності; внаслідок відсутності державної гуманітарної, у тому числі інформаційної політики, внаслідок...

Причин немало того, що Слово Івана Дзюби нині не доходить до масового читача - а отже не впливає на формування громадської думки й в цілому на соціально-психологічний стан суспільства (досить сказати, що, наприклад, тираж "Прокислих "щей"..." всього 1 тисяча примірників на 46-мільйонне населення України!).

...Якось причитав у видатного генетика-біохіміка - вихідця в Чернівців Ервіна Чаргаффа (1905-2002) влучний вираз: "Рівень розвитку держави визначається трьома складовими: ставленням до дерев, ставленням до дітей, ставленням до рідної мови".

Як мудро й лаконічно висловив американський вчений (зважте, не гуманітарій!) універсальний зміст державотворення: дбати про Вітчизну (узагальнений символ середовища, де живе людина - природи), забезпечувати своє майбутнє (діти - наше сподівання й мрії), захищати й розвивати духовність народу (мова - основа, на якій ґрунтуються освіта, культура, цивілізаційний рівень нації). Невипадково 97-річний Е.Чаргафф (до речі, зберігший у своєму серці любов до землі, на якій народився), переживши драматичні злети й катаклізми ХХ-го століття, в кінці своїх днів прийшов до логічного висновку: наука - не новий вид бізнесу, а невід'ємна частина загальнолюдської культури.

Отже, сподіваюсь, читачі зрозуміють автора, котрий запозичив мудрі тези філософії знаменитого чернівчанина, адже, здається, саме відштовхуючись від цієї триєдиності (дерева-діти-мова) є сенс перегорнути сторінки життя Івана Дзюби, 80-річний ювілей якого відзначається в цьому році.

ДБАТИ ПРО ДЕРЕВА

Тобто про природу - Батьківщину, врешті - Державу.

Очевидно, мають рацію ті, хто вірить в обов'язкову залежність характеру людини від місця її народження: невинно кажуть "степовик" чи "тайгар", "людина гір" чи "людина моря".

Робітниче селище Оленівські Кар'єри (мала батьківщина Івана Дзюби, де він народився 26 липня 1931 року. Тепер це донбасівське місто Докучаєвськ) закарбувалось у пам'ять юнака двома абсолютно протилежними пейзажами.

Перший - індустріальний, урбаністичний (наслідок варварського егоїстичного використання багатих надр східноукраїнського краю): "...в 30-ті роки картина цієї місцевості виглядала фантастично: глибокою долиною текла вузьенька річечка..., правий берег місцями широкий і пологий, місцями скелястий; лівий же переважно скелястий; скелі ж то тут, то там розриті "забоями", що нагадують велетенські марсіанські кратери... У цьому було щось величне, але нас, дітей, не дуже хвилювала ця своєрідна суворя краса, - ми серед неї зростали і з нею звиклися...".

Другий - сільський, пейзажний (з франц. - селянський) - рудимент давнього Дикого Поля:

"Сад ми садили з дідусем Федором Анфимовичем... сад зростав швидко і буйно - мабуть, тому, що ми його рясно поливали, сонця ж і тепла на Донеччині вистачає. Швидко й родити почав, і таких смачних черешень, абрикосів, слив я ніколи й ніде більш не їв. Та не це головне. Головне - сад був, сказати б, територією моєї душі. Тут під гіллястими вишнями, я спав від весни до осені... Тут усідався читати книжки й робити уроки. Тут літніми ночами бездумно дивився в зоряне небо, яке тихо манило і зроджувало тоскне почуття безмежжя. Тут я "випадав" із густої життєвської щоденності в скімливу людську самоту: вийдеш пізно ввечері або серед ночі, коли всі сплять, у білизну засніженого саду і дивишся на далекий і разюче світлий місяць (а місяць ніколи не буває такий невідхильно яскравий і вимогливо-тривожний, як морозної зими) дивишся, дивишся, дивишся, і зроджується в душі якесь безнадійне неясне поривання в безмежжя...".

Марсіанські кратери і квітучий сад - два полюси, два світи, дві протилежності...

А від них - два світогляди, що з роками еволюціонували від вузькорегіонального провінційного (після закінчення 1953 року Донецького (тоді - Сталінського) педагогічного інституту, І.Дзюба в 1953-56 роках навчався в Києві в аспірантурі Інституту літератури імені Т.Шевченка Академії наук України, де працював над дисертацією "Сатира Володимира Маяковського", активно виступав як літературознавець на сторінках періодичних видань) до загальнонаціонального як частини європейського, світового. Іншими словами І.Дзюба йшов шляхом, окресленим П.Елюаром: "від виднокола одинака до виднокола всіх".

"...в цей час у мене вже почався злам, власне, почався він ще в інституті, а тут остаточно, коли я до Києва потрапив, відбувся той злам. Я відійшов від російської літератури, від Маяковського... Побачив, що моя справа - це українська література. Це мене більше хвилювало, більше мене приваблювало, щось рідне для себе, щось важливіше я відчув..." (інтерв'ю 1997 року в "Іван Дзюба. СПРАГА". - К., 2001).

Ознайомлення з біографією нашого героя завжди ставить його одвічних антагоністів - шовіністів-великодержавників та примітивних невігласів-українофобів у скрутне становище - "Неужели на Донбасі народився? Как же мог в русифицированном пролетарском регионе сформироваться человек с ТАКИМИ взглядами?". Подібні люди ціпеніють ще більше, коли їх опоненти поряд з Іваном Дзюбою ставлять імена двох поетів Василів - Стуса та Голобородька, літературознавця-дисидента Івана Світличного, котрі, народившись і сформувавшись як особистості в Донбасі, не в жорстокі сталінські, а в псевдоліберальні брежнєвські часи присвятили своє життя відстоюванню Незалежності України, самобутності її народу, розвитку її культури.

Проте нічого надзвичайного тут немає: українська присутність на територіях колишнього Дикого Поля від Дніпра до Дону глибока й споконвічна (більшість нинішніх індустриальних центрів як Донецьк, Луганськ, Маріуполь, Бахмут, Слов'янськ, Слов'яносербськ та інших виникли найчастіше на місці козацьких зимівників (по-сучасному сказати - фермерських господарств запорозьких паланок, що забезпечували січові полки провіантом, кіньми, зброєю й зброєю тощо). Коли 1887 року від Катеринославської губернії, кордони якої простягалися майже до Дону, царатом було своєвільно відділено Ростовський повіт і Таганрозьке градоначальство, то в залишених за нею повітах українці становили 75% людності

(П.Лаврів "Історія південно-східної України", 1992). Невипадково й сьогодні український етнос переважає навіть у Донецьку, не кажучи вже про шахтарський край в цілому.

Тому демагогічні декларації про якусь винятковість Донецького регіону хибні. Донбас дає значний внесок до державних скарбниці та бюджету, але потреби краю, зокрема, у забезпеченні продовольством задовольняються лише на третину. Решту - 70% хліба, м'яса, молока та масла тощо дають промислового краю інші області країни. Й це закономірно для збалансованого функціонування державного механізму кожної країни. Жоден з українських регіонів внаслідок історичного розвитку не може стати "самостійним островом" (для Криму, як і для Донбасу, до речі, потрібна насамперед вода. За сьогоднішніми цінами це обходилося би кримчанам, наприклад, у півтора мільярда доларів. Є такі кошти в бюджеті Криму? Немає. Канали з дніпровською водою йдуть не на захід, а на схід. Тому й сформувався за тисячоліття єдиний український духовний та господарський світ "від Сяну до Дону" саме таким, яким він є нині. Тому й є незаперечним факт, що у становлення та розвиток індустрії Донецького краю левову частку внесла вся Україна.

Доля Донбасу болить Іванові Дзюбі.

"...хочу вказати на ще одну Атлантиду, яку поглинуло ХХ століття, а власне, його останні десятиліття. Це - Атлантида української Донеччини... Я не претендую на те, щоб відтворити образ цієї Атлантиди - тут потрібна була б епопея! Але я хочу бодай зберегти якісь крихти спогаду про цей загублений світ..." - це з "Спогадів і роздумів на фінішній прямій", яким наш герой довірив свої найзаповітніші думки.

Якось І.Дзюба разом з однодумцями побував на "малій батьківщині". Очевидець розповідає: "...Іван Михайлович незвично для мене хвилювався, якось метушливо намагався все показати, розповісти, - він наче повернувся в далекі тридцяті минулого століття і оживлював у своїй уяві цей завжди прекрасний, барвистий світ дитячих розваг, спілкувань і переживань. Він поривався переконати мене в якійсь особливій красі темних, зловісних, як на мене, териконів, розгледіти в скелях Оленівських кар'єрів величні кам'яні амфітеатри, та я цієї краси не сприймав. А коли ми прибули на хутір Комишуваха, де колись жили його материні батьки, там я справді вразився пишними садами, зеленою оазою гаїв, розлогими нивами, пишнотрав'ям балок і врешті зрозумів, чому Іван Дзюба залюблений у свій Донецький край".

Читаєш ці емоційні рядки й мимоволі згадуєш іншого донбасівця - поета Володимира Сосюру, котрого теж мучило питання: "Як передати, Донбас, твою красу і силу...".

Щоб відчутти (саме відчутти, а не побачити) у портреті Івана Дзюби незнищений нуртливий донбасівський дух, належить згадати ще одного його земляка - Артема, пам'ятниками якого так щедро усіяний наш східноукраїнський край. На високій горі у Святогірську широким кроком йде у майбутнє Федір Сергєєв (справжнє прізвище Артема). На монументі (автор - скульптор І.Кавалерідзе) лаконічний промовистий напис "Зрелище неорганізованих мас для мене невыносимо".

Іван Михайлович, зрозуміло, далекий від подібного більшовицького радикалізму, бо переконаний, що шлях до правди (а для сьогоднішнього Донбасу це насамперед злагода у суспільному житті як запорука економічного благополуччя) проходить лише через освіту та культуру.

Так, Донбас сьогодні двомовний, але не в цивілізованому розумінні цього поняття, коли йдеться про глибоке знання обох мов (врешті, кожен вільний у своєму виборі, тим більше, що мудро кажуть: "Скільки мов знаєш, скільки разів ти людина"). Знову ж таки, приклад з не такого вже й далекого з історичної точки зору часу: у довоєнні роки і в До-

нецькій (тоді Сталінській) області, і в Луганській (тоді Ворошиловградській) областях були переважно україномовні освіта, преса, культурне життя.

У цьому ключі одне цікаве спостереження. Поставимо питання: "Кого з видатних російськомовних прозаїків чи поетів (чи філософів) дали за всю свою історію Донбас чи нижнє Придніпров'я, чи той же Крим?" Сумно констатувати факт-відповідь: "Нікого". Провінційні є, а от масштабу Анни Ахматової чи Михайла Булгакова немає (навіть якщо говорити про загальноукраїнські масштаби, то, наприклад, харків'янин поет Б.Чичибабін чи київський прозаїк В.Некрасов посідають чільне місце в російськомовній літературі, але не перше). Бо високохудожня література не може жити без свого мовного ґрунту! Навіть не фахівцеві зрозуміло, що російська мова виконує у згаданих регіонах (як і в цілому в Україні) насамперед комунікативну (прагматичну спілкувальну) функцію, а не культуротворчу (не будемо вже говорити про якість володіння "великим, могучим" нашіми, як вони вважають себе, російськомовними співвітчизниками). Це добре розуміли згадані А.Ахматова і М.Булгаков, ще І.Бабель, В.Гросман та інші, й тому обрали для життя Росію, де мова О.Пушкіна та М.Лермонтова живе природним життям, постійно розвиваючись й наснажуючись натхненними народними джерелами, чого, ясно ж, немає ні в Донбасі, ні в Криму, ні в Слобожанщині... (з огляду на вищесказане просто дивують лицемірні "плачі" апологетів "Русского мира" за якоюсь "южнорусской школою" російської літератури та "русскоязычними пластами", що ніби-то мають місце в українській літературі. В Україні народилось немало майбутніх письменників світової літератури (наприклад, класик англійської прози Джозеф Конрад (Житомир), метр італійського детективу Дж.Щербаненко (Київ), нещодавня лауреатка престижної французької премії Ренодо знову ж таки киянка І.Немировська і так далі), але ніхто не пише про присутність італійської чи англійської "школи" в нашій національній прозі чи поезії, як і про присутність "української школи" в англійській чи італійській літературі).

У світі є правда, і є напівправда - третього не дано (до речі, неправда найчастіше "творюється" провінційними невдахами-політиканами).

Отже у світі є або тургеневський (пушкінський, бунінський, набоковський...) "великий могучий русский язык", або новотворений маргінальний воляпук (переносно - зіпсована мова, набір слів з різних мов) чи українсько-російський суржик (подібне спостерігається у всіх пострадянських республіках, як і у всіх колишніх колоніях світу). Високохудожня література на ущербленій мовній основі не може народитися (саме тому і В. Сосюра, і В. Стус, і В. Голобородько - найвідоміші поети Донбасу (перекладені на основні мови світу) є україномовними).

Тому абсолютно закономірно, що Т.Шевченка дала світу центральна Україна, І.Котляревського - Полтавщина, І.Франка - Львівщина, В.Стефаника - Покуття, Лесю Українку - Волинь... Бо аж ніяк не випадково визначені оті кордони "від Сяну до Дону" - вони співпадають з межами духовного панування українського народу.

Тому, очевидно, як і Артему, Іванові Дзюбі "Видовище неорганізованих мас нестерпне".

Тому й зовсім близько стоять у світогляді нашого героя екологія як поняття нашого зв'язку з навколишнім середовищем та духовність - поняття змісту внутрішнього морально-психічного буття людини (може, не стоять, а протистоять, як згадані "марсіанські кратери" та вирощені на твердій донецькій землі сади?).

Тому й гнітюче болять Іванові Дзюбі ті рідні йому донецькі краї, пошрамовані "індустріалізацією" (особливо радянською), що, слава Богу, ще сусідять з рукотворними лісами Великоанадолю - дітищем незабутнього полковника корпусу лісничих Віктора фон Граффа (1820-1867).

ТУРБУВАТИСЯ ПРО МАЙБУТНЄ

Спробувати гармонійно поєднати минуле з майбутнім

Вершинним у життєписі Івана Дзюби став період, коли в пору постхрущовської "відлиги", на зміну якій прийшов брежнєвський псевдолібералізм з його нестерпним імперським космополітизмом, мислитель кинув у обличчя лідерів неосталінського тоталітарного комуністичного режиму рішуче й різке "Я звинувачую!" (майже століття тому це зробив теж письменник - Еміль Золя. Рішуче ставши на захист жертви французького правосуддя, він сміливо сказав офіційному Парижу: "J'accuse" - "Я звинувачую").

Е.Золя боронив честь однієї людини, а І.Дзюба - мову й культуру цілого народу. Дали були, як вже говорилося, арешт, "покаяння" й по них воля - спочатку обмежена, а після проголошення української Незалежності - майже повна.

Історія не знає умовностей та все ж спробуємо змодельовати інший варіант життя І.Дзюби: юний інтелектуал (відмінник, сталінський стипендіат) з промислового (отже лояльного - пролетарського) краю за умови відданості існуючому політичному ладу міг би стати, наприклад, науковцем чи урядовим чиновником з успішною кар'єрою. Отже, мав би заможне існування обласканої владою еліти: мебльована квартира, за бажання - власний (крім службового) автомобіль, заміська дача тощо.

Але наш герой з його чутливим до людського горя серцем, співчуттям до долі своєї батьківщини й народу, обрав іншу стежку (як це сталося з В.Стусом, В.Голобородьком, І. Світличним й багатьма іншими їхніми однодумцями). Долю І.Дзюби визначив єдиний рішучий крок, коли він, переконаний у своїй правоті, піднявся над часом і комуністичною системою, в якій жив, і відкрив світу трагічне сьогодення свого народу, котрий вимушений і в ХХ столітті існувати в умовах радянського неоколоніалізму, приречений боротися проти тотального нищення його духовності, культури, найперше мови 70-мільйонного європейського народу - спадкоємця історії та високої духовності Русі Київської.

Як тут не згадати нашу поетесу Олену Телігу (Шовгеніву), котра одного разу в емігрантському празькому колі своїх ровесників була вимушена кинути в обличчя нахабним невігласам-шовіністам, що висміювали українську мову:

- Ви - хами! Та "собача мова" - моя мова. Мого батька і матері. І я вас більше не хочу знати!

Перегорніть життєпис Василя Стуса і знайдете подібний епізод, коли він - тоді молодий вчитель, не витерпів невігластва заброди, що повчав його "Ты что, по-человечески не можеш говорить?"

Безкультур'я й неосвіченість не народу (у даному випадку - донеччан), а люмпенів-заброд (привезених радянською владою до Донбасу з найдалших "есесерівських" околиць й ігноруючих не лише українські традиції та культуру, а взагалі - традиції та культуру як цивілізаційне надбання людства) закономірно запалюють очищувальні іскри опору в тих, кому дорогі й близькі батьківщина, народ, врешті майбутнє України (у цьому, зокрема, переконують нинішні протести донбасівців проти закриття навчальних закладів у краї. Проблеми Донеччини й Луганщини не в примусовій "українізації", а в нестворенні сучасної освітньо-культурної мережі, яка б сприяла підвищенню загальноосвітнього та духовного рівня регіону).

Можливо, стаючи на шлях пошуку відповідей на питання, що його хвилювали, І.Дзюба і не знав слів давнього філософа Мойсея Маймоніда: "Якщо не я - то хто? Якщо не тепер - то коли? Якщо я тільки для себе - то навіщо я?"

Подібно вже згаданому французькому письменнику Е.Золя І.Дзюба у своєму науково-публіцистичному дослідженні "Інтернаціоналізм чи русифікація?" (1965) сказав про те, що всі бачили, мовчазливо засуджували, але не протестували, сервілістично згоджуючись з спланованим Кремлем вигубленням всього, що називається українським (як і білоруським чи литовським, чи грузинським...).

Філософ Маймонід жив у XII столітті, письменник Е.Золя наприкінці XIX-го. Перший, відомий філософськими працями "Дороговказ заблудлим" і "Дороговказ розгубленим", другий - своєю безкомпромісною публіцистикою (й літературною творчістю також) давали сучасникам віру в краще завтра.

Цього досяг й Іван Дзюба.

Як не заперечували кремлівські та київські бонзи звинувачення, викладені в "Інтернаціоналізмі чи русифікації?" його автором, світ почув голос протесту з України. Досить сказати, що книга І.Дзюби була перекладена й видрукувана в США та Німеччині (1968), Великобританії (1968, 1970), в Італії (1971), Китаї (1972), Нідерландах (1973), Франції (1972, 1980).

В Україні ж праця потрапила до рук читачів лише 1998 року (до цього поширювалася в друкованому рукописі). До речі, за поширення її серед студентів Донецького університету був відрахований з цього вузу поет В.Голобородько й відправлений у військовий будбат (будівельний батальйон) на Далекий Схід.

І знову треба вдатися до паралелей: якщо голос Е.Золя був почутий французьким демократичним суспільством і справедливість перемогла, то на автора "Інтернаціоналізму чи русифікації?" в тоталітарному радянському режимі очікувала кара: І.Дзюба був ізольований від суспільства й звинувачений у "антирадянській діяльності". Тому Франція сьогодні - авторитетний лідер об'єднаної Європи, а Україна - ніяк не може зійти з мертвої точки геополітичної невизначеності.

Але, як твердив інший видатний француз Віктор Гюго в "Історії одного злочину": "Ніяким арміям не зупинити ідею, час якої настав". Заклики письменника знайшли своє реальне втілення в історії його батьківщини - 1991 року Україна відновила незалежність.

Але тут на нашого героя чекало інше випробування: виявилося, що йому не доводиться почитати на лаврах, треба невтомно працювати, щоб проголошені декларації стали змістом життя українського суспільства, а не лише частини патріотичної еліти.

І ось вже понад чотири десятиліття письменник живе немовби в двох світах: над його головою залишається світити німб духовного лідера, громадянина своєї країни, який мужньо закликає світ зупинити геноцид українського народу, а з іншого боку - відроджена свобода дала можливість сформуватися суспільству, котре не менше, ніж тоталітарне минуле, потребує рішучих лідерів, від яких чекають нового слова, нових ідей.

І.Дзюба чудово розуміє, що мав рацію Д.Неру, котрий бачив ті ж проблеми, але в буднях Індії, що одержала незалежність від Великобританії. Індійський лідер прийшов до гіркого висновку: "Найбільшим антагоністом народу є його інтелігенція, вихована колонізатором" (у чому ми, на жаль, теж переконуємось, і найбільше в останні роки).

Вимушений відкласти перо, І.Дзюба в 1992-1994 роках очолив Міністерство культури України, намагався на практиці здійснити і свою програму, й програму консолідації національної інтелігенції заради активізації інтелектуального життя в Україні. І знову він залишився сам-на-сам в оточенні конформістської більшості, котра, немов ненаситний сервантесівський Санчо Панса в посттоталітарну добу насамперед зайнята пошуками новітніх способів мімікрії, що дозволяють конвертувати своє "високе" становище в матеріальні блага, зовсім збайдужівши до інтересів народу.

Противник мітинговості й інших псевдосупільних публічних виявів, письменник останнім часом не полишає свої "башти зі слонової кістки", повністю віддавшись осмисленню української дійсності, котра прийшла після відродження державної незалежності. Висновки, до яких приходять І.Дзюба, не завжди оптимістичні. Але альтернативи у нашого героя, як і у будь-якої чесної, порядної людини, справжнього немає - треба продовжувати свій шлях: І.Дзюба - активний учасник наукового життя України, один з керівників масштабного проекту "Енциклопедія сучасної України", був головою Комітету Національної премії України імені Т.Шевченка, першим Президентом Республіканської асоціації українців (з 1989), академіком-секретарем відділення літератури, мови та мистецтвознавства Національної академії наук України. Уроки життя і творчості І. Дзюби вкотре переконують, що завжди в історії будь-якої країни були й будуть видатні діячі, ідеї яких ведуть народ.

ЗАХИЩАТИ ДУХОВНІСТЬ НАРОДУ

Розвивати культуру, науку, мистецтво

У словниковознавстві є поняття - конкорданс (вид словника, в якому фіксується слово і всі контексти, в яких воно зустрічається). Можливо, про це думав Іван Михайлович, журячись про зникнення його донбасівської української Атлантиди й творячи власний словник "дзюбізмів" - фіксація прикладів оригінальної мовної культури потомствених донеччан (автор не поділяє відвертого суму нашого героя щодо ніби-то відходу в минуле українського Донбасу. Все залежить від державної політики, яка здатна цивілізованими методами відродити не тільки мову. Приклад? Мова євреїв - іврит, мовчала майже півтори тисячі років. Наприкінці XIX століття виходець з Білорусії Е.Бен-Іегуда (Лазар Перельман) визначив традиційні координати відродження народу: територія, держава, мова. На останній складовій він акцентував особливо: "Нам потрібна загальнонаціональна мова, яка б об'єднала нас". 1903 року був виданий малий словник мови іврит. А в 1959-му послідовники Е.Бен-Іегуди завершили його працю - видрукували останню книгу 17-томного словника мови іврит, котра є нині однією з державних мов Ізраїлю.

М.Жулинський у передмові до "Спогадів і роздумів..." висловив побажання видати окремою книжкою "дзюбізми" - ці живі вияви мови етнодуху народу, серед якого виріс наш герой. Занотовані І.Дзюбою, сповнені світла слова-росинки нагадують пестливі доторки пензля талановитого живописця, який натхненний весною творить на полотні сонячний пейзаж.

А, може, піти далі й укласти "Словник мови І.Дзюби"? Він посів би гідне місце серед вітчизняних словників. Найкраще було б укласти конкордансний словник: слово й контекст - людина й природне середовище її буття...

Астрономи склали карту зоряного неба, літературознавці й мовознавці творять карту літературного й мовного Всесвіту.

Оскільки маємо перед собою цілісну натуру, видатну постать, мислителя, то можна сказати, що бачення ним світу, українських видноколів, вся його невтомна подвижницька діяльність - це утвердження в суспільній свідомості національних пріоритетів, координат нашого руху у майбутнє.

На жаль, у нас немає можливості зупинитися детальніше на провідних ідеях відомих у світовій науці лінгвістів (від В.Гумбольдта до, наприклад, Ю.Шевельова). А добре було б це зробити, хоча б тому, що у нас громадськість частіше дослуховується до невігласких "екзерсисів" провінційних "знавців" мовних проблем, ніж до авторитетної думки компетентних фахівців.

Лише один приклад: Данте Аліг'єрі блискуче володів пануючою в сучасній йому освіченій Європі латинською мовою, але дійшов до закономірного висновку, що високохудожню літературу можна творити лише мовою народу (у його випадку - італійською). З-під пера автора "Божественної комедії" у 1304-1307 вийшов трактат "Про національну мову", де ясно сказано, що "джерело і творець мови для дитини - мати, оточення". Додамо до цього ще слова німецького романіста Г.Фрейтага, перегук з якими знаходимо у висловах багатьох наших культурних діячів: "У душі кожної людини знаходиться мініатюрний портрет її народу".

Отже, найперше рідна мати дає кожному з нас рідну мову. Суспільство здатне лише нав'язати вигідний йому прагматичний засіб спілкування - мову пануючого ладу, що й спостерігаємо у нашій історії: чия влада, того й мова.

Тому, з одного боку, ми повинні, не зважаючи ні на що, завжди дбати про розвиток своєї мови, як це демонструють провідні політики та державні діячі світу. 23 березня 2006 року на самміті Євросоюзу Президент Франції залишив засідання, коли голова французької ради підприємців почав свій виступ англійською мовою. Все правильно: у Франції діють закони про захист французької мови. Минулого року міністр закордонних справ Німеччини звернувся до лідерів ЄС із закликом виявляти більшу повагу до німецької мови, бо цією мовою володіють близько 100 мільйонів жителів країн ЄС.

То чому ж не повинна захищати себе українська мова, якою нині у світі володіють понад 70 мільйонів людей. Наші мовні кордони набагато ширші за державні - досить нагадати, що українська мова є третьою за поширеністю серед неофіційних мов Європейського Союзу (до речі, на такому ж рівні знаходяться й російська, сербська та хорватська мови). Серед офіційних мов тут лідирують німецька, французька та італійська. Головною мовою спілкування в Європейському Союзі, як і в світі, залишається англійська.

Отже питання зовсім не у витвореній псевдофахівцями та нездарами-політиками якійсь ізоляції, до якої ніби-то закликають І.Дзюба та його однодумці. Зрозуміло, що не можна обмежувати наше буття національними кордонами (і територіально, й особливо духовно). Але наш шлях не у нав'язуваному Україні північному "Русском мире", котрий на наших очах зменшується, немов шагренева шкіра (особливо після розпаду останньої комуністичної імперії - СРСР)...

Гадаю, що для більшості читачів видатний медик М.Амосов - людина авторитетна. У своєму дослідженні "Идеология для Украины" (1997), базованому на значному фактичному й соціологічному матеріалі, вчений запитує: "Куда идти?" І рішуче відповідає: "Только на Запад... На Россию заглядываться не стоит. Будущее ее туманно". Над висновком М. Амосова є резон задуматися, оскільки вчений був справжнім російським патріотом.

Пануюча в світі англійська мова, яку М.Амосов переконував вивчати серйозно, вийшла на провідні позиції не в давні віки, а в останні півстоліття. Так, колись це було забезпечено статусом Великобританії - найбільшої імперії на Землі. Але, втрачаючи колонії, британці разом з США подбали, зокрема, про лідерство в електронній революції - 80% сучасних засобів зв'язку з'явилися як англійські (а тепер до цього додалися ще й комп'ютери, Інтернет).

Тому наш шлях у цивілізоване майбутнє не в русифікації, яка в часи незалежності активізувалась (не забули?: "чия влада, того й мова"), а у розвиткові освіти та культури України, що саме й забезпечить нам вихід на європейські та світові виднокола.

Знання української мови (додамо до цього ще й опанування інших мов світу: само собою зрозуміло - й російської) - не егоїстичне бажання національно-патріотичної еліти, а ознака інтелектуального рівня людини, тим більше, якщо вона знаходиться у відповідальній когорті державної еліти (обіймає посаду урядового службовця чи позиціонує себе як політика тощо). Мовна політика будь-якої країни - це фактор стабільності суспільства, його сталого розвитку. Відомий український і російський мовознавець О.Потебня наголошував, що денаціоналізація безумовно веде до "дезорганізації суспільства, його аморальності".

Ось чому Іван Дзюба, відстоюючи пріоритети української мови та культури, слідом за Т.Шевченком має повне право повторити:

*Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг - убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть...,*

Ці Шевченкові рядки - епіграф до біографії нашого героя.

Колись Іван Дзюба вийшов у життя, щоб знайти дорогу до свого народу.

Сьогодні ситуація дзеркально протилежна: черга народу - нас всіх, знайти своїх лідерів, провідників до кращого життя, яким (як і нашому герою) понад усе дорогі Україна (дерева), її майбутнє (діти), її культура й духовність (мова).

Вже тому цьогорічний (2011 р.) ювілей Івана Дзюби - добра нагода започаткувати традицію масштабного вшанування наших видатних сучасників. Урочистості, гадається, повинні включати в себе, крім громадських зібрань, наукові конференції, - і не лише у Києві, але й у національних університетах Донецька, Львова, Одеси, Харкова тощо, - видання пам'ятних томів, присвячених мислителям нашого часу - справжнім ідеологам українського державотворення.

І це побажання - думка не випадкова.

Назрів суспільний виклик - повернутися до фундаментального дослідження І.Дзюби - "Інтернаціоналізм чи русифікація?", бо час зупинився в Україні: русифікація продовжується (навіть наступає!), а інтернаціоналізм поступився місцем близькому за суттю космополітичному глобалізму - антитезі відроджувальних культуротворчих процесів - запоруки духовного розвитку кожного народу.

Мова не йде про повторення пройденого, а про продовження "Інтернаціоналізму чи русифікації?" з новим змістом.

ТАМАРА ПІШВАНОВА,

*історик, член Національної спілки
журналістів України, завідувач музейного фонду
Донецького академічного українського музично-
драматичного театру*

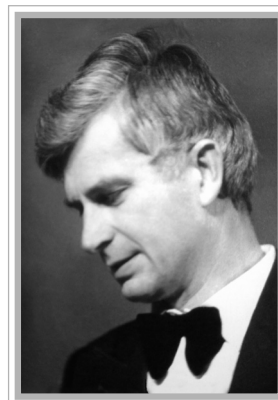
ЗОЛОТИЙ ТЕНОР УКРАЇНИ

У 2007 році художня громадськість України відзначала 75-річчя з дня народження геніального оперного співака, видатного громадського діяча, народного артиста СРСР, народного артиста України, великого тенора Анатолія Борисовича Солов'яненка. Ця виняткова людина вписала яскраву сторінку в історію національного та світового музичного мистецтва XX століття. "Його унікальний голос, багатство тембрових фарб, артистичний талант та творча інтуїція визнані шанувальниками музичного мистецтва як в Україні, так і за її межами", - відзначалося в пресі. - "Тому вся Україна пишається тим, що дала світові художника такого рівня, такої потужності та розмаїття".

Народився майбутній співак 25 вересня 1932 року в Донбасі, в гірничому селищі Перемога, що на Пролетарці, на околиці міста Сталіно. Родина була проста, діди-прадіди завжди були трударями. Батько - Борис Степанович Солов'яненко, родом зі станції Близнюківка, що на Харківщині. Мати - Ольга Іванівна, уроджена Цимбал, з Городища на Черкащині.

Поєднали батьки свої долі вже в Донбасі, від природи обоє мали гарні голоси, своє скромне трудове життя завжди прикрашали піснею. Музика для Анатолія була незмінним супутником життя з усіма його радостями та негараздами. З ніжного віку майбутній співак знаходився в атмосфері пісні - ліричної, задушевної, української, російської. Батько мав унікальний тембр голосу - драматичний тенор. Анатолій Борисович на все життя запам'ятав ці пісні: "Посіяла огірочки", "Повій, вітре, на Вкраїну", "Їхав козак за Дунай". Не дивно, що й сам не зчувся, як почав співати, - здається, співав завжди. З роками став свідомий власної місії: "Співати - моє призначення і обов'язок. І нести му свій хрест до кінця днів мого перебування на землі".

Воєнне лихоліття закинуло родину до Сибіру, де судилося жити три роки. Батько працював на шахті, Анатолій встиг закінчити три класи школи. Сибірські гірники родину прийняли тепло й радо, ділилися всім, чого й самим не

**Солов'яненко
Анатолій Борисович**
(25.09.1932-29.07.1999)

Всесвітньо відомий український співак та видатний громадський діяч. У 1997 році отримав премію ім. Т. Г. Шевченка. Герой України (2008). У 1962 був запрошений до Київського театру опери та балету, стажувався в театрі Ла Скала (Мілан), де став лауреатом конкурсу "Неаполь проти всіх". З 1965 - соліст Київської опери. У 1967 р. удостоєний звання заслуженого артиста УРСР, в 1975 - народного артиста СРСР.

У репертуарі Солов'яненка - 17 оперних партій, багато арій, романсів, народних пісень. Географія гастролей співака: Болгарія, Румунія, НДР, Японія, Австралія, Канада, США ("Метрополітен-опера"). Серед найкращих партій: Андрій ("Запорожець за Дунаєм" С. Гулака-Артемовського), Фауст (в однойменній опері Ш. Гуно), Альфред ("Травіата" Дж. Верді), Надір ("Шукачі перлин" Ж. Бізе), Рудольф ("Богема" Дж. Пуччіні) та ін.

Світові знавці оперного співу визнали, що виконання Солов'яненком партії герцога в "Ріголетто" Дж. Верді було вершиною майстерності.

вистачало, і ця жертвність простих робітників закарбувалося у пам'яті. Улітку 1982 року, на гастролі до містечка Березники, поблизу Кемерова, Анатолій Борисович діставався 15 годин у зв'язку з метеоумовами, а не поїхати він не міг: "Ця поїздка була не просто "десь ще один концерт. Я знав, що попри все повинен приїхати. На знак вдячності й поваги до рідних для мене людей", - згадував співак. Сам з народних низів, він чудово знав усі турботи народу, як і народну душу. Тому й цінував завжди робітничого глядача і був вдячний їхнім бурхливим оплескам.

У 1944 році сім'я повернулася на Донбас. Батько працював на шахті "Первомайська", Анатолій продовжував навчатися в школі. В ці нелегкі повоєнні роки батьком та матір'ю закладалися підвалини життєвого кредо хлопця: за будь-яких обставин завжди бути Людиною, а справжньою людиною її робить невтомна праця. Він жив у світі стійких цінностей. Школу Анатолій закінчив у 1949 році зі срібною медаллю і життєвими уроками батька - людини чесної, справедливої, мудрої, шахтаря, доброго знавця своєї справи, з високою кваліфікацією та великим досвідом, з чуттям волі до перемоги над міцним вугільним пластом, з розумінням високого смислу своєї шахтарської професії. Авторитет батька був незаперечним: Анатолій мріяв про артистичну кар'єру, але на вимогу голови родини став студентом Сталінського індустріального інституту, і вже на третьому курсі, на виробничій практиці на батьковій шахті, не раз зустрічався з ним у вибої, суто шахтарських умовах, там і усвідомив назавжди своє коріння. У 1954 році Анатолій, як один із найкращих випускників інституту, стає асистентом кафедри інженерної графіки та нарисної геометрії. Як викладач характеризувався працелюбністю, дивовижною працездатністю, не марнував дарма час, ставився до роботи сумлінно. Перед Анатолієм Борисовичем відкривалася блискуча кар'єра науковця, але як син свого батька, мав твердий характер, народжений донецькою землею, був наполегливим у здійсненні своєї мрії: велике чудо - мистецтво, і яке щастя належати до нього. Він був з того покоління, яке мало особливий спосіб мислення, особливе ставлення до життя та мистецтва.

Доленосним для Анатолія Борисовича став 1952 рік. У цьому році він зробив спробу вступити до ленінградської консерваторії. Хоч спроба і виявилась невдалою, та небесні зірки вже спрямовували юнака на шлях професійного мистецтва. Це було знайомство з Маргаритою Тихонівною Фітінгоф, яка і дала рекомендаційного листа до свого товариша, колишнього колеги по ленінградській сцені, а зараз соліста Сталінського театру опери та балету - до Олександра Миколайовича Коробейченка.

Знайомство з артистом і педагогом склало в житті Солов'яненка цілу епоху - епоху Коробейченка (1952-1962), який і повів Анатолія складними дорогами до мистецтва.

Кар'єра Олександра Миколайовича Коробейченка (1900-1971) як співака розпочалася на сцені Київської опери, а потім його голос чули на сценах Одеси, Харкова, Баку, Свердловська, Ленінграда. У 1926 році Олександр Коробейченко став першим в СРСР виконавцем партії Калафа в опері Дж. Пуччіні "Турандот", він же - перший Хлопуша в "Емельяне Пугачеве". Гастролював на Далекому Сході, в Китаї, Кореї. За 36 років сценічного життя виконав 87 партій, брав участь у 2 тис. вистав. Був удостоєний звання заслуженого артиста Російської Федерації у березні 1939 року. Серед його творчого доробку - партії Альфреда,

Манріко, Отелло та інші. Був популярним співаком - про це свідчить серія поштових листівок з його зображенням у ролях Радамеса, Лоенгріна, Герцога.

Олександр Коробейченко характеризувався як людина колосальної ерудиції і високої культури. Все життя він збирав фонотеку з музичними шедеврами світового музичного мистецтва. Для кожного прослуховування власноручно робив дерев'яні голки, аби не псувати платівки. Особисто шив собі костюми для вистав. У костюмі Герцога від Коробейченка дебютував його учень Анатолій Солов'яненко. Цей костюм увічнений у пам'ятнику співака біля Донецького театру опери та балету.

Ніколи не ставив на одну площину високе мистецтво і виконання примхливих забаганок безкультурних представників державної влади, іноді ризикуючи своєю кар'єрою. Так, у 1935 році на неофіційному прийомі у Київському воєнному окрузі він відмовився співати для К. Ворошилова за обіднім столом, мотивуючи тим, що для цього є сцена. Він не нехтував щедрим даром природи, примножував цей дар невтомною працею, щедро ніс його людям.

Маючи прекрасну освіту, великий практичний досвід соліста оперного театру та сумісну працю з видатними творчими людьми, він став блискучим педагогом, який відзначався тонким чуттям щодо молодого таланту. Звичайну справу він міг перетворити в незвично цікаву, надзвичайно чудову. Підґрунтям нелегкої педагогічної майстерності стали його добросовісність, вимогливість до себе та інших, німецька педантичність. Ось такого вчителя і призначила Доля для Анатолія Солов'яненка.

Перше заняття відбулося 28 вересня 1952 року. І знову Анатолій почув батьківські слова: "Мистецтво потребує великої праці". Протягом десяти років, тричі на тиждень, йшла велика спільна робота досвідченого майстра і наполегливого учня. Маючи спостережливість, тверезість, мислення аналітика, перейнявши від вчителя вміння контролювати кожен крок свого навчання, Анатолій Борисович усе життя зберігав зошит під назвою "Що потрібно знати для гарного співу", в який він нотував свої враження після кожного уроку. За десять років у свого першого педагога Анатолій Солов'яненко отримав тисячу уроків.

Робота відбувалася в двох площинах: по-перше, Анатолій з педагогом творить свій музичний інструмент - голос: складний, вразливий, живий, виразний. Його педагог вчив найбагатіший науці - вірності мистецтву. Навчив думати про кар'єру великого артиста тільки у сукупності з самодисципліною і умінням працювати. Він формував вокальний апарат Анатолія, одночасно ліпив, шліфував, направляв, удосконалював його художню вдачу. Вчив у мить найвищого творчого піднесення не забувати про самоконтроль. Праця - невтомна праця - завжди в усьому. А невтомна праця - це сплав волі, наполегливості, любові, віри, непохитності в здійсненні своєї мрії. З часом перетворив коливання голосу на розсипи високих дзвоників, за якими шанувальники оперного мистецтва відразу впізнавали "донецького солов'я". Вчив шукати відповідний тон, відтінки для вираження кожного почуття свого героя. "Обурення, загроза, наказ - підсилюй зверхність; горе, відчай - використовуй темні барви голосу", - постійно згадував настанови вчителя Анатолій. За його порадою вчив оперні партії двома мовами - російською та італійською, оскільки співати італійський репертуар без душі, не знаючи мови, - це співати лише партії. Вчив не рівнятися ні на кого, оскільки кожний співак - індивідуальність; вчив не наслідувати вчителя, а робити своє. Прищепив любов до камерної культури, де важливе філігранне опрацювання деталей: вокальна мініатюра приваблива й чарівна. За десять років такого високофахового вишколу Анатолій став оперним співаком високого класу, його голос набрав сили й виразності. Робота з великим майстром принесла результат: з часом Солов'яненко зрівнявся з великими світовими тенорами Пласідо Домінго та Лучано Паваротті. Разом з тим, Анатолій Борисович завжди зали-

шався справжнім учнем Коробейченка: назавжди вкарбував в себе спрагу самовдосконалення, цікавість до різних аспектів творчого життя, відзначався інтелігентністю, добротою, скромністю, великим талантом і працелюбністю. Він міг концентрувати велику енергію думок і почуттів, високу напругу власного таланту та музичність свого народу.

Окрім того, Солов'яненко змінив свій характер, зламав свою натуру: він від природи був інтравертом, а ця риса губить актора. Завдяки спілкуванню з Коробейченком Солов'яненко стає, хоч би й на сцені, екстравертом. Анатолій Борисович залишався завжди людиною цілеспрямованою, з волею-одержимістю на шляху до своєї мети, чесною і принциповою за будь-яких життєвих обставин.

На все життя збереглися відносини учня та учителя: синівська любов до вчителя, який бачив в Анатолії своє продовження, як в синові це бачить батько: "Я щасливий, що моя одержимість, моя любов, працелюбність, відданість співу передалися йому й залишаються у мистецтві". Згадаймо, що Анатолій приніс у жертву свою кар'єру науковця заради уроків з Олександром Коробейченком.

У липні 1962 року Анатолій Борисович співав у Кремлівському палаці з'їздів перед делегатами "Всесвітнього конгресу за загальне і повне роззброєння". Концерт транслювався по радіо та інтертелебаченню, й це вивело Анатолія на світовий рівень. Його мрією було стажування в Італії. Палке бажання та сила волі призвели до перемоги в конкурсі молодих вокалістів на право стажування у міланському театрі "Ла Скала". Мрія здійснилася: у січні 1963 року Анатолій Солов'яненко приїхав до "Ла Скала" - духовного центру світової культури, інтернаціонального театру, майстерні, де знайдено, відкрито й відшліфовано впродовж століть те, що є не тільки змістом культури сучасного професійного співу, але й слугує джерелом натхнення, творчих одкровенень, найвищих злетів справжньої майстерності.

Довгий шлях Анатолія Борисовича на світову оперну сцену розпочався у 1962 році. У цьому році проходив черговий огляд республіканської художньої самодіяльності. Від області поїхали більше 500 творчих людей, серед них і Анатолій. Виступ проходив в Києві у Жовтневому палаці. Анатолій співав романс Радамеса з "Аїди" Верді, аріозо Каніо з "Паяців" Леонкавалло, романс Якова Степового на слова Івана Франка "Розвійтеся з вітром". Він упевнено й професійно виконав твори світового тенорового репертуару. Спів молодого інженера-викладача з Донецького політехнічного інституту спричинив сенсацію. Глядачам на концерті усміхнулась доля: вони стали свідками народження унікального таланту світового оперного мистецтва, а журі у повному складі було вкрай здивоване: гірник продемонстрував чудову манеру виконання і голос з незрівняною легкістю верхніх нот. Тоді ж самодіяльного співця запросили в найкращій оперний театр країни - в 1962 році Солов'яненко пройшов прослуховування, на якому був присутній О.Коробейченко, і був прийнятий стажером в Київський державний театр опери та балету імені Т.Г. Шевченка. У цьому ж році вийшла перша рецензія М.П. Макасової у журналі "Советская музыка". Випадок небуденний, оскільки офіційну, консерваторську освіту артист отримує лише у 1978 році.

Наставником А. Солов'яненка став Дженнаро Барра, колишній соліст театру, а потім вокальний педагог. Підготовкою оперних партій займався Енріко Пьяцца. Епоха Коробей-

ченка минула, настала нова епоха, визначена італійською школою "Ла Скала": школою італійського бельканто. Маестро Барра розвивав смак, удосконалював культуру виконання, розкривав яскравість та своєрідність голосу, який усе більше і більше кристалізувався як ліричний тенор. Італійський учитель говорив, що тенор - голос рідкісний, примхливий, тендітний. Тому потрібно співати "не капіталом, а відсотками з нього". У кожного має бути свій стиль виконання, власна манера співу. Потрібно шукати для себе найзручніше вирішення, але не забувати головне - музику, її зміст і завдання.

Перша оперна партія на професійній сцені Києва - партія Герцога в опері "Ріголетто" - була виконана Анатолієм Солов'яненком 22 листопада 1963 року. Стало зрозумілим, що співак здатний збагатити національне оперне мистецтво. Саме з цього моменту Анатолій увійшов в історію оперного мистецтва як "шахтарський герцог". Перші в його житті гастролі відбулися саме в Донецьку наприкінці 1963 року. Тут Анатолій став "донецьким соловейком". За все своє творче життя Анатолій Борисович понад сто разів виступив у ролі Герцога. Співак зізнавався, що музика Верді завжди викликала у нього почуття захоплення. Верді не можна вокалізувати, наспівувати, тут потрібна максимальна концентрація всіх зусиль. Майже на всіх сценах світу, крім "Метрополітен-опера" у Нью-Йорку, Анатолій Солов'яненко виконував партію Герцога в костюмах, власноруч зшитих його першим вчителем - Олександром Коробейченком.

Друге стажування в Італії розпочалося у січні 1964 року і тривало до червня. На меті була підготовка кількох партій: Едгара ("Лючія ді Ламмермур" Доніцетті), Рудольфа та Каварадоссі ("Богема" та "Тоска" Дж.Пуччіні). Після повернення до Москви в Большому театрі відбувся концерт виконавців - стажистів в Італії різних років. Після концерту чотирьох вокалістів зарахували до складу солістів театру. Серед них був Анатолій Солов'яненко.

У жовтні 1964 року Анатолій знову опинився в Мілані разом з трупкою Большого театру. Оскільки він не був задіяний в основному репертурі, Анатолій цей час присвятив навчанню у маестро Барра. Одночасно він познайомився з Бруно Трабуйо, педагогом-наставником, і двічі на день приходив до нього брати уроки. Його навчили шукати в співі відтінки, напівтони, користуватися ними вміло, як користується живописець фарбами, а також правильній вимові, оскільки слово допомагає у співі.

Наприкінці 1964 року в Італії протягом 16 тижнів проходив телевізійний конкурс "Неаполь проти всіх". Дев'ять великих міст світу змагалися, чиї пісні кращі. У конкурсі прозвучало 72 пісні: 36 неаполітанських, 36 іноземних. Чотири російські пісні виконували троє співаків, серед яких був і Анатолій Солов'яненко. За пісню у виконанні Анатолія "Підмосковні вечори" Соловйова-Седого він тримав 160 тисяч голосів. У підсумку як іноземна пісня вона завоювала 2 місце і загальне третє. Це призвело до значної популярності співака в Італії. Вибагливі італійські слухачі полюбили українського співака. Преса відзначала, що його тенор відповідає найкращим традиціям бельканто.

У Москві Анатолій готує партію індійського гостя в опері Римського-Корсакова "Садко", виступає в концертах. Але щоб реалізувати себе в повній мірі, він вирішує повернутись в Україну.

Наступною його оперною партією стала роль Едгара в опері Доніцетті "Лючія ді Ламмермур", де його партнершами стали окраса оперного мистецтва - співачки Євгенія Мірошніченко, Гізела Ципола. Навесні 1982 року на гастролях в Німеччині німецька преса писала, що спів Анатолія весь час супроводжували крики "Браво", а шанувальники його таланту вже нарекли його "золотим тенором". Успіх на німецькій землі став перемогою всієї української вокальної культури.

У 1966 році Анатолій виступив у партії Альфреда в опері "Травіата". Із величезним успіхом вистава йшла за кордоном, зокрема в Німеччині, у Вісбадені.

У 1968 році - партія Манріко в опері "Трубадур". Анатолій любив свого героя - мужнього, чесного, шляхетного, відданого кохання й обов'язку. Він співав з душею, розумом, а головне - серцем. У цьому ж році - партія Андрія в опері С. Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм". "Сплав таланту і натхнення" - писали газети. Під час гастролей у Стразбурзі зала 25 хвилин не відпускала співака зі сцени.

30 листопада 1969 року Анатолій виступив у партії Рудольфа ("Богема" Дж. Пуччіні). Роль стала творчою перемогою співака. Цього ж року у французькій комічній опері Д. Обера "Фра-Дияволо" в головній ролі Анатолій співав невимушено й природно, у піднесеному тонусі, легко й жваво.

На виїзді - у Харківському театрі опери та балету - Анатолій співав партію Каварадоссі в опері Пуччіні "Тоска". Вистава дістала високу оцінку, а співак - велике задоволення від роботи.

У 1970 році в Києві вперше було поставлено оперу Бізе "Шукачі перлин". Солов'яненко багато співав цю партію, понад двадцять разів. Його партнерками по сцені були Белла Руденко, Надія Куделя, Клавдія Радченко, Людмила Божко. Ця партія - одна з найкращих у сценічному доробку Анатолія Солов'яненка.

13 червня 1973 року Анатолій співав партію Турріду ("Сільська честь" Масканьї). Співак зауважував, щоб співати цю партію, потрібні три речі: холодна голова, гаряче серце й великий сценічний досвід. А.Солов'яненко зумів створити естетичний феномен з професійного мислення, віртуозної вокальної техніки й творчого натхнення. Ця робота стане основою для підготовки партії Турріду у виставі нью-йоркського "Метрополітен-опера".

У 1974 році - партія Де Гріє в опері "Манон" Ж. Массне. Прем'єра її стала справжнім святом для всіх шанувальників оперного мистецтва.

У 1975 році - опера "Князь Ігор" Бородіна. Солов'яненко виконує вокальну партію Володимира - мелодійну і складну; у 1976 році - партію Фауста в опері Гуно "Фауст"; у 1980 році - партію Ленського в опері Чайковського "Євгеній Онегін". Анатолій Борисович продемонстрував блискучі вокальні дані, високу професійну культуру. Складність полягала в тому, що цю партію свого часу співали видатні співаки - Собінов, Лемешев, Козловський. Нове і своєрідне, як в партії Ленського, завжди викликати суперечливі судження. Але печальною стане та хвилина, коли людина перестане шукати щось нове: це означає, що вона почала вмирати. Слухач сприйняв трактовку образу, створеного Анатолієм. У 1980 році - партія Гришки Отреп'єва з опери М. Мусоргського "Борис Годунов". Співак поставив цей образ в ряд великих художніх досягнень взагалі і своїх зокрема.

Мистецтво Анатолія Солов'яненка - це вічний пошук себе в навколишньому світі, пошук прекрасного - таким було естетичне й етичне кредо видатного співака.

Окремою сторінкою стоїть творчість Солов'яненка у камерному жанрі. Співак зізнався, що камерне мистецтво навчило його думати, уважно ставитися до слова, до його емоційного забарвлення, знаходити в мелодії безліч тонких відтінків для поглибленого вияву почуттів. Авторитетні московські критики відзначали красу і незвичайні можливості рідкісного голосу Анатолія Борисовича, голосу української природи, благодатного півдня, знаменитого пісенного краю.

За невтомною працею прийшло офіційне визнання: у 1967 - заслужений артист України. У 1969 - народний артист України, з 1975 - народний артист СРСР.

Багато часу співак приділяв сольним концертам. З 1980 року виступав з інструмен-

тальним тріо (фортепіано - М. Равін, скрипка - Т. Гофман, віолончель - В. Мальцев). З 1985 - з Ансамблем скрипалів Сибіру під управлінням М. Пархомовського.

Анатолій Борисович високо цінував оперне мистецтво: "...музика може стати помічником у подоланні бар'єрів, у досягненні взаєморозуміння між людьми різних політичних поглядів, віросповідань. І опері тут належить почесна роль, оскільки вона була й залишиться вершиною музичного мистецтва... все залежить від нас самих - від високого усвідомлення важливості своєї місії, професійної майстерності, любові, турботи про примноження багатств духовного світу людини".

У його виконанні народних пісень відсутні норми та канони. Навіть до однієї пісні він знаходить нові тематичні та музичні варіанти, яких в українському фольклорі - безкрайне море, вибирає найбільш яскраві поетичні образи, куплети, які втілюють, на думку співака, зміст, ідею, емоційно-образний задум пісні. Національний колорит виконавської манери Анатолія Борисовича обумовлений мелодією, на яку лягають життєві враження, думки, глибоке розуміння артистом українського менталітету. Пісня, яка пройшла крізь серце співака, відіграє усіма фарбами, тому й знаходить завжди свій шлях до слухача.

Італійські пісні Анатолій співав з італійською національною характерністю, по-італійському, відтворюючи дух італійців. Недарма італійці віддавали пріоритет у цьому жанрі саме Анатолію Борисовичу. Так, А. Солов'яненко був чи не єдиним виконавцем старовинних італійських арій епохи бароко.

Часто в його концертах звучали українські народні пісні - освідчення любові співака до рідної землі. До кінця він усвідомив високу місію української пісні в Канаді, коли публіка, переважно українська, зі слізьми на очах слухала рідні пісні: саме рідна пісня несе справжнє мистецтво, глибоке почуття, красу, радість. І головне - пам'ять. У 1976 році співак записав на студії "Мелодія" стереофонічну грамплатівку-гігант українських народних пісень. В народній пісні слухачі чули й переживали глибину почуттів, задушевну мелодійність, зворушливу ніжність, безкрайній простір. Українську пісню чудово сприймали в усьому світі: США, Австралія, Канада, Японія, Швеція, Іспанія.

Співак ніколи не забував, з якої землі він вийшов. Тісні зв'язки підтримував з Донбасом, неодноразово співав в Донецькому обласному театрі опери та балету. Брав участь у фестивалі "Донецькі самоцвіти". Обласна преса з гордістю писала про великого донецького тенора, шахтарського герцога, а голос Анатолія Борисовича на платівках та у записі - це спадщина, яка навечно залишиться духовним символом та гордістю донецького краю. Безсмертний голос, як безсмертний український народ.

У 2000 році в Донецьку започаткували міжнародний вокальний конкурс на честь Анатолія Солов'яненка. Сьогодні співаки, удостоєні премій цього конкурсу, працюють у найбільших містах України і зарубіжжя.

Необмежена географія гастрольних поїздок А.Солов'яненка у світі. Всюди приймали співака бурхливими аплодисментами. Так, Куба визнала, що прийом артиста такого рівня -

з високою технікою і професіоналізмом - велика честь і стимул для кубинського театру. Спів його справив велике враження на Фіделя Кастро.

Протягом 70-х років Анатолій Борисович неодноразово брав участь у "Бухарестській музичній осені": "Вийшов на сцену невідомим, а покинув її знаменитим", - відзначали румунські газети.

У 1977-78 театральному сезоні Солов'яненко співав у Нью-Йоркській "Метрополітен-опера": зал на 4 тис. глядачів, прекрасна акустика, знаменита "золота підкова". Своїм співом Анатолій розповідав про свою країну, спів сприяв взаєморозумінню між людьми планети. Це були опери Р. Штрауса "Кавалер троянд", "Сільська честь" Масканьї, "Ріголетто" Верді. Американські рецензенти відзначали, що "Метрополітен-опера" вписала до списку всесвітньо відомих співаків ім'я ще одного тенора - Анатолія Солов'яненка. Після трансляції опери "Сільська честь" по радіо та телебаченню у США, Америка почала засвоювати, що Анатолій - мистецький представник України та її столиці, написав колишній соліст "Мет" Т. Терен-Юськів. Популярністю в США Анатолій був зобов'язаний виключно собі: непересічним голосом і рідкісним мистецьким талантом, а також невтомною працею над удосконаленням своєї технічної майстерності. Солов'яненко - перший український співак, який удостоївся честі брати участь у виставах цього відомого в усьому світі театру. Він, як ніхто інший, відповідав вимогам великого Росії: "Співакові потрібні три якості: голос...голос...і ще раз голос. А за його наявності необхідні музична культура та сценічність". Майже уся світова преса одноставно визнавала, що співак є артистом всеохоплюючої виразної сили.

Сам Анатолій Борисович високо оцінював можливість гастрольних виступів: "Там, де співають і є такі пісні, не можуть думати про війну. Тож нашою роботою ми долучились до справи на користь дружби та миру".

Наприкінці 70-х років його запрошували працювати до Москви. Але доля співака вже була невіддільна від українського національного мистецтва. Чудові природні дані - сильний насичений голос рідкісного тембру, музичність - стали такими саме завдяки тому, що були унікальними і неповторними в особі Анатолія. Але справжнім творцем мистецтва й культури взагалі є народ. Саме народ породжує у своїх надрах найкращих синів і напоює їх з невичерпного джерела духовності. Митець, у свою чергу, віддає своєму народу свій талант, прагнення й надії, допомагає кожній людині краще пізнати світ мистецтва і зрозуміти свої сили. Цей процес двоєдиний, нерозривний. Високе мистецтво Анатолія Солов'яненка йшло до народу, якому воно і належить.

Виступи більше як на ста оперних сценах - України, Росії, Німеччини, Польщі, Канади, Японії, США, Італії та інших країн, у філармонічних залах та стадіонах багатьох міст світу принесли А.Б. Солов'яненку все-світню славу та визнання. Співак явив світові свій артистичний ентузіазм, своє відчуття радості й трагедії, своє мистецтво відродженої краси. У мистецтві для нього було важливим відчуття пульс життя, живий ритм його буття у просторі сцени. Його мрії про здорове, моральне й красиве мають своє реальне втілення в мистецтві: вік справжньої краси - тривалий.

У 1980 році Анатолію Солов'яненку, єдиному в Україні співаку, присвоєно Ленінську премію. "Великий репертуар, рідкісної краси голос здобули широку популярність співакові,

заслуги якого особливо значні у пропаганді української класичної, сучасної та народної музики", - відзначав Г. Марков, голова комітету з премій. Грошову частину премії співак передав у Фонд миру. "Факт, гідний наслідування для радянської інтелігенції", - відзначив письменник Б. Польший. Анатолія Борисовича нагородили за цей вчинок грамотою із врученням Почесної медалі Радянського фонду миру. Одночасно з видатним оперним співаком Ленінську премію одержав і "видатний борець за мир" генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Брежнєв, який подарував преміальні гроші своїй онуці.

У 1982 р. співака нагороджено орденом Дружби народів. Цього ж року розпочалася робота письменника Станіслава Калиничева над повістю про події 50-х років в Донбасі, нелегкий шлях до мистецтва Анатолія Краска, прототипом якого став Анатолій Солов'яненко. Ця робота тривала три роки: книга вийшла у 1985 році. Ще в період написання повість була вже екранізована: у 1984 році вийшов художній фільм "Прелюдія долі", де в головних ролях були зайняті артисти С. Старчиков та Є. Лебедев. Кінознавці писали, що це не тільки музичний фільм, а ще й виховний: "крім любові до музики, фільм виховує силу волі, наполегливість у досягненні мети, високу людяність. Уроки Коробейченка - не тільки уроки співу, а й життя". Співак, дивлячись фільм про себе, згадував слова свого вчителя, що "голос без роботи й знань - це тільки горлянка".

У 1990 році, в числі 14 всесвітньовідомих тенорів, Анатолій Борисович бере участь в концерті, присвяченому 100-річчю від дня народження великого італійського тенора Беньяміна Джилі, що проходив у Вероні, на сцені Arena di Verona. Цей концерт пізніше був виданий на DVD-диску. У 1996 році Анатолій був нагороджений Почесним Хрестом Командора Італійської Республіки.

Анатолій Борисович жив Театром, не мислив свого життя без творчості. Успіх співака - це і успіх його конкретного театру, який він репрезентує, і успіх української культури взагалі. В генах і вихованні - чесна і горда робітничка мораль: ніколи в мистецтві Анатолій не догоджав кон'юктурі, не співав партійних та комсомольських пісень на замовлення, уникав участі в радянських операх, не співав у концертах до партійних дат. "Я не співаю нелюбимі твори. Тому щокладаю у виконання уся свою душу, чи то вистава, чи то концерт. Кожна партія, романс, серенада, балада чи народна пісня для мене як улюблені діти", - говорив співак.

В храмі краси та духовності не повинні мати місце такі явища, як доноси, підлабузництво, заздрощі, невігластво, несправедливість, хамство, некультурність. Анатолія Борисовича хвилювало як вокаліста, патріота й щирого українця те, що оперні театри України знижують професійну планку, національний репертуар застарів, а твори сучасних українських композиторів не ставляться на сцені. Коли в театрі пріоритетними стали не творчі, а комерційні проблеми, Анатолій Солов'яненко покинув Київський театр опери та балету, в якому працював 28 років. Це був ключовий момент життя Анатолія Борисовича, коли проявилися чисті джерела його особистості. Окресла духовної еліти нації, епоха в мистецькому житті України, людина зі світовим іменем - він пішов на пенсію пересічного громадянина (у розмірі 49 грн на той час), призначену державою, казну якої він протягом свого життя збагачив мільйонами.

Після закінчення кар'єри в Національній опері, Солов'яненко самостійно їздить з кон-

цертами по всьому світові, очолює Фонд підтримки опери та балету імені І. Козловського. В репертуарі співака було багато концертних програм, складених з творів українських та іноземних авторів. Він записав 18 грамплатівок - арії, романси, пісні.

Голос його став безсмертним, отже, і життя видатного співака стекло у безсмертя. У вічність як справжнє незабуття:

- Постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1999 року № 2251 Донецькому державному академічному театру опери та балету присвоєно ім'я народного артиста СРСР Анатолія Борисовича Солов'яненка.

- 31 травня 2002 року біля Донецького національного академічного театру опери та балету ім. А. Солов'яненка був урочисто відкритий пам'ятник співакові, виконаний скульптором А.М.Скорих та архітектором В.І.Вязовським. Пам'ятник-скульптура співака виконаний у концертному костюмі Герцога на постаменті круглої форми, що спирається на циліндри-символи театральних колон. На пам'ятнику - напис: "Гордість України - Анатолій Солов'яненко - "Шахтарський герцог".

- Пам'ятник Солов'яненку встановлений у Києві на вулиці Інститутській, там же встановлена й меморіальна дошка (Інститутська, 16).

- У 2002 році виданий фотоальбом "Анатолій Солов'яненко. Український голос, який розмовляв з усім світом".

- У 2008 році Анатолію Борисовичу Солов'яненку присвоєно посмертно звання Героя України.

В останні роки в нечастих інтерв'ю, які давав Анатолій Борисович, звучали гіркі ноти. Народний артист СРСР, лауреат Ленінської премії, всесвітньо відомий співак говорив про свою незатребуваність. Він, як завжди, вставав о восьмій ранку, робив зарядку, приймав душ, легкий сніданок - і до інструменту: кожного дня на дві години. Іноді знаходив позитив у своїй незатребуваності: це дозволяє працювати над нюансами.

У 1997 році співакові було присуджено Шевченківську премію. Це стало вершиною визнання державою духовності й таланту співака. Починаючи з 1984 року - з сольного концерту - низка програм Анатолія Борисовича була побудована виключно з пісень на слова великого Кобзаря.

У Анатолія було велике серце самотнього митця. Воно було щедрим, схвильованим, пристрасним, справжнім. Воно було молодим, як уся його творчість. Велике серце не витримало 29 липня 1999 року: інфаркт. Закінчив свій життєвий шлях видатний співак в селищі міського типу Козин Київської області, в якому жив з 1984 року і де поховав свого батька (мати померла на початку 60-х, не дочекавшись світової слави співака). В день похорону світова преса повторювала слова: "Пішов геній ХХ століття".

Смерть як небуття, як дурна порожнеча, з якої ніхто і нічого не може виникнути, оминула Анатолія Борисовича, вона відбулася лише як феномен буття. Якось співак визнав, що він буде жити, поки буде співати. Секрет його полягав у самому голосі, його природі, та у високому професіоналізмі, в умінні сконцентрувати усі свої сили й волю на головному в житті - творчості. Він постійно шукав щось своє і одночасно глибоко розумів стиль, національний характер, повну відповідність манері авторського замислу.

ОЛІФІРЕНКО ЛЕСЯ,
кандидат філологічних наук,
доцент Донецького інституту ринку
та соціальної політики

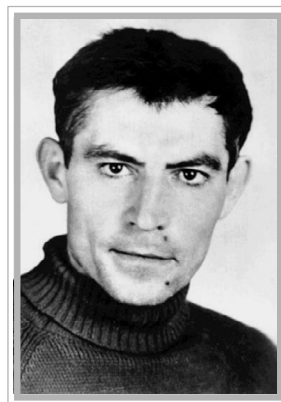
ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВАСИЛЯ СТУСА

*Жадливо пив джерельну силу Стус
Із материнської в селі криниці,
Щоб невзабарі, вдавшись до Столиці,
Зірвати з горла брежнєвський мотуз.
Отак черпав із Дону давній рус,
Коли спрагливо гридні смаглолиці
В степах шукали чистої пивниці,
Що половецький веселить улус.
Хвала балкам! Німотними ярками
Вони питво народжують із надр,
Яке глитаємо ущерть ковтками.
І пересмники вкраїнських ватр,
Могутні духом і хоробрі зроду,
Ростуть синами рідного народу.*

Яр Славутич "Стусова криниця"

Поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник, один із найактивніших представників українського культурного руху 1960-х років. Це Василь Стус. Він народився 6 січня 1938 у селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області в селянській родині. За переконання в необхідності української культурної автономії був заборонений радянською владою і на дванадцять років позбавлений волі.

У 1939 році батьки - Семен Дем'янович та Іліна Яківна - переселилися в місто Сталіно (зараз Донецьк), аби уникнути примусової колективізації. У 1944-1954 роках Василь навчався у міській середній школі №265 і закінчив її зі срібною медаллю. Потім вступив на історико-літературний факультет педагогічного інституту міста Сталіно. Тоді ж разом із О.Орачем, В.Мищенко, А.Лазаренком, В.Захарченком, В.Голобородьком був членом літературного об'єднання "Обрій". Закінчивши 1959 р. навчання з червоним дипломом, працював учителем української мови й літератури в селі Таужне Кіровоградської області, після чого два роки служив в армії на Уралі. З 1961 по 1963 вчителював у середній школі № 23 міста Горлівка Донецької області.

Стус

Василь Семенович

(06.01.1938-04.09.1985)

Видатний український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник. Активний діяч українського культурного руху шістдесятників. Герой України (2005). У 1965 р. під час прем'єри фільму С.Параджанова "Тіні забутих предків" у кінотеатрі "Україна" в Києві разом з І.Дзюбою, В.Чорноволом, Ю.Бадзьо взяв участь в акції протесту проти утисків української інтелігенції. За патріотичні переконання творчість В.Стуса була заборонена радянською владою, а сам поет був на 12 років позбавлений волі у концентраційних таборах СРСР. З 1978 року член PEN-клубу. У 1991 р. В.Стуса посмертно відзначено Державною премією ім. Т. Шевченка. Збірки поезій: "Круговерть" (1965), "Зимові дерева" (1970), "Веселий цвинтар" (1971), "Час творчості" (1972), "Палімпсести" (1977), "Дорога болю" (1990), "Поезії" (1990), "Вікна в позапростір" (1992), "Золотокоса красуня" (1992), "І край мене почує" (1992), "Феномен доби" (1993), Твори в 6 томах, дев'ять книг (1994-95), спогади "Не відлюбив свою тривогу ранню..." Переклади: з нім. Гете і Рільке, П.Целана, А.Еренштайна, Е.Кестнера, Г.М.Енценсбергера; з англ. - Кіплінга, з італ. - Д.Унгаретті, з ісп. - Ф.Г.Лорки, з франц. - Гі де Мопассана, А.Рембо, Р.Шара.

Під час навчання і служби почав писати вірші. Свої перші поетичні твори опублікував у 1959 році.

З березня 1963 року Стус працював літературним редактором газети "Социалистический Донбасс". Вступив до аспірантури Інституту літератури Академії наук УРСР ім. Т. Шевченка у Києві зі спеціальності "Теорія літератури". За час перебування в аспірантурі підготував і здав до видавництва першу збірку творів "Круговерть", написав ряд літературно-критичних статей, надрукував кілька перекладів з Гете, Рільке, Лорки. Належав до Клубу творчої молоді, який очолював Лесь Танюк.

У вересні 1965 під час прем'єри фільму С.Параджанова "Тіні забутих предків" у кінотеатрі "Україна" в Києві взяв участь в акції протесту. Стус разом з І. Дзюбою, В.Чорноволом, Ю.Бадзьо закликав партійних керівників і населення столиці засудити арешти української інтелігенції, що стало першим громадським політичним протестом на масові політичні репресії в Радянському Союзі у післявоєнний час.

За участь у цій акції його було відраховано з аспірантури. Роки тимчасових робіт (1965-1972) стали найщасливішими роками його життя. Хоча з моменту виступу у кінотеатрі за ним і стежили агенти КДБ, він часто їздив з друзями в подорожі, в ці роки він знайшов свою майбутню дружину - Валентину Попелюх. 15 листопада 1966 року у них народився син, нині відомий літературознавець, дослідник творчості батька, Дмитро Стус.

Поет заробляв на життя, працюючи у Центральному державному історичному архіві, згодом - на шахті, залізниці, на будівництві, в котельні, в метро. З 1966 по 1972 рр. - старший інженер у конструкторському бюро Міністерства промисловості будматеріалів УРСР.

Пропозицію Стуса опублікувати у 1965 р. свою першу збірку віршів "Круговерть" видавництво відхилило. Незважаючи на позитивні відгуки рецензентів, було відхилено і його другу збірку - "Зимові дерева". Однак її було опубліковано в самвидаві. У 1970 р. книжка віршів поета "Веселий цвинтар" потрапила до Бельгії й була видана в Брюсселі.

У відкритих листах до Спілки письменників, Центрального Комітету Компартії, Верховної Ради В.Стус критикував панівну систему, що після відлиги стала повертатися до тоталітаризму, відновлення культу особи та порушення прав людини, протестував проти арештів у середовищі своїх колег. Літературна діяльність поета, його звернення у вищі партійні інстанції з протестами проти порушення людських прав і критичними оцінками тогочасного режиму спричинили арешт у 1972 році.

Тоді київський обласний суд звинуватив його в "антирадянській агітації й пропаганді" та засудив до 5 років позбавлення волі і 3 років заслання. Покарання поет відбував у мордовських і магаданських таборах. Більшість віршів, що Стус писав у концтаборі, вилучалася й знищувалася, лише деякі потрапили на волю через листи до дружини. 1977 р. по закінченню строку в концтаборі Стуса вислали до с. Матросове Магаданської області, де він працював до 1979 р. на золотих копальнях. З ув'язнення він звернувся із заявою до Верховної Ради СРСР з відмовою від громадянства: "...мати радянське громадянство є неможливою для мене річчю. Бути радянським громадянином - значить бути рабом...", - писав поет.

Повернувшись восени 1979 р. до Києва, приєднався до Гельсинської групи захисту прав людини. Незважаючи на те, що його здоров'я було підірване, Стус заробляв на життя, працюючи робітником на заводі. В травні 1980 був знову заарештований, визнаний особливо небезпечним рецидивістом й у вересні засуджений на 10 років примусових робіт і 5 років заслання. Тоді Стус відмовився від призначеного йому адвоката Віктора Медведчука,

намагаючись самотійно здійснити свій захист. За це поета вивели з зали суду і вирок йому зачитали без нього. В одному з листів, адресованому світовій громадськості (жовтень 1980), відомий російський правозахисник А.Сахаров розцінив вирок Стусові як ганьбу радянської репресивної системи.

Стусові, що перебував у концтаборі в селі Кучино (тепер Чусівський район Пермського краю, Росія), заборонили бачитися з родиною. Однак його записи 1983 року вдалося переправити на Захід.

Василь Стус є одним із найяскравіших українських поетів ХХ століття. В новітній українській поезії його ім'я - на чільному місці. І не тільки через те, що образ цієї людини - поета трагічної долі - став символом незламності духу, людської і національної гідності, патріотизму. Василь Стус - органічний самобутній поет, схильний до філософського заглиблення й самовираження, до самодостатності поетичного слова, до синтезу глибинних традиційних джерел українського художнього образотворення з поетичною мовою двадцятого століття.

Табірними наглядачами було знищено збірку з приблизно 300 віршів. На знак протесту проти жорстокого поводження табірної адміністрації з політв'язнями В.Стус кілька разів оголошував голодування. У січні 1983 р. за передачу на волю зошита з віршами на рік його було кинуте до камери-одиночки. 28 серпня 1985 р. Стуса відправили в карцер за те, що, читаючи книгу в камері, оперся ліктем на нари. На знак протесту він оголосив безстрокове сухе голодування. Помер Василь Стус у ніч з 3 на 4 вересня. Був похований на табірному цвинтарі у селі Борисово. Прохання родини перевезти тіло додому відхилили на тій підставі, що не вийшов термін ув'язнення.

У листопаді 1989 р. поета разом із побратимами Юрієм Литвином та Олексою Тихим, що також загинули в таборі ВС-389/36 селища Кучино було перепоховано в Києві на Байковому кладовищі.

Його поезія характеризується ліричністю, мелодійністю, її основу становить усвідомлення внутрішньої свободи, готовності до боротьби за кращу долю народу та України. Проте поступово домінуючими в творах поета ставали песимістичні настрої, зневіра, породжені "соціалістичною" дійсністю.

Творчий доробок поета, незважаючи на вкрай несприятливі умови для творчості (адже, за його ж словами, "легше було написати, аніж зберегти") - дуже великий. Першу свою збірку "Зимові дерева" наприкінці 1960-х років В.Стус запропонував видавництву "Радянський письменник". Тут об'єднано ранні вірші, юнацьку романтичну лірику, написану у війську, створену пізніше, в Києві; відтворено атмосферу 60-х років з пристрасним осмисленням болючих проблем національного розвитку, прагнення вписатися у визвольні традиції рідної культури ("Костомаров у Саратові", "Дума Сковороди", "Останній лист Довженка", "Сто років як сконала Січ..."). У цих поезіях - неприйняття інтелектуальної задухи, протест проти бездуховності, репресій, трагічне прозріння "тьмущої тьми" завтрашнього дня, болісне шукання свого місця в ситуації життєвого вибору ("Не можу я без посмішки Івана", "Біля гірського вогнища", "Звіром вити, горілку пити"). Однак, незважаючи на схвальні рецензії (І.Драча, Є.Адельгейма), ця збірка так і не побачила світу.

Ліричний герой уже ранніх віршів Стуса болісно шукає втраченої гармонії зі світом, цілісності, він намагається пізнати самого себе і все, що його оточує. Якщо й з'являється у нього бажання "утекти від себе геть світ за очі", то одразу він чітко усвідомлює, що тоді б

він жив "безоко і безсердо". "Як вибухнути, щоб горіть?!" - так звучить у Стуса вічне гамлетівське запитання:

*Вдатися до втечі?
Стежку власну, ніби дріт, згорнуть?
Ні. Вистояти.*

1970 року без будь-якої надії на опублікування Стус підготував другу збірку під промовистою назвою "Веселий цвинтар" - цікавий поетичний документ протесту проти інтелектуального застою, парадоксів і порожніх слів, проти імітації живого життя. Поезії, об'єднані у "Веселому цвинтарі", сповнені передусім авторського передчуття неминучої Голгофи, готовності лишитися собою наперекір тискові, не роздвоїтися "на себе і страх", як герой його вірша "Еволюція поета". Сама назва знаменна: у парадоксальному поєднанні понять - ключ до розуміння основного смислу збірки. Цвинтар душ, цвинтар ідей і сподівань, які доводиться ховати зовсім юними, адже вони, здавалося б, щойно народилися в недовгі роки Ренесансу 60-х. Та водночас у тональності збірки прочитується спротив цвинтарному настрою, кпини з нього, адже абсурдність - то вже знак нетривкості, минулості. Одним словом, "веселий цвинтар"...

Вершинна частина Стусового доробку - збірка "Палімпсести". Цією назвою (палімпсестами в давнину називали пергаменти, на яких стирали первісний текст, щоб написати на ньому новий) об'єднано все створене поетом у неволі зі вкрапленням більш ранніх поезій, особливо дорогих йому.

Багато літературознавців відзначають незвичність мови поезій Василя Стуса. Так, дослідниця А.Шум у прижиттєвій рецензії на поетичну збірку "Зимові дерева" пише: "Василь Стус - це людина високої освіти і великої культури, то ж його знання виявляється і в багатстві тематики, глибини філософічних міркувань і незвичайній різноманітності лексики та фразеології. В самій версифікації в Стуса теж існує різноманітність. Діапазон його лірики йде від спроб італійського сонета, через народньо-пісенні строфічно побудовані вірші до найбільш сміливого верлібра. Стусова лірика в більшості коротка, мало в ній нахилу до епічної розповіді, частіше трапляється щось в роді "спомину", листа, чи щоденника..."

Митець виходив далеко за межі офіційного словника: використовував багато рідкоживаних слів, архаїзмів, неологізмів, вживав церковнослов'янську лексику і навіть вдавався до власного словотворення.

Його лірика багата на різні символи, які не є випадковими. Вони мають певне історичне та філософське підґрунтя. Ці образи-символи виведено з життєвої філософії наших пращурів, давніх українців, з культурних надбань українського народу, його поглядів, вірувань, міфів, обрядів, звичаїв та з надбань світової культури. Так, символи неба, вогню, сонця як вогню небесного, свічі - це поетичне втілення релігійних та філософських поглядів давніх українців на спосіб людського буття. Автор змалював та опоетизував ці символи згідно з історіософією українського народу, який сповідував культ неба та вогню.

Символи дерев - дуба, тополі, калини, верби - виведено з вірувань давніх українців, що пізніше знайшли своє місце в народних піснях, думках, легендах та переказах, а також неодноразово оспівувалися в поезіях українських митців. Батьківський поріг також неодноразово виступає в українській поезії символом рідного дому, любові до землі, на якій народився і виріс персонаж.

Образи-символи тіней, прірви відомі в світовій літературі як такі, що зображають негативні явища людського буття. Символ-образ сну як провісника майбутнього чи як спосіб втілення нездійснених бажань теж відомий у світовій літературі. Тут Василь Стус не відійшов від традицій світової літератури. Квадрат же як символ неволі - це суто стусівський образ, що однозначно асоціюється з неволею.

Дзеркало як образ-символ висвітлює дещо містичне ставлення людей до віддзеркалення світу і себе в ньому. Дзеркало відоме в деяких релігіях, зокрема в синтоїзмі, як об'єкт поклоніння. Змішане почуття поклоніння і нелюбові викликає дзеркало і в поета. Це двоїсте почуття щодо свічада і відображено в поезіях В.Стуса.

Дуже оригінально висвітлено в поетичній творчості митця кольорову символіку. Біла й чорна барви відомі в світовій літературі та багатьох віруваннях, обрядах, звичаях як барви, що символізують жалобу. Також ці кольори асоціюються з війною, смертю, нещастям. Стус розширює коло їх вживання. Він показує білий колір, як колір божевільня, а чорний - як крах надій на відновлення. Відомо також, що чорний колір входить до класичного українського орнаменту поряд з червоним, де червоний - це любов, життя, воля, а чорний - журба, страждання. Таке класичне поєднання барв поет також використовує в своїх поезіях, але розширює їх символічне коло. За Стусом "червоне" - це вітчизна, а "чорне" - тюрма.

Негативно митець виводить кольоровий образ фіолету. Він вважає, що фіолетовий колір - це "колір божевільня і судної доби". А блакитну (синю) і жовту (золоту) барви поет зображає як барви життєвого простору. Вони в поезіях В.Стуса символізують середовище проживання (поле, синє, як льон) та життєдайну силу (жовтаве курчатко; паска, змащена яєчком; жовтогарячі кульбаби, що тішать півсвіту своїм теплом). Такі асоціації не випадкові. Адже жовтий і синій кольори присутні в українській геральдиці.

Таким чином, система образів має глибокий зміст в поетичній творчості письменника. Всі вони виникли на історичному та життєво-філософському ґрунті українського народу та народів світу.

Поезія Василя Стуса має багато тем, у ній звучать різні мотиви. З-поміж тем і мотивів поетичної творчості Василя Стуса чітко вирізняються один - мотив "рідної чужини". Такий мотив зустрічаємо в поезіях багатьох українських поетів: і Т.Шевченка, й І.Франка, і Лесі Українки, й В.Симоненка, Л.Костенко. Але у Василя Стуса це питання стало наріжним каменем усієї його творчості. Власне, всі інші теми і мотиви розвивалися на тлі цієї основної проблеми.

У галузі культури виділяють два основні напрямки діяльності Стуса - це поезія, базована на філософії, і філософія, базована на поезії (останню представляють його кращі літературознавчі праці - "Зникне розцвітання", присвячену творчості В.Свідзінського, та "Феномен доби", присвячену життєвому й творчому шляху П.Тичини). Філософія Стуса, як і його попередників - екзистенціалістів - це насамперед, неакадемічна філософія. "Поетична творчість Василя Стуса, - зауважує дослідник Ю.Бедрик, - явище своєрідної (принаймні, на національному ґрунті) асиміляції поезії до філософії. В цій творчості достатньо чітко можна виділити основоположні принципи й проблеми екзистенціалізму, як-от: проблему буття, проблему вибору, проблему мислячого "я", проблему розходження людини зі світом (вона ж - проблема абсурду), принцип перспективізму, антропологічний принцип і т. ін."

Після смерті поета в Україні було видано збірки "Поезії" (1990), "Вікна в позапростір" (1992), "Золотокоса красуня" (Київ, 1992), "І край мене почує" (Київ, 1992), "Феномен доби", написано у 1970-1971 рр. (Київ, 1993), Твори в шести томах, дев'яти книгах (Львів, 1994-1995; ред. Д. Стус і М. Коцюбинська) та спогади "Не відлюбив свою тривогу ранню..."

Новаторські підходи поета до образотворення, орієнтація на психологізм та інтелектуалізм поезії, звернення до підсвідомого виводять її на обшири вершинних світових досягнень. Стус - поет у певному розумінні парадоксальний і дуже характерний для сьогодишньої української свідомості. Він - класичний прояв традиційно українського "шевченківського типу" поета - подвижника, пророка, мученика з його "караюсь, мучуся, але не каюсь, провісника, універсалізованого як голос і сумління нації. Саме таким увійшов Стус у сьогодишню масову свідомість.

Вагомий внесок в українську літературу зробив Василь Стус і на терені перекладу. Він здійснив блискучі переклади з І.-В. фон Гете, Р.М. Рільке, П.Целана, А.Еренштайна, Е.Кестнера, Г.М.Енценсбергера; з англійської - поезії Р.Кіплінга; з італійської - Д.Унгаретті, з іспанської - твори Ф.Г.Лорки, з французької - Г. де Мопассана, А.Рембо, Р.Шара. Перекладав також зі слов'янських мов.

Ім'я поета шанують в сучасній Україні. Так, за поетичними творами Стуса було створено вистави: "Поетична композиція" (1989, Львівський молодіжний театр), "Птах душі" (1993, київський мистецький колектив "Кін"), "Іду за край" (2006, Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки, Київ) та інші. Пам'яті Стуса присвячено документальний фільм "Просвітлої дороги свічка чорна" (1992, "Галичина-фільм").

1991 р. Стуса посмертно відзначено Шевченківською премією за збірку поезій "Дорога болю" (1990), 1993 р. - Державною премією ім. Т. Шевченка. 2005 р. Стусу посмертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави.

Поетичні твори Стуса перекладено на багато європейських мов: англійську, німецьку, французьку, російську, сербську, португальську.

Меморіальні дошки, присвячені поетові, відкрито в Києві, Рахнівці та Донецьку. У Рахнівці та Вінниці встановлено пам'ятники поету. У музеї літератури (м. Київ) відкрито меморіальну кімнату, присвячену В.Стусу. 2003 року вулицю Радгоспну у Києві було перейменовано на вулицю Стуса. Твори Стуса введено до шкільної програми з української літератури, а 1989 р. Українською асоціацією незалежної творчої інтелігенції було засновано премію імені Василя Стуса. За підтримки молодіжних демократичних ініціатив Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАНУ, Благодійного фонду "Україна Інкогніта" та Українського фонду культури було створено Гуманітарний центр Василя Стуса.

Поезія Василя Стуса вивчається і ще довго буде предметом зацікавлення багатьох поколінь українців. Його філософські погляди, оригінальний стиль поезій та інтелектуальний геній буде об'єктом вивчення і, можливо, наслідування для багатьох майбутніх митців та літературознавців світу. Світлий же образ Стуса-людини буде служити взірцем порядності, чесності, мужності та духовності, в першу чергу, для нас, українців, а також для всіх чесних і порядних людей у світі.

ОКСАНА КУЗЬМЕНКО

кандидат філологічних наук, літературознавець

"МОНУМЕНТАЛЬНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО МАЛЮНКА" ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

Біографія митця (хоче він того чи не хоче) завжди пов'язана, з одного боку, з історією його народу, країни (про це у своїй автобіографії писав Т. Г. Шевченко), з другого - з його творчістю.

Отже, "сьомого квітня синички літали". 7 квітня 1945 року в селі Адріанопіль Перевальського району Луганської області народився український поет Василь Голобородько.

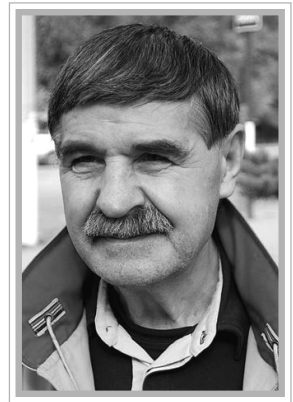
Був він наймолодшим з вісьмох дітей у дружній, роботящій селянській родині. Батьки переселилися на Донбас у 1910 році з Дніпропетровщини.

Дід, бабуса, дядьки й тітки були виселені на Урал як "куркулі". Повернулася тільки бабуса.

Батька В. Голобородька не визнали куркулем, бо при перепису в нього виявилось недостатньо майна. Він вступив у колгосп, а потім, повіривши статті Й. Сталіна про "запаморочення від успіхів", вийшов з нього. Мусив шукати заробітків по світах. Спочатку з двома товаришами хотів утекти аж у Персію, але дісталися вони лише до Баку. Потім працював на шахтах.

У голодні роки мати жорстоко бідувала з трьома старшими дітьми. Одного разу вона, від безвиході, вирішила закрити в печі заслінку, щоб діти задихнулися від чаду. Вже й закрила, і кинулася було тікати, але відразу ж і повернулася. Переосмисленою, ця життєва історія вплелася у вірш "Телесик (Хатня інсценівка 33-го року)"

Як і у всіх (чи майже всіх) однолітків, його батько воював. "А мати тебе, батьку, усе виглядає / у вікно при-чілкове, / каже: куди пішов, звідти і прийде, - / усе виглядає... / А я ж тебе, батьку, і не бачив навіть, / тільки на збільшеній фотокартці у рушнику, / та хіба ж то ти?.." (вірш "Золоті глечики груш"). Знайомі дивувалися, а рідні обурювалися через те, що молодий Василь Голобородько так написав. "Чому ти пишеш "Я", адже твій батько з війни повернувся?.." І все ж надто багато чоловіків з війни не

**Голобородько
Василь Іванович**
(нар. 07.04.1945)

Сучасний український письменник. Член Національної спілки письменників України. Автор багатьох поетичних збірок, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, премій імені В. Симоненка та М. Трублаїні.

Його перші поезії датуються 1963 роком, але окремою збіркою в Україні вони побачили світ лише у 1988 р. Поета не друкували, так само, як не давали йому змоги зростати професійно, визнавши неблагонадійним для радянського ладу. За цю ж першу збірку 1988 р. В. Голобородько був удостоєний літературної премії ім. В. Симоненка і прийнятий до Спілки письменників України.

1990 року вийшла друком збірка "Ікар на метеликових крилах", 1992 року - збірка "Калина об Різдві". За ці дві збірки 1994 року поета було відзначено Національною премією України імені Тараса Шевченка. 1999 року вийшла друком наступна поетична книжка під назвою "Слова у вишиваних сорочках", 2006 - "Ми йдемо". В останні роки Василь Голобородько опублікував також кілька розвідок на теми українсь-

кого фольклору, зокрема "Міфопоетична трансформація українського обряду сватання в українських народних казках" (2002) та інші. В 2010 році видавництвом Грані-Т видана збірка дитячих поезій "Віршів повна рукавичка".

Донбаський поет Василь Голобородько втілював і втілює ідеї й проблеми сучасності в традиційних для української культури, але неповторно трансформованих образах і формах. У своїх віршах він розкриває неосяжність духовного потенціалу народу, одвічне прагнення до гармонії. Твори Василя Голобородька перекладені російською, естонською, латиською, польською, румунською, сербською, португальською, французькою, англійською, німецькою, шведською, грузинською мовами.

Обкладинка збірки поезій
«Ми йдемо», 2006 р.,
Рівне: "Планета-друк"

повернулося, і життя покоління розпочиналося під знаком їхнього неповернення (про це див. також вірш "Дитячий футбол 55-го року").

У рідному Адріанополі закінчив семирічку. Школа була з українською мовою навчання. У 1950-60 роках (це часто завважують ті, хто жив тоді на Донбасі) споконвічні традиції українського села були тут досить сильними (див. автобіографічну статтю В. Голобородька "Посівальником через усе життя", уперше надруковану в другому номері альманаху "Поезія" за 1988 рік). Але чимдалі вони виявлялися менше.

У десятиріччі у селищі, до якого ще треба було дійти за 7 кілометрів, навчання велося російською мовою.

І все ж ХХ з'їзд КПРС дав селянам нові надії. Життя стало більш стерпним. Батько В. Голобородька повірив (знову - повірив!) у те, що в його нащадків може бути якась перспектива, і намагався дати освіту бодай одному, наймолодшому синові. Василя відрядили до інтернату, розташованого в сусідньому селищі. Після реорганізації інтернат перевели у селище Верхнє, де жив колись В. Сосюра. Там Василь Голобородько й закінчив середню школу.

Було ще літоб'єднання в Лисичанську ("гарне літоб'єднання, керівник читав нам вірші А. Вознесенського", - згадує поет), перші публікації в районній газеті. Був Київський університет, на українське відділення філфаку якого вступив із другої спроби. Бо в 1963 році, хоча твір написав на "відмінно", не пройшов за конкурсом, не вистачило балів в атестаті ("Після "семирічки" в атестаті мав лише дві "четвірки", а то все - "відмінно". Та й то одна "четвірка", з фізкультури, виставлена була не через навчання, а з інших причин... Далі я більше зважав на "профільні" для себе предмети, а не на математику, наприклад...").

У 1964 році він вступав знову. Його, як талановитого поета, вже знали у Києві.

Перші відгуки на твори В. Голобородька містила публікація М.Малиновської в "Літературній Україні" про виступ "молодого шахтаря з Луганська" у Республіканському будинку літераторів.

Критик назвала прочитані вірші і процитувала найсуттєвіше з характеристик, які давали учасники обговорення. Всі вони (Л. Коваленко, Є.Адельгейм, Л.Мороз, С. Тельнюк, О. Ющенко) визнавали своєрідний внутрішній світ і талант поета, неординарність його образного мислення.

1 травня 1964 року Д.Павличко в напутньому слові до дебютної добірки Голобородька в "Літературній Україні" відзначив "привабливий світ молодого поета", "його непересічний талант", зауваживши також "невправний ритмічний рисунок".

На обговоренні в Будинку літераторів головував видатний український поет А. С. Малишко. Він сказав: "Поезія Василя Голобородька... буйна, одухотворена, по-філософському заглиблена. "Живопис" її нагадує мені полотна французького художника Курбе..."

За свідченням В. Голобородька, А. С. Малишко ходив клопотатися за нього в університет і, з віршами в руках, довів деканові філологічного факультету, що вже кого-кого, а цього абітурієнта неодмінно слід зарахувати.

В липневому номері журналу "Дніпро" (1964) була опублікована добірка віршів В. Голобородька з переднім словом В. П'янова. До попередніх коротких оцінок цей критик додав таке: молодий автор вихоплює "вагомні зерна поезії" "з буденного життя", змальовує "звичайне в казковому забарвленні".

Василь Голобородько опинився в добірному товаристві. В. Стус, на той час аспірант, сам підійшов до поета, щоб познайомитися, бо вподобав його вірші. Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба... То все були вимогливі фахівці, але вони радо прийняли і трохи опікали В. Голобородька як молодшого й дуже талановитого побратима.

У той час складалася так звана "Київська школа" (В. Кордун, В.Рубан, М.Воробйов та інші, критики називають різні імена). Твори В. Голобородька суттєво вплинули на її формування. Деякі елементи поетики, органічні для нього, виявлялися у творчості поетів "Київської школи". Можливо, розвиток такої, "альтернативної", щодо офіціозу, поезії саме тоді був на часі.

Отже, товариство склалося неабияке, атмосфера була творча, але такого життя доля відвела В. Голобородькові лише рік. Той рік у Києві осяяв (і отінив) усі його подальші роки. Саме тоді розпочиналася, як називав її І. Світличний, "епоха Реставрації". Реставрації сталінщини. Епоха згортання свобод, досягнутих за час "відлиги".

У видавництво "Молодь" був поданий рукопис поетичної збірки Василя Голобородька "Летюче віконце". Збірка потрапила до видавничих планів, мала ось-ось вийти. Відомий критик Іван Дзюба заздалегідь написав передмову до неї - глибоку аналітичну статтю "У дивосвіті рідної хати". Видання збірки все відкладалося, і, зважаючи на суспільну ситуацію, критик, можливо, не сподівався, що збірка вийде. Тож він опублікував свою "передмову" в журналі "Дніпро" (1965 р., №4) з підзаголовком "Кілька слів про поета, який щойно починається", щоб бодай так познайомити читачів із віршами Василя Голобородька, повідомити, що є такий поет.

І. Дзюба розкривав новаторство молодого митця, виходячи з теорії І.Франка про психологію художньої творчості і посиляючись на "Поетику" Р.Мюллера-Фрайєнфельса, прибічника психологічної школи в літературознавстві. Критик вказував на відмінність поетового світобачення від "світових клопотів" ровесників. Асоціативне мислення В. Голобородька він назвав "сучасним анімізмом", "інтуїцією", що може забезпечити в літературі відродження в новій якості "національних форм і джерел духовності, її прадавнього етнічно-фольк-

лорного підкладу". Те, що інші вважали ритмічною невправністю, І. Дзюба назвав "речитативністю", яка "відповідає і епічності, монументальності поетичного малювання", і "зосередженості на буденній предметності життя". Проаналізувавши деякі вірші В. Голобородька, критик відзначив, що поет не схожий на інших, коли художньо освоює тему "життя в момент його втрати", що йому властива "дитинність" у зображенні дійсності.

Стаття І. Дзюби дуже вирізнялася на тлі поточної радянської критики, покликаної на-самперед перевіряти відповідність усього зображуваного тим чи іншим художником вимогам соцреалізму. До того ж Іван Дзюба вже був автором "Інтернаціоналізму чи русифікації?". Тому все, що він говорив, мало бути оскаржене. І оскарження не забарилося.

Проти впровадження нової методології в літературну критику виступили сильні супротивники. У московській "Литературной газете" киянин І. Дзеверін з "полемическими заметками" "В удивительном мире критических импульсов" (1965 р., 15 травня). У київській "Літературній Україні" (1965, 18 червня) помістив розлогу статтю москвич Д. Сєдих, буцім-то закликаючи В. Голобородька вийти "з дивосвіту тісної хати - у світ широкий". Обидва засудили брак соціальних критеріїв оцінки творів у І. Дзюби, а в молодого поета помітили несформований світогляд, асоціальний зміст віршів та песимізм.

Підготовлена до друку збірка "Летюче віконце" так і не вийшла у видавництві "Молодь".

Критичні баталії точилися навколо невиданої збірки. В. Голобородько мав лише кілька добірок у періодиці. Навіть матеріалу для критики опонентам не вистачало. Во-чевидь, В. Голобородька взяли на семінар молодих літераторів для того, щоб одержати вірші й мати можливість про них критично судити (і осудити).

Політичний характер виступів І. Дзеверіна та Д. Сєдих викривав І. Кошелівець у журналі "Сучасність" (1966 р., №5). Він стверджував, що Д. Сєдих, очолюючи раду з української літератури СП СРСР, "комісарствує над нею" і що він 1965 року "очолював кампанію ліквідації Івана Дзюби". До звинувачень І. Кошелівця у тому ж номері "Сучасності" свої міркування додав Б. Кравців. Він кваліфікував критичні виступи проти І. Дзюби як частину "акції", спрямованої на те, щоб "завдати нищівного удару по українській літературі, позбавивши найталановитіших її представників елементарних можливостей творчості". Саме так склалися обставини для В. Голобородька.

Незважаючи ні на що, О. Гончар у листопаді 1966 року згадав В. Голобородька у звітній доповіді на з'їзді СПУ серед талановитих молодих літераторів.

Проте поет відчував, що його "витискають", виштовхують з університету. Просто посеред сесії постало питання про відрахування "за неуспішність". Не було ще й наказу про відрахування - виселили з гуртожитку. "Що мені було, на вокзалі жити?" - згадує поет. Подав заяву про відрахування за власним бажанням.

У 1966 році він зміг знову потрапити до числа студентів. У Донецьк виїхала "делегация" з його найвпливовіших товаришів і, як згадує В. Голобородько, на клопотання В. П'янова та інших його зарахували на навчання на другий курс Донецького університету.

Він добре знав, що потрапив "під вогонь" в основному через дружбу з "неблагонадійними" представниками української інтелігенції. "Поміркована" людина трималася б подалі від такого товариства. А Василь Голобородько, разом з Олександром Тесленком, влаштував на політінформації читання "Інтернаціоналізму чи русифікації?" Івана Дзюби.

Далі була "справа", виключення з університету, відхилення В. Голобородьком пропо-

зиції про співробітництво з КДБ ("Київський кадебіст, приїздив, - згадує поет, - бо розмовляв українською, донецькі, скільки я їх зустрічав, говорили російською").

А що було потім?.. "Потім - нічого... Армія". І - вимушене мовчання на довгі роки.

Він відслужив 2 роки у Владивостоці у будівельних військах. Працювали часом у три зміни, при штучному освітленні. Будували казарми для морської піхоти.

Повернувшись у рідне село, спочатку влаштувався на шахту "такелажником" і мав вільний час, щоб, зокрема, читати й писати. Вочевидь, за доносом, перевели на основну діляницю, далеко від домівки. З шахти розрахувався. З 1974 року працював у радгоспі електриком, потім - на різних роботах.

Чи увесь час писав вірші? "Було таке, що почитати нічого не мав змоги, але писати - писав...". Чи показував комусь? "Кому?.." - відказав гірко...

Перед Олімпіадою 1980 року його суворо попередили, щоб нікуди не посилав своїх поезій. Але, надсилаючи листи знайомим літераторам, вписав туди деякі нові вірші, може, з бажання чинити наперекір приписам. За кілька днів почув: "Ми ж казали - нікому не посилати..."

У 1967 році з'явився лаконічний позитивний відгук М. Ільницького. Він відзначив, що В. Голобородько - оригінальний митець, який не стилізує свої твори під фольклорні, а "демонструє психологічний прояв народності, глибоку національність" (у кн. "Барви і тони поетичного слова"). А. Макаров у 1969 році, спираючись на Франків трактат "Із секретів поетичної творчості", стверджував: В. Голобородько досягає "вельми доцільного й художньо виправданого розширення комплексу ліричних емоцій за рахунок включення в нього деяких елементів підсвідомих переживань" (у кн. "Розмаїття тенденцій"). На це Л. Новиченко закинув А. Макарову, що він обмежив розгляд творів молодого поета лише "одним вузьким аспектом" - психологічним (інтуїція, підсвідомість). Тому, мовляв, концепціям А. Макарова далеко "до справжньої соціальності та художності".

Із числа прихильників В. Голобородька слід згадати думки І. Світличного та В. Стуса, хоча вони не мали можливості висловити їх у пресі. Обидва дисиденти дивилися на молодого поета як на свого однодумця - патріота і визнавали неординарність його таланту. І. Світличний згадав його в сонеті "Парнас" поміж найулюбленіших товаришів-митців: "І враз ні стін, ні ґрат, ні стелі, / Хтось невидимий ізбудив / Світ Калинцевих візій-див, / Драчеві клекоти і хмелі, / Рій Вінграновських інвектив, / Чаклунство Ліни, невеселі / Голобородькові пастелі / І Стусів бас-речитатив". В. Стус, за свідченням В. Захарченка, вважав, що В. Голобородько сказав "нове слово в... українській поезії", "зробив крок уперед".

В. Стус називав Голобородька "поетом здорового ліро-епічного хисту". Пошуки "епічності", подієвої достовірності у Стуса не в останню чергу пояснюються відразу до декларативної поезії, що домінувала тоді.

Осмилення творів поета тривало за межами України. В 1970 році за кордоном (видавництво "Смолоскип", Балтимор - Париж) вийшла збірка "Летюче віконце". Як вірші потрапили за кордон, поет не знає, каже, що існує дві версії, але він не певен в правдивості бодай однієї з них.

Передмову до збірки написав П. Голубенко. Він розповів про складне входження поета в літературу, оцінив публікації про нього.

Незабаром у журналі "Сучасність" з'явилася рецензія Б. Бойчука під назвою "Летюче віконце" В. Голобородька". Бойчук, висунувши тезу про "двоповерховість" творчості донбасівця, виносить за межі "справжньої поезії" вірші "з досить великою дозою публіцистичності на сірі злободенні теми, на суспільні мотиви". Назвавши поезію молодого автора суто українським сюрреалізмом, "бо базований на елементах українських вірувань і звичаїв", цей критик із Нью-Йорка пояснив коріння світобачення і відображення авторської сутності у слові. Він підкреслив: сюрреалізм В. Голобородька "замість віддавати властивості власної підсвідомості (яка ніби найповніше виявляється в снах)", "базований радше на сновидінні минулого". Б. Бойчук зауважив: "Такий вияв індивідуальної підсвідомості, яка, за Юнгом, включає міфи і вірування даного народу, не тільки закономірний, але далеко ширший за обсягом, і глибший, - він легше стає переживанням, тобто чимось особистим і творчим для читача". Рецензент збірки "Летюче віконце" визнав "філософську глибинність" поезій В. Голобородька і "тотальну метаморфозу" фольклорно-етнографічних елементів, які набирають "неповторної форми і нового значення", а також їхню "своєрідну "прозовість", розповідність, ритмічну простоту і музичну легкість". "Казковість" та "уявну наївність" поета Б.Бойчук вважає "найкоротшою дорогою до правди", а філософічність його творів визнає тоді, коли "ця філософічність незримо переходить через метафори і образи". Цікаві судження Б. Бойчука, на жаль, не могли тоді стати фактом літературного життя в Україні, дієвим чинником біографії молодого поета.

У жовтні 1971 р. на науковій конференції УВУ в Нью-Йорку М.Антонович виступив з доповіддю "Національні мотиви в поезії Василя Голобородька".

Зрештою й діаспора втратила з поля зору опального поета. В одній з хрестоматій, виданих за кордоном, зазначалося: "Праця й літературна творчість Голобородька останніх років невідома"...

Лише в 1986 році ім'я В. Голобородька знову з'явилося на шпальтах видань. В одній з перших після тривалого замовчування добірок була вірзка Г.Штоня, де літературознавець зауважив, що В. Голобородько - "лірик од природи", який "асоціативними своїми рядами дуже близько стоїть до фольклорних джерел" (у журналі "Київ", 1986, №2). У 1988 році в Канаді з'явилася книга У. Пелех "Від розстріляного до замученого відродження", де вміщений нарис про В.Голобородька.

У 1988 році в Києві вийшла збірка поета. У статті "Вільний вірш поета", що вперше була надрукована у 1987 р. а до цієї збірки, яка називалася "Зелен день", увійшла як передмова, М. Вінграновський підкреслив, що верлібр для В.Голобородька - "це органічна йому, його природна поетична стихія, висловлена в такий спосіб".

На збірку "Зелен день" відгукнувся І.Дзюба на сторінках "Літературної України" (1988, № 48). Назва рецензії промовиста: "Течія перегачена, але не зупинена". Критик підтвердив найвищі оцінки зі статті "У дивосвіті рідної хати" і підкреслив, що "постшістдесятник" В. Голобородько переконав: "...в духовну потребу дня нашого можна йти не лише з висот ідеологізму, громадянської публіцистичності, інтелектуальності, а й з глибин інтуїтивізму та народного світогляду, який відклався в національному психологічному типові й визначає структуру поетичної мови".

Лаконічно, але дуже емоційно привітав першу збірку поета в Україні А.Погрібний, назвавши сумним святом нашої літератури, парадоксом і трагедією такий запізнений дебют. Прихильно зустрів "Зелен день" М. Рябчук, хоча й зауважив, що збірку укладено "з перестраховальним запасом", а передмову М. Вінграновського чомусь назвав "войовничо бездарною".

Збірка "Зелен день" привернула увагу російського критика І. Гітович. На сторінках "Литературного обозрения" вона сповістила, що вийшла антологія світової поезії "Від Рабіндраната Тагора до Василя Голобородька" і що всім відомий лише перший автор. Критик висловила захоплення поезією українського автора, цитуючи його в оригіналі, відзначивши, що верлібр В.Голобородька - це "потреба самої поезії", "внутрішня безперервність розвитку поетичної мови" і "душевний лад та досвід самого поета" (Гітович І. Вольный стих поэта // Лит. обозрение. - 1989. - № 10. - С. 54-57).

Переїнята пафосом "відновлення справедливості" стаття С. Кисельова і П.Шевченка про В. Голобородька в "Литературной газете" мала назву "Возвращение домой" (7 лютого 1990 року).

За "Зелен день" поетові було присуджено республіканську літературну премію ім. В. Симоненка як авторові кращої першої книжки. У 1990 р. вийшла друга збірка віршів в Україні - "Ікар на метеликових крилах", теж схвально зустрінута критикою.

Добірки віршів поета часто з'являлися у різних журналах; часом В.Голобородька запрошували до розмови, і він ділився своїми думками про життя, мистецтво. У журналі "Донбас" була опублікована добірка матеріалів про В. Голобородька як про одного з видатних донбасівців: розмова з поетом, згадувана вже рецензія І. Дзюби на "Зелен день", вірші українською і в російському перекладі Г. Щурова, що додав і свої спогади про те, як він у 1960-ті роки перекладав В. Голобородька (1993, №1-2). Г. Щуров виступав і в газеті "Донбас", а дещо пізніше у газеті "Тюрьма и воля". Остання публікація цікава тим, що в ній наведені давні листи В.Голобородька до перекладача, які допомагають з'ясувати деякі аспекти творчої психології митця. Так, у листі до Г. Щурова поет виразно інтерпретує всі образи у своїх творах як форми втілення авторської свідомості: "Май на увазі, що й людина, яка вночі читає книгу, і хлопчик з метеликовими крилами за спиною - все це я. І той, хто готується до свята, і мама, і друзі, і календар, - це теж я. І той, хто від'їжджає з міста, і метро, і дівчина, і крило метелика, - це теж я". І ще поет зізнавався у давньому листі до перекладача, що у 1960-ті писав під дією "осаяння": "...вірші я не склав, а вони явилися зненацька, я їх лише записав" (Щуров Г. "И тогда я узнаю: меня в этом городе нет" // Тюрьма и воля. - 1997. - 16 июля). Підсвідоме у В.Голобородька парадоксальним чином обернене в соціум, у національне, в політику і фольклор.

Донецький дослідник В. Оліфіренко включив вірші В. Голобородька до антології літератури рідного краю (Оліфіренко В. В. І. Голобородько // Донбас-95: Спецвип.: Оліфіренко В. Уроки правди і добра: Джерела літератури рідного краю. - Донецьк, 1995. - 168 с).

У 1991 році сам поет засвідчив, що його твори видані російською, естонською, латиською, польською, румунською, сербською та португальською мовами. Пізніше до цього додалися французька, англійська, німецька, шведська, грузинська. Часом дуже далекі від української культури перекладачі бралися ознайомити з його поезіями своїх співвітчизників, бо відчували глибокий зміст Голобородькового слова.

О. Забужко у 1993 р. мала щодо сили цього слова великі сподівання: "Який бум зробив би добре виданий англомовний Василь Голобородько..." Бум не бум, але, як засвідчила О. Забужко пізніше, навіть у посередніх буквальних перекладах видавці відчували неординарність його творів ("Хроніки від Фортінбраса").

Віра Вовк, яка перекладала вірші В. Голобородька португальською, подбала про те, щоб дати іноземному читачеві вичерпну інформацію про поета. У збірці "Dia werde" (буквально - "Зелений день"), де вміщені вибрані вірші зі збірок "Зелен день" та "Ікар на метеликових крилах", дві передмови: в одній сам поет знайомить із деякими біографічними фактами, а друга - перекладача. В. Вовк визначила тематику творів, а своєрідну художню форму її реалізації звела до таких засобів: інакомовлення, алегорія, іронія.

Напевне, чільну роль в ознайомленні польських читачів з творчістю В. Голобородька зіграла О. Гнатюк - як перекладач, коментатор та укладач найповнішої збірки поезій польською мовою, де до того ж було вміщено бібліографію попередніх польських видань (Hnatiuk O. O poezji Wasyła Holoborod'ki // Ikar na motylich skrzydlach. - Warszawa, 1995. - s. 143-146).

У 1992 р. вийшла збірка В. Голобородька "Калина об Різдві", захоплено зустрінута критикою і читачами. Навесні 1994 р. поет одержав Шевченківську премію за збірки "Ікар на метеликових крилах" і "Калина об Різдві".

Про збірку В. Голобородька 1999 року "Слова у вишиваних сорочках" з'являлися рецензії протилежного характеру. В. Осадчий наголошував, що вірші в ній "мучать" читача болючою для українців проблематикою та художньою складністю втілення її, і водночас "справжню радість і насолоду переживає читач від книжки, безліч асоціацій виникає у свідомості..." (Слово Просвіти. - 1999. - вересень). О. Шаган у газеті "Література-плюс" назвав В. Голобородька "поетом національного страху", а вірші із збірки, окрім циклу "Українські птахи в українському краєвиді", поспіль дидактичними, подібними до публіцистичної статті, такими, що не асоціюються з іменем такого оригінального поета.

У 2002 році в Луганську вийшло своєрідне "вибране" В. Голобородька - невеличка збірка "Посівальник", вірші до якої добирав сам поет. Рецензію на збірку (як і передмову до неї) написав луганський дослідник О. Неживий. Тим же 2002 роком позначено вихід збірки поета "Українські птахи в українському краєвиді". Тут до восьми віршів про птахів, уже друкованих у "Словах у вишиваних сорочках", додані нові. Передмову до збірки написав І. Андрусак. Він відзначив як найсуттєвіше в цих віршах дотримання "стилістики й поетики народних замовлянь з їх вічними й одвічними повторами і самоповторами", і засвідчив, що "Голобородько, узявши за основу "пташині" повір'я та звичаї, розповідає світові про українців, надавши своїм спостереженням ще й природної для нас поетичної форми самовідчування й самоосмислення".

У 2004 році у Донецьку видавничою агенцією "OST" була видана поетична збірка В. Голобородька "Дохла кішка".

У 2005 році з'явилося поки що найповніше видання творів В. Голобородька - "Летюче віконце: Вибрані поезії" (Київ, "Український письменник"). Як вступні статті до книги вміщені "У дивосвіті рідної хати" і "Течія перегачена, але не зупинена" І. Дзюби. Представлені всі збірки і цикли, усі вірші датовані.

У 2010 році у видавництві "Грані-Т" вийшла збірка поезій для дітей "Віршів повна рукавичка". Чи справді то - вірші для дітей, а не для дорослих? "Не хотів писати примітивно, - каже В. Голобородько. - От, "Вишні цієї весни / квітують рясно - / сорок лопат снігу / у кожен двір!" То треба пам'ятати, що є свято - Сорок святих... Не знають діти, то хай батьки розкажуть... А як батьки не знають, то хоч малюнки разом подивляться..."

З 2001 року Василь Голобородько мешкає в Луганську. В Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка заочно завершив колись перерване навчання на українському відділенні філологічного факультету.

Загалом, як бачимо, Василь Голобородько як поет втілював і втілює ідеї й проблеми сучасності в традиційних для української культури, але неповторно трансформованих образах і формах. У своїх віршах він розкриває неосяжність духовного потенціалу народу, одвічне прагнення до гармонії, і водночас трагізм світовідчуття, породжений складністю історичної долі.

Поет далеко не сказав ще свого останнього слова, попереду - несподіванки й нові здобутки.

ВАЛЕРІЙ ШЕПТУХА,

заступник головного редактора обласної газети "Донецчина", член НСЖ України, лауреат обласної літературної премії ім. Володимира Сосюри (2000), лауреат обласної премії "Людина праці"; "Золоте перо" Спілки журналістів України

КОСМІЧНИЙ БУБКА

Тепер не часто зустрінеш Бубку в Донецьку. Державна людина, він і займається державними справами. Але на початку кожного року у своєму щільному графіку Сергій Назарович обов'язково вивільнює кілька днів, аби побувати у місті своєї юності. Бо саме в цей час тут проходить міжнародний легкоатлетичний турнір "Зірки жердини". Змагання найсильніших жердинників світу, які він започаткував ще в дев'яностих роках минулого століття й відтоді постійно опікується ними.

Понад два десятиліття турнір, що перетворив столицю шахтарського краю на столицю жердинного спорту, має донецьку прописку. А в пам'яті прихильників цього унікального підвиду легкої атлетики ще й досі оживають хвилюючі миттєвості того, найпершого турніру в Донецьку, що відбувся на початку 1990 року. Тоді Сергію вперше на офіційних змаганнях у закритому залі підкорилося висота шість метрів п'ять сантиметрів. Найближчі його суперники не "дотягли" до чемпіона по двадцять сантиметрів. Різниця на такому рівні (вірніше, на такій карколомній висоті) разюча. Звичайно, після й вони штурмували значно вищі висоти, але ж то було, повторюю, понад два десятиліття тому.

Зал донецького Палацу спорту "Дружба" буквально шаленів, вітаючи свого кумира з визначним тріумфом, переживаючи разом з ним цю чудову перемогу. З величезної пляшки (де її тільки взяли таку?!) по килимах манежу, по пластиковому покриттю доріжки для розбігу, якою ще мить тому з жердиною напередими мчався до свого нового рекорду Сергій, лилося, випромінювалося шампанське. Й усі, абсолютно всі, хто там був, на кого хоча б віддалік потрапляли бризки благородного напою з рук чемпіона світу, ніби й насправді були причетні до тієї визначної події.

Бубка
Сергій Назарович
(нар. 04. 12. 1963)

Видатний український легкоатлет (стрибки з жердиною). Чемпіон Європи і світу, 35-разовий світовий рекордсмен, олімпійський чемпіон. Заслужений майстер спорту, кандидат педагогічних наук, Герой України (2001). Тричі визнавався найкращим спортсменом світу: "Чемпіон чемпіонів" (1997); переможець в номінації "За видатну кар'єру" (2000, IAAF). Чотири рази очолював Десятку найкращих спортсменів СРСР (1984, 1985, 1986, 1991).

За заслуги у спорті Сергія Бубку було нагороджено орденами:
- (СРСР) Трудового Червоного Прапора, Леніна,
- (України) "За заслуги" III ст. (1994), "За заслуги" II ст. (1997), I ст. (1999), Почесною відзнакою Президента України.

Почесний громадянин міст: Донецьк (1993) та Луганськ (2008). Почесний громадянин Донецької області.

Президент спортивного клубу ім. С.Бубки (Донецьк), організатор щорічного міжнародного турніру "Зірки жердини" (Донецьк).

З 2005 р. - президент Національного олімпійського комітету (НОК) України. Член МОК з 1999 р., член виконкому МОК з 2000 р.

А серед присутніх був такий один чоловік, при імені якого зал вибухнув бурхливими оплесками. За кілька хвилин потому я мимоволі став свідком зворушливого спілкування двох великих людей планети того часу. Великих, звісно, не за зростом, а за їх діями, за внеском, який кожен з них робив і робить у загальну скарбницю надбання людського.

До виходу з манежу через службовийхід попрямував високий, стрункий, молодий чоловік з Золотою Зіркою на лацкані форменого піджака. То був космонавт Олександр Волков - теж наш земляк, що народився і виріс у шахтарській Горлівці, а незадовго перед тим саме повернувся з тривалого космічного польоту.

Проводжати почесного гостя пішов Сергій Бубка. Відразу ж за лаштунками вони зупинилися, аби перекинутися кількома фразами. Олександр поплескав Сергія по плечу, щось промовив до нього привітно. На жаль, мені не було чути слів, бо стояв трохи осторонь, але неважко було здогадатися, що космонавт бажав іменитому жердиннику нових космічних злетів. Потім С.Бубка розповідав про реакцію високого гостя на його феноменальний стрибок: "Мить переходу планки на такій висоті - це і є невагомість!".

Сергій Бубка й насправді - перший і поки що єдиний, хто досяг космічних висот на вістрі свого "літального апарату", тобто, жердини. Він першим в історії спорту перетнув планку на шестиметровій позначці ще у червні 1985 року, і вважає це досягнення одним з найвизначніших серед 35 рекордів, встановлених ним на повітрі і в залах. Коли цифра "6.00" з'явилася на табло французького стадіону імені Жана Буена, багато хто із спортсменів поставився до цього з явною недовірою. Адже всі його суперники закінчили тоді змагання на позначці 5.70, а сам Сергій вже тричі на інших змаганнях намагався взяти висоту 5.95, але вона не підкорялася. Пригадує, що по тому, як напружено затих стадіон, було зрозуміло, що глядачі бажають спортсмену успіху.

І Сергій не підвів їхніх сподівань. Звичайно розпочав розбіг. Останній - з двадцяти кроків - і він відірвався від землі. Вірніше, злетів над землею. Ще за секунду стадіон зірвався овацією. Наступного дня усі газети світу ділилися з читачами сенсацією, а чи не найбільше уваги цій визначній події приділили засоби масової інформації господарів стадіону. От тільки кілька газетних заголовків: "Бубка летить над Парижем", "Бубка - надлюдина жердини", "Бубка - космонавт", "Легкоатлетичний космос підкорено!", "Бубка - на шостому небі". І навіть такий: "Шість метрів! Бубка взяв Бастилію!", підкресливши цим, що знаменитий стрибок відбувся саме в день, коли французи відзначали національне свято взяття Бастилії.

Доречно зауважити, що й донині лише кілька спортсменів змогли подолати шестиметрову висоту, а Бубка в 42-х змаганнях стрибав на шість метрів і вище.

Людина-легенда, людина-епоха, король жердини, чемпіон чемпіонів... Скільки б не було таких захоплених епітетів, Бубка на усі з них заслуговує. Бо й справді, він унікальний спортсмен, подібних йому більше немає у всьому світі.

Досить сказати, що Сергій Бубка - Заслужений майстер спорту в стрибках з жердиною, чемпіон світу 1983, 1991, 1993, 1995, 1997 років, чотириразовий чемпіон світу в закритих приміщеннях (1985, 1987, 1991, 1995), чемпіон XXIV Олімпійських ігор (1988, Сеул), йому підкорилися 35 (!) рекордів зі стрибків з жердиною. Серед досягнень Бубки - перемоги в

змаганнях за Кубок світу (1983), Кубок Європи (1985), в чемпіонатах Європи та СРСР. Він також неодноразовий переможець "Гран-прі" Міжнародної Федерації легкої атлетики, у рейтингу газети "Екіп" (Франція) визнаний "чемпіоном чемпіонів".

Знаменитий стрибун удостоєний багатьох урядових нагород, він має, зокрема, орден Трудового Червоного прапора (1988 р.), орден Леніна (1989 р.). В 2001 році С.Бубці присвоєно звання Героя України зі врученням йому ордена Держави. Він - володар ордена "За заслуги" всіх трьох ступенів.

У 2003-му році С.Бубка став переможцем загальнонаціональної акції "Зірки України", його було визнано чемпіоном ЮНЕСКО зі спорту. Його ім'я неодноразово вносилося в Книгу рекордів Гіннеса за найбільшу кількість світових досягнень в легкоатлетичному спорті, він тричі визнавався кращим спортсменом світу. Подібні титули можна перераховувати й перераховувати.

Коли ж і як розпочався його нелегкий шлях до всенародного визнання? Це сталося непомітно і якимось навіть буденно. Слід зазначити, що ніякої спортивної спадковості у його родині не було. Мама - медсестра, тато - кадровий військовий. Вони більше турбувалися, аби діти добре вчилися. З навчанням було все гаразд, та десятирічному хлопчикові хотілося зайнятися чимось цікавішим. Пошуки цього цікавого й привели до спортивної школи, але й тут довго вагався, роздумуючи: якому виду спорту віддати перевагу. Й навіть коли потрапив до тренера Віталія Петрова, той ще тривалий час побоювався, що Сергій може передумати й піти в якусь іншу секцію, адже у нього були всі дані для заняття й бігом, і стрибками в довжину, й іншими видами легкої атлетики.

Незабаром тренер змушений був переїхати в Донецьк, де значно кращі умови для тренування й підготовки спортсменів, і взяв з собою кілька своїх вихованців, у тому числі, й Сергія. Саме тут і викувалися його бійцівський характер, воля до перемоги, спортивна майстерність.

Талановитий тренер не поспішав заганяти в кут свого вихованця, він довго й терпляче "ліпив" із нього майбутнього чемпіона. Його впевненості в унікальних можливостях Сергія не похитнув навіть виступ на чемпіонаті світу у голландському місті Утрехті, де Сергій зайняв "лише" сьоме місце серед юніорів. Багато хто цей результат поспішив оголосити провальним. Відлік "часу Бубки", на переконання тренера, мав початися в 1984 році.

І він не помилився, хоча путівку на перший в історії чемпіонат світу в Хельсінкі невідомому поки що дев'ятнадцятирічному студенту з Донецька довелося виборювати в нелегкій борні. Та й після цього тренер збірної СРСР Ігор Тер-Ованесян вимушений був брати хлопця "під особисту відповідальність". Але відповідати не довелося, бо Бубка несподівано для багатьох привіз із Скандинавії золоту медаль. Це сталося у 1983 році, а ще через рік він вже офіційно став найсильнішим на планеті зі стрибків у висоту з жердиною і в Братиславі з результатом 5.85 розпочав свій тріумфальний шлях за рекордами. Йому аплодували Братислава, Париж, Лондон, Берлін, Нью-Йорк, Рим, Мілан, Москва, Волгоград, Вільнюс, Прага, Ніцца, Токіо, Осака, Лос-Анджелес, Афіни і ще багато інших міст планети.

Найбільше Бубка, як сам признався, боявся стати "живою мумією", автором одного рекорду, як один американський спортсмен, подолавши у стрибку 8.90, більше не зміг не те

що поліпшити результат, а й навіть повторити його. У Сергія сталося зовсім по-іншому. Він завойовував висоту поступово, додаючи до своїх досягнень по сантиметру чи по два, бо не хотів втрачати стимулів у спорті.

Його незмінне правило: техніка - швидкість - сила. На заключному етапі розбігу він розвивав швидкість до 10 метрів за секунду. При цьому в змаганнях у більшості випадків він обмежувався трьома висотами: перша була, як розминка, друга - переможна, третя - рекордна. От так і дострибався до 35 світових рекордів, з яких 18 було встановлено в залі, 17 - на стадіонах. І хоча на відкритому повітрі нерідко одним з найголовніших супротивників спортсмена стає вітер, і Сергію не раз, і не два доводилося стрибати в таких екстремальних умовах, він, як бачимо, досить вільно відчував себе над планкою й на стадіоні, й у приміщенні. Про це свідчать і практично однакові найвищі його досягнення: літній рекорд, датований 1994 роком, - 6 метрів 14 сантиметрів, зимовий, встановлений у 1993 році, - 6 метрів 15 сантиметрів. Зауважте собі, за 17 - 18 років після його останніх рекордів ніхто з його суперників не те що не поліпшив цих досягнень, а навіть і близько не наблизився до них. Бубка впродовж шістнадцяти років був королем жердини й залишився неперевершеним. Слід зазначити, що останні роки у нього практично й суперників серйозних не було. Окрім самої висоти, звичайно.

Хоча багато фахівців і нині вважають, що сам Бубка, незважаючи на феєрверк світових рекордів, не повністю розкрився, що він не використав сповна увесь свій потенціал, як стрибун, що міг би показати ще кращі результати. Та й сам Сергій Назарович неодноразово говорив, що людський організм спроможний долати висоти до шести з половиною метрів. До речі, коли він в 1991 році в Токіо стрибнув на 5.95, то японці за допомогою комп'ютера підраховали, що реально над землею він пройшов на висоті 6.37. І не випадково на запитання журналістів, чи врешті-решт хтось колись зможе подолати його рекорди, Сергій Назарович відповів ствердно, висловивши разом з тим здивування, що й досі триває такий застій у цьому виді спорту. "Та я, - каже він, - звик на життя дивитися реально, тому вже давно готую себе до того, що хтось все ж мене перестрибне. Було б дуже приємно, аби мене перестрибнули учні моєї школи".

Як не дивно, але висловлювалися докори на його адресу і в тому плані, що от, мовляв, Бубка зі своїм довгожительством у спорті та зі своїми рекордами "перекрив кисень" та навіть "убив" ціле покоління жердинників. А хто ж їм, тим "убитим", не давав можливості самим підніматися на п'єдестал пошани?!

Але не лише фанфари супроводжували виступи Бубки. Було й таке, що він не зміг взяти навіть початкові 5.70. Були й прикрі травми, які, здавалося, назавжди закривали йому шлях до сектора зі стрибків. Були й безглузді вольові рішення радянських правителів, які у 1984 році бойкотували Олімпійські ігри в Лос-Анджелесі, де золото підкорилося переможцю на висоті 5.70, а Сергій на той час вже досягав позначки 5.94.

Звичайно ж, він розумів, що попрощатися з сектором стрибків колись-таки доведеться, але ніколи не робив з цього трагедії. І поступово готував себе до іншого життя, справедливо вважаючи, що життя триває й після стрибків. Восени 2001 року він несподівано для декого із своїх прихильників і друзів здійснив "стрибок" у науку, захистивши дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук. Тема дисертації близька й зрозуміла йому: "Формування індивідуальних здатностей студентів у процесі фізичного виховання".

Нині Бубка - державна людина, Бубка - політик. Він чимало вже зробив і продовжує робити для розвитку спорту в нашій країні, для виховання нової плеяди видатних спортсменів. Для цього використовує усі свої можливості на посаді голови Національного Олімпійського комітету. Він користується незаперечним авторитетом в Міжнародному Олімпійському комітеті, де вже кілька зібрань поспіль входить до складу виконкому. Тривалий час був народним депутатом України, працював у Комітеті Верховної Ради зі справ молодіжної політики, фізичної культури, спорту і туризму.

Почесний громадянин Донецька і Донецької області, почесний громадянин Луганська, де він народився, почесний громадянин Братіслави, де встановив свій перший світовий рекорд. Йому, видатному спортсмену сучасності, залюбки б надали громадянство будь-якої країни, але Сергій Назарович твердо заявляє: "Я не продаюся, оскільки для мене існують певні непорушні цінності".

Бубка - поліглот, хоча, як він говорить, з дитинства душа не дуже лежала до вивчення іноземних мов. Але коли знадобилося, він самотужки вивчив англійську, освоїв німецьку. Ми не раз були свідками, як Сергій Назарович під час спортивних змагань вільно спілкується з іноземцями, підбадьорює їх, дає їм слушні поради. А як держслужбовець вільно володіє й державною мовою. Чесно кажучи, мені й раніше на прес-конференціях різного рівня доводилося чути від нього відповіді на запитання українською мовою, а оце якось послухав його коментар по телебаченню на якусь подію, й порадив за земляка. Нічого дивного, адже в дитинстві він вивчав українську, а то вже потім йому довелося перебудовуватися, бо й за часів СРСР, коли входив до складу збірної, та й потім у зросійщеному середовищі йому доводилося в основному спілкуватися російською.

Незважаючи на "зірковий" стан, Сергій Назарович залишається відкритою людиною, охоче спілкується з журналістами. Принаймні, за багато років я не пам'ятаю випадку, щоб він уникав зустрічі з нами, або ухилявся від якогось, навіть "провокаційного" запитання.

А зустрічатися випадало багато разів, особливо, під час підготовки до турнірів "Зірки жердини" та після змагань. До речі, це теж одна з величезних заслуг Бубки. Він завжди прагне зробити щось значуще для рідного міста. Визначною подією у цьому плані стало створення у Донецьку Спортивного клубу Сергія Бубки у 1990 році, який взяв на себе проведення міжнародного турніру "Зірки жердини". Цей турнір перебрав естафету у французького Гренобля, де щорічно проводилися змагання жердинників Masters de la Percse. І Бубка, гарантуючи свою участь у них, запропонував провести другу частину гренобльського турніру під тією ж назвою: "Майстри жердини". Французи погодилися. Так у Донецьку з'явився й назавжди прописався Міжнародний турнір найсильніших стрибунів планети з жердиною. Завдяки цьому ми спостерігали за виступами практично всіх зірок жердини світового рівня. Свою майстерність у Палаці спорту "Дружба" демонстрували спортсмени майже з усіх республік колишнього Союзу, із Сполучених Штатів Америки, з Бразилії, Південно-Африканської Республіки, Китаю, Франції, Польщі, Словаччини, Німеччини, Іспанії, Італії, Данії - усіх і не перерахуєш. Іноземці з величезним задоволенням приїждять сюди, бо зустрічають тут палкий прийом, щирих вболівальників. Вони цілком серйозно вважають, що стрибки з жердиною у Донецьку стали національним видом спорту.

Певний час висловлювалися побоювання, що після припинення виступів Бубки інтерес до турніру спаде, і він з часом припинить своє існування. Але ні, навпаки, зараз все більше й більше іноземних спортсменів виявляє бажання брати участь у турнірі, турнір стає все більш масовим. Окрасою "Зірок жердини" стало введення за ініціативою Сергія Бубки жіночих змагань. А перлиною в їхньому оздобленні стала, безсумнівно, російська спортсменка Олена Ісимбаєва, яку жартома називають "Бубка в юбке". Вона теж щороку додає до свого арсеналу все нові й нові рекорди.

Визначною подією в житті спортивної громадськості стало відкриття у Донецьку пам'ятника Бубці на зламі двох тисячоліть. Його спорудили на головній магістралі міста, вулиці Артема. Навпроти входу до стадіону "Олімпійський" постала фігура з жердиною зі світло-жовтої бронзи висотою 3,5 метра. П'єдестал являє собою височенну колону заввишки 7,5 метра. Автори - народний художник України скульптор Микола Ясиненко та архітектор Володимир Бучек - представили атлета у його зірковий час, у ту мить, коли він готовий розбігтися перед стрибком.

Дещо незвично звучить слово "пам'ятник" за життя людини. А й справді, поки що кращого ніхто не придумав. Отже, це - узагальнений образ атлета, який так багато зробив для спорту й розширив людські можливості. Та і сам Сергій Назарович з цього приводу зауважує: "Це пам'ятник спортсмену Сергію Бубці, а не мені".

Говорять, що ера великого жердинника Бубки закінчилася. Але це неправда, його ера безкінечно триває, а його приклад ще довго надихатиме наступні покоління спортсменів до нових звершень. Життя видатного легкоатлета двадцятого століття, який здійснив стрімкий стрибок у століття двадцять перше, і зараз сповнене турбот і звершень. Адже, як він завжди вважав, доки залишається ще хоча б одна спроба, ти не програв! Так у спорті, так у повсякденному житті.

ДІНА ЛОГВІНОВА,
журналіст, член Національної спілки
журналістів України

ЖИТТЯ В ТАНЦІ

Ім'я найкращого українського танцівника сучасності, народного артиста України Вадима Писарева відоме далеко за межами нашої Батьківщини. Йому аплодували зали найкращих театрів світу. Його й сьогодні раді бачити в себе як педагога провідні балетні школи Європи, Америки, Японії, Китаю, Кореї.

Він щедро дарував свій талант публіці, а тепер так само щедро дарує свій досвід молодим танцівникам. Вадим Писарев легко міг би залишитися в будь-якій країні, куди він виїжджає давати майстер-класи, але щоразу, одержуючи подібну пропозицію, він відмовляється, і повертається в рідний Донецьк, де його люблять і чекають вдячні глядачі, тому що цьому артистові вдалося зробити неможливе - зробити з індустріального міста центр танцювальної культури світового рівня. Адже саме в Донецьк щороку з'їжджаються балетні зірки світової величини. Вісімнадцять років поспіль осінь у Донецьку приходить разом з Міжнародним фестивалем "Зірки світового балету". А в 2011 році маестро Писарев відродив Міжнародний балетний конкурс імені Сержа Лифаря, який тепер проходить у Донецьку.

Писати про таку людину як Вадим Писарев і легко, тому що про нього є що розповісти, і важко.

Наш знаменитий земляк, при всій своїй зірковості, дуже скромна людина. Його власне "я" звучить украй рідко. Від своєї персони він якось непомітно переводить розмову в інше русло. Дивись, уже й чай випитий, і стільки сказано, а в журналістському блокноті - два-три записи з датами або прізвищами інших знаменитостей, які в той чи інший момент були з ним поряд.

Який же він, Вадим Писарев? Мені здавалося, що я вже добре його знаю, тому що часто працюю в його команді над різними творчими проектами. Але насправді пізнати, і зрозуміти цю талановиту людину до кінця неможливо. Тому я спробую створити його літературний портрет з окремих штрихів, що найбільш виразно характеризують Вадима Яковича Писарева як особистість.

Писарев
Вадим Якович
(нар. 01.02.1965)

Український артист балету, хореограф, менеджер, педагог, засновник і керівник школи хореографічної майстерності Вадима Писарева у Донецькому академічному державному театрі опери та балету ім. А.Солов'яненка, народний артист України (1986), лауреат премії Ленінського комсомолу (1988), нагороджений званнями "Найкращий танцівник світу" (1995, приз ЮНЕСКО) та "Людина року в Україні" (1996), Почесний громадянин м. Донецька (1993).

У 1983 році закінчив Київське державне хореографічне училище, з 1984 по 1985 рік проходив стажування в Большому театрі (м. Москва), у 1991 - був танцівником славнозвісного Маріїнського театру (м. Санкт-Петербург).

Від початку своєї артистичної діяльності за високу виконавську майстерність удостоєний багатьох почесних звань і нагород на міжнародних конкурсах артистів балету в Гельсінкі, (1984), Парижі (1984), Москві (1985), Джексоні (1986).

До репертуару талановитого майстра входять провідні партії в балетах: "Дон Кіхот", "Лебедине озеро", "Лускунчик", "Жизель",

"Вальпургієва ніч", "Пахіта", "Спляча красуня", "Пер Гюнт", "Баядерка", "Корсар", "Спартак", "Ромео і Джульєтта" та ін.

З 1988 по 1992 рік разом з трупю Донецького театру опери та балету працював за контрактом у США. У цій країні Вадиму Писарєву та його партнерші Інні Дорфєєвій присвоюються звання почесних громадян міст Хегерстаун та Новий Орлеан. Цим відзначена їх п'ятирічна творча робота в США.

З 1992 року при Донецькому академічному державному театрі опери та балету ім. А.Солов'яненка В.Я. Писарєв заснував дитячу балетну школу хореографічної майстерності і керує нею до сьогодні.

У 1994 р. за його ініціативою та художнім керівництвом у Донецьку відбувся Перший міжнародний фестиваль "Зірки світового балету". Відтоді він проводиться щороку, збираючи в Донецьку найталановитіших балетних зірок з усього світу.

З 1996 року Вадим Писарєв - художній керівник Донецького театру опери та балету.

Виступ на заключному гала-концерті 12 Міжнародного фестивалю "Зірки світового балету" в Донецьку, 2005 р.

ПРАВО ВИБОРУ

Він народився, і виріс у шахтарській родині. Як і всі хлопчики, любив гаяти у футбол, і, напевно, міг би стати непоганим футболістом, а може й шахтарем, як батько, або як ті хлопчики, з якими пройшло його дитинство. Йому взагалі дуже подобався шахтарський образ - чоловік у спеці, у касці, із чорною підводкою під очима здався еталоном мужності. Від свого батька, що був колись боксером і тренером з боксу, він успадкував важливу рису характеру - волю до перемоги. "Я одержував щире насолоду, коли переборював себе, перестрибував якусь планку. Батько й у шахи навчив мене грати. Ми розбирали з ним найскладніші комбінації. Він змушував мене думати, і не опускати руки", - таким згадує свого батька Вадим Писарєв, а в голосі звучить гордість і смуток. Батько загинув у вісімдесят першому...

Захоплення балетом прийшло не відразу. Спочатку Вадиму сподобалося, як танцює народні танці його сестра Ірина. Це вона пізніше пішла вступати до хореографічної школи. Коли всі діти рушили в приміщення школи, Вадим просто попрямував за ними. Педагоги подивилися на маленького хлопчика й сказали: "А в нього є всі дані. Нехай спробує..." Він не просто спробував, а проявив дивовижне завзяття у навчанні, колосальну працювистість і наполегливість, що зовсім не властиво дітям. Але це був Писарєв! Він успішно закінчив донецьку хореографічну школу, а потім батько відвіз його до Києва, де Вадим вступив до Київського державного хореографічного училища. Викладання в цьому навчальному закладі велося за програмою Ленінградської Академії хореографії імені А.Ваганової. Його педагогами були Ірина Булатова й Володимир Денисенко. Після навчання стажувався в Большому театрі у Москві у педагогів Володимира Никонова, Раїси Стручкової, Асафа Мессерера, та у Маріїнці (театр опери та балету імені Кірова в Санкт-Петербурзі) у педагогів Ірини Колпакової і Володимира Семенова.

Мало хто знає, що Вадим встиг повчитися й у Всесоюзному державному інституті кінематографії, але так і не закінчив вуз, оскільки віддав перевагу сцені.

У 1984 році на Першому республіканському конкурсі балетмейстерів й артистів балету в Києві Вадим Писарєв одержує вищу нагороду - першу премію й золоту медаль. У тому ж році в червні він завойовує другу премію й срібну медаль на Міжнародному конкурсі артистів балету в

Гельсінкі, а в листопаді в Парижі на Першому міжнародному конкурсі артистів балету - бронзову медаль. Ці перемоги були відзначені високим званням "Заслужений артист України". А далі - тріумф за тріумфом! У 1985 році на П'ятому всесоюзному конкурсі артистів балету в Москві Вадим удостоєний золотої медалі. У 1986 році, незважаючи на травму лівої руки, в місті Джексон (адміністративний центр штату Міссісіпі, США) на Міжнародному балетному конкурсі він теж завойовує "золото"! У цьому ж році Вадиму Писареву присвоюється високе звання "Народний артист України". Так Вадим Писарев стає наймолодшим народним артистом. Всі регалії, що додаються до цього звання, йому вручає Генеральний секретар ЦК КП України Володимир Щербицький.

Наприкінці вісімдесятих Вадим і його дружина Інна Дорофєєва їдуть на гастролі до Америки. За видатні заслуги, а простіше кажучи, за талант, щедро подарований людям, Вадиму й Інні присвоюється звання почесних громадян міст Хегерстаун і Нового Орлеана. Цим відзначена їх п'ятирічна творча робота в США.

З 1992 по 1995 роки Вадим Писарев працював за контрактом провідним солістом балетної трупи Німецької опери на Рейні в місті Дюссельдорф. Можливо, саме там народилася ідея створення міжнародного балетного форуму "Зірки світового балету", яку Вадим зміг втілити в життя тільки на батьківщині в Донецьку, і тільки при повній підтримці Інни Дорофєєвої.

"О ЛЮБА ІННО! НІЖНА ІННО!"

Ці захоплені рядки відомий український поет Павло Тичина написав не для неї й не про неї. Просто вони не збіглися в часі й у просторі, але!.. Але якби це знайомство відбулося, то, можливо натхнення поета вистачило б на цілі томи прекрасної любовної лірики. Тому що вона - справжня муза. Це її покликання. Тільки поруч із такою жінкою - талановитою, самодостатньою й відданою можна було досягти зіркових творчих висот.

Інна Дорофєєва. Народна артистка України. Еталон сучасної балерини. Це в першу чергу. А по-друге, Інна - друг, дружина й кохана Вадима Писарева. Мати його дітей.

Вони познайомилися ще в училищі. Після випускного вирішили не розставатися. Так і йдуть по життю разом. Причому Інна не тільки створила всі умови для того, щоб Вадим зійшов на зоряний п'єдестал і назавжди залишився там. Вона теж стала зіркою - самобутньою і неповторною.

Пам'ятаю, якось запросила свого приятеля на "Баядерку". У головній ролі - Анастасія Волочкова, а в ролі Гамзати, доньки раджі - Інна Дорофєєва. Після спектаклю ділимося враженнями, і він говорить: "Тепер я розумію, що таке мова танцю і яким він може бути виразним. Інна сказала все! І, мені здається, глядач був на боці її героїні". Цей маленький штрих до портрета жінки, що не стала тінню свого знаменитого чоловіка, а залишила свій значимий слід у мистецтві, швидше, більше характеризує самого Вадима. Насамперед він побачив у ній зірку свого життя й створив всі умови для того, щоб вона могла самореалізуватися і як балерина, і як жінка, і як мати.

"СЧАСТЬЕ БОСИКОМ ПО КОВРУ ПЕРЕД СНОМ..."

Їх у родині троє. У балетній родині й одна дитина - рідкість, а в них три чарівних "щастя". Син Андрій - повна копія Вадима й дві донечки - Олександра й Софія, що взяли від обох батьків все найкраще.

Говорять, природа на дітях відпочиває. Може бути, якщо батьки не посіють, і не зростать у них розумне, добре, вічне. Андрій хоча й виріс за театральними лаштунками, спочатку й чути про балет не хотів. Його цікавила тільки боротьба та інші хлоп'ячі види спорту. Але батьки бачили, що він здібний хлопець і зможе виявити себе в мистецтві. Спочатку трошки наполягли, ні, не ламали, не змушували, а просто переконали спробувати займатися балетом серйозно. Коли в балеті стали актуальними складні трюки, де були потрібні спритність, сміливість, він і сам захопився. Андрій став чудовим танцівником, причому потурань йому з боку Старшого не було жодних. У роботі Писарев-старший і Писарев-молодший - це вчитель і учень. Тільки так. Андрій уже скорив сцени багатьох заморських театрів під ті ж бурхливі оплески й вигуки: "Браво, Писарев!", і, як колись його батько, сьогодні він є прем'єром Національної Опери України. Він має безліч престижних нагород. Одна з останніх - Гран-Прі на VII Міжнародному конкурсі імені Сержа Лифаря, що проходив у Донецьку в 2011 році. Вадим Якович, художній керівник конкурсу, до останнього не вірив, що Андрій у цьому конкурсі буде визнаний кращим. Він завжди був суворий і вимогливий до свого сина. Але авторитетне журі на чолі з метром світової хореографії Юрієм Григоровичем одноставно присудило першість Андрію Писареву. Вадим Якович, звичайно ж, тепло поздоровив сина з перемогою. Після урочистої суєти поздоровлень вони стояли за лаштунками поруч - такі схожі й такі щасливі! Син - тому що виправдав очікування своїх батьків, а батько - тому що зумів виховати справжнього артиста, що своїм талантом і майстерністю надалі прославлятиме Україну.

А от старша дочка Сашенька, швидше за все, виявить себе в спорті. Тренер з тенісу стверджує, що в неї є всі дані досягти високих результатів.

Молодша Софійка займається художньою гімнастикою. Але коли звучить класична музика в антрактах балетних спектаклів, вона зовсім професійно виконує нескладні па і створює свій маленький світ танцю, схожий на казку. Якщо в антрактах грає оркестр і танцює Соня Писарева, глядачі зачудовано дивляться на неї і щиро аплодують. Хто знає, може бути, саме так і народжується справжня акторка.

В одному з інтерв'ю Вадим сказав: "Доньки заповнили увесь світ навколо, і я на все, абсолютно на все дивлюся тепер їхніми очима. І якщо я роблю щось для того, щоб світ цей удосконалити, це заради них". А ще - заради маленьких зірочок у балетному трико, які приходять на урок до маестро й мріють про велику сцену.

"ПРЕКРАСНЫМ ПРИНЦЕМ МНЕ ЯВЛЯЕТСЯ БАЛЕТ"

Сказати про те, що Школа хореографічної майстерності Вадима Писарева унікальна, це, практично, нічого не сказати. Дійсно, такі школи існують в усьому світі, але наша, донецька, - щось особливе. Саме сюди за досвідом приїжджають із різних куточків світу. Тут проходять навчання й стають зірками діти різних народів - у Школі Писарева навчалися юні таланти зі США, Японії, Кореї, Китаю. Особливість Школи в тому, що сам маестро й незрівнянна Інна Дорофєєва дають уроки майстерності. Ні, швидше, навчають жити на сцені, втілюватися в образ і творити. Як приклад назву тільки одне славетне ім'я - Жерлін Ндуді. Темношкірий хлопчик, вихованець Школи хореографічної майстерності Вадима Писарева став на українській сцені не тільки зіркою, але й в 2003 році був визнаний гідним звання "Людина року". На жаль, Жерлін виїхав скоряти Європу й... не скорив. Виявилося, що творче коріння його тут, а в благополучному Новому світі він - як квітка, що залишилася без

живильної вологи. До речі, Вадим дуже важко переживав його від'їзд. Інший би взагалі вважав це зрадництвом, а Писарев усе зрозумів і вибачив. І зараз, коли Жерлін потребує допомоги й підтримки, першим руку йому простягнув Вадим Писарев.

Цей приклад ще раз доводить, що Вадим високо злетів не для того, щоб світити холодним світлом зірки, а для того, щоб зачерпнути своєю душею все тепло небесних світил і щедро роздати його людям.

Саме для цього Вадим заснував фестиваль дитячих балетних шкіл "Гран-Па", що проходить у Донецьку. Щовесни в шахтарську столицю злітаються маленькі зірочки з інших столиць та з глибинки, щоб не тільки поділитися досвідом, пізнати секрети майстерності великого маестро, але й подарувати своє мистецтво таким же дітям, як і вони самі.

ЧУДОВА ПОСАДА - БУТИ НА ЗЕМЛІ ЛЮДИНОЮ

Цей вислів Максима Горького - точно про Вадима Писарева. Так, сьогодні Вадим - художній керівник Донецького академічного державного театру опери й балету ім. А.Солов'яненка, керівник багатьох творчих проектів міжнародного рівня, депутат Донецької обласної ради. Але всі ці посади можна об'єднати в одну - Людина з великої літери. Як і в танці, так і в будь-якій іншій роботі Вадим все робить творчо, з повною віддачею. Як художньому керівникові йому доводиться не тільки відповідати за наповнення репертуару, але й вирішувати суто господарські питання: знаходити кошти для нових постановок, створювати умови для роботи артистів, домагатися для них гідної зарплати, "вибивати" житло. Наша балетна школа настільки сильна, що будь-який театр світу радо прийме українського артиста у свою трупку. Але Вадим завжди підкреслює: "Нам потрібно навчитися берегти своє багатство, а не роздаровувати його Європі й Америці". У нього взагалі приголомшливе почуття патріотизму. У складних економічних і політичних умовах він зміг об'єднати схід і захід одним великим культурологічним проектом, що так і називається: "Схід-Захід". Суть проекту - творчий обмін гастрольними турами артистів з різних театрів України, а також спільні театральні постановки. Одна з них - балет на музику М. Скорульського "Лісова пісня" за мотивами однойменного твору великої української поетеси Лесі Українки.

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

Так що ж після танцю? Після успіху, бурхливих оплесків і криків "Браво!"? Маестро відповідає на це питання лаконічно: "Життя в танці". І все-таки хочеться додати: життя яскраве, наповнене новими успіхами в роботі, громадській діяльності. І овації! Великому вчителю, коли його учні виходять на найуспішніші сцени світу. "Браво, Писарев! Браво!"

*Використані джерела та література***Йому ім'ям завдячує Донбас (Євграф Ковалевський)**

1. Гірничий енциклопедичний словник, т. 3. / За ред. В. С. Білецького. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. - 752 с.
2. Білецький В. Історія гірництва в Україні / Володимир Білецький, Геннадій Гайко // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. Серія Історія. Т. 18. - Донецьк: Український культурологічний центр. Східний видавничий дім, 2007.
3. Лоранский А. М. Исторический очерк Горного института / А. М. Лоранский. - СПб., 1873.
4. Биографический словарь деятелей естествознания и техники. - М.: Издательство "Большая советская энциклопедия", 1958-1959.
5. Мелуа А. И. Геологи и горные инженеры России: Энциклопедия / Под ред. академ. Н. П. Лаверова. - М.-СПб.: Издательство "Гуманистика", 2000.
6. Заблоцкий Е. М. Деятели горной службы дореволюционной России. Краткий биографический словарь / Е. М. Заблоцкий. - СПб.: "Гуманистика", 2004.

Людина, яка подарувала народу пісню (Михайло Петренко)

1. Жамба І., Запороженко Р. Наш край у творчості письменників Донбасу М. Петренка і М. Чернявського [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://donbaslit.skif.net/referats.html#4>
2. Максимчук Т.А. Український поет зі Слов'янська Михайло Петренко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dn.archives.gov.ua/images/photos/jubilee2007/original/stat26.htm>
3. Чижевський Д.І. Історія української літератури / Д.І. Чижевський. - К.: Видавничий центр "Академія", 2003. - 568 с.
4. Ференц Н. Основи літературознавства [Текст]: підручник / Н.Ференц. - К.: Знання, 2011. - 432 с.
5. Богданова І.Є. Стилiстика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20 - 40 років ХІХ століття // Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / І.Є. Богданова; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. - Харків, 2002. - 18 с.
6. Овчаренко І. "Поет цікавий, талановитий" / І. Овчаренко // Донбас. - 1988. - № 4. - С. 96-97.
7. Українські поети-романтики. Поетичні твори. - К.: Наукова думка, 1987. - С. 5-36.
8. Овчаренко І. Йому жити в віках (Михайло Петренко) / І. Овчаренко. - Слов'янськ, 1997.

Істини педагога і мецената (Микола Корф)

1. Терещенко В. Золото у кожного в душі / В.Т. Терещенко. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. - С. 77-83.
2. Бугайов О. Трудар народної школи із Нескучного / Олександр Бугайов // Український світ. - 2005. - № 4-6. - С. 29-30.

Український Фуггер (Олексій Алчевський)

1. Белов В. Д. А. К. Алчевский (1835-1901) / В. Д. Белов. - М.: Печатня А. И. Снегиревой, 1903.
2. Бранд Б. Ф. Торгово-промышленный кризис в Западной Европе и России / Б. Ф. Бранд. - СПб., 1904.
3. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое / Х. Д. Алчевская. - М.: Т-во Сытина, 1912.
4. Белов Ю. Е. Алчевские. Страницы истории (по публикациям городских газет) / Ю. Е. Белов. - Алчевск, 2008.
5. Поткина И. В. История предпринимательства в России / И. В. Поткина. - М., 1997.

6. Боханов А. Н. Крупная буржуазия России: конец XIX в. / А. Н. Боханов. - М., 1992.
7. Бовыкин В. И. Формирование финансового капитала в России / В. И. Бовыкин. - М., 1984.
8. Лазечко П. Меценати української культури: Родина Алчевських / П. Лазечко, Л. Лазечко // Дзвін. - 2003. - № 8.
9. Корогод Г. І. О. К. Алчевський - промисловець і меценат / Г. І. Корогод // Третя Сумська обласна наукова історико-краєзнавча конференція. - Суми, 1999.
10. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. І. Лазанська. - К., 1999.
11. Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії) / [Гайко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я.]. - Донецьк : Донецьке відділення Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2009.

Художник світла (Архип Куїнджі)

1. Петров В. Архип Иванович Куинджи [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kuinje.ru/retrov.php>
2. Самин Д.К. Сто великих художников / Д.К. Самин. - М. : Вече, 2005.
3. Манин В. С. Куинджи / В.С. Манин. - М., 1976.
4. Куинджи А.И. Популярная художественная энциклопедия / Под ред. Полевого В.М. - М.: Издательство "Советская энциклопедия", 1986.

Зірка над Північним Полюсом (Георгій Сєдов)

1. Пинегин Н. В. В ледяных просторах. Экспедиция Г. Я. Седова к Северному полюсу (1912-1914) - М.: ОГИ, 2009. - 304 с.
2. Нагорный С. Г. Седов - М.: Молодая Гвардия, 1939. - 232 с.
3. Альтер М. С. Шаги к мечте : Очерк о нашем земляке-первопроходце Арктики Г. Я. Седове - Донецк: Шилтон, 2007. - 32 с.
4. Попов А.А., Бесчастный В.Н. Славный сын Кривой Косы: Очерки о жизни Г.Я. Седова. - Донецк: Донецкий юридический институт, 2007. - 632 с.
5. Попов А.А., Бесчастный В.Н. Георгий Седов: северное сияние Приазовья (очерки о жизни Г.Я. Седова): в 2 кн. - 2-е изд., доп. - Донецк: Донецкий юридический институт, 2011. - 800 с.
6. Пригоровский Е. В. Путь в бессмертие : [Сб.] - Донецк : ООО "Лебедь", 1999. - 325 с.

Видатний просвітител ь і педагог (Микита Шаповал)

Микита Шаповал про національне відродження і державність.

1. Терещенко В. Золото у кожного в душі / В.Т. Терещенко. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. - С. 22-29.
2. Миронець Н. М. Ю. Шаповал про національне відродження та державність // Політологічні читання. - 1993. - №2.
3. Шаповал М. Минушина і будучина української визвольної боротьби (промова на роковини Української революції в Празі 12 листопада 1920 р.) // Київська старовина. - 1993. - №5.- С.42.
4. Українська Центральна рада. Документи і матеріали - Т.2. - С. 103.
5. Закони про землю і ліси в Українській Народній Республіці і Універсал Народної Республіки до трудового селянства. - К., 1919.
6. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). - Прага, 1927. - С.129-130.

7. Шаповал М. Військо і революція (Соціологічний нарис). - Прага; Львів, 1923. - С.19.
8. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. - С.129.
9. Шаповал М. Соціологія українського відродження (з соціології і політики національного відродження). - Прага, 1936. - С.36.
10. Шаповал М. Новітнє яничарство // Нова Україна. - 1922. - №8-9. - С.4.
11. Шаповал М. Більшовизм і Україна. - Прага, 1926. - С.18.
12. Шаповал М. Міжнаціональне становище українського народу. - Прага, 1934. - С.47.
13. Миронець Н., Чумаченко О. Проблеми Карпатської України в науковій спадщині Микити Шаповала // Етнічна історія народів Європи. Вип. 11. Духовна культура українців на етнічних землях впродовж віків. - К., 2001. - С.19-23.

Моя справжня батьківщина - Україна (Сергій Прокоф'єв)

1. Прокоф'єв С.С. Автобіографія. - М.: Советский композитор, 1982.
2. Прокоф'єв о Прокоф'єве. Статті и інтерв'ю / Сост.: В. Варунц. - М.: Советский композитор, 1991. - 285 с.
3. Брюер Ж. Очерк о Прокоф'єве // Сергей Прокоф'єв. 1891 - 1991. Дневники, письма, беседы, воспоминания. М.: Советский композитор, 1991. - С. 165-177.
4. Мендельсон-Прокоф'єва М. Воспоминания о Сергее Прокоф'єве. Фрагмент: 1946-1950 годы // Сергей Прокоф'єв. Воспоминания, письма, статьи. - М.: Издательство "Дека-ВС", 2004.
5. Пузик О.В. Родственные связи С.С. Прокоф'єва / О.В. Пузик. // Літопис Донбасу: краєзнавчий збірник. Вип. 16. - Донецьк: ДОКМ, 2008. - С. 131-142.

"... Моє не згасне ім'я..." (Володимир Сосюра)

1. Терещенко В. Золото у кожного в душі. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. - С. 30-41.
2. Сосюра В.В. Доле моя черно-біла. Із книги спогадів / В.В. Сосюра // Дзеркало тижня. - 2002. - 8 червня. - № 21.
3. Українські письменники. Біобібліографічний словник. - Т. V. - К., 1965.
4. Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933. Видання третє / Упоряд. Ю.Лавріненко - К.: Смолоскип, 2004.

Крізь призму десятиліть: письменник і громадянин (Павло Байдебура)

1. Байдебура Павло. Вибрані твори. Спогади про письменника. Дослідження творчості / Уклад. Ю. Байдебура / За загал. ред. А. Загнітка. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. - 220 с.

"Молюся вам, оті дороги, донецькі, чорні, кам'яні...": Донбас у художньому Всесвіті Миколи Руденка

Микола Руденко - мислитель світового виміру

1. Григоренко П. Микола Руденко - поет, філософ, борець // Руденко М. Прозріння: Поезії, поеми. - Балтимор - Торонто: Вид-во "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1978. - С. 7-32.
2. Український правозахисний рух: Документи й матеріали київської Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод / Упорядк. О.Зінкевич. - Торонто - Балтимор: Вид-во "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1978. - 472 с.
3. Руденко М. Д. Вибране: Вірші та поеми (1936-2002) / Упорядкування, передмова і післямова Л.Талалая. - К.: Дніпро, 2004. - 800 с.

4. Талалай Л. І ніде не кінчається серце // Руденко М. Д. Вибране: Вірші та поеми (1936-2002) / Упорядкування, передмова і післямова Л.Талалая. - К.: Дніпро, 2004. - С. 5-22.
5. Качуровський І. Лірика Миколи Руденка // Променисті силуети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. - С. 606-615.
6. Жулинський М. Слово перед судом // Руденко М. Д. Ковчег Всесвіту: Футурологічний роман. - К.: Веселка, 1995. - С. 5-10.
7. Письменники української діаспори: донбаський вимір / Упоряд. В. А. Просалова. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. - 336 с.

Особистість на тлі епохи (Володимир Дегтярьов)

1. Мазитова Л. З. В. Дегтярев. Личность на фоне эпохи: Исторический очерк. - Донецьк: ООО "Східний видавничий дім", 2005. - 136 с.
2. Сургай Н. С. Дегтярев Владимир Иванович // Сургай Н. С. Выдающиеся горные инженеры и специалисты угольной промышленности Украины / Н. С. Сургай, С. П. Фищенко. - К.: Пульсары, 2003. - С. 135.
3. Зоц И. Он горою стоял за Донбасс / И. Зоц // Донбасс. - 2000. - 17 авг.
4. Третий "дегтяревский" этап (1917-1985 гг.) // Донбасс с высоты свободного полета / Авт. текста В. И. Мозговой. - Донецьк, 2003.
5. Клементьева И. Донбасс и розы он любил... / И. Клементьева // Веч. Донецьк. - 2005. - 20 авг.
6. Мармазов Р. Легендарный секретарь / Р. Мармазов // Комсомольская правда в Украине. - 2003. - 11-18 июля. - С. 28.
7. Попова И. Памятники секретарю обкома / И. Попова // Донец. кряж. - 2001. - 25-31 окт.

Хімічна наукова школа Леоніда Литвиненка

1. Выдающиеся химики мира: Биограф. справочник. В. Волков, Е. Вонский, Г. Кузнецова. - М., 1991.
2. Савелова В. А. Леонид Михайлович Литвиненко [текст]: библиограф. указатель / В. А. Савелова, Г. К. Литвиненко; отв. ред. А. А. Ясников; АН УССР. - К.: Наукова думка, 1987. - 110 с.
3. 60-річчя академіка АН УРСР Л. М. Литвиненка [Текст]: хроніка та інформація // Вісник АН УРСР. - 1981. - № 2. - С. 106.

Оживає в пам'яті війна (Микола Рыбалко)

1. Терещенко В. Золото у кожного в душі. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. - С. 84-90.
2. Кручинин О. В честь дня родження Николая Рыбалко краматорские поэты читали стихи / Восточный проект [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://vp.donetsk.ua/statya.php?vstat=4457>

Слово Володимира Біляйова.

"Прийде година звершень..."

1. Слово і відгомін. Донецьк: Український культурологічний центр, 2006. - 152 с.
2. Костюк Г. Дещо про поезію як створення світу людини // Сучасність. - 1991. - № 4. - С. 112-125.
3. Оліфіренко В. У пошуках втраченої Вітчизни // В. Біляйов. На неокраїні крилі (штрихи до літературних портретів західної діаспори. - Донецьк: "Східний видавничий дім", 2003 р.

Організатор економічної науки (Микола Чумаченко)

1. Амоша О. Короткий нарис наукової, науково-організаційно, педагогічної та громадської діяльності М.Г. Чумаченка / О.Амоша, В.Білецький // Журнал "Схід". - 2005. - № 2 (68) березень-квітень. - С. 3-11.
2. Чумаченко Н.Г. Международный Объединенный Биографический Центр [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://wwii-soldat.narod.ru/200/ARTICLES/BIO/chumachenko_ng.htm

Видатний український вчений-хімік (Роман Кучер)

1. Выдающиеся химики мира: Биограф.справочник. В.Волков, Е.Вонский, Г.Кузнецова. -М., 1991.
2. 60-річчя академіка АН УРСР Р.В. Кучера [Текст]: хроніка та інформація // Вісник АН УРСР. - 1985. - № 4. - С. 94.
3. Роман Володимирович Кучер (до 75-річчя від дня народження) : бібліографічний довідник / Укладачі: д.хім.н. Є. Гладішевський, к.хім.н. М. Ковбуз, д.хім.н. Р. Макітра, к.т.н. О. Єзерська. - Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2000. - 78 с.

Світло для людей: постав і поліг (Олекса Тихий)

1. Овсієнко В. Спогади /Сайт "Дисидентський рух в Україні" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://khp.org/archive/index.php?id=1121787025>

Педагогічний феномен (Віктор Шаталов)

1. Терещенко В. Золото у кожного в душі. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. - С. 173-179.
2. Иванова-Гладильщикова Н. Мои дети заканчивают школу не в 11-м, а в 9-м классе / Н. Иванова-Гладильщикова [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.peoples.ru/science/professor/shatalov/>

Повернення (Емма Андіївська)

1. Чумак Г.В. Повернення Емми Андіївської / Г.В. Чумак // Схід. - 2006. - № 2 (74) березень-квітень. - С. 3-4
2. "Провидіння не любить ледачих..." Розмова з Еммою Андіївською // "Жінка як текст. Емма Андіївська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти" Упор. Л. Таран. - К.: Факт, 2002.
3. Тарнашинська Л. Вернісажі Емми Андіївської // Дзеркало тижня. - 2005. - № 29 (556) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3760/50738/>

У пошуках народу (Іван Дзюба)

1. Абліцов В. Погляд крізь час: Іван Франко та Іван Дзюба: неювілейні біографічні сюжети / В. Абліцов// Літературна Україна. - 2006.-10серп(№ 30) - С.7.
2. Історія України в особах [Текст] : XIX-XX ст. / І. Войцехівська [та ін]. - К. : Україна, 1995. - 479 с.

Золотий тенор України (Анатолій Солов'яненко)

1. Анатолий Соловьяненко: "Если мы не заполним свою нишу в мировой цивилизации, ее заполнит кто-то другой". Беседовал с Анатолием Соловьяненко Владимир Симонов [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.shodydoneba.com.ua/interview-12.html>

2. Калиниченко В. Мистика Анатолия Соловьяненко [Текст] / Владимир Калиниченко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.donbass.ua/news/culture/music/2009/07/28/mistika-anatolija-solovjanenko.html>
3. Полищук Т. Шесть лет без Анатолия Соловьяненко: Кто поможет нам услышать его по-новому? [Текст] / Татьяна Полищук // День - 2005. - 28 июля.
4. Терещенко А. К. Анатолій Солов'яненко [Текст] / Алла Терещенко; Добір. і упоряд. ілюстратив. матеріалу Світлани Солов'яненко. - К.: Либідь, 2009. - 352 с.: іл.

Життєвий і творчий шлях поета (Василь Стус)

1. Словник поетичної мови Василя Стуса (Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори) / Уклад. Л.В.Оліфіренко. - К.: Абрис, 2003.
2. Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1987. - 463 с.
3. Хейфец М. Українські силуети / Михайло Хейфец // Сучасність, 1983. - С. 7-100
4. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус - поет і людина. Спогади, статті, листи, поезії / Упор. О.Орач. К.: Український письменник, 1993. - 400 с.
5. Сверстюк Є. Блудні сини України. К.: 1993. - С. 140-161, 210-220.
6. Овсієнко В. Світло людей. Спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко. - Бібліотека журналу УРП "Республіка". Серія: політичні портрети, №4. - К., 1996. - 108 с.

"Монументальність поетичного малюнка" (Василь Голобородько)

1. Кузьменко О. Поетика Василя Голобородька / Оксана Кузьменко. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. - 196 с.

Космічний Бубка (Сергій Бубка)

1. Бубка Сергій Назарович БІОГРАФІЯ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bubka.openua.net/bio.php>
2. Знаменитості України - Бубка Сергій Назарович (укр.) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ukrfoto.net/people_17.html
3. 7 интересных фактов из жизни и карьеры Сергея Бубки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://atblog.ru/2008/12/04/7-interesnyx-faktov-iz-zhizni-i-karery-sergeya-bubki/>

Життя в танці (Вадим Писарєв)

1. Творческая биография звезды мирового балета, народного артиста Украины, художественного руководителя Донецкого академического государственного театра оперы и балета им. А.Б. Соловьяненко Вадима Писарева [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.gold.dn.ua/catalog/9/14966/page15017.html>
2. Балетна школа Вадима Писарева - візитна картка Донбасу й України // Журнал "Схід". Спеціальний культурологічний випуск. - 2004. - Вересень. - С. 9.-10.

Зміст

<i>Від авторів</i>	<i>4</i>
ЄВГРАФ КОВАЛЕВСЬКИЙ.	
Йому ім'ям завдячує Донбас (В. Білецький)	5
МИХАЙЛО ПЕТРЕНКО.	
Людина, яка подарувала народу пісню (Т. Пішванова)	8
Злетіла пісня від землі - у Всесвіт (Ю. Доценко)	14
МИКОЛА КОРФ.	
Істини педагога і мецената (В. Терещенко)	19
ОЛЕКСІЙ АЛЧЕВСЬКИЙ.	
Український Фуггер (Г. Гайко)	26
АРХИП КУЇНДЖІ.	
Художник світла (Г. Чумак)	34
ГЕОРГІЙ СЕДОВ.	
Зірка над Північним полюсом (В. Бесчастний, Д. Білий)	40
МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.	
Співець українського степу, мислитель, громадський діяч і педагог (В. Оліфіренко, С. Оліфіренко)	45
МИКИТА ШАПОВАЛ.	
Видатний просвітител ь і педагог (В. Терещенко)	54
Микита Шаповал про національне відродження та державність (Н. Миронець)	61
СЕРГІЙ ПРОКОФ'ЄВ.	
"Моя справжня батьківщина - Україна" (С. Єременко)	67

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

"...Моє не згасне ім'я..." (В. Терещенко) 73

ПАВЛО БАЙДЕБУРА.

Крізь призму десятиліть:

письменник і громадянин (А. Загнітко) 84

МИКОЛА РУДЕНКО.

"Молюся вам, оті дороги, донецькі, чорні, кам'яні...":

Донбас у художньому всесвіті Миколи Руденка (В. Просалова) 93

Микола Руденко - мислитель світового виміру (В. Шевчук) 100

ВОЛОДИМИР ДЕГТЯРЬОВ.

Особистість на тлі епохи (Л. Мазитова) 104

ЛЕОНІД ЛИТВИНЕНКО.

Хімічна наукова школа Леоніда Литвиненка (Й. Опейда) 115

МИКОЛА РИБАЛКО.

Оживає в пам'яті війна (В. Терещенко) 118

ВОЛОДИМИР БІЛЯЇВ.

Слово Володимира Біляйва (Р. Ференцевич) 125

"Прийде година звершень ..."

(Про поезію Володимира Біляєва) (М. Чабан) 128

МИКОЛА ЧУМАЧЕНКО.

Організатор економічної науки. (О. Амоша, В. Білецький) 130

РОМАН КУЧЕР.

Видатний український вчений-хімік (Й. Опейда) 136

ОЛЕКСА ТИХИЙ.

Світло для людей: повстав і поліг (В. Овсієнко) 139

ВІКТОР ШАТАЛОВ.	
Педагогічний феномен (В. Терещенко)	148
ЕММА АНДІЄВСЬКА.	
Повернення (Г. Чумак)	155
ІВАН ДЗЮБА.	
У пошуках народу (В. Абліцов)	159
АНАТОЛІЙ СОЛОВ'ЯНЕНКО.	
Золотий тенор України (Т. Пішванова)	170
ВАСИЛЬ СТУС.	
Життєвий і творчий шлях поета (Л. Оліфіренко)	180
ВАСИЛЬ ГОЛОБОРОДЬКО.	
"Монументальність поетичного малюнка" (О. Кузьменко)	186
СЕРГІЙ БУБКА.	
Космічний Бубка (В. Шептуха)	195
ВАДИМ ПИСАРЄВ.	
Життя в танці (Д. Логвінова)	201
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	206

ПУБЛІЦИСТИЧНЕ ВИДАННЯ

ПОСТАТІ
Нариси про видатних людей Донбасу

Автор ідеї та відповідальний за випуск	В. Білецький
Головний редактор	Г. Тимофєєва
Художній редактор	І. Венгренюк
Технічний редактор	О. Федоряченко

Підп. до друку 30.07.2011. Формат 60x84 1/16. Папір офісний.
Друк цифровий. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 14,3.
Обл.-вид. арк. 15,1. Зам. № 07122011. Наклад 1000 пр.

Видавниче підприємство "Східний видавничий дім"
(Державне свідоцтво № ДК 697 від 30.11.2001)
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел./факс (062) 338-06-97, 337-04-80

Надруковано у ТД "Дружба"
м. Донецьк, бул. Пушкіна, 23
тел./факс (062) 304-44-25

ДК 908(477.62)
ББК 63.3 (4УКР-4ДОН)
П 63

ПОСТАТІ. Нариси про видатних людей Донбасу. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. - 216 с.

ISBN 978-966-317-099-2

Книга підготовлена в рамках проекту "Культурне обличчя Донбасу". До неї увійшли розповіді про видатних людей краю, які жили і працювали тут у XIX-XXI ст. Це представники різних сфер діяльності - поети й науковці, композитори і співаки, геологи і економісти, управлінці і політики, журналісти і правники. Але всіх їх об'єднує одне - вони народилися і сформувалися як особистості на Донбаській землі, працювали для неї, оспівували в творах. Вони формували і продовжують формувати образ Донбасу як провідного східноукраїнського регіону, який дав промисловості, культурі і науці країни значимі здобутки, високі таланти, проривні рішення.

Для істориків, краєзнавців, широкого загалу, всіх тих, хто цікавиться історією України і Донбасу, і особливо для молоді, від якої в першу чергу залежить, аби наш край розвивався, процвітав і ставав авторитетним і значущим у межах держави й світу.

ISBN 978-966-317-099-2